

*Sugárzó arcoddal beszélgetek.
Komoly, nyárvégi sugárzás ez.
Szigorún fordul felém szemed,
s vonz, vonz magához, akár a mágnes.*

*Mi újság azóta veled, barátom,
hogy kihűlt ez a bűvös sugárzás?
Kerülgeti lelked a Földet, s a láthatáron
magasan te vagy az a csillag-bogárzás?*

*Részlet Kiss Benedek: Beszélgetés egy halott baráttal.
Rózsa Endre emlékének c. verséből*

Közművelődési programjavaslat

TARTALOM

Mátyus Aliz: Előszó	3
Hunyadi Zsuzsanna – G. Furulyás Katalin – Talata-Dudás Katalin: A kistelepülések közkulturális kínálata I. rész	4
Szász Zsolt – Pálfi Ágnes: Személyes önkép és nemzeti identitás.....	25
Takács Géza: Roma napló III.	32
Stéber Andrea: A felnőttkori tanulás az élsportolói (labdarúgó) életpályamodellben.....	42
Vitos Botond: Elektronikus táncterek	47
B. Gelencsér Katalin – Talyigás Katalin: Szín szókinccstár	55

TANULMÁNYOK

Killyéni András: Polgári életvitel a dualizmus kori Kolozsváron (1867-1914)	56
Filep Tamás Gusztáv: Szobrok sorsa, megszállás idején. Pozsony, 1919–1921.....	63
Borsi-Kálmán Béla: „Regátiak”, „erdélyiek” és „magyarok” Ion Gheorghe Duca, Constantin Argetoianu, Armand Călinescu, Grigore Gafencu, valamint Alexandru Vaida-Voevod emlékirataiban.....	77

OLVASVA

Takács Géza: Kiállítás a romák méltóságáért	89
Érfalvy Livia: Lackfi János: A legnehezebb kabát.....	92
Köddöböz Gábor: Evangélium és esztétikum Nagy Gáspár Sárfelirat c. kötetében	94
Vilcsék Béla: Haiku-varázslat.....	100
Wutka Tamás: Egy méltatlanul mellőzött regénytrilógia	104
Iványi Tibor: Az anyanyelv az én életemben 1.	111

Szabóné Molnár Ida: Újpalota	120
Debreczeni Tibor: Napló, 2012.	127
Toót-Holló Tamás: Üsse kő – A Garabonciás Könyve.....	130

ARCKÉPEK

Fodor Sándor (1927-2012)	133
Hornyik Miklós (1944-2012)	134
Kiss Ferenc (<i>Bakos István</i>)	135
Ágh István: Kiss Ferenc	135
Somfainé Pados Mária – centenáriumi megemlékezés	137

SZAKMAI BESZÁMOLÓK

Újvári Tünde: A Stockholmi Magyar Ökumenikus Önképzőkör és taborai	143
--	-----

HÍREK, FELHÍVÁS

Dóri Éva – Szalay József: Ábrázolás – kifejezés c. könyve az MMIKL kiadásában.....	147
Magyar Népművelők Egyesülete XXIX. Vándorgyűlése Eger, 2012. május 15-18.....	148
Egyházi konferencia: A kódextől a táblagépig – egyházak a kommunikációban	149
Határon túli magyar kulturális hírek (<i>Kálóczy Katalin</i>)	151

E számunkat Somfainé Pados Mária rajzaival illusztráltuk.

SZIN

Előszó

Egy tanítást olvastam három éve, más, mint a mi meséink a sóról. Azokban úgy kell bebizonyítani, persze sikerrel jár, hogy bár egyszerű dolog, de fontos a só. Etikai történet kerekedik a miénkből.

Előbb a király talmi dolognak tartva, megharagszik lányára, aki iránta való szeretetét a sóhoz hasonlítja. Úgy szereti apját, mint a sót. Mondja a lány. Ami miatt el kell viselje apja haragját és elűzetését a háztól. S a király csak akkor változtat véleményén, amikor megbizonyosodik róla, hogy só nélkül nem étel az étel, s legkisebb lánya nem szereti kevésbé, mint a többiek.

Uddalaka Aruni tanítása fiának, Svétakétunak a Chandogya-upanisadban:

– Tedd ezt a sót vízbe, aztán reggel jöjj el hozzám tanításért!

Úgy is tette.

Így szólt hozzá:

– Most add ide a sót, amit tegnap a vízbe tettél!

Belenyúlt és nem találta, mivel feloldódott.

– Most kortyolj a széléről! Milyen?

– Sós.

– Kortyolj középről! Milyen?

– Sós.

– Kortyolj szélről! Milyen?

– Sós.

– Egyél rá, aztán jöjj el hozzám tanításért!

Meg is tette.

Mindvégig megvan az.

Így szólt hozzá:

– Bizonyal itt van és nem veszed észre, kedvesem; bizonyal éppen itt van.

Azzal a láthatatlanul finom dologgal azonos mindennek a lényege, az a valóság, az az emberi lényeg. Az vagy te, Svétakétu.

Mátyus Aliz

Hunyadi Zsuzsanna – G. Furulyás Katalin – Talata-Dudás Katalin

A KISTELEPÜLÉSEK KÖZKULTURÁLIS KÍNÁLATA I. RÉSZ¹

Bevezető

Kutatásunk tárgya a települések közművelődési (kulturális, közösségi, szabadidős) tevékenység-szerkezetének feltárása volt. A MMIKL-ben, illetve jogelődjében többször folytak olyan kutatások, amelyek a művelődési házak tevékenység-szerkezetét vizsgálták. A „tevékenység-szerkezet” kifejezés utal arra, hogy a korábbi kutatásokban sem csak a programok, rendezvények, műsorok, előadások kerültek elemzésre, hanem igyekeztek figyelemmel lenni az ún. nyitott formákra, a csoportok, klubok, körök működésére, és az egyre bővülő egyéb szolgáltatásokra is.

Az 1997. évi CXL. törvény bevezetésével és egyéb jelentős társadalmi változások hatására (rendszerátalakítás, az önkormányzati törvény bevezetése, az egyházak szerepének erősödése, a civil élet aktivizálódása stb.) a „közművelődési felada-

tellátás” többszereplőssé alakult. A civilek, az egyházak, a kulturális területen egyre dominánsabbá váló önkormányzatok, az iskolák, a könyvtárak, a múzeumok, a tájházak, sőt piaci szereplők is végeznek közművelődési tevékenységet. (Ahogy magánemberek, vagy laza, nem formalizált csoportok, baráti közösségek is.) Ha egy település közművelődési kínálatát akarjuk megismerni, bemutatni, nem elég tehát a művelődési házak, illetve a közösségi színterek munkáját vizsgálnunk. Ezért a kutatás során a település összes közművelődési kínálatát tekintettük vizsgálati egységnek, számba vettünk minden helyben szolgáltató szereplő, szervező által kínált programot.

Pályázatunkban a következő kérdéskörök elemzését tűztük ki célul:

- milyen képet mutat a települések közművelődési kínálatára
- vannak-e új, tipikusnak mondható tevékenységek
- reagáltak-e a társadalmi változásokra (pl. a megnövekedő munkanélküliségre, a leszakadó rétegekre, az egy településen is meglévő kulturá-

¹ A tanulmány az NKA 2013/0287 sz. pályázatának szakmai beszámolója. A kutatást vezette és a zárótanulmányt készítette: Hunyadi Zsuzsanna. Közreműködtek: G. Furulyás Katalin, Talata-Dudás Katalin.

lis és egyéb szakadékokra, az élesedő kisebbségi konfliktusokra stb.)

– a tevékenységek különböznek-e a települések egyes jellemzői mentén (lélekszám, földrajzi elhelyezkedés, hátrányos helyzet, kisebbségek, nemzetiségek, intézményrendszeri ellátatlanság)

– jelentős különbség van-e az intézményi világ, a hivatalosság (önkormányzat) kínálata és a lakossági, civil, egyházi, egyéb szervezetek között, és a különbségek, amennyiben vannak, mennyiségi vagy minőségi jellegűek, vagy egyszerűen másolják a kínálatot

Az adatgyűjtés és a terepmunkák során még további, a közművelődési szakmát érintő fontos kérdések merültek fel, melyek elemzésére szintén mód nyílt. Vizsgáltuk a szakmai közvéleményben elterjedt (kutatási eredményeken, és/vagy a szakma véleményén alapuló) néhány sztereotípiát érvényességi körét is:

a. Igaz-e, hogy a közművelődésnek olyan tömegek részére kellene szolgáltatnia, akik nem igénylik, illetve motiválatlanok, továbbá, hogy az alulról jövő szerveződés sem általános?

b. Az esetleges sikertelenségnek az emberek igénytelensége, avagy a szakma saját, nem eléggé eredményes kommunikációs tevékenysége az oka? Igaz-e, hogy gyenge a közművelődés marketing tevékenysége, hogy nincs megfelelő eszköztára az emberek bevonására?

c. Igaz-e, hogy a közművelődési intézmények befogadó házként működnek, rutin feladatokat hajtanak végre, s nem gerjesztői új művelődési formáknak?

d. Igaz-e, hogy a kulturális terület résztvevői között és a rokonszakmákkal (szociális, jóléti stb.) kevés az együttműködés, a koordináció?

e. Igaz-e, hogy a közművelődési szakembereknek nincs szerepük a településfejlesztésben?

f. Igaz-e, hogy a közművelődés túlnyomó része a hagyományok, különösen a népművészeti-néprajzi hagyományok ápolása? E kérdés kapcsán merül fel, hogy mennyire tudja modernizálni tevékenységét, mennyire tud a mának szóló és a mában hasznosítható tudáshoz hozzásegíteni:

– számítástechnikai, információs technikai, digitális technikával kapcsolatos tudást terjeszteni, illetve a meglévő tudásra alapozva programokat szervezni, gerjeszteni?

– idegennyelv-ismeretet adni, illetve a meglévő idegennyelv-ismeretre alapozva programokat szervezni, gerjeszteni?

A kutatás során – mint eddigi bevezetőnkben, feltevéseinkben is látszik –, messze túlléptünk az NKA

felé vállalt célkitűzéseinken: nemcsak a települések kulturális kínálatával, de a kistéleplések általános problémáival, illetve ehhez kapcsolódóan a közművelődési szakma lehetséges feladataival is foglalkozunk. Ezek mellett kutatásunk lehetővé tette azt is, hogy a közművelődési statisztika néhány hiányosságát kiegészítsük, illetve az ott kapott – olykor megkérdőjelezett – eredményeket vegyük górcső alá. Ilyen például a kistéleplések szakember ellátottsága vagy a közművelődési statisztikát nem visszaküldő települések kérdése.²

A rendkívül bő adatbázis a következő egy-két év feladatát is kijelöli, mert lehetőséget ad a jelenlegi, első összefoglalónál mélyebb és szerteágzóbb elemzések, tanulmányok, tanulmánykötet elkészítésére.

A vizsgálat módszere

A kutatást kvalitatív és kvantitatív módszerekkel végeztük:

I. *A kvalitatív adatfelvétel jelentette a munka első fázisát. Kidolgoztuk az interjúvázlatot, amit összesen 35 településen, egy-egy településen is több személytől kérdeztünk le. A több száz oldalnyi interjú a települések kulturális életét meghatározó szereplőivel, polgármesterekkel, művelődési házak vezetőivel, művelődésszervezőkkel, civil egyesületek vezetőivel, egyházi szereplőkkel, pedagógusokkal stb. készült. A kérdezők minden felvett interjút legépeltek majd egy ehhez készült*

2 Mint Talata-Dudás Katalin kulturális statisztikát elemző – A közművelődés helyzete a 2006-2010-es közművelődési statisztika adatai alapján című – tanulmányában írja a Szín – Közösségi Művelődés 16/5-ös számában (2011. október, pp. 3-28.): „Talán a fenti számoknál többet mond az az adat, amely azt mutatja, hogy a települések mekkora hányadán folyt olyan tevékenység, amelyről az adatszolgáltatási kormányrendelet alapján jelentést kellett volna beküldeni. Erre az összehasonlításra az NKA által finanszírozott, az MMIKL által 2011-ben végzett „A települések közkulturális kínálata” c. kutatása ad lehetőséget az ötezer fő alatti települések esetén. A két adatsor összevetése alapján az ötezer fős települések 97%-áról kellett volna (legalább egy) adatlapnak érkeznie, ezzel szemben csak 63%-áról jött.

... Az adatokat a korábban már említett MMIKL kutatás eredményeivel összevetve azt kapjuk, hogy a fenti alacsony értékek sajnos reálisak: eszerint az ezer fő alatti települések 17%-án, az ezer-háromezer fő közöttiek 52%—án, s a három-ötezer fősek 83%-án dolgozik közművelődési szakember.

A hivatkozott kutatásból az is kiderül, hogy a települések 8%-át tették ki azok, ahol volt népművelő, ennek ellenére mégsem szolgáltatott adatot; a mulasztók aránya a háromezer fő alatti településeken jóval nagyobb volt, mint a három-ötezer fős települések esetén.

útmutató alapján összefoglalót készítettek a településről. A kvalitatív kutatás segédanyagait (interjúvázlát, útmutató, település lista) az I. sz. Melléklet tartalmazza.

II. A második fázis *kvantitatív adatfelvételében az 5000 fő alatti települések reprezentatív mintáján*³ 504 település kérdőíves megkérdezése történt. A II. sz. Mellékletben található kérdőív a kvalitatív terepmunka tapasztalatainak felhasználásával készült.

A kérdés *telefonon* zajlott, ha kellett több fázisban. Sokszor elektronikus úton előre elküldtük a kérdőívet, hogy a válaszoló fel tudjon készülni, annak reményében, hogy így pontosabb, teljesebb körű beszámolókat kapunk. Bár azt tapasztaltuk, hogy a válaszolók (általában a polgármester vagy a helyi népművelő) szívesen adtak információkat, mégsem lett teljes a programok összegyűjtése. (Ezt utólag, internetről még beszerezhető információkkal próbáltuk korrigálni.)

A kérdőívek feldolgozása SPSS statisztikai programcsomaggal történik. A számtalan nyitott kérdést Excel formában gyűjtöttük ki, így szó szerint is megvannak és elemezhetőek, de kódolás után a statisztikai elemzés számára is elérhetővé tettük.

Az elemzéseket szakmai vitára bocsátjuk, majd a szükséges kiegészítések, finomítások elvégzése után Intézetünk honlapján is elérhetővé tesszük.

A kutatás kiinduló megfontolásai

Unásig ismételt problémája a kultúra kutatásoknak, illetve egyáltalán a kultúrával kapcsolatos gondolkodásnak a kultúra definíciója. Tovább bonyolítja a helyzetet a kultúra és a művelődés, még tovább a művelődés és közművelődés értelmezési

3 Az 5000 főnél kisebb települések témánk szempontjából sem homogének, óriási különbségek vannak még e kategórián belül is a közművelődés tekintetében. Mivel az elemzések egyik fő szempontja épp a településméret volt, a mintát úgy alakítottuk ki, hogy minden település-nagyság kategóriába (1000 fő alatti; 1001-3000 fő közötti, 3001-5000 fő közötti) essen legalább 100 település, evvel növelve az eredmények megbízhatóságát. Így a legnagyobb lakosságszámú kategória (3001-5000 fő), ami a valóságos arányokat figyelembevéve csak 37 település mintába kerülését kívánta volna, 102 településsel képviselteti magát. A másik két kategória viszont valamelyest alulreprezentált, 173 helyett csak 165 1001-3000 fős települést, illetve 302 helyett csak 229 aprófalvat (1000 fő alatti település) választottunk a mintába.

A valóságos arányokat a feldolgozás során súlyozással állítottuk helyre. A súlyozás szempontjai a települések lakosságszáma mellett az elhelyezkedése (régio) és a fejlettségi szintje (a 33 leghátrányosabb helyzetű kistérségbe tartozik vagy sem) volt.

köre. A definíciós problémákból adódik néhány további örökzöld dilemma is, melyek közül most talán a leggyakoribbakra utalnék röviden: 1. a kultúra mindenhatósága, és semmit sem bizonyíthatósága, 2. a demokratikus és hierarchikus kultúra fel-fogás közti ellentét, valamint 3. a kultúra cél vagy eszköz szerepével kapcsolatos vélekedések, illetve ezek következményei. Az első kettőről még kicsit bővebben is szólnék.

1. *A kultúra mindenhatósága és ennek bizonyíthatósága*
Sokan sokszor hivatkoznak arra, hogy a kultúra mindent meghatároz, hosszú, meggyőző beszédekett hallhatunk mindenkor politikusainktól a terület fontosságáról. Idézik Széchenyit, Eötvöst, Klebelsberget, a nagy államférfiakat, akik már mikor megmondták..., milyen tisztán látták..., hogy a képzettség-a-fejlődés-záloga, hiszen legalább Széchenyi István óta tudjuk, hogy „Minden kifejlődés, előmenetel, erő, érték és szerencsének legmélyebb sarkalata a kiművelt emberfő.” Folytathatnánk az idézetet, napjaink függetlenedési törekvéseihez is jól passzíthatóan: „A közintelligencia – értelmesség – azon jel, melyné fogvást a bölcs a nemzeteket mázsálja. S az mennél nagyobb, annál kevesebbet szorul másokra s így annál függetlenebb, szabadabb s erősb a nemzet” (Széchenyi István: Hittel)

Mindeközben nemcsak, hogy nincs az egy-mást követő kormányoknak kielélt kulturális koncepciója, s ehhez rendelt, különféle (állami, önkormányzati, pályázati) pénzügyi eszközökkel támogatott, rövid és hosszú távú országos és ehhez illeszkedő helyi kulturális stratégiája, de még a költségvetésből is egyre csökkenő arányban részesül mind az oktatás, mind a kultúra, s a mindenkor megszorítások áldozatai között is rendre ott látjuk a két kulcságazatot.

A kulturális ágazat alapvető problémája, hogy sem törekvés, sem bevált, általánosan elfogadott eszköz nem létezik tevékenysége hatásának mérésére, szemben pl. az egészségügygel, ahol mérni tudjuk a különböző betegségek elterjedtségét, a halálozási rátát, a gyógymódok, szűrések, különböző prevenciók hatását stb., vagy az oktatással, ahol az iskolai végzettség változása és ennek foglalkoztatottságra, sőt GDP-re gyakorolt hatása kimutatható. A kulturális területről nehéz bizonyítani, hogy bármilyen közvetlen vagy áttételes hasznot hoz, kimutatni például a közművelődéssel kapcsolatban, hogy ha többször jársz színjátszó szakkörbe, javul egyebek mellett a kommunikációs képességed, így nagyobb esélyed van a felsőok-

tatásba való bekerülésre, vagy jobbak lesznek az elhelyezkedési esélyeid. Azt is nehéz számokkal bizonyítani, hogy nő az emberek önbecsülése, ha módjuk van pl. a különféle alkotó szakkörökön az önkifejezés gyakorlására. Gondoljuk, vagy szeretnénk gondolni (kultúra kutatók és kultúra közvetítők), hogy a kultúra embernemesítő, s mint ilyen önmagában is elegendően magasztos cél, s hogy e mellett még sok minden másra is hatással van. Ezért nevezzük horizontális ágazatnak, de indikátorok, számszerű bizonyítékok híján a kultúra fontosságának mantrázásával csak arról teszünk újra és újra tanúbizonyságot, hogy szimpatikusabbak a széles látókörű, kulturált, mint a szűkagyú, kulturálatlan emberek.

Bár a legelterjedtebb általános fejlettség mutató a GDP, az utóbbi évtizedekben egyre több országban nem tartják a jólét megfelelő indikátorának, s igyekeznek feltérképezni az emberi jól-létet, az életminőséget, a boldogságot meghatározó különböző tényezőket (környezeti ártalmak, egészségi állapot, az intézményekbe és emberekbe vetett bizalom szintje, a munkával kapcsolatos elvárások teljesülése, a közösségek állapota, a szociális környezet, a helyi közösségek minősége, szolidaritásuk erőssége, a biztonság, a szabadidő eltöltésének minősége, az életfeltételek anyagi szintje, a demokrácia fejlettsége stb.), ezek egyenkénti és összetett hatásait, törekedve minél komplexebb, indexek kialakítására. A Kanadai Jól-lét Index (Canadian Index of Wellbeing, CIW) például nyolc dimenzióban (községek állapota, a demokrácia fejlettsége, oktatás, környezet, a lakosság egészségi állapota, szabadidő és kultúra, megélhetési szintek és idő gazdálkodás⁴) 64 egyedi indikátorból épül fel. 1994 óta méri és érdekes eredmény, hogy míg a GDP 31 százalékponttal nőtt, addig a CIW csak 11-gyel. Ez is mutatja, hogy a GDP lehet jó piaczgazdasági mutató, de nem tudja tükrözni az emberek jól-létében, egyéni és közösségi életében bekövetkezett változások mértékét. Mint írják:

„Az a tény, hogy jól-létünk folyamatosan kiadásaink és fogyasztásunk mögött kullog nemcsak annak bizonyítéka, hogy pénzen nem lehet boldogságot venni, de rámutat arra is, hogy ha a GDP irányítja a gazdaság- és társadalompolitikát, akkor mint nemzeti közösség nem feltétlenül kerülünk jobb helyzetbe. Mint a számok mutatják, az

4 Community Vitality, Democratic Engagement, Education, Environment, Healthy Populations, Leisure and Culture, Living Standards, and Time Use, in: How are Canadians really doing? Highlights: Canadian index of wellbeing 1.0, Measuring what matters, 2011 October

évek során a gazdaság teljesítménye felülmúlta az életminőség javulását. Ez a GDP és a CIW mutatók közti különbség a növekvő egyenlőtlenség – amikor keveseknek nagyon jól megy, és a többségnek kevésbé – lényegi kérdése.”⁵ (ford. H.Zs.)

A Gallup kutatói szintén azt keresték, mi tesz minket boldoggá, mi befolyásolja az emberek életminőségét, mi a boldogabb élet kulcsa. Egy 150 országra kiterjedt vizsgálat során öt univerzális, egymással is összefüggő területet találtak életminőségünket, jól-létünket leginkább meghatározónak:

– A munkánk, a karrierünk (career wellbeing) jelentősen befolyásolja jól-létünket. Ha szereted azt, amit nap, mint nap csinálsz, ha van miért felkelni reggelente, az megkétszerezheti az étellel való elégedettséget. Megdöbbenő, de a kutatások azt is kimutatták, hogy gyorsabban helyreáll a jól-létünk a párunk elvesztése, mint egy hosszú munkanélküliségben töltött periódus után. A munkanélküliség rombolja identitásunkat, önbecsülésünket, személyiségvesztéshez vezethet, ami után nagyon hosszú gyógyulás, regenerálódás szükséges.

– Társadalmi kapcsolataink (social wellbeing) minősége, hogy vannak-e szoros családi, baráti kötődéseink, van-e szerelem és szeretet az életünkben erősen befolyásolja a mindennapjaink minőségét. A kutatók szerint minden egyes társaságban töltött óra (hat óra hosszág) növeli annak az esélyét, hogy jó napod lesz és csökkenti annak esélyét, hogy rossz a napod.

– Az anyagi jól-lét is fontos tényező (financial wellbeing), de nem biztos, hogy ha gazdag vagy, akkor boldog is. A magas jövedelemnél fontosabb az anyagi biztonság. Szinte minden jövedelem szint mellett igaz az is, hogy sokkal nagyobb örömet jelent az élmények vásárlása, mint az anyagi javaké. Az anyagi dolgok megszerzése okozta öröm elhalványul, de az átélt tapasztalatokat mindig feleleveníthetjük.

– A fizikai jól-lét (physical wellbeing) azt mutatja, hogy egészséges vagy és van elég energiád az eltervezett dolgok napi véghezviteléhez. Ha jó a fizikai állapotod, jobban is nézel ki, jobban érzed

5 „The fact that our wellbeing consistently lags behind expenditure and consumption does not just demonstrate that money cannot buy happiness, but reveals that when GDP is used to guide economic and social policies, we are not necessarily better off as a nation. As illustrated in the preceding figure, over time, our economic performance outpaces our quality of life. This is at the very heart of the issue of growing inequality – where some of us do extremely well while many of us fare less well.”

magad és tovább is élzs. A rendszeres testedzés javítja a jólétet és a napi energia szintet.

– A közösségi jólét (community wellbeing) jelzi, hogy mennyire büszke az ember arra a közösségre, amiben él. Önkéntes munkával javítható ez az érzés, mert amellett, hogy a társadalom javát szolgálja, az önkéntes maga is sokat profitál a másokért végzett munkából. A kutatók annyira fontosnak tartják a jólét ezen összetevőjét, hogy azt mondják, a virágzó közösségi élet különbözteti meg a jó életet a remek ettől.⁶

A kanadai jólét index alakulása annak bizonyítéka, hogy a gazdasági növekedés nem jár együtt a többség boldogságának, jólétének emelkedésével, tehát nem elégséges, ha a politikai döntések kizárólagosan gazdasági szempontok alapján születnek, legalábbis ha a cél a társadalmi elégedettség növelése. A Gallup kutatás az egyének oldaláról próbálja megragadni a boldogság, a jó élet kritériumait. Még számos kutatást, eredményt be lehetne mutatni, melyek alátámasztják a gazdaság, a gazdagság és a boldogság, életminőség kapcsolatának természetét⁷, célunk azonban csak annyi volt, hogy érzékeltesük, milyen nagy szükség van a boldogság, az elégedettség elemeinek a megismerésére, hiszen a társadalmak célja a gazdaság növekedésén keresztül, valahol mégis csak a boldogság növelése. Így jutunk el szűkebb vizsgálati területünkhöz, a kultúrához is, melynek különböző alkotóelemei jól vagy kevésbé jól mérhetően, de ott vannak a boldogság, a jólét születésénél.

2. A kultúra hierarchikus, illetve demokratikus felfogása közti ellentmondás

A kultúra *demokratikus* felfogása azt jelenti, hogy mindenkinek van valamilyen kultúrája, hogy a kultúrát mindenki „csinálja”, azaz a kultúrát közösen alakítjuk. Evvel szemben a kultúra *hierarchikus* értelmezése azt jelenti, hogy van értékes- és silány-, elit- és tömegkultúra, amiből az következik, hogy az értékest kell terjeszteni, az államnak is azt kell támogatni. Ez ellentmondani látszik a demokratikus szemléletnek, mely szerint mindenki kultúrája fontos és része a társadalom kultúrájának. A demokratikus szemlélet azt a problémát is felveti, hogy az „elit”, vagy „magas”

6 Tom Rath, Jim Harter: *Wellbeing: The Five Essential Elements* Gallup Press, 2010

7 a boldogság paradoxon, vagy Robert Inglehart kutatásai, kultúra, gazdaság, demokrácia fejlettsége és összefüggései

kultúrához nincs a tömegnek fogadóképessége, ezért úgy érzi, hogy szüksége sincs rá. Előbb tehát meg kellene tanítani a kultúra befogadásához, megértéséhez, élvezéséhez szükséges tudást, feltételezve, hogy akkor az igény is megszületik iránta. Az a kérdés viszont nyitva marad, hogy szükség van-e a (magas) kultúrára, legalábbis abban az értelemben, hogy hozzájárul-e az ilyen értelmű műveltség az emberek egyéni boldogságához, meglegedettségéhez?

Ha felidézünk az ismertett Gallup kutatás eredményeit, ebben – legalábbis primer módon, nevesítve – nem szerepel a kultúra, vagy a művelődés a jólétet meghatározó legfontosabb öt szempont között. Áttételesen mégis benne van, hiszen amikor az anyagi jólétről van szó, láthatjuk, hogy fontosabb az élmények gyűjtése, mint az anyagi javaké. Az élmények egy része pedig biztos, hogy köthető a kultúrához és a közösségi művelődéshez, nem beszélve jólétet meghatározó további két tényezőjéről, nevezetesen a társadalmi kapcsolatokról és a közösségi életéről, melyek per definitionem közösségek, a közösségi művelődésben is megjelennek. Ezzel el is jutottunk annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy miért tartjuk fontosnak a települések kulturális, szabadidős tevékenységének feltárását? Elsősorban azért, mert ezek a kulturális és közösségi tevékenységek növelik a társadalmi jólét szintjét.

A települések közművelődési (kulturális, szabadidős) tevékenység-szerkezetének megismeréséből szeretnénk megtudni, hogy

– a helyi közösségek *mit tartanak fontosnak a kultúrából*. Feltételezzük, hogy az emberek azt csinálják (azt szolgáltatják, illetve azt veszik igénybe), ami jó nekik, amire igényük van, aminek számukra valamilyen kézzel fogható (materiális) vagy szimbolikus (immateriális) haszna van. Érdekes számunkra, hogy a helyi közművelődési tevékenységnek mi a (latens) célja: a *kultúra demokratizálása*, mely valójában felülről jövő nevelést, programszervezést, kultúraterjesztést jelent, *és/vagy demokratikus kultúra „művelés”*, ahol mindenki kultúrájának, szubkultúrájának *helye van*, mely az igények, szükségletek kielégítését, egyéni, közösségi kezdeményezésből és aktivitásból induló, alulról építkező, önszerveződést ösztönző, rásegítő, mediáló, moderáló szolgáltatást jelent. Ez hasonló problémakör, mint a népművelés és a szabadművelődés közti különbség, amit Karácsony Sándortól kezdve Vitányi Ivánon, Beke Pálon és Koncz Gáboron keresztül már többen, sokszor felvetettek: „A népművelésben más műveli a népet, a szabadművelődésben maga művelődik

a nép – ahogy igénye és kedve tartja.” – írja például Koncz Gábor kiváló, a közművelődés történetét is áttekintő tanulmányában.⁸

– Választ keressünk arra is, hogy a helyi közművelődési és kulturális tevékenységek, a kultúrát eszközként használják-e a problémák kezelésére (felzárkóztat, munkaerő-piaci helyzetet, esélyeket javít, egyenlőtlenséget csökkent stb.) vagy önmagában való célként, a kultúra művelését önmagában való értéknek, a befogadást önmaga jutalmának tekintik-e? Az életminőség mindkét felfogás szerint javul, hiszen a kultúra önmagában való művelése is szórakoztat, örömet, élményt ad, s ez önmagában is evidensen fontos. Az igazi kérdés, hogy a települések felelős szakemberei túljutnak-e a szórakoztatás céljából való programszervezésen, s tudnak-e magukra és a tevékenységi körükre akut problémákat megoldó eszközként tekinteni és ennek érdekében a felzárkóztatásért, a kirekesztés ellen aktívan tevékenykedni.

– Kik jelentik a közművelődés célcsoportját: a középosztály, az alsó rétegek, a képzettek vagy a képzetlenek? Ha a kultúra önmagában való cél, akkor elég lesz bármely réteget szórakoztatni, a passzív befogadó közönségnek programokat szervezni, de ha eszközként (is) tekintünk a kultúrára, akkor a hátrányosabb helyzetű rétegek felzárkóztatása, a sokféle közösség létrejöttének segítése, s a felmerülő helyi társadalmi problémákra való folyamatos válaszkeresés is a tevékenység céljai között lesz.

– Ki(k) a helyi közművelődés fő aktorai? Milyen szerep jut a helyi közéletben, közművelődésben magának a közművelődési szakmának, a szakembereknek, valamint a közművelődésért nem „hivatalosan” tevékenykedő civileknek és más szereplőknek? Egyáltalán mitől lesz egy településen aktívabb a közösségi élet?

– A helyi közművelődés indikátorait is szeretnénk kimunkálni. Ezek lehetővé tennék mind a települések tipizálását, s időbeli alakulásának nyomon követését, mind annak vizsgálatát, hogy mi határozza meg a települések élénkebb kulturális, közösségi életét, s ezen keresztül az ott élők jól-létét, boldogságát. Mindez persze nagyon komplex és bonyolult, sokféle adatot igénylő elemzés, amihez ez a jelenlegi vizsgálat csak a kezdő lépést adhatja. Az indikátorokhoz elképzelésünk szerint ugyanis a lakosságtól beszerezhető adatokra is szükség len-

ne, mely értelemszerűen a jelenlegi kutatás keretében nem kivitelezhető, minthogy a lakosság megkérdezése nem volt most célunk.

Fontosnak, a fenyegető válságjelenségek tükrében kiemelten fontosnak tartjuk a szocio-kulturális tevékenységet, mind a kultúra, a közművelődés, mind a rokonszakták, a szociális, az egészségügyi, vagy az oktatási, felnőttképzési területen is. Ez azt a reagáló magatartást jelenti, mely a felsorolt helyi szereplőktől, az intézményektől és szakemberektől azt követeli, hogy a legégetőbb társadalmi problémákra lehetőleg együtt, egymás munkáját segítve, támogatva, kiegészítve keressék a helyi megoldásokat. Egyszerre jelenti a leszakadt rétegek felzárkóztatását, a közösségek erősítését, a modernizáció elősegítését, mivel ezek azok a jelen kutatásból is igazolt legfőbb problémák, melyekkel napjaink helyi társadalmi küzd. Ismét a kanadai kutatást idézve kiderül, hogy ott is mennyire fontos szerepe van a leszakadt, marginális, hátrányos helyzetű, szegényebb rétegek kulturális aktivitásának:

„A szabadidős és kulturális tevékenységekben egész életen át történő részvétel emeli az étellel való elégedettség és a jól-lét szintjét. Egyre nyilvánvalóbb, hogy a szabadidős és kulturális tevékenységek különösen fontos szerepet játszanak a marginalizált csoportok, mint például az alacsony jövedelműek, a mozgássérült gyermekek és felnőttek és a kisebbségi csoportok tagjai számára életminőségük javításában.”⁹ (ford. H.Zs.)

Lényegbevágó feladat tehát a közművelődés számára is a hátrányos helyzetű csoportok elérése, az elérésüket biztosító módszerek kifejlesztése, illetve továbbfejlesztése.

Összefoglalva az eddigieket, akkor tekintjük sikeresnek a közművelődési tevékenységet,

– ha a kultúra demokratizálása, azaz az értékkövetítő nevelés mellett a demokratikus kultúra fel fogás alapján, mindenki kultúrája, szubkultúrája számát,

– ha a helyi társadalmi problémákra reagálva szocio-kulturális tevékenység keretében,

– a rokonszaktakkal (szociális munkások, egészségügyi, különböző tanácsadók, falugazdászok, pedagógusok, óvónők, védőnők stb.) együttmű-

⁹ „Participation in leisure and culture throughout one’s lifetime promotes higher levels of life satisfaction and wellbeing into later life. There is also emerging evidence that leisure and culture can play an even greater role in improving the quality of life for marginalized groups, such as lower income groups, children and older adults living with disabilities, and minority populations.”

⁸ Koncz Gábor: Komplex elemzés a művelődési otthonokról (1945-1985) in: Beke Pál – Deme Tamás (szerk.): A szabadművelődéstől a közösségi művelődésig. Tanulmánygyűjtemény. Budapest, 2003, Széphalom Könyvműhely. 399 o.

ködvé keresik a helyi társadalom minél nagyobb része számára a jól-lét növelését¹⁰.

Mindez a jó rutin mellett, az innovatív kreatív megoldások alkalmazását kívánja a szakmától. Nem könnyű feladat, hiszen munkájukat egyre nehezebb körülmények között kell végezniük.

*„A kultúrát, azt minden évben megtartjuk.”
(idézet az egyik interjúból)*

A kutatás főbb eredményeinek összefoglalása

Az összefoglalóban mind a kvantitatív, mind a kvalitatív kutatás eredményeit ismertetjük.

A kutatási eredmények bemutatásán kívül próbáltunk ötleteket, javaslatokat is megfogalmazni, ezeket keretes szöveggént jelöltük. Előre is elnézést kérünk, ha papírsgazú, íróasztal melőli ötletelésnek, netán „észosztásnak” tűnnének. Nem annak szánjuk, hiszen többségük valójában valahol már látott, megvalósított projekt. A későbbiekben tervezzük a jó ötletek, módszerek összegyűjtését, amikre alapozva, akár a közművelődésben használható, a helyi adottságokhoz igazítható ajánlásokat, protokollokat dolgozzunk ki. Ehhez természetesen a szakma segítségére is nagy szükség lesz.

1. A közművelődési tevékenység infrastruktúrája

Az MMIKL korábbi kutatása¹¹ alapján az országos helyzet legfőbb jellemzői a következők:

– A települések 90%-án van művelődési ház vagy közösségi színtér.

– A települések 40%-án foglalkoztattak teljes munkaidőben közművelődési vagy közgyűjteményi szakembert, 60%-án pedig részmunkaidőset. Teljes-, vagy részmunkaidős szakember a települések 80%-án dolgozott 2008-ban. A települések 20%-án tehát nincs egyetlen közművelődésért, kultúraért felelős szakember sem. Egyes megyékben, épp a leghátrányosabb helyzetűekben, 30-40%-ot is eléri ez az arány.¹²

– A szakemberek számát, különösen a teljes munkaidősökét leginkább a település nagysága befolyásolja. A szakemberek megléte szignifikáns összefüggést

mutat a lakosság végzettségével, a település típusával (község-város) és a romák arányával: nagyobb valószínűséggel dolgozik szakember a népesebb, illetve iskolázottabb lakosságú településeken, valamint a városokban. A roma lakosság arányát tekintve ellentétes irányú az összefüggés: *minél több roma él egy településen, annál kevésbé valószínű, hogy van ott szakember.*

– A legkisebb települések 60%-ában biztosított – legalábbis formálisan – az intézményi és szakemberi háttér. 40%-ban vagy az egyik vagy a másik, vagy mindkettő hiányzik. 600-700 településen kb. fél millió ember nem jut hozzá semmilyen közművelődési szolgáltatáshoz.

A jelenlegi kutatás infrastruktúrára vonatkozó megállapításai:

– Az 5000 főnél kisebb településekkel kapcsolatos kutatás az országos felméréshez hasonlóan azt találta, hogy a kistélepléseken a könyvtári ellátottság a legmagasabb (97%). Ezt követi a művelődési ház/közösségi színtér (92%), valamint a nyilvános internet elérés (88%) megléte. Helyi újságot, illetve tájházat, helytörténeti gyűjteményt a települések szűk felén találtunk (48%, ill. 44%), tábort, kiállítótermet mintegy a harmadán (35%, ill. 34%), művészeti iskolát 29%-nál, helyi tévét pedig 23%-nál. A legrosszabb ellátottságot a mozitermek és a helyi rádiók esetén tapasztaltuk (9%, ill. 2%). (1. ábra)

– A megkérdezettek legnagyobb arányban a tájházat-helytörténeti gyűjteményt hiányolták a településekről (18%), ezen belül is leginkább az ezer fő felettieknél. Helyi újságot, illetve tévét a települések hetedén szeretnék (14-15%), mozit, tábort, rádiót, kiállítótermet pedig a tizedüknél.

– A kistéleplések 33%-án dolgozik közművelődési szakember (népművelő; művelődésszervező). A településnagyság szerinti különbségek igen nagyok: míg a három-ötezer fős települések 83%-án, addig az ezer fő alattiak csupán 17%-án dolgozik ilyen munkakörben valaki. A teljes munkaidőben alkalmazottakat vizsgálva még nagyobbak a különbségek (9%, ill. 72%, míg az átlag 23% volt). (2. ábra)

2. A közművelődési infrastruktúra és a közművelődési élet intenzitása közti összefüggés a kistélepléseken

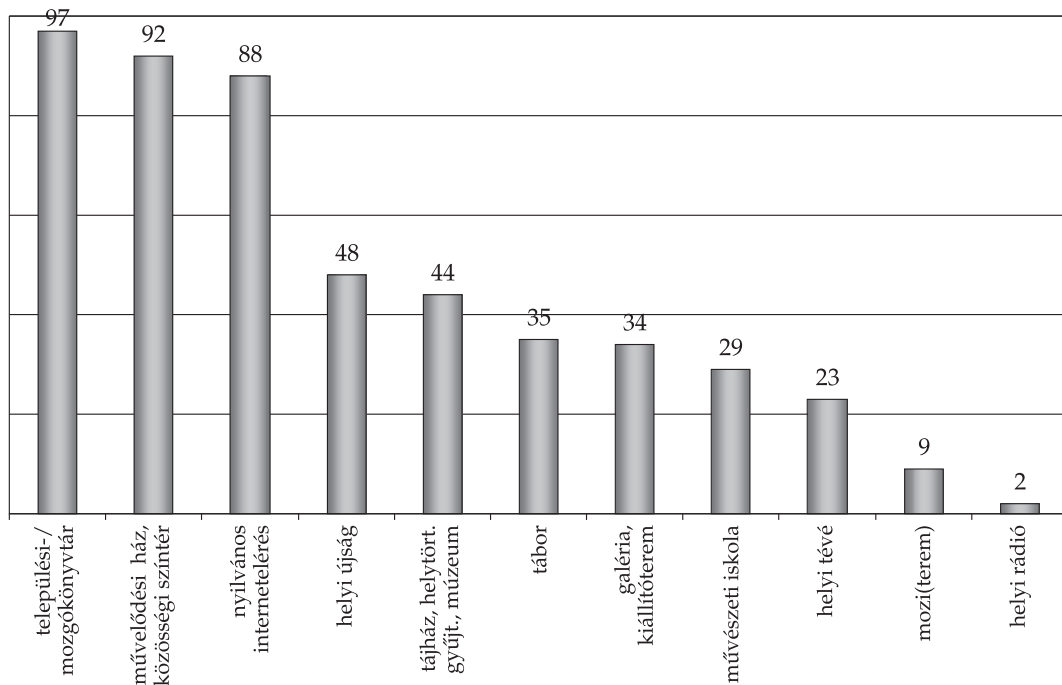
– Azokon a szerencsés településeken, ahol *mind művelődési ház, mind szakember megadatott, akár hat-nyolcszoros látogatószámot*, aktivizált lakosság-számot is el lehet érni azokhoz a hátrányosabb helyzetű településekhez képest, ahol se művelődési ház, se szakember nincs. (3. ábra)

¹⁰ Ha jól értem, hasonló dolgokat mond Török József is. Az ő megfogalmazásában: „Településfüggő hivatás és tevékenység + segítő-fejlesztő attitűd a kultúraelosztó helyett”)

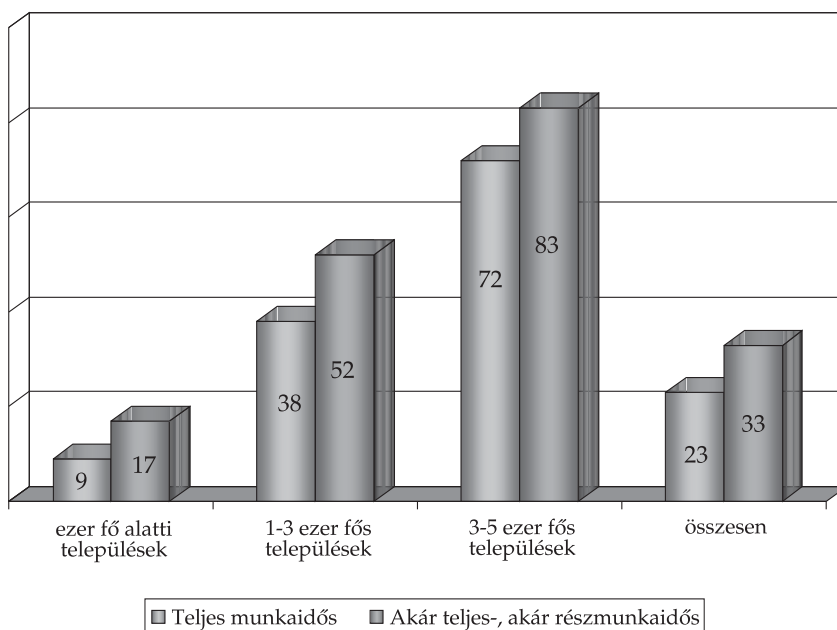
¹¹ A 30 ezer fő alatti települések kulturális intézményi ellátottságát feltáró kutatás

¹² Talata-Dudás Katalin: Kulturális intézmények a 30.000 fő alatti településeken, SZÍN 14/4, 2009. augusztus

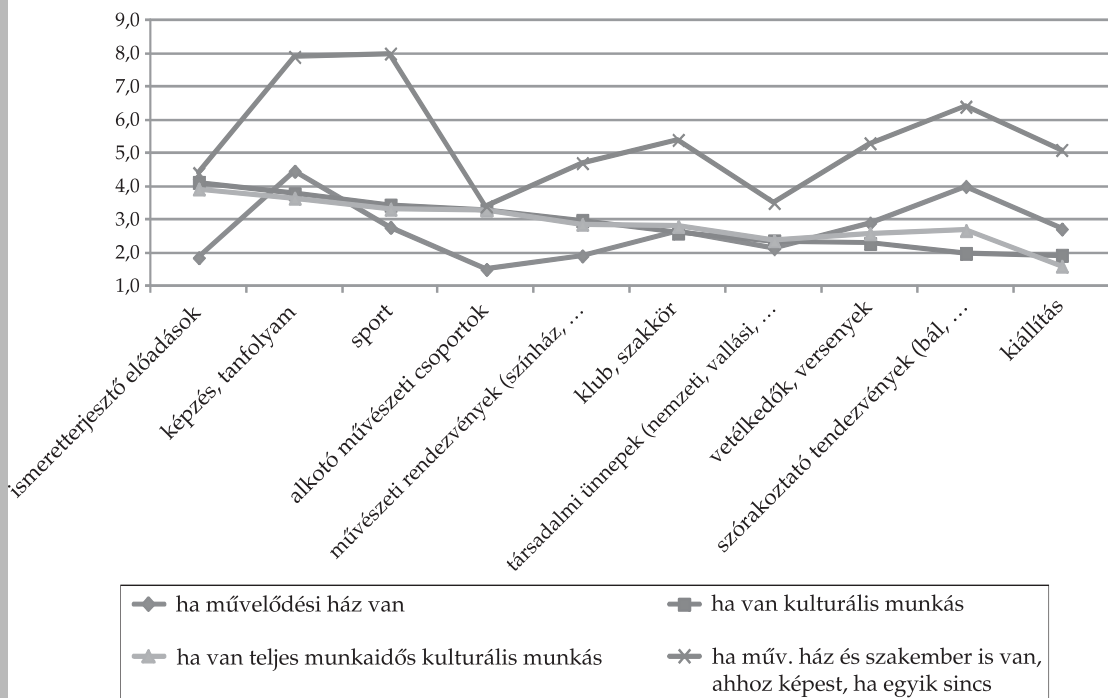
1. ábra A települések hány %-án működik...

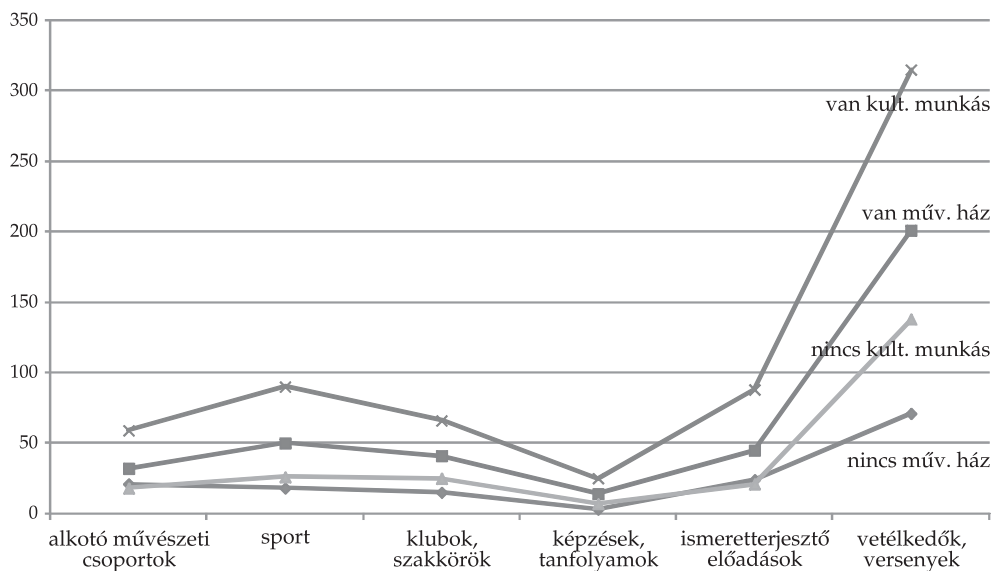
2. ábra A településen dolgozik népművelő, művelődésszervező (%)

3. ábra Hányszorosára növeli a művelődési ház megléte valamint a kulturális munkások alkalmazása a különböző eseményekre eljáró emberek létszámát? (indexek)

4. ábra Hányan vesznek részt különböző önfejlesztő programokon a közművelődési infrastruktúra függvényében az 5000 lélekszám alatti településeken (átlagos létszám)

- A legkisebb településeken tudja a legnagyobb hatást elérni a szakember alkalmazása, különösen, ha teljes munkaidőben dolgozhat.
- A legkisebb településeken a nagyobbakhoz képest a szakember alkalmazása még fontosabb, mint a művelődési ház megléte. Fontos tehát, hogy ne feledkezzünk el a „kell egy hely” kívánalma mellett a „kell egy ember” szükségességéről se! (4. ábra)

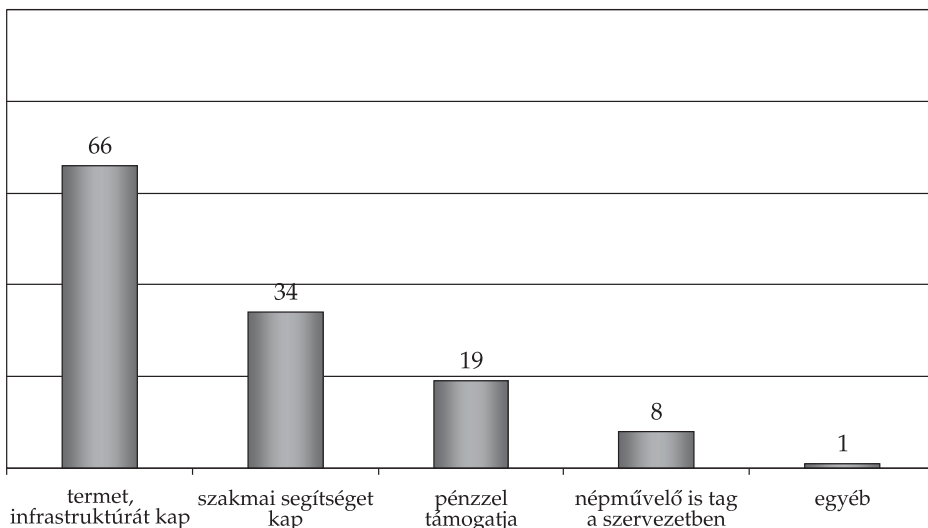
A helyi közművelődés nem önkormányzati szereplői

- A települések 87%-án működik legalább egy civil szervezet; ez az arány az ezer fő alatti településeknél 81%, míg a nagyobbaknál 96-97% volt. A kistelepüléseken átlagosan 2,2 db, az ezer-háromezer főseken 4,4 db, a három-ötezer lakosságú településeken pedig 6,7 db civil működő szervezetet találtunk.
- Tevékenységüket tekintve, a kulturális és szabadidő szervező szerveződések állnak az első helyen (52%), utánuk következik a sport és a polgárőrség-tűzvédelem (46-47%), majd a falu- és városszépítés, fejlesztés (29%). Az oktatás, az iskola-óvoda-bölcsőde támogatására a települések 25%-án szerveződött valamilyen civil közösség (bár ezek jelentős része vélhetőleg támogatás-befogadásra és nem tényleges tevékenységre létesül).
- A kvalitatív vizsgálat mélyinterjút elemezve nem találtunk jelentős különbségeket az intézményi világ kínálata és a lakossági, civil, egyházi,

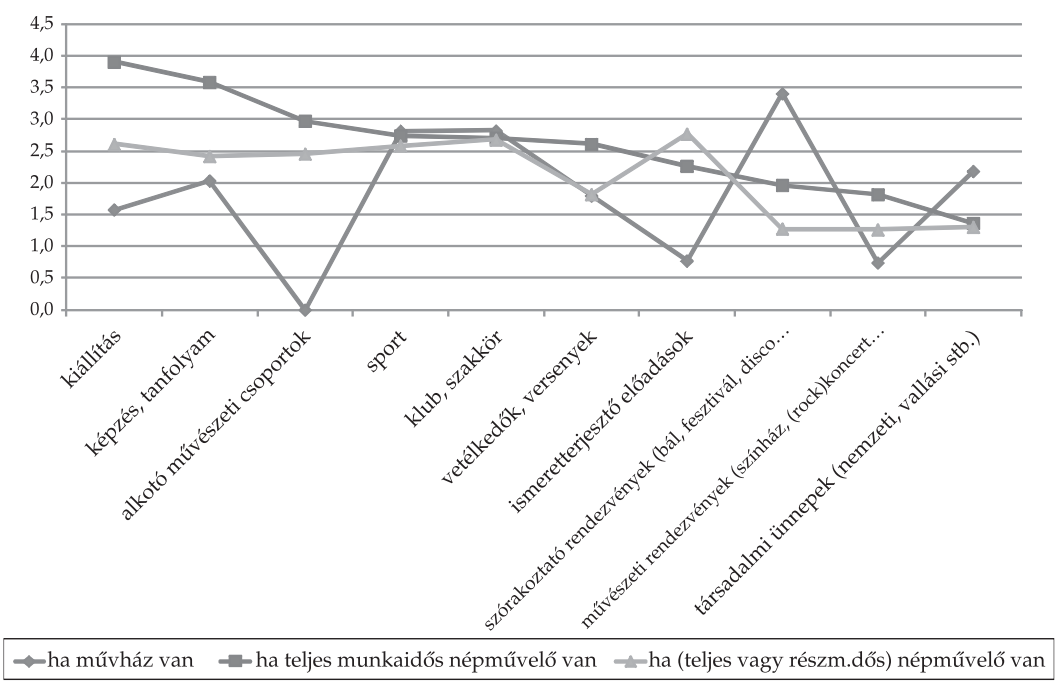
- egyéb szervezetek kínálata között. Amennyiben volt intézmény a településen, az szolgáltatta a hagyományos alapkínálatot anyagiak és érdeklődés függvényében. Az egyházi kezdeményezések, civilek, magánakciók színesítették, gazdagították, kiegészítették a kínálatot, és ezek pozitívan hatottak a települések kínálatára. A civilek jól reagálnak a réteg-, csoport igényekre, amelyekre a hivatalos (intézményi) szféra, energia, forrás hiányában nem tud mindig kielégítő válaszokat adni. (pl. galambtenyésztés, horgászat, crossbiciklisek, nagycsaládosok stb.)
- A civil szervezetek bő fele (59%-a) áll valamilyen kapcsolatban a művelődési házzal, ahol van népművelő, ez az arány magasabb (68%). A kapcsolat leggyakoribb módja a terem-egyéb infrastruktúra biztosítása, majd a szakmai segítség, végül pedig a pénzügyi támogatás. (5. ábra)
- Az adatok azt is alátámasztják, hogy ugyan fontosak a civilszervezetek és minden más résztvevő, aki egy település kulturális, közösségi művelődését szervezi, de a művelődési házak helyet biztosító, befogadó szerepe, illetve a közművelődési szakemberek mindezen tevékenységeket koordináló, mentoráló, szervező tevékenysége nélkül csak harmada, fele lenne a kulturális- illetve a közösségi eseményekre eljárók száma¹³. (6. ábra)

13 A korábbi kutatásaink alkalmával felvett interjúk sorában fogalmazták meg a szakmai kérdezettek, hogy olykor a civilek jelentős támogatást kapnak valamely

5. ábra Milyen segítséget kapnak a civil szervezetek a művelődési háztól? (%)
Bázis: a településen működik civil szervezet és művelődési ház

6. ábra Hányszorosára növeli a művelődési ház megléte valamint a kulturális munkások alkalmazása a különböző eseményekre eljáró emberek létszámát az 1000 fő alatti kis településeken? (indexek)

A kistételepülések kulturális, közművelődési, közösségfejlesztési szakember hiánya felveti a kérdést, hogy lehetne ezen a helyzeten javítani, hiszen tudjuk, s az újabb adatokkal ismét bizonyítottuk, hogy milyen fontos szerepük van a helyi szakembereknek. A kistételepülések önkormányzatai nagyon szegények, többségük eladósodott is, ezért nem várható el, hogy önerőből tudjanak alkalmazni (több) szakembert. Azt viszont el kellene érni a szakmának, hogy valamilyen kvóta szerint, *ha nem is minden településre egyenként, de ezer vagy kétezer főre vetítve, jusson megfelelő szakember. A különösen hátrányos helyzetű térségekbe pedig, a pozitív diszkrimináció elvén, akár több is.*

3. A tevékenység legfőbb tartalmi kérdései
 E kérdéskör kapcsán több kérdést is feltettünk: melyek a települések kínálatában a fő programtípusok? Mi a fő jellemző, a rutinos programszervezés vagy az innovatív, a társadalmi-gazdasági környezetre reagáló, szocio-kulturális tevékenység? Más szóval, *programszervezés vagy problémakezelés* zajlik a kistételepüléseken? Értelemszerűen e kérdéskör kapcsán vizsgáltuk azt is, hogy melyek a létező főbb társadalmi-gazdasági problémák, és ezek közül mely problémákra van válasza a közművelődésnek, valamint egyáltalán: maga a szakma vajon feladatának tartja-e a problémakezelést?

A legfrissebb, megjelenés alatt álló országos közművelődési statisztikát elemezve, Talata-Dudás Katalin a következő megállapításra jut:
 „Az egyes művelődési formák mérésénél jelentkező módszertani és egyéb problémákat is figyelembe véve a rendezvények, a szolgáltatások, a klubok-körök tudtak szinten maradni, a művészeti csoportok iránti érdeklődés kissé még nőtt is, az ismeretátadás kötöttebb formái (oktatásképzés, ismeretterjesztő előadások) iránti viszont csökkent. A közművelődési intézmények egyre kevésbé adnak helyet külső rendezvényeknek, képzéseknek, ami az infrastruktúra terén mutatkozó lemaradás, az egyre növekvő konkurencia, s a csökkenő vásárlóerő következménye lehet.”
 – A kistételepülések kínálatának vizsgálata is azt mutatja, hogy a közművelődési tevékenység fő eleme a

programszervezés; a szórakoztató rendezvények (fesztiválok, falunapok, bálók stb.) és a különböző társadalmi, nemzeti és vallási ünnepek, évfordulók megemlékezések szervezése. Ilyen programok a települések 80-90 százalékán megtalálhatóak. Az önfejlesztő alkotó művészeti csoportok, vagy a különféle érdeklődési és hobbi klubok, szakkörök megléte csak 60% körüli, nem beszélve a képzések, tanfolyamok 40%-os arányáról. A képzéseken, tanfolyamokon belül igen ritkák az oktatást pótlóak (2%), de szakmai, munkaerő-piaci képzésből sincs sok (8%); inkább a mindennapi élethez szükséges képzések domináltak (34%), ezen belül is az autózóvezetés, KRESZ (19%), a számítógépes (16%), illetve a nyelvi képzések (10%).

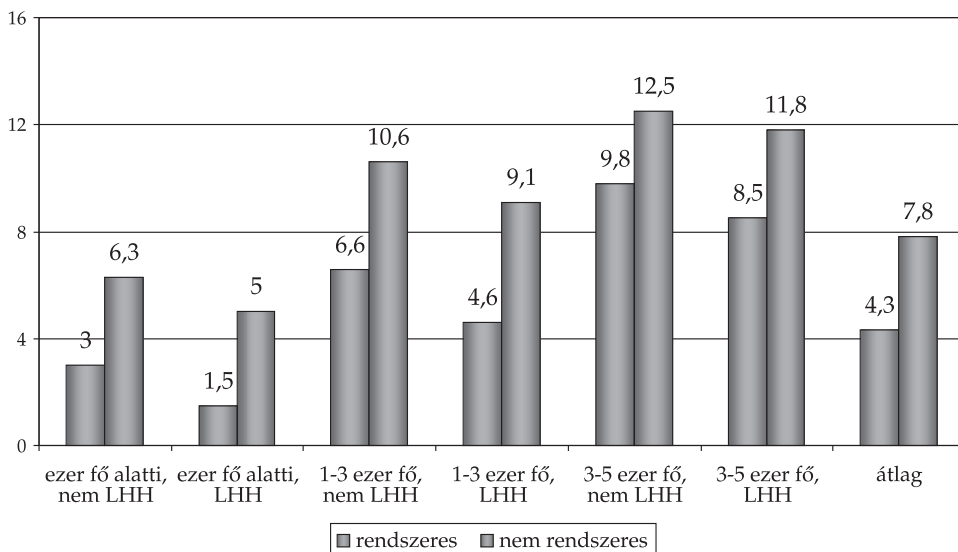
E kérdéskörnél is érvényes a „szokásos” trend, a kisebb településeken kedvezőtlenebb a helyzet, a legrosszabb ezen belül is, a leghátrányosabb helyzetű (LHH) 1000 lakosnál kisebb településeken. Ezeken a helyeken évente átlagosan 1,5 (db) rendszeres művelődési tevékenységi forma (klubok, szakkörök) van, a nem rendszeres szórakoztató rendezvényekből, társadalmi ünnepekből pedig átlagosan öt, összesen 6,5 a kulturálódási formák, események, alkalmak száma. A legjobb helyzetű 3000-5000 fő közötti nem LHH településeken ugyanezek a számok azt mutatják, hogy átlagosan 10 féle rendszeres tevékenységi forma és 13 féle szórakoztató és ünnepi rendezvény, összesen tehát 23 féle program van. A gazdasági adottsáigait

tekintve általában legrosszabb (1000 fő alatti LHH) és a legjobb (3000-5000 közötti nem LHH) helyzetű kistérsülések között a programok kínálatában tehát közel négyszeres a különbség. (7. ábra)

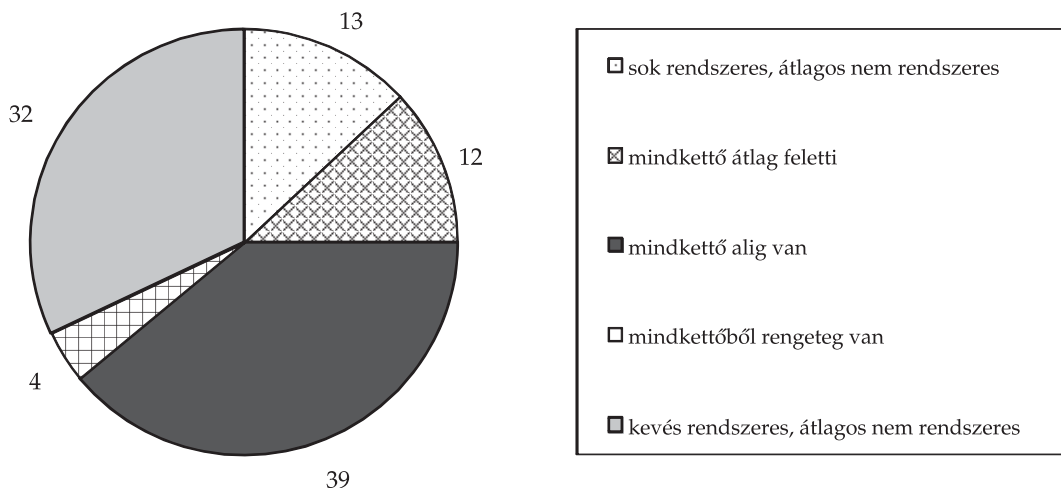
– A településekből rendszeres és nem rendszeres művelődési formák száma alapján különböző csoportokat (klasztereket) képeztünk¹⁴. A települések 40%-án mind a rendszeres összejövetelt lehetővé tevő klubok, szakkörök, mind a nem rendszeres, társadalmi ünnepek, illetve szórakozási lehetőségek (bálók, fesztiválok) száma nagyon alacsony (évente 1,5 klub/szakkör illetve 3,2 bál, ünnep). Evvel szemben a képzeletbeli skála másik végén, a településeknek mindössze 4,5%-a áll, ahol mind a rendszeres klubok és alkotó szakkörök, mind a nem rendszeres szórakozási alkalmak és társadalmi ünnepélyek éves száma az átlagnál (4,3 illetve 7,8) jóval magasabb (14, illetve 17). Ha az említett kevés számú közművelődési lehetőségeket biztosító települések 40%-hoz, még hozzáadjuk a települések további kb. 30%-át, ahol szinte csak a „kötelező” társadalmi ünnepeket tudják megtartani, akkor a közösségi művelődéssel gyakorlatilag nem rendelkező (de legalábbis nagyon-nagyon szerény kínálatú), települések aránya az 5000 főnél kisebb településeken 70%!!!! (8. ábra)

¹⁴ A klaszterek részletes leírása a kvantitatív vizsgálat eredményeit bemutató fejezetben található.

7. ábra A településen hányféle rendszeres, ill. nem rendszeres tevékenység volt az elmúlt 12 hónapban? (átlagok, db)

8. ábra A települések megoszlása a rendszeres/nem rendszeres művelődési formák száma alapján (%)

– A kistelepülések közösségi művelődési tevékenységének hiánya azért is fájó, mert mint tudjuk legalább Robert Putnam társadalmi tőke és Mérei Ferenc pszichológiai fejtegetései óta, az alkotó közösségek túlmutatnak önmagukon, az együttes élmény közösséget formáló erő. Áttételesen bár, de ezt erősíti az az adatsor is, melyből az derül ki, hogy a nagyobb számú közművelődési lehetőséget biztosító településeken a közösségi élettel való elégedettség is magasabb; ahol nincs semmi, ott átlagosan 3-as osztályzatot adtak a település közösségi életével való elégedettségre, ahol pedig sok minden van, ott 3,7 osztályzatot. A két dolog természetesen valamilyest összefügg, de nem jelent okvetlenül oksági kapcsolatot, és semmiképpen nem lehet egyedüli magyarázata a művelődési alkalmak száma a közösségi élet megítélésének, az még sok minden, itt nem mért dologtól függ. Megnéztük azt is, hogy vajon ahol több program van, ott magasabb-e a faluért végzett közös akciók száma. Itt is élt az összefüggés, a legrosszabb, leginkább programhiányos település klaszterben kisebb volt a közös akciókat (faluszépítés, szemetgyűjtés, parkosítás stb.) szervező települések aránya, mint az átlag feletti darabszámú rendezvényekkel, programokkal rendelkezőkben (75% versus 100%).

– A települések közösségi művelődésének szervezésében általában a rutin dominál, ritkák az innovatív programok. A rutin kétféle értelemben, hogy maguk a műsorok sem újulnak meg („A szüreti mulatságunk vagy Augusztus 20. évek óta egykaptafára megy,

ez közömbössé teszi az embereket, mindig kellene egy kicsit megújítani, hogy az emberek érdeklődését felcsigázza.”), illetve nincsenek új, izgalmas próbálkozások („Ezek a falusi kultúrházak nem a reneszánszukat élik, olyan koncepció kéne, ami ma működőképes, a 21. századi embert eléri.”) Nincs, vagy csak elvétve a – különösen a fiatalokat vonzó – infokommunikációs technikákat (ki)használó programkínálat, de ingyenes vagy kedvezményes nyelvtanfolyamok sem segítik széles körben a társadalom modernizációját. Mindkettő a társadalmi környezet kihívásaira reagáló közművelődés feladata lehetne, ha lennének hozzá megfelelő feltételek. (Ezért is sajnálatos, hogy megszűnt a Közkincs program, mivel annak keretében több helyen is készült például a helyi közösségek bevonásával értékleltár, mely internetre is felkerült, s más modern technikákkal terjesztése, iskolai tananyagba való integrálása több helyen lehetővé vált.)

Szólhatnánk arról is, hogy a környezettudatos gondolkodásmód, a természetvédelem, a fenntarthatóság kérdései, vagy evvel kapcsolatos programok (leszámítva egy-két ismeretterjesztő előadást) sem szerepelnek túl gyakran a kistelepülések közművelődési kínálatában. A megkérdezettek által említett újítások zöme a korábbi struktúrán belül marad, azaz elsősorban a szórakoztató rendezvények köre bővül, újabb fesztiválok, bálók kerülnek a kínálatba. Felmerül a kérdés, hogy vajon az újabb és újabb fesztiválok, bálók, bulik helyett vajon miért nem születnek más jellegű, újabb típusú programok? Nincs rá igény, vagy a bevált csábítása

túl nagy, hisz a szórakoztató programok sikeresek, az emberek szeretnek mulatni, együtt lenni, enni-inni, s a szomszéd falu is ezt csinálja sikeresen, utánozzuk hát. Az ilyen rendezvények megszervezése sem túl nagy kihívás, jól megy, rutinból. Vagy tán ötlet nincs elég? Vagy pénz?

Ha e két utóbbi hiányról – ötlet és pénz – lenne szó, akkor esetleg megoldás lehetne, hogy a szórakoztató rendezvények költségvetéséből kis összeget átcsoportosítva, olyan pályázatokat hirdessenek, melyek új ötletre irányulnak és a helyi lakosok által megszavazott legígéretesebbnek a megvalósításához hozzá is járulna. Külföldi példák tapasztalata mutatja, hogy már egész kis pénzösszeg is sok ötlet megvalósítását segítheti.¹⁵

4. A helyi társadalmi problémákra való reagálás, illetve a közművelődési tevékenység szocio-kulturális irányultsága

Tapasztalataink szerint megoszlik a szakma véleménye abban, hogy egyáltalán dolga-e a közművelődésben dolgozó szakembernek a helyi társadalmi problémákkal foglalkoznia. Van, aki úgy gondolja, hogy igen, és foglalkoznak is vele, van, aki szerint nem dolga, bár dolga lehetne, ha kapna hozzá megfelelő forrásokat és elegendő szakembert, és akadt olyan is, aki teljesen elutasítja a felvetést, mondván, hogy arra vannak a rokonszakmák.

A vizsgálatból a közművelődési szakemberek feladatával kapcsolatban összességében az derül ki, hogy *többségében nem tekintik a közművelődési szakemberek fontos feladatának, feladatuknak a helyi társadalmi problémákra való reagálást.*¹⁶ Legfontosabb

15 Jó példát ismerünk Lengyelországban, ahol 100 településen jött létre öntevékeny ifjúsági klub. A mozgalom civil szférából érkező vezetője, ma már komoly európai forrásokból biztosítja a fenntarthatóságot, melynek része egy kis kezdőtőke biztosítása is a klubok számára. Az egész kicsiben indult, néhány település kreatív fiataljai ötleteltek és nyertek, akkor még helyi pénzeket.

16 Megérne egy fejezetet annak elemzése is, hogy milyen változásokon ment keresztül a közművelődési szakemberek feladatértelmezése. Vercseg Ilona pl. 1985-ben a következő népművelői szereptípusokat írja le: megfelelni az irányítás aktuális elvárásainak (48,6%), a „hétköznapi kultúra” kommunikálása (12,9%), a problémák tudatosítása, egyéni életvezetésre buzdítás (11,4%), bizonyos ideológia tartalmak „bevitel”, tudatformálás (7,1%), a kultúra egy specifikus tartományának átadása (5,7%), az „ünnepi kultúra” közvetítése – örök értékek (4,3%), az alulról jövő kezdeményezések felkarolása (1 fő), a társadalmi cselekvés, beavatkozás lehetőségének keresése (2 fő), vegyes szerepértelmezések (5,7%). G. Furulyás Katalin, 2005-ben a mostanihoz hasonló

feladatnak – összhangban a megvalósuló programok típusával – az ünnepi alkalmak teremtése mellett, a hagyományörzést, a magas kultúra közvetítését, a közösségek, csoportok támogatását, s az aktív, cselekvő állampolgári attitűd kialakítását tekintik. A szociális feladatok, a felzárkóztatás, foglalkozás a társadalom peremére szorultakkal, a munkanélküliekkel, általában a reintegráció segítése, felnőttképzések, átképzések szervezése, valamint a romakérdés kezelése csak közepes fontosságot kapott. A közművelődés tehát *mérsékleten érzékeny a társadalmi problémákra*, pontosabban lehet, hogy érzékeny, de tenni keveset tesz, vagy keveset tud tenni.¹⁷

Mint egyik kollégánk az interjúk összegzésénél megjegyezte: *„Szakmai felkészültségük és gyakorlatuk alapján többet várhatnánk el tőlük, de nem ismerik fel a szerepüket, mozgásterüket. Ez alól valójában csak a képzések jelentenek üde kivételt, hiszen itt a munkába állás esélyét növelő tevékenységről van szó. Az látszik, hogy amire külső (pályázati, megyei stb.) impulzust kapnak, azt örömmel, sikeresen végzik.”*

Erősebb társadalmi érzékenység jellemző a nagyon hátrányos helyzetű, sokszor nagy arányú cigány népességgel rendelkező településekre, ahol nem lehet megkerülni a problémát, és sok felzárkóztatást célzó pályázat is van. (Érdemes lesz megvizsgálni, hogy a TÁMOP támogatások, pl. az „Építő közösségek” program azon kiírásai, amelyek ilyen irányban célzottak, milyen hatással, milyen településeken valósultak meg.) A kistélepléseken végzett vizsgálatunkból az derül ki, hogy ott, ahol a cigányság aránya eléri legalább a 20%-ot, már fontos problémaként és a közművelődési szakember feladatába is beletartozóként értelmezik a társadalmi felzárkóztatás segítségét.

Az más kérdés, hogy mennyire áll rendelkezésre az ehhez szükséges anyagi és humán erőforrás, kérdéssora, vagy a szakfelügyeleti jelentések értékelése a hétféle feladatelem ellátásáról egyaránt azt mutatja, hogy nincs a legfontosabb feladatok között a helyi társadalmi adottságokra való reagálás, ugyanakkor az is valószínű, hogy az érzékenység nőtt; igaz, a problémák súlya is. Mélyebb elemzést igényel a változás nyomon követése.

17 Találkoztunk a vizsgálat során olyan önkormányzattal például, amelyik nem támogatta azt a pályázatot, ami hátrányos helyzetű rétegeknek szolgáltatott volna programot. A mögöttes okot nem tudjuk, de biztos, hogy valamilyen megfogalmazott vagy látens preferencia alapján mindig dönteni kell az önkormányzatnak, hogy mit támogat, hiszen mindent nem tud. Itt ismét a személyes preferenciák fontosságára gyanakodhatunk, mely helyi politikai beágyazottsága miatt ez esetben éppen csorbította a közművelődés felzárkóztató szándékát.

Mennyire fontos a népművelő munkája során: (1-5 osztályzatok átlagai, ahol van közművelődési szakember)

Romák aránya a megkérdezett szerint	nincs roma (N=50)	10% alatt (N=51)	10-20% (N=36)	21-50% (N=21)
A hagyományok őrzése, átadása	4,8	4,8	4,6	4,9
Közösségek, csoportok támogatása, működtetése	4,7	4,7	4,6	4,8
Ünnepi alkalmakat teremteni	4,8	4,8	4,7	4,7
A magas kultúra közvetítése, minél több ember számára	4,8	4,8	4,5	4,7
Az aktív-cselekvő-felelős polgári attitűd kialakítása minél több emberben a településen	4,5	4,7	4,4	4,7
Fejlesztési projektek indítása vagy ezekbe való bekapcsolódása	4,4	4,4	4,2	4,6
Szociális feladatok, felzárkóztatás, foglalkozás a társadalom peremére szorultakkal	3,6	3,8	4,0	4,5
A sokoldalú kommunikáció segítése (fax, internet, e-mail)	4,5	4,4	4,3	4,5
Foglalkozni a romakérdéssel	2,5	3,1	3,3	4,3
Foglalkozás a munkanélküliekkel, a reintegráció segítése	3,4	3,4	3,8	4,2
Szolgáltatások (vásárok, bemutatók)	4,2	4,1	4,4	4,2
Felnőttképzés, átképzések	3,3	3,5	3,5	3,9

érthetőbben: a pénz, és ha van még egyáltalán, akkor a problémákra érzékeny, azokat kezelni tudó szakember.

A szakemberképzés nincs felkészülve a problémakezelés gyakorlati módjának oktatására, tán szükségességét sem hangsúlyozza eléggé, és általában a társadalmi környezet, és sokszor a munkáltató sem azt várja el, hogy a hátrányos helyzetű csoportok szerepeljenek a közművelődés célcsoportjai között.¹⁸ Nem csoda tehát, ha azt tapasztaltuk a vizsgálatunk során, hogy a konszolidáltabb, viszonylag jobb helyzetű településeken általában

18 G. Furulyás Katalin: Egyedül a „kisvilágban” (Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus, 2007) c. tanulmányában bővebben foglalkozik e kérdéskörrel. Véleménye szerint a kulturális szakemberek igen erősen függnek a fenntartóktól, az önkormányzatoktól, illetve a polgármesterektől, képviselőtestületektől. Mivel a képviselőtestület szabja meg az intézmény éves költségvetését, a polgármester pedig a helyi intézmények vezetőinek munkáltatója, értelemszerű, hogy valamilyen mértékben alkalmazkodniuk kell a vezetőknek, alkalmazottaknak az elvárásokhoz. Az elvárások pedig nem a szociális, felzárkóztató, ismeretterjesztő tevékenységeket fogalmazzák meg, sokkal inkább az ünnepi rendezvényeket, nagyrendezvényeket, falunapokat, népszórakoztató programokat.

nem foglalkoznak kiemelten a nehezebben elérhető, nehezebben aktivizálható csoportokkal, például a munkanélküliekkel, a képzetlenekkel, a többszörösen hátrányos helyzetűekkel. Ilyen feltételek mellett a kistélepléseken, a közművelődés egyenlőtlenségét enyhítő szerepe meglehetősen korlátozottan tud csak megvalósulni.

– A programkínálat irányultsága, szerkezete, minősége sokszor összefügg a közművelődési szakember és a polgármester érdeklődési körével. A mélyinterjú terepmunka során láttunk olyan települést, ahol a polgármester és a művelődési ház vezetője erősen vonzódtak a fafaragáshoz, maguk is a népművészet mesterei voltak. Ez meg is látszott a településen, sok fából készült szobor, tájékoztató tábla, szép padok javítják a falu összképét, melyek többsége a helyi nyári alkotó táborokban és szakörökön a művészekkel közösen készül. Ahol a gombászás iránt érdeklődik a művelődésért felelős szakember, ott gombafajtákról lesznek előadások, illetve gombatermesztéssel kapcsolatos tanfolyam indul, ahol a hagyományörzés, a néptánc a fontos a helyi népművelőnek, ott a programokban is valószínűleg túlsúlyban lesz ez a fajta kínálat. Ha pedig fiatal, akkor talán nagyobb az esély az újításokra, pl. a környezettudatosság beépítésére, az IT tech-

nikák figyelembevételére is. Ezeket az irányultságokat ugyan nehéz „statistikailag” is bizonyítani, de a véleményünk alapján nem túl merész állítás, hogy *van összefüggés a közművelődési szakemberek és a polgármesterek személyes érdeklődése valamint a helyi programkínálat egyes elemei között.*

– *A legfőbb társadalmi probléma minden településen, függetlenül a méretétől és földrajzi elhelyezkedésétől a munkanélküliség, és főképp ehhez kapcsolódóan a megélhetési gondok, az elszegényedés. A vizsgált települések 70%-a küzd ezzel a problémával.*

A munkaerőpiacra való visszakerülést segítő programok, szolgáltatások között fontos a különféle képzések, tanfolyamok megléte és elérhetősége. Ilyenek a legkisebb településeknek mindössze egyegyedében vannak, de az eggyel nagyobb léptékű 1000-3000 lélekszámúaknak is csak felében, az összes vizsgált maximum 5000 lakosú települések 40%-ban. Ha a helyben elérhető különböző információs lehetőségeket vizsgáljuk, akkor kiderül, hogy a kistelepülések 60%-ban lehet álláslehetőségekről szóló információhoz hozzájutni, s felében (51%) lehet képzési lehetőségekről tájékozódni, 43%-ban pedig elérhető álláskeresési tanácsadás. A legkisebb településeken a legrosszabb ez esetben is a helyzet, nekik kell a legtöbb energiát befektetni ahhoz, hogy – ha álláshoz nem is – de legalább megfelelő információkhoz jussanak.

Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a közművelődési országos statisztika szerint a közművelődési szervezetek tevékenységének igen fontos részét teszi ki a felnőttoktatási tanácsadás, a munkaügyi tájékoztató szolgálat, az ingyenes jogi tanácsadás, az informatikai tanácsadás mellett, a helyi szakemberek segítő tevékenysége is, amikor a lakosok ügyes-bajos dolgainak elintézésében (pl.: segélyigénylés, önéletrajz elkészítése, közüzemi problémák esetén hivatalos levelek fogalmazása, telefonok, adatok keresése, hirdetések feladása, munkakeresés, iskolakeresés stb.) segídeknek. – A kistelepülések közel felén az *előregedés és a fiatalok elvándorlása* következtében elnéptelenednek a falvak; az 1000 főnél kisebb települések 60%-ában, a valamivel nagyobb (1000-3000 fős) települések 40%-ában nagy gondot jelent az előregedés illetve az ebből fakadó további problémák. A legkisebb falvak 30%-a még az elzártsággal is küzd (utak hiánya, rossz állapot).

Az *időseknek* viszonylag jól szolgálat a közművelődés: a kistelepülések felén (49%) működnek nyugdíjas klubok, de a főleg időseket tömörítő hagyományörző és népművészeti amatőr csoportok is hasonló arányban (47%) találhatóak. Sok ez vagy

kevés? A másik két fontos célcsoporthoz (fiatalok, szegények) képest sok, ahhoz képest pedig, ami még lehetne, hogy jobban, intenzívebben be kellene vonni a helyi társadalom életébe az időseket, ahhoz képest pedig kevés. (A nálunk fejlettebb társadalmakban az időskori tanulás, az önkéntesség és a hobbi tevékenység is elterjedtebb.¹⁹)

Az *ifjúsággal* való foglalkozás, számukra megfelelő kínálat biztosítása sok helyen jelent problémát. A probléma kezelését nehezíti, hogy nem helyben tanulnak, hogy nehezen tudják őket összefogni, alacsony az önszerveződési képességük, és vezéregyéniséget, saját „programfelelős” vezetőt sem könnyű körükben találni.

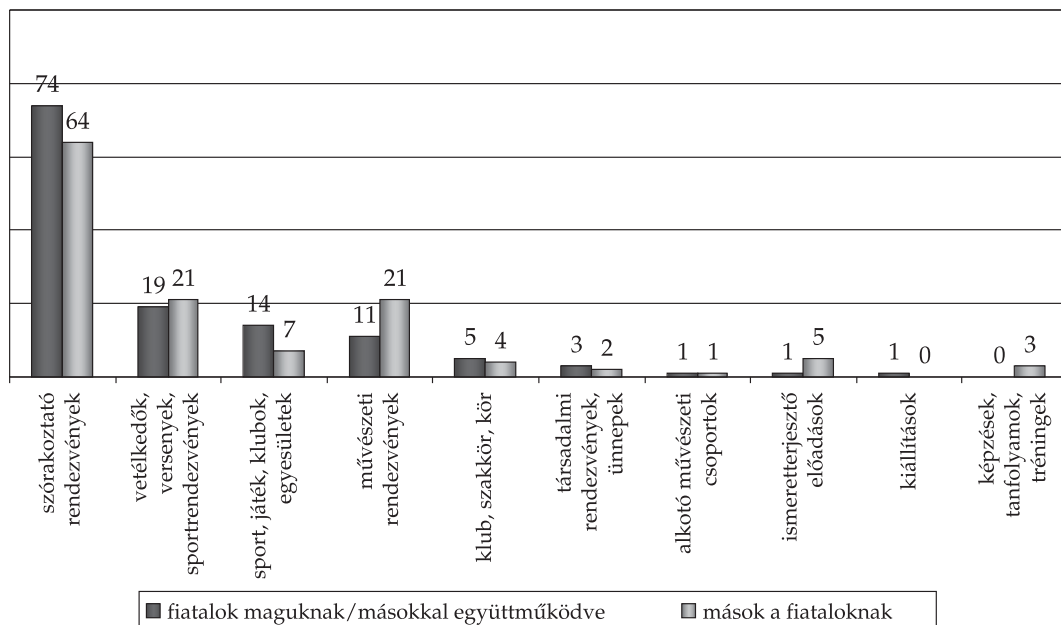
A településeknek mindössze egyötödén működnek ifjúsági klubok. A fiatalok igényét elsősorban bulizási alkalmak teremtésével gondolják kielégíteni, de diszko is csak a települések kevesebb, mint 10%-án van. (Ennek csak részben oka, hogy olykor az is előfordul, hogy ha kapnak saját klubhelyiséget, azt nem tartják rendben, olykor tönkre is teszik, ezért büntetésként megvonják tőlük a helyiség használati jogát.) *A fiatalok számára a kistelepüléseken nem kínál a közművelődés megfelelő programokat, aminek sokszor az is oka, hogy maguk a fiatalok sem tudják, mit szeretnének kezdeni magukkal, pontosabban, ők sem látnak túl a bulizás szükségességén.* (9. ábra)

– A társadalmi problémák további megjelenési formái a *képzetlenek nagy aránya, a cigány-nem cigány lakosok együttélésének problémái, valamint a közbiztonság hiánya*. Ezek a kistelepülések 40%-án jelentenek súlyos vagy közepes problémát (ebből minden ötödik, hatodik kistelepülésen súlyos gondként vannak jelen). *A romák felzárkóztatása, a helyi társadalomba való integrálása a közművelődés számára is óriási kihívást jelent. Kettősség jellemző, egyrészt elvileg legalábbis, nyitott számukra minden program* (ami bár természetes kéne legyen, de a mai társadalmi körülmények között, már ez is nagy szó), másrészt erőfeszítések történnek arra, hogy ahol igény és megfelelő számú cigány népesség él, *saját kulturális igényeiknek megfelelő és szokásaikat figyelembevevő közösségi házak is működjenek.*

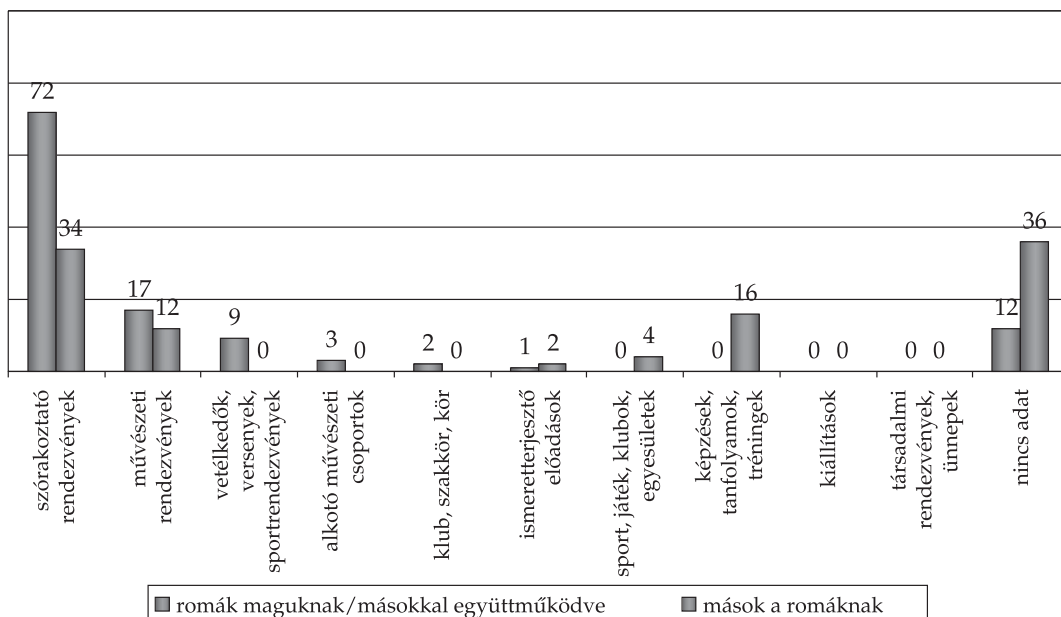
Azokon a kistelepüléseken, ahol a romák aránya eléri legalább a 10%-ot, kb. az *egyharmadában szerveznek maguknak* (sokszor a cigány önkormányzatok) a romák valamilyen programot. Többségében (70%) ugyan ilyenkor is a *szórakoztató rendez-*

19 Hunyadi Zsuzsanna: Találkozások a kultúrával 1., A művelődési házak közönsége, helye, szerepe a kulturális fogyasztásban (Magyar Művelődési Intézet, MTA Szociológiai Kutató Intézet, 2004.43.o.)

9. ábra Milyen programokat/rendezvényeket szerveznek a fiatalok maguknak /mások a fiataloknak? (%)

10. ábra Milyen programokat/rendezvényeket szerveznek a romák maguknak /mások a romáknak? (%) Bázis: ahol legalább 10% a romák aránya

vényeket preferálják, de azért 20%-ban megjelenik a művészeti rendezvények, illetve az alkotó művészeti csoportok szervezése is. (10. ábra)

Nemcsak a közoktatás, hanem a közművelődés kapcsán is felmerül a *szegregáció vagy integráció kérdése, együtt mindenkinek vagy külön a romáknak?* Úgy véljük, hogy azokon a településeken, mikrotérségekben, ahol magas a cigány népesség aránya (és aktív a kulturális élete), mindenképpen *kívánatos lenne roma párhuzamos közművelődési intézmények létrehozása és működtetése.* Természetesen nem párhuzamos intézmények kreálását szorgalmazzuk, és nem a külső nyomásra létrejövő szegregációt, hanem a saját ünnepekre, rendezvények megtartására, felnőttképzésre stb. szerveződő közösségek jogos igényének kielégítését a *kisebbségi kulturális autonómia* kiteljesedése jegyében.

– A kistelepülések *egyegyedén súlyos, további bő egyharmadán közepes problémaként említették az irigységet, a széthúzást, az összefogás hiányát.* A széthúzás, az összefogás hiánya sokféle formában jelenik meg (területi, vallási, etnikai, politikai, generációk közötti, stb.). Ezek nehezen orvosolható, régóta velünk élő problémák. Az aktív közösségi élet, a faluért végzett közös munka, a közösségfejlesztés különféle akciói a széthúzás ellen hatnak, különösen akkor, ha tudatos törekvés van az egymás mellett élő, az egymást sokszor bizalmatlan gyanakvással figyelő különböző lakossági csoportok, rétegek bevonására.

A terepmunka során találtunk egy-egy szép példát arra is, hogy összefogással, tudatos, aktív állampolgárként, fontos közösségi célok is megvalósíthatóak (egyik településen például sikerült újabb vasúti megállóhelyeket kiharcolni).

A *széthúzás problémáján a közösségfejlesztői tevékenység erősítésével, illetve civil kezdeményezések serkentésével* vagy a már meglévők működésének felkarolásával lehetne segíteni. *Új formák keresése* is fontos lenne; például olyan célzott pályázatok hirdetése, amelyek kifejezetten a *generációk közötti, vagy a betelepülők és az őslakosok közötti, illetve bármely más csoportok együttműködését* kívánja meg. Ilyen *pályázatokat a helyi közművelődésben dolgozók* is hirdethetnének. Ha nincs is pénz a nyertes pályázatok támogatásához, olyan jutalmakban lehetne gondolkodni, melyek a helyiek számára valamilyen értéket és egyben motivációt is jelentenek az együttműködésre. (pl. a fiatalok megtervezik, az idősek megvalósítják a valamit, vagy a fiatalok készítenek filmet, mobilon vagy videón az idősekről,

a kihalóban lévő mesterségekről, tapasztalataikról stb., amit akár iskolákban is lehetne pályaválasztáskor bemutatni. Különösen most, amikor egyre több településen kényszerülnek önellátó életmódra, nagy szükség lesz még a régi mezőgazdasági ismeretek visszatanulására! Vagy a betelepültek kirándulást szerveznek az őslakosoknak a költözésük előtti lakóhelyre, vagy megkeresik a közös szokásokat, *“én így csinálom, és te hogy?”* stb., lényeg, hogy a *pályázatokon sok ötlet születhet, s a legjobbakat igyekezzenek valahogy megvalósítani.*) A bevált, jó ötleteket pedig érdemes lesz *országosan is terjeszteni.*

Korábbi kutatásaink, tapasztalatunk és a jelenlegi, kistelepüléseken készített mélyinterjúk valamint a kvantitatív kérdőíves vizsgálat alapján, *összefoglaltuk, hogy mitől függ, illetve mi kell ahhoz, hogy egy településen reagáljanak a helyi társadalmi problémákra:*

- kell egy ember, általában helyi lakos (polgármester, vagy más szakember), aki – a helyi közösség számára is mintaadóan – megérti a probléma súlyát, fontosságát, és aki kellően érzékeny, jóindulatú, toleráns és legfőképp kitartóan tette kész
- együttműködő és/vagy kezdeményező helyi közösség, aktív civil élet
- sikeres hálózatos működés, ahol a rokon szakmák (szociális, egészségügyi, pedagógiai stb.) képviselői is aktívak, és
- ha dolgoznak a településen közművelődésben szakemberek, akkor híd szerepet is betöltenek a hivatalok és a civilek között
- (a program szervezésén túli) szakértelem, és/vagy olyan külső szervezet, vagy program jelenléte, működése, akik biztosítani tudják a szükséges szakértelmet (pl. Máltai Szeretet Szolgálat, Biztos Kezdet Program, Tehetséggondozás, Tanodák, Köztámháló stb.)
- kellene pályázati lehetőségek, és kell ezek ismerete, sokféle információ, tájékozott ismerősök, kapcsolatok, valamint az általában megkívánt önrész mellett, a projektek menedzseléséhez elegendő humántőke kapacitás
- országos kulturális politikai vezetés, hatásos, hiteles, felelős, kezdeményezésekkel

5. *Kinek szolgált a közművelődés? Mindenkinek, a polgárosodó középrétegeknek, a leszakadt rétegeknek?*

– Mint korábban bemutattuk a kistelepülések közösségi művelődésének fő gerincét az ünnepek, a *szórakoztatás* adja. Ezekben az eseményekben a legnagyobb a közönség, ebben az értelemben tehát *mindenkinek szolgált.* A szórakoztató rendezvé-

nyek (fesztiválok, bálók, falunapok stb.) sokszor a szomszéd települések lakosait is vonzzák, a kevés helyi esemény megmozgatja az egész környéket, így jöhet ki a következő táblázat 150% körüli értéke. A kistérségeken a társadalmi rendezvényekre (nemzeti ünnepek) és ünnepekre (karácsony, mikulás, húsvét stb.) is szinte az egész lakosság ellátogat. A nagyobb falvakra ez már kevésbé mondható el, a néhány ezer fős településeken a lakosoknak már csak 40-50%-a látogatja ezeket a rendezvényeket. A kiállítások közönsége 40% körüli a kisebb településeken, de egy 3-5 ezer fős nagyobb faluban már csak 20%. A művészeti rendezvények (színház, többségében könnyűzenei koncertek) a települések lakóinak 15-20%-át vonzzák.

Az eddig bemutatott programok a művelődés passzív formái. Változik a kép, ha az aktivitást is igénylő formákat nézzük: a különböző alkotó művészeti csoportokban, a sport és egyéb klubokban, szakkörökben a lakosság 3-5%-a vesz részt, a képzéseken, tanfolyamokon ennél is kevesebb, csak 1-2%. A mindennapi élethez ismereteket nyújtó hasznos tudás, valamint a tudományos érdekességekről szóló ismeretterjesztő előadások iránt is 4-5%-os az érdeklődés. A kvalitatív vizsgálat részeként készített mélyinterjúkban gyakran jelezték a kérdezetek, hogy sokszor ugyanazok az emberek járnak mindenhol, tehát a táblázatban az egyes művelődési formáknál szereplő arányokat nem érdemes összeadni. Mint ahogy interjúalanyaink elmondták, egy-egy településen 50-100 ember az aktív, sokat nyüzsgő és sokféle dolog iránt érdeklő-

dók száma, de jó esetben, nagyobb rendezvényekre mozgósítható többszáz ember is. Ezek a becslések nagyjából egybe is esnek a kvantitatív vizsgálat eredményeivel: egy 3-5 ezres település 2-3%-a 100 fő körül van, ugyanez egy 1000 fő alatti településen 4-5%, ami 40-50 körüli embert jelent. Ugyanez a számítási mód a nagyrendezvények több száz, vagy ezer körüli közönség számát adja.

A lakosság részéről szintén aktivitást igénylő programok közül a versenyek, a vetélkedők 10-30%-os közönséget vonzanak. Ezek zöme a sportrendezvényeket (főleg focit) jelenti, ahol kevesebb az aktív sportoló, mint a passzív néző.

Összességében az mondható el, hogy az embereket a passzív időtöltés, az aktivitást, az alkotó részvételt nem kívánó programok jobban vonzzák, ezekkel könnyebben mozgósíthatóak, mint az öntevékeny, önmegvalósító, önkifejező, valamint mindenféle készséget fejlesztő programok.

– A személyiséget fejlesztő, alkotó művészeti körök, klubok zömében a képzettebb csoportokat érik el, a magasabb társadalmi státuszú emberek jobban bevonhatóak, aktívabbak. Az ismeretterjesztés, a képzési programok, tanfolyamok résztvevői sem mindig a legrászorultabbak közül kerülnek ki (bár erre vonatkozóan csak régebbi, 2003-as adataink vannak²⁰, s valószínű, hogy az azóta sok, épp a munkanélküliekre irányult, célzott felnőttképzési pályázat²¹

20 Hunyadi Zsuzsanna: Találkozások...

21 Külön elemzés tárgya lehetne a 35 milliárdnyi strukturális fejlesztési alap hasznosulása. A hátrányos helyzetűek művelődési jellegű segítségét, képzését,

A település lakosságának hány %-át érik el az egyes művelődési formák?

Bázis: összes település

	ezer fő alatt	1-3 ezer fő	3-5 ezer fő	összesen
Alkotó művészeti csoportok	4,3	2,7	2,5	3,7
Sport, játék klubok, egyesületek	5,8	4,4	4,0	5,2
Egyéb klub, szakkör, kör	4,7	3,4	2,9	4,2
Képzések, tanfolyamok, tréningek	1,5	1,1	1,2	1,4
Ismeretterjesztő előadások	5,3	3,8	3,7	4,7
Kiállítások	42,0	43,5	19,6	40,9
Művészeti rendezvények	21,1	15,9	16,9	19,1
Szórakoztató rendezvények	153,2	157,2	92,7	150,1
Társadalmi rendezvények, ünnepek	104,5	51,8	36,9	82,3
Vetélkedők, versenyek, sportrendezvények	32,3	19,0	9,1	26,3

miatt, egy frissebb, a lakosság körében végzett adatfelvétel, valamelyest jobb képet mutatna.)

Tipikusnak mondható ismét egy összefoglaló mondat az egyik nagyobb településről szóló összegzésből:

„Ezen a településen van egy viszonylag széles értelmiségi, és aktív réteg, amelyik nem akar lemondani a közösségi élet, a közös szórakozás, művelődés lehetőségéről és ehhez részben a művelődési ház, könyvtár, részben a saját erejéből lehetőségeket teremt. A többiek, a lakosság döntő része eseti, alkalmoszerű kultúra-fogyasztó.”

– Talán az egyik legnagyobb hiányossága a szakmának, hogy ha még van is arra energiája, hogy az elesettebbeknek is szolgáltatson, arra már kevés jut elegendő figyelem és főleg kapacitás, hogy megfelelő reklám és marketing tevékenységet is végezzen, annak érdekében, hogy minél többen, köztük minél több rászoruló ellátogasson a programokra, különösen a számukra is fejlődést hozó, alkotó aktivitást igénylő programokra. Többféle kutatásból kiderült már, hogy az emberek mozgósításakor nagyon fontos a személyesség²².

Azt nem várhatjuk el a közművelődési szakemberektől (ahol vannak egyáltalán ilyenek), hogy mindenkihez egyenként odamenjenek, és személyesen invitálják őket a különböző programokra, de jó lenne, ha elterjednének olyan technikák és módszerek, melyek ezt kiváltják, s nem csak a helyi szövegű vagy az önkormányzat hirdetőtábláján elhelyezett szórólap lenne a legfőbb helyi reklám csatorna. A mozgósításhoz esetleg lehetne más területek szakembereit is segítségül hívni, hiszen sok településen fejlett a szociális ellátórendszer; a családgondozói-, a védőnői hálózat, az időseket felkereső segítő szolgálat tagjai, vagy a falugondnokok személyesen is találkoznak a rászorulókkal. Többségük biztos nem zárkózna el a programokkal kapcsolatos szóbeli tájékoztatástól sem. Így olyan csoportokhoz is el lehetne jutni, akik nem járnak a rendezvényekre, így véleményüket sem tudják elmondani.

6. Milyen feltételek mellett lenne a kulturális és a közösségi élet aktívabb a kistelepüléseken, illetve „Ha lenne elegendő pénze és szakembere a településnek, mit fejlesztene, milyen programokat szervezne, mit

csinálna másképp a kulturális, közösségi élet javításáért”?

– *Ha nőne az anyagi biztonság:* leginkább a létbiztonság növekedésére lenne szükség. Amíg a legalapvetőbb dolgok nincsenek rendjén az egyének, családok szintjén, nem várható, hogy a görcsös megélhetési küzdelmen túl, bármire is kaphatóak legyenek. Korábbi kutatások adatfelvételei is sok esetben utaltak a pénzhiányra, mint okra, ami miatt nem elég aktív a településeken a közösségi-, kulturális élet. Többnyire eddig azonban a közpénzek: állami, önkormányzati pénzek hiányát emelték ki, ebben a vizsgálatban új elem, hogy a magán erőforrások végtelen gyengülését (is) hangsúlyozták a kérdezettek.

– *Ha megváltozna a szemléletmód,* ha megszűnne, csökkenne a széthúzás, irigykedés, ellenségeskedés. Ezt közösségfejlesztés tudná segíteni; 13% a közösségformálásban, a nagyobb összefogásban, az emberek összehozásában, közösségek (köztük kiemelten fiataloké) létrehozásában és támogatásában, illetve a már meglévő civilek közötti kommunikáció erősítésében látná a javulás egyik lehetséges módját.²³

Több interjúban említették az aktivitás és a közösségi élet legnagyobb ellenségének a televíziót; kínálatának silánysága miatt az előtte eltöltött rengeteg idő is haszontalan.

– Ha másmilyen lenne a népszerűség összetétele, több helyben dolgozó, több fiatal és értelmiségi lenne a kistelepüléseken. A kistelepülések aktív és munkát találó, hadra fogható java gyakran távol van. Az otthon, a földeken (is) dolgozók évi munkaidejének meghatározott része lekötött, a mezőgazdasági és kerti munkák miatt tavasztól ősziig alig érhetőek el az emberek. A diákság, ifjúság a közeli városokban, távolabbi megyeszékhelyeken, esetleg külföldön tanul. A települések által szárnyra bocsátott értelmiségiek ritkán térnek vissza a településekre, így tudásuk, kapcsolati tőkéjük nem a településen hasznosul. Hiányoznak a hiteles vezéregyéniségek is, és találtunk néhány olyan települést, ahol a vezetőségen belüli személyes konfliktusok még tovább rontják ezt az eléggé kilátástalan helyzetet.

– *Az infrastruktúrát* fejlesztené a megkérdezettek egyharmada (36%), más és jobb programokat pedig

főzárkóztatását számos TÁMOP, TIOP támogatás segíti, a drámapedagógiai fejlesztések, a vidékfejlesztés keretében a művelődési házak felújítása, de idetartoznak a múzeumi és könyvtári fejlesztések bizonyos elemei is. 22 pl. az évenként ismétlődő, az Állampolgári Részvétel Hete kapcsán Péterfi Ferenc vezetésével az MMIKL és a Közösségfejlesztők közösen végzett kutatásai

23 Koncz Gábort idézem ismét: „Persze kiderült a nagy ellentmondás: a közösségi művelődéshez közösségek kellene. Ha nem ezek akarnak együtt művelődni (pl. azért, mert nincsenek), akkor megteremteni, létrehozni őket csak kivételes társadalmi mozgások (pl. táncház mozgalom), kivételes ötletek (pl. férfi főzőkör) vagy régóta jól bevált tevékenységekhez kötődő formák (pl. bélyegkör, galambtenyésztk stb.) segítségével lehet.”

kétharmaduk (64%) szervezne. A sokszor unalmas, semmitmondó, sőt inkább szegényes terek; a többnyire szegényes programkínálat nem tudja a meglehetősen fásult, napi megélhetésért folyó küzdelemben elcsigázott emberek igényét felkelteni, ha van egyáltalán igényük bármilyen programra. *A legjobb helyzetű települések még többet, még jobbat akarnak, főleg több programot és jobb infrastruktúrát, a rosszabbak és legrosszabbak már akarni sem tudnak vagy mernek.* Talán azért sem, mert mindaddig, *míg nem változik meg a gondolkodásmód* (amire a legrosszabb helyzetű település csoportban van a legnagyobb igény) addig a fejlesztéseket is feleslegesnek tartják a válaszolók.

A programok fejlesztésénél a legtöbb „szavazatot” a szórakoztató rendezvények kapták (14%). Második helyezett a fiatalok számára több és színesebb rendezvény igénye 11%-kal. A többi ötlet (neves előadók, együttesek, énekesek, celebek meghívása, ismeretterjesztő előadások (felvilágosítás, drog-megelőzés, egészségvédelem, művészeti), képzések, tanfolyamok, hagyományok ápolása, őrzése, nemzeti értékek mentése, kiállítások, kirándulások, zenés rendezvények, koncertek, sportprogramok stb.) egyenkénti 2-6%-os említéséből adódott végül is össze a programkínálatot bővíteni kívánók kétharmados aránya.

Figyelemre méltó, *hogy a hátrányos helyzetűeknek szóló programok fejlesztésének szükségességét összesen két településen említették.* És nem azért, mert csak két helyen lenne szükség rá, hanem inkább azt jelzi, hogy mennyire *nincs* a gondolkodás középpontjában az *elesettek segítése.*

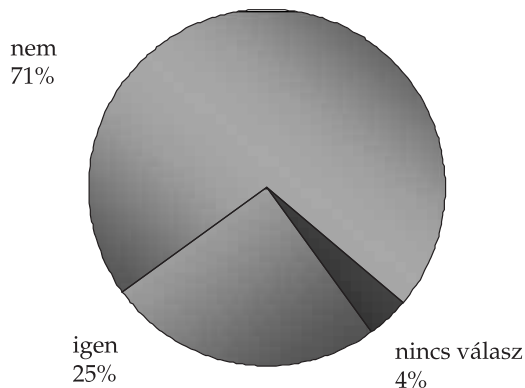
– Érdekes lenne ezeket a szakemberek által megfogalmazott fejlesztési igényeket összevetni a lakosság igényeivel. (Valószínű, hogy nagy eltérés

nem lenne, hiszen emlékezzünk, akikkel kapcsolatban – a cigányok és a fiatalok – megkérdeztük, hogy milyen programokat szerveztek maguknak, mindkét csoportnál a szórakoztató rendezvények vitték el a pálmát.) Nagyon kevés helyen, a kistelepülések összesen 25%-ban volt bármifajta igény felmérés. (11. ábra)

Az igények felmérése többféleképpen történik, zömében falugyűlésen, személyes találkozások alkalmával, esetleg lakossági fórumokon. „Rendes” kérdőíves felvétel kevés helyen készült; a települések mindössze tíz százaléka szánt arra energiát, *hogy az utcai találkozásokon, a szóbeszédén kívül törekedjen a lakosság véleményének alaposabb megismerésére.* És valószínűleg még ezek egy része is pénz és/vagy szaktudás hiányában házi készítésű volt, gyaníthatóan nem olyan mintán, ami a teljes települést (pl. al- és felvég) lakosságarányosan képviselte, így aztán az eredmények megbízhatósága is csorbul. Gyanítható az internetes felmérések jelenléte is (nem ebben a felmérésben, de néhány közművelődési intézmény vagy település honlapján találkoztunk ilyenekkel), ami egyrészt jó, mert azokat elsősorban a fiatalok töltik ki, és ők fontos célcsoportjai a közművelődésnek, de így meg a nem internetezők – köztük sok idős – esnek ki a mintából.

– A lakossági igények feltárására a komplex fejlesztési stratégiák elkészítéséhez is szükség lenne. A harmincöt, mélyinterjúkkal megismert település közül, csupán a települések mintegy harmadán tartalmaztak valamilyen kultúrára vonatkozó elemet a fejlesztési elképzelések. *Jól átgondolt, valóban a település társadalmi-gazdasági adottságait, problémáit figyelembe vevő kulturális koncepciót mintánkból egyetlen településen mutattak be.*

11. ábra Felmérték-e a lakosság kulturális, szabadidő eltöltési igényeit az elmúlt öt évben? (%)

SZEMÉLYES ÖNKÉP ÉS NEMZETI
IDENTITÁS*

Magyarországon ma már mindenki előtt nyilvánvaló, hogy a csupán közgazdasági szemléletű válságkezelési technikák még a nemzetgazdaság talpon maradásához sem elegendőek. És akkor még nem beszéltünk a népesedési mutatókról, a szociális és kulturális szféra, az oktatásügy összeomlással fenyegető, katasztrofális állapotáról. Egy ilyen kilátástalannak tűnő helyzetben a közművelődés munkásainak az lehet az egyetlen esélyük az életben maradásra, ha képesek maguknak újra föltenni az őskérdést: mi a kultúra társadalmi haszna? Nem fogadhatjuk el a kultúra maradék-elvű finanszírozásának gyakorlatát, de a belátható pénzszűke okán meg kell találnunk a társadalmi kommunikációnak azokat a csatornáit, melyek a helyi közösségeket újra képessé tehetik a kulturális önszerveződésre. Meggyőződésünk, hogy csak egy életképes kulturális modell lehet a gazdasági megújulás motorja is.

Európához való csatlakozásunk általánossá tette azt a kényszerképzetet, hogy nyilvánvaló önérdekeink feladása árán is fel kell zárkóznunk egy olyan gazdasági érdekszférához, melynek alkotmánya nélkülözi a közös kultikus, kulturális alapokat. Ugyanezen csatlakozás nyomán gyorsultak fel a globalizmus okozta romboló tendenciák kulturális közéletünkben, melyek hovatovább teljes identitásvesztéshez vezethetnek.

S ez a folyamat korántsem előzmény nélküli. Hiszen nehéz volna tagadni, hogy a huszadik század a magyarság emlékeztetésének az évszázada. Trianon a legutóbbi időkig tabu-téma volt, s mielőtt reális képünk alakulhatott volna ki a kiváltó okokról, most éppen azt próbálják elhitetni velünk, hogy az utódállamok unióba való belépésével ez a kérdés mára már aktualitását veszítette. A felejtés-

nek azonban nemcsak politikai és ideológiai okai vannak. „A múltat végképp eltörölni” kommunista szlogenje nemcsak külső diktátumként működött; a felejtés mint védekezési mechanizmus '56 után, a Kádár-érában az egyes ember túlélésének általános életstratégiájává vált. De ezen nincs mit csodálkoznunk: hiszen mintegy kétmillió embert, a vidéki népesség egynegyedét ez a rendszer a 70-es években arra kényszerítette, hogy gyökeretlen panel-lakóként tengesse életét a nagyvárosokban. S talán az sem véletlen, hogy a közművelődési szakemberek tömeges képzése is ugyanebben az évtizedben indult.

A 60-as években szocializálódott „nagy generációnak” köszönhetőek ugyanakkor azok az emlékezet visszaszerzésére irányuló kísérletek is, amelyek – felülemelkedve az Aczél-kurzus által folyamatosan újragenerált népi-urbánus álvitán – spirituálisan lehetővé tették az átjárást a társadalmi osztályok és rétegek, valamint a társadalomtudományok (szociológia, történetírás) és a művészetek (beat és rock-zene, népművészet, táncház-mozgalom, irodalmi szociográfia, dokumentumfilm) között. Ha jól meggondoljuk, a rendszerváltás idején szellemi értelemben nem is volt más muníciónk az új helyzethez való akklimatizálódáskor, mint ez a kulturális alapú társadalmi konszenzus, amely máig ható teljesítményekben, kommunikációs technikákban nyilvánult meg (lásd még a televíziózás hőskorát és az új medialitás pozitív szerepét). Meggyőződésünk, hogy egyedül ez az a közös alap, amelyre ma is bizvást támaszkodhatunk.

Noha az 1990 utáni időszak országszerte a helytörténet és a magyarság-kutatás reneszánszát hozta, lábra kaptak és megerősödtek a civil egyesületek, az autonóm alkotói és művelődési szerveződések, a határon túli magyarsággal fönntartott politikai és kulturális kapcsolatok, melyeket álmilag is támogattak, most mégis azt kell kons-

* Jelen tanulmányunk eredetileg a Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtárhoz akkreditált Hajdú-Bihar megyei új közművelődési program 2009-ben indítandó új projektjeihez készült.

találunk, hogy a tudatvesztés általános tendenciáját nem sikerült visszafordítanunk. Hiába volt 2000-ben a kormánypárt sikeres identitásképző kampánya, a millenniumi zászlók átadása és az ahhoz kapcsolódó kulturális rendezvények dömpingje, ezzel önmagában nem sikerült tartós pozitív változásokat elérni e „rosszkedvű” ország mentális állapotában. Az állami kezdeményezés nyomán gomba módra szaporodó helyi rendezvények, fesztiválok erkölcsi és anyagi hasznát – mely az ünnep újraértelmezése révén elvezethetett volna az önművelődés és önszerveződés új modelljéhez –, 2002 után a szocialista kormányzat agresszív médiastratégiája hamar lefölözte. Az állami pénzen működtetett cirkusz, a televízió sztár csináló gépezete folyamatosan állítja elő az ország számára a hullócsillagokat, akiket aztán ismerősként üdvözölhet saját településén élőben is a nagyérdemű közönség. Folyik a sör és a bor, a helyi publikum pénze pedig a jól szervezett országos kereskedelmi hálózat nagykutyaínak zsebébe vándorol.

A fenti jelenség egyértelműen azt bizonyítja, hogy a kultúra igenis pénzben mérhető hasznot hoz – legalábbis egyeseknek. De vajon valóban nincs más út? A kultúra csak ilyen módon válhat gazdasági erővé? Ne áltassuk magunkat: a vidéki Magyarországot még jó ideig el lehet kápráztatni azzal, hogy lám, mi is fölkerültünk a térképre, a mi településünk is bekapcsolódott a fogyasztói társadalom kulturális vérkeringésébe. És hiába a mostani gazdasági világválság, a magukra valamit is adó családok továbbra is azon fognak igyekezni, hogy gyermekeik mielőbb erre az egyedül biztosnak látszó sínre kerüljenek: kezdjék az angol nyelv tanulását lehetőleg már az óvodában, s mint hip-hop táncosok már öt-hat évesen mutogassák magukat a színpadon.

Tévedés azt hinni, hogy ezzel a megatrenddel a közművelődési szakembernek szembe lehet mennie. A kézműves módszerek, a magyar tradíciókat és a magas kultúrát propagáló műsorpolitika önmagában nem lehet hatékony az ellen a szemlemi erőzión ellen, amely ma már nemcsak a felnőtt generációkat, hanem a kiskamasz korosztályt is fenyegeti. Közismertek azok a nemzetközi felmérések, melyek szerint az általános iskola felső tagozatos diákjainak egynegyede képtelen az értő olvasásra, nehezen fejezi ki magát szóban és írásban is, és a számolásban úgyszintén elmarad európai kortársai mögött. De vajon valóban csupán a tanügy avagy az esetenként pályára alkalmatlan pedagógus, az egzisztenciájában veszélyeztetett szülő okolható ezért? A valódi okot minden bizonnyal mélyebben,

a kulturális motiváltság általános hiányában kell keresnünk. De mit is értsünk kulturális motiváltságon, és miért olyan fontos számunkra éppen ez a 10–14 éves korosztály? A kiskamasznak természet adta igénye, hogy kilépve a család kisközösségéből ideálokat, mintákat keressen a nagyobb közösségekben, nemzetben, országban. De az ember ekkor teszi fel magának azt a kérdést is, hogy ki vagyok? mi vagyok? honnan jöttem? – S ez az, amihez ma nem kap hathatós segítséget sem a szülőktől, sem a pedagógustól. A napról napra tengődő elszigetelt kiscsalád zártságánál fogva eleve alkalmatlan arra, hogy – kontaktust teremtve akár csak a közvetlen környezetével is – gyermekét beléptesse a közös nagycsaládjába.

A gyermek ebből a zártságból ösztönösen is menekülni próbál, amikor a kor technikai eszközeit birtokba véve az interneten keresztül lép kapcsolatba kortársaival. Ennek az új nemzedéki kommunikációnak a csatornáit az iWiW és a Youtube: előbbi az identifikáció és a barátkozás lehetőségét kínálja, az utóbbi mozgóképes forma pedig a drámai fellépésre ad a kiskamasz számára alkalmat. Ezen a fórumon erőt kell mutatnia; s arra is gyorsan ráébred, hogy csak egy óra jellemző produkcióval tud a kortársai szemében érdekessé válni. Ám mivel még nem rendelkezik önálló személyiséggel, önkéntelenül a felmerőhöz folyamodik, hogy karakteres módon jeleníthesse meg önmagát. Számunkra jelzés értékű kell legyen, hogy ezeken a csatornákon egyre többször tűnnek föl a szülők és a nagyszülők portréi, igaz története, dalai.

Ám azt azért nem gondolhatjuk komolyan, hogy gyermekeink pusztán ezen a módon, a felnőtt társadalom aktív és tudatos segítségével nélkül föl fogják tudni építeni a maguk személyiségét és a jövő korszerű magyar társadalmát. S bár az kétségtelen, hogy a család önbecsülését meg lehet erősíteni olyan felülről jövő állami kezdeményezésekkel, mint az Orbán-féle család alapú, szociális elemeket is tartalmazó adózási modell, ez önmagában nem fogja ösztönözni sem a szülőket, sem a gyermeket a kulturális aktivitásra, közéleti szerepvállalásra. Meggyőződésünk, hogy a „nagycsaládba” való beléptetés – ma sokkal inkább, mint korábban – a közművelődés szakembereinek a feladata; s hogy a népművelőnek napjainkban nem csupán az (akárha helyben született) kulturális késztermékek menedzselése a dolga, hanem e szerepkör felelős újragondolása, melynek mentén hivatásának társadalmi funkciója is újrafogalmazható.

De vajon ezzel a „nagycsaládi” gondolattal manapság lehetünk-e korszerűek, és – megfelelve

korunk kihívásának – egyúttal sikerorientáltak is? Véleményünk szerint korántsem valamiféle délibábkergetés ez. A távol-keleti kistigrisek, köztük az ősök sámánhitét őrző Dél-Korea – az 50-es években háborúkkal sújtott, kettészakított ország egyik fele – azt példázza, hogy a törzsi-nemzeti alapon működő ipari-fogyasztói társadalom gazdasági téren is milyen sikeres lehet. Igaz, számunkra most azok a nyugati demokráciák a mintaadóak, melyek a szabad emberek társadalmi szerződésén alapuló korporációs elven kétszáz év alatt épültek fel és működnek ma is. Ám ha belegondolunk, ez a szisztéma nem is áll olyan távol attól a spirituálisan egyeztetett, mellérendelő típusú törzsszövetségi formától, amellyel honfoglalóként Európába érkezünk, s amely későbbi történelmünk során is a megmaradásunkat garantáló tradíció alapját képezte. 1848–49-ben a polgári nemzetállam létrejött – a frissen felszabadított és emancipált parasztság önkéntes áldozatvállalásával – ugyanennek az élő hagyománynak volt köszönhető. De még az első világháborús fiatal nemzedék is ugyanezzel a töretlen nemzeti öntudattal vonult önként és dalolva a frontra.

Nincsen olyan család, amely ne őrizné a déd-és ükapák katonaképét, szabaduló levelét. Ez a fényképekről ránk sugárzó pátosz ma fájdalmasan hiányzik az életünkől. Erre az érzelmi többletre volna hát érdemes ráhangolódnunk, hogy személyes és történelmi emlékezetünk szakadozó fonálát újra összekössük. S nemcsak a kiskamasznak, hanem a szülők nemzedékének is ez az egyetlen esélye arra, hogy a feledés százada a felmenők emlékezetének e tárgyi dokumentumain keresztül kézzelfogható közelségbe kerüljön

Napjaink negatív jelenségei is arra vallanak, hogy a kontinuitás vágya kiírthatatlan az emberből. A Magyar Gárdába tömörült fiatalokat – nem lévén már nemzeti hadseregünk, mely a felnőttésküszöbén a felserdült fiúk beavató közege volt – ugyancsak ez az ambíció fűti, amikor az utolsó érvényes honvédő háborúnak vélt nyilas mozgalmat választják mintakép gyanánt, s fekete uniformist öltve riogatják a nyugalomra vágyó, békés polgárokat. Betiltani persze be lehet ezt a mozgalmat – félt azonban, hogy a tiltás csak olaj lesz a tűzre. Mert gondoljuk csak végig, hogy ez a társadalmi rövidzárlat miért is állt elő törvényszerűen. Az ifjú felnőtt, aki kiskamaszként nem járhatta végig a személyiséggé válás iskolájának természetes lépéscsúfokait, nem tapasztalhatta meg a „nagy család” megtartó közegét, ebben a biológiailag és pszichológiailag sorsdöntő életváltóban, amikor a nemzet-

ben való gondolkodás kellene, hogy időszerűvé váljon a számára, jobb híján ideológiát választ magának, hogy a benne feszülő energiákat artikulálhassa, és úgy érezhesse, hogy ebben a közösségben egyéniséggé, nemzeti elkötelezettségű hazafivá válhat. Az eredmény azonban, amely az országot joggal nyugtalanítja, ennek éppen az ellenkezője: egy erőszakon alapuló társadalom rémképe, melyben a fiatal felnőtt generáció képtelen reflektálni önmagára és a körülötte gyorsuló ütemben változó világra.

Ha a felnövekvő nemzedéknek ezen a kommunikációra való képtelenségén nem tudunk úrrá lenni, ezzel össznemzeti értelemben azt kockáztatjuk, hogy végképp elveszítjük a világbeszédre való képességünket. Ez a világbeszéd pedig – a globalizáció tagadhatatlan pozitív fejleményeként – egyre inkább a múlt felé nyit és a reális történelemszemléletre alapoz. A kultúra vonatkozásában ez azonban nem pusztán a hiteles tényfeltárás igényét, a múlthoz való elfogulatlan viszony kialakítását jelenti. „A kultúra múltja: jelene” – Jurij Lotman, a huszadik század második felének jeles kultúrakutatója, teoretikusa ezzel a végsőkéig tömörített megfogalmazásával arra hívja fel figyelmünket, hogy az emberiség múltja korántsem befejezett, lezárható történet. A múlt öröksége a jelenben képződik meg újra és újra, mint folytonos alakulásban lévő, velünk és általunk formálódó élő valóság. A kultúrának ez az organikus működése azonban elképzelhetetlen az önmagunkkal folyamatosan fenntartott párbeszéd nélkül, amely egyúttal nemzeti önismeretünk alapja és a világbeszédbe való érdemi bekapcsolódásunk előfeltétele is.

Kép – képi kultúra – önkép – emlékezet

Mára már elcsépelet megállapítás a társadalmi és kulturális közbeszédben, hogy a Gutenberg-galaxisnak vége, és a kommunikáció alapja – mely világról alkotott elképzelésünket meghatározza – a kép. Ezt a megállapítást akár tényként is elfogadhatnánk, hiszen az emberi érzékelésben, tapasztalatszerzésben a látás képessége teszi ki az életben maradáshoz szükséges elemi információ-szerzés mintegy 75%-át. Ezen természettudományosan is igazolt tétel viszont, ha az emlékezet tárgykörében próbálunk kezdeni vele valamit, önmagában alig használható, pedig napjainkban az egyre kifinomultabb eszközökkel operáló történeti és régészeti kutatások naponta nagy mennyiségben halmoznak fel és publikálnak eddig soha nem látott tárgyakat, dokumentumokat a legkülönbözőbb nézőpontból és a legnagyobb élességgel, képi, zömmel digitális

formában. Ezek a képek azonnal forgalomba kerülnek az ismeretterjesztés, az oktatás, a muzeológia, a filmművészet, a színház, de a videójátékok, illetve a cybertér jóvoltából is – tehát mindennapi valóságunk legszélesebb értelemben vett terepein. Ismeretelméleti, de lassan már-már antropológiai kérdéssé vált, hogy az elsőprő képdömpingnek ez a virtuális valósága átvette-e már a főhatalmat a gyermek személyiségfejlődésében, létrehozván azokat a nemzedékeket, melyek – a felmenőktől eltérően – alapvető ismereteiket már nem a taktilis érzékelés vagy a szóbeliség, az éneklés, zenélés, a tánc művelése, a mesék, történetek hallgatása vagy olvasása útján szerzik, világukat, egyéniségüket nem a hagyományos módon építik fel, élik meg.

Mielőtt mi – akik még másként szocializálódtunk – megpróbálnánk elképzelni, hogy mi történtik utódaink fejében, tekintsünk vissza az időben, hogy lássuk: honnan, mikortól eredeztethető jelenkori képkultúránk, illetve hogy a fotográfiai eljárások megjelenése miként alakította át önképünket, mitologikus történeti és családi emlékezetünket. Nem gondolunk rá, de történelmi tény, hogy világméreteken, de a magyar polgári átalakulás XIX. század közepi történetében is az írásbeliség széleskörű elterjedése, a társadalmi osztályok közötti átjárhatóság, az emancipáció és a politikai gondolkodás, valamint az egyéniség kultuszának térhódítása a fotó mint új képkalkotási technológia megjelenésével volt egyidejű. Miért fontos hangsúlyozni ebben a világméretű folyamatban a magyarság, a magyarországi helyzet különleges voltát? Azt mindannyian tudjuk, hogy 1848–49-ben egy közel hatvan esztendeig tartó folyamatnak, a reformkornak a végén vagyunk. Ebben a hatvan évben az elnémetesítő politika ellen lázadó, elsősorban humán értelmiségi réteg Magyarországon egyszerre lép föl a Habsburg-házzal szemben az alkotmányosság, a kulturális intézményrendszer, a polgári szabadságjogok érvényesítése, valamint a kultúra és a művészet „modernizálása” érdekében.

A nyelvújítás, mely e korszak védjegye, nem csupán a hozzávetőleg 140.000-ből máig megmaradt és használt mintegy 10–30 ezer szó meghonosodását és a költői nyelvnek a köznyelvhez való közeledését eredményezte, hanem alapvető változásokat hozott archaikus nemzettudatunkban is. Az addig a hun-székita eredettörténetre és a krónikás hagyományokra alapozó éthosz a korai kapitalizmus gazdasági kihívásainak és a felvilágosodás eszméinek hatására az építkezés és a reáliák irányába mozdult el. Ezen korszak legendás alakjai, akik elsősorban a kismemesi vagy a polgári

rétegből kerültek ki, az addigi magyar történelem-szemlélet „mesebeli hőseit” – mint a történelmi léptékű tudat-átalakításban esélyes tényezőket – a felhőkbe a földre szállították le. Csak ezen az alapon válhatott valóságos igénnyé a Magyar Tudós Társaság, a későbbi Magyar Tudományos Akadémia, a Nemzeti Múzeum, a Nemzeti Színház megalapítása, illetve az európai összehasonlításban is korszerű tudományágak önállósodása és művelése, a folyóirat- és könyvkiadás széleskörű terjedése, valamint a társasági, kulturális és gazdasági élet modernizációja.

Ezzel a felhalmozott készlettel indul a forradalom és szabadságharc története, mely a reformkor harmadik nemzedékének fellépésével és a fotó megjelenésével egyidejű. Ezek a hőskor már saját korukban mitikus alakok, de – a fennmaradt dagerrotípiáknak hála – a mai értelemben véve reális figurák is. Ez a sajátos „kettős tudat” a mai napig körülveszi polgári átalakulásunk nagyjainak személyét, s a legaktívabb motorja nemzet-tudatunknak ma is. Fontos megjegyezni, hogy a jobbgysorból éppen fölszabadult paraszti személyek a szabadságharc idején először neveztetnek meg az ország ezeréves történetében úgy, mint a csatákban kitűnt és a vezérekkel egyenértékű cselekvő hőskor. Nem véletlen, hogy a szabadságharc bukása után olyan erősek azok a polgári alapon szerveződő, a ’48-as hagyományokat évtizedeken át ápoló egyesületek, melyeknek kohéziója éppen ebben az egyenjogúság-tudatban érhető tetten. Biztosra vehető az is, hogy a családtörténetekben is fordulópontot hozott ’48–49, annak ellenére, hogy a paraszti néprétegek számára a fotográfia mint az új ikonképzés lehetősége csak a XX. század első évtizedeiben vált elérhetővé, majd egyenesen divattá.

Mindezek a jelenségek tanulságosak a kamera másik oldalán álló személyek szemszögéből is. A fotográfia megjelenésének idején a fotográfus célzottan a kor meghatározó személyiségeinek portré-szerű rögzítésében volt érdekelve, és nemcsak anyagi alapon. Az új korszak új ikonkészítői kezdettől tisztában voltak azzal, hogy tevékenységük messze túlmutat a képirás addig ismert és művelt kultuszképző szerepén. A festményen, rajzban, könyvnyomaton vagy metszeten megörökített képmás vagy eseménytörténet az uralkodót és az arisztokráciát mint a társadalom egyetlen lehetséges alakító tényezőjét jelentette meg, ellentétben a fotóképmással, mely már nem feltételezte a megrendelőtől való függést, és szakmai, technikai értelemben sem volt akkora kihívás a kép készítője számára. A fotográfus ekkor már mint a történe-

lem valóságának megörökítője lép fel. A századfordulóig eltelt ötven év a lencse két oldalán állók konszenszusa révén a nemzetnek egy új, immár közös képkultúrán alapuló kultuszát hozta létre.

Tulajdonképpen a magyar millenniumi kiállítás idejére érett be ez a folyamat. A történelmi Magyarországon élő magyarok és a nemzetiségiek, önmagukra ismervén, egyrészt újrafogalmazták identitásukat – lásd még a nemzetiségi autonómia-igények megjelenését, illetve az elmagyarosodás folyamatát. Sarkítva fogalmazhatunk úgy is, hogy ez a kép- vagy ikon-alapú új kultuszképződés döntötte el, hogy ki vallja magát magyarnak. A katonákat az I. világháborúba küldő birodalmi vezetés a képek ilyen vonatkozású hatalmát fölismervén katonáit idealizált olajnyomatú keretben, de a személyt identifikáló fényképparccal küldte hadba és bocsátotta haza (lásd „leszerelő levél”). Ezek a relikviák lesznek azután a családi emlékezetnek száz évre visszatekintő „alapító darabjai” a fényképalbumokban. Ezek a dokumentumok szembetűnő a pátosz és a hősiesség dominanciája. Sajátos módon – éppen a hősiesség hangsúlyozása folytán – a szóbeli emlékezet is új formákat vett fel. A szellemi néprajz tanúsága szerint az új stílusú nép- és műdalok ebben az időszakban születnek meg és jutnak túlsúlyra a népzeneben, ekkor lesz óriási piaca a ’48-as történeteket, hősöket népies ízű verszetekben megéneklő ponyvairodalomnak, és ekkor rögzülnek a családi emlékezetben a ’48-as vagy az első világháborús „házi hősök” – a maguk reális, egyúttal mesés történeteivel.

És noha tudjuk, hogy miként vált a fotográfia és a film a politika kezében a manipuláció eszközüvé, ezen első családi darabok máig azt a funkciót töltik be, mint keletkezésük idején: kijelölik a határt és ugyanakkor összekötő kapcsot képeznek a személyes lét szférája és a világesemények történelmi dimenziója, léptéke között. Más szóval beléptetik a személyt a történelembe. Klösz Györgynek, a századforduló fotográfusának pest-budai, budapesti városképei ezen történelmi képhatár dinamizmusát, Plohn József hódmezővásárhelyi fényképész öreg honvédportréi – annak drámáját, pátoszát, tragikus mélységeit rögzítik. Ugyanezen sorban említendő a Bódy Gábor által kezdeményezett – és Forgách Péter munkássága révén mára világhírűvé lett – kísérlet, mely a családi archívumokban fennmaradt filmfelvételek révén a XX. századi történelmet hozta – az eddigiektől gyökeresen eltérő módon – személyes közelségbe. Erdemes figyelni még egy tényre. A mai reklámgrafikában, de a reklám- és játékfilmben is megjelent az igény a

fekete–fehér képek használatára. Mintha a három dimenziós imitáló – virtuális – színes képhez mint egyedüli valóságba vetett hit ingott volna meg. Valószínűleg ezeken a területeken is felmerült már a régiség, mint a hitelesség garanciája, a dimenzióhatárokat átlépni nem kívánó tisztesség problémája. Szintén korunk múlt felé fordulásának jele, hogy a napi- és hetilapok ma már rendszeresen közölnek családi albumokból beküldött fényképeket, mintegy az emlékezet visszaszerzésére tett kísérlet gyanánt.

„... lelkes Egggyé így szaporodom!”

József Attilának *A Dunánál* című verse arról az ember életében legalább egyszer felbukkanó dilemmáról tudósít, hogy miképpen van jelen személyes tudatunkban az úgynevezett mítikus idő, mely természetéből következően szintén csak a családi emlékezetten keresztül élhető meg, lakható be. Aki megpróbálta egyszer számba venni felmenőit, és netán a nevüket fölírva családfává összekötni, biztosan szembetalálkozott azzal a paradoxonnal, hogy az időben visszafelé haladva egyre több össel találkozik, és ezek az ősök a térben, esetleg a nációnak vonatkozásában is egyre szélesebb kört ölelnek fel, mintha régen sokkal többen lettünk volna. Pedig tudjuk, hogy a népesség történetileg – egy-egy országban, de a világban is – az idő előrehaladtával növekszik. A személyes múlt és jövő, az elődök és utódok viszonylatában mégis valamennyien egyetlenek vagyunk, mint a homokórán éppen most átpergő homokszem. Előttünk és mögöttünk is sokan vannak, kiknek élete és öröksége bennünk található, általunk valósul meg. Valószínűleg ez az egyszerű – minden emberben megfogalmazódó – felismerés az, mely, mint legnagyobb kohéziós erő, az emberi társadalmakat végső értelemben egyben tartja. Az archaikumban nem véletlenül edzik, erősítik, teszik ki próbának a felnőtt társadalomba frissen belépő fiatal. A beavatás célja, hogy az ősök tetteinek, tudásának átadása révén megszerezze a maga identitását, saját nevét.

A név megszerzése nem egyszerű folyamat, nem egyszeri alkalom, és nem kis felelősséget ró arra, aki már névvel bír. Mert változhat bármilyen sebességgel a világ, szerződéseink, közösen alkotott szabályaink garanciája, a hitelesség biztosító téka továbbra is egy név, egy névalírás. A kiválóság méltatására sem tudunk jobb szófordulatot, mint hogy valaki „nevet szerzett magának” vagy „neves”, nagy név. Már születésünk előtt – az ősökre is emlékezve – tervezgetik nevünket a szülők, először ezt a szót írjuk le girbe-gurba nagybetűkkel,

ez kísér bennünket egy életen át, és ez marad fenn utánunk a legtovább, nem csupán a fejfánk, de a családfán és a kollektív emlékezetben is. Egy-egy település története, az ország népességének összetételbeli változása történelmi méretekben, de egy-egy korszak stílus- és ideálváltozásai is híven követhetők általa. Ebből a szempontból elgondolkodtató, hogy korunk életre indított kis hősei milyen nagy arányban kapnak szüleiktől mostanság idegen vagy „filmhős”, esetleg kitalált neveket.

Egy hároméves modell-kísérlet a családi emlékezet és a közösségi tudat településszintű visszaszerzésére

Közművelődési modellkísérleteink a '70-es évek óta tartó kudarcorozata talán abból az elhibázott attitűdből fakad, hogy a politikai és gazdasági érdekeket érvényesítő, felülről vezérelt társadalom-átalakító koncepciókhoz igazította programjait. Ilyen értelemben fogalmazhatunk úgy is, hogy Magyarországon csupán „átszocializálási” kísérletek voltak, melyek nem számoltak eléggé, sőt inkább leszámolni igyekeztek a tovább élő tradíciókkal, és csupán a modernitás vagy a korszerűség jegyében születtek. A rendszerváltozással megjelent ugyan a civil társadalom felépítésére vagy újragenerálására való igény, de nem születtek meg azok az átfogó nagy gondolatok, melyekre alapozva aktivizálni lehetett volna veszendőben lévő hagyományainkat és apátiába süllyedt nemzetadatunkat. Nem csoda hát, hogy a pályázati rendszer indukálta programkényszer nyomán létrejött új kulturális kezdeményezések és produktumok nem álltak össze egy átfogó nemzeti stratégiává. Sajnos e folyamatok mára azt eredményezik, hogy a „nemzet egészsége” – mely leginkább ünnepeink jó megélése révén válhatna kézzelfoghatóvá – romokban hever. Itt van tehát az ideje, hogy szembenézzünk az alulról építkezés elemi problémáival, és megtaláljuk a közös nevezőt, a mindenki által elérhető és átélhető szellemi bázist, és azokat az eszközöket, melyeket fölhasználhatunk egy-egy település kollektív tudatának visszaszerzésére.

Kézenfekvő lenne az alulról való építkezést a gyerekkorosztálynál kezdeni, szövetségesnek nyerve meg a településen dolgozó pedagógusokat. Hiszen továbbra is tőlük reméljük, hogy az elemi iskolában megszerzendő tudások mellett – pedagógiai munkásságuk részeként – beleplántálják gyermekeinkbe az alapvető szociális normákat és a helyi érdekű történelmi tudatot. Sajnos, ez a természetesnek tűnő szövetség manapság nehezen hozható létre. A gátló tényezők eredőjeként nem elegendő csupán a pedagógus pálya több évtize-

des leértékelődési folyamatát és az abból közvetlenül következő érdektelenséget említeni. Messez vagyunk már attól az irigyelhető állapottól, amikor a helyi iskolák felekezeti kezelésben voltak, amikor például a tanítóválasztás az iskolaszékek vagy a presbitérium beleszólásával, jóváhagyásával történt, s amikor az iskolai oktatás–nevelés és az önművelés közösségi formái szerves egészet alkottak. Egyelőre a tehetségek kiválasztásának és gondozásának feladatát is nehéz ellátni, mert azt sem segítik kellően a központilag preferált programok.

Hiányoznak a legény- és leányegyletek, ifjúsági szervezetek, és azok a fórumok is, ahol a kulturális „önellátás” vidéki eredményei országosan regisztrálhatók, megmutathatók lennének. Összefoglalva: egy olyan helyzetben, amikor az oktatási intézmény fenntartása az önkormányzati költségvetés legnagyobb – sokszor kigazdálkodhatatlan – tétele, nehéz megtalálni és megszólítani azt az öngyilkos „kamikazét”, aki katedráján – bizonytalan anyagi és erkölcsi háttérével – egymaga generátora lehetne az öntudat visszaszerzésének.

Elodázhatatlan viszont a történelmi, az állampolgári és gazdálkodási alapismeretek iskolai vagy szabadiskolai formában való oktatása, mert mozgástér az önkormányzatok számára jószerint már csak a szociális ellátórendszer helyi megszerzésében adódik. Ez a tény az önkormányzatok vezetésének figyelmét kényszerűen is a humán területek felé tereli. Azt, hogy milyen egy település általános vagy családokra lebontott szociális állapota, első kézből még mindig a tanítótól lehet hitelesen megtudni. Előbb-utóbb érdeke lesz tehát a vezetésnek egy asztalhoz ültetnie a pedagógust, a közművelődési szakembert, a helytörténészt, a falugazdát és az érdekvédelmi szervezetbe tömörült gazdálkodót. Mindezen folyamatok komplexitásának tudatában az alábbi standardizálható programokat állítottuk össze:

1. Szólítsuk meg a magyar- vagy történelemtanárokat és az osztályfőnököket, hogy szenteljenek egy vagy két tanórát a családfigyelésre. Állítsanak össze egy olyan egyszerű táblázatot, melybe a tanulók a családi fotóalbumból kiemelt arcképeket helyezhetik el a szülőktől kezdve visszafelé a dédszülőig – tehát lásson vissza a gyerek a negyedik generációig.

2. Kérjük meg a gyerekeket, hogy szülői, nagyszülői segítséggel találjanak egy olyan nevezetes családi történetet, melyet az osztály vagy a nagyobb közösség előtt is el lehet mondani.

3. Ezekből a történetekből rendezzünk egy „házi versenyt”.

4. A legjobb történeteket mondják el a gyerekek a gyermeknapon a település nyilvánossága előtt.

5. A „verseny” díja legyen az, hogy a gyermeknapon a legjobb történetet hozó, legrátermettebb kisdíák legyen aznapra a gyermekpolgármester.

6. Ezen a napon a legjobbak, mint egy gyermekképviselő testület tagjai, nyerjenek betekintést a település önkormányzatának életébe. A vezetők és a dolgozók mutassák be, hogy mi a munkájuk, és hogyan születik egy-egy, a település életét meghatározó döntés.

7. A nap végén a polgármester, mint a program védnöke, maga is mondja el a közönség előtt a saját kiválasztott családi történetét. Ez volna az első év programja 6–14 éves gyermekek számára és részvételével.

A második év programjaként célozzuk meg a 14–18 éves korosztályt, amikor is szintén családi archívumokból származó, és a régi gazdálkodási, közösségi és ünnepi hagyományokat felelevenítő fényképekre fókuszáljunk. A képek gyűjtését a teleház vagy a művelődési ház részéről segítsük meg azzal, hogy egységes rendszerben, egy központi szerveren, scannelt formában tároljuk és rendszerezzük az anyagot. Az archiválás rendszere és szempontjai terjedjenek ki arra, hogy szerves egységben és működés közben mutassák be a régi települést a két háború közötti időszaktól a '70-es évekig. Alakítsunk ki az ifjúsággal egy olyan digitális kapcsolatrendszert, melynek révén a képek mellé történeteket kapcsolhatnak írásos vagy mozgóképes interjúk formájában. A pedagógusokkal, közművelődési szakemberekkel, helytörténészek-

kel és városi tisztviselőkkel egyeztetett program keretében írjunk ki versenyeket legalább három témában azon fiatalok számára, akik a legaktívabbnak bizonyulnak a gyűjtés folyamán. A versenyek eredményét mutassuk be a település közönségének kiállítás, színpadi demonstráció, illetve CD vagy DVD formában.

A harmadik évben a felsőfokú tanintézetekben tanuló fiataljaink számára – a már összegyűlt és feldolgozott kép- és szöveganyag felhasználásával – ajánljunk olyan szakdolgozati témákat, melyek szoros összefüggésben állnak a település múlt- vagy jelenbeli életével, de kiterjednek az antropológia, a szellemi néprajz, a pedagógia, az egyháztörténet, a szociológia, a gazdaságtörténet, a településtörténet vagy -földrajz területeire is. Ezen munkákat díjazzuk, esetleg támogassuk ösztöndíjjal is. Amennyiben lehetőség van rá, az összegyűlt anyagot tegyük közzé kötet formájában a megyei archívum számára. Mindezek alapján próbáljuk közösen felvázolni a település lehetséges jövőjét, mindhárom korosztály aktív részvételével. Hasznos volna fölvenni a kapcsolatot a testvértelepülésekkel, tájékoztatván őket erről a hároméves folyamatról, és ha van azonos vagy hasonló program-elem, akkor keressük a lehetőséget arra, hogy azokat egymás városában vagy falujában bemutassuk.

A programban résztvevő gyerekek és fiatalok nevezési díjként vegyenek vagy kapjanak egy, a program címével fölíratozott pendrive-ot, melyen az alapinformációk (képek, szövegek, mozgó képek zárolt formában) hozzáférhetők, és a szabad tárhelyek fölhasználhatók a saját adatok bevételére.

ROMA NAPLÓ III.

11.

Az előző naplójegyzet végén Lakatos Menyhért regényéből, a Füstös képekből idéztem egy bekezdést, remélem a kedves olvasó, ha van, azonnal elővette vagy beszerezte a könyvet és kikereste a folytatást. Vagy elolvasta az elejétől a végéig.

Ha azonban nem volt erre módja, idemásolom a következő néhány bekezdést.

Volna azonban előzetesen két megjegyzésem. Lakatos Menyhértről alig találtam képet az internetes keresőn. Sok fórumon búcsúztak tőle, de szinte mindenütt ugyanazt a harminchét évvel ezelőtti portréját láthattam, ami az én 1975-ös kötetem hátsó borítóján is látható. Nem tudom, mit jelent ez, de sajnálom. Jó lett volna búcsúzó arcától is búcsúzni.

Másrészt a cigány irodalom, nem pedig a magyar irodalom klasszikusának nevezem. Ennek a megszorításnak az oka, hogy noha kétségtelenül a magyar nyelvű cigány irodalmi kultúra alapítója, az európai cigány irodalom egyik úttörője a Füstös képekkel, ellenben a regény, mint regény a magyar irodalomban nem teremt új formát, mint minden korszakos mű. Új tárgy, rendkívüli élményanyag, kissé méltatlan megformálásban, mind az egyes mondatok, mind az egész mű szintjén. Ha az új tartalom talált volna magának formát, a Füstös képek lehetett volna egy kései, profán eposz, hiszen a cigányok ideje nem európai óra szerint jár(t). (A cigány festészet remekei mindmáig újra és újra nekiveselkednek a roma mitológia posztmodern rekonstrukciójának.) De szellemi honalapítás így is.

Következzék Lakatos Menyhért önéletrajzi regényéből az idézett epizód folytatása, mi is lett annak a következménye, hogy első osztályosként felvette a földről a tanító úr elhajtott csikkét, és tovább szívta.

„Kis pajtásaim felháborodva futottak árulkodni, meg sem várova a szünet végét, hogy tettemért, mint affajta

szentségtörésért, elnyerjem méltó büntetésem. A többszörösen kilátásba helyezett agyonütés legnagyobb ámulatunkra megint elmaradt, pedig már így is idejét múlta. A tanító bácsi csöngetés után csendesen felkuperodott a pad tetejére, engem a nyitott kályhaajtó elé állított, aztán megkínált egy Hunniával. A Hunnia közismerten az olyan erős és bűdös cigaretták közé tartozott, amivel nemcsak patkányt, hanem görényt is lehetett irtani.

Nem akartam kosarat adni, annak ellenére, hogy jól ismertem vízbizorjűelő hatását. Szívtam máskor is Hunniát, ha nem volt jobb dolgom. Passzióval eregettem a füstöt, hol az orromon, hol a szájamon. Néha egy-egy füstkarika szabálytalan körvonalai láttán ellenségeimben is felülkerekedett az elismerés, ujjongva követelték ismétlését.

Amikor elszívtam, átnyújtott egy másikat. Megpróbálkoztam a legszerényebb kifejezésekkel a tudtára adni, hogy gyomrom és fejem miatt arra már csak a következő szünetben vállalkozom. Nem használt. Az égetett végű nádpálcával rám erőltette.

Elszívtam becsületesen. Az én baráti körömben nem számítottam kezdőnek, mégis úgy éreztem, imbolyog velem a padló.

– Ez figyelmeztető – mondta a tanár bácsi –, ha még egyszer cigarettázol, tized szívatok el veled.

Komolyan vettem a figyelmeztetést, több éven át csak az utcán és odahaza mertem dohánnyozni.

Úgy történt, hogy harmadikos koromban új tanító nénit kaptunk, még hozzá nem is akármilyet. Amikor tudomást szerzett egészségtelen életmódomról, néhány helyen beszakította a fejem.

Ezzel a módszerrel apám nem egészen értett egyet. Egyszer és mindenkorra kikérte magának, hogy ő nem tiltja nekem a dohánnyozást, másnak sincs hozzá joga. Lehet, hogy nem éppen ezekkel a szavakkal mondta, de használt. A következő években már senki nem vetette a szememre. Olyan természetesnek tartották, mint azt, hogy Domokos tanító bácsi állandóan részeg.” (Magvető 1975, 38-39. oldal)

A dohányzó elemi iskolás kisfiú, akinek az apja védi meg a jogát arra, hogy cigarettázhasson? Ez azt jelenti, hogy számukra az iskola még nem iskola, mert nem tekintik igazán iskolának. Mert nem értik egészen. Még egy olyan család sem, melyben az anya a gyerek iskoláztatását ösztönözte, vagyis el volt szánva rá, hogy a gyerek nem marad az írástudatlan közösség tagja, hanem a tanultak, az iskolát végzetek idegen világába kerül majd. Mégsem tudták az iskola elemi követelményét elfogadni. (Nemcsak ezt az egyet. Több iskolai követelménnyel szemben is elutasító volt a gyereket iskolába küldő cigány család.) Természetes volt, hogy nem számít, nem tud számítani, mit mond az iskola. A küzdelem, ezt nehéz nem észrevenni, de talán még nehezebb észrevenni, két civilizáció határán folyik. Nem cigányok és magyarok között. (Noha kétségtelen, és súlyos következményekkel is jár, hogy amúgy itt épp cigányok vannak az egyik, és nem cigány magyarok a másik oldalon.) A cigány apa megalkuszik a cigány anyával, és megengedi, hogy a gyereket, minden ésszerű megfontolás ellenére iskolába járassa. De nem fogadja el az iskola törvényeit. Az iskola pedig nem szabhat más törvényeket. Nem mondhatja: gyerekek, máttól kezdve pedig szabad a dohányzás. Akkor már nem iskola többé. (Vagy nem az az iskola, mint ami tőlünk telik.) Miközben a többi falusi iskolásnak az apja, ha nem is feltétlen engedheti meg, hogy a gyerek iskolába járjon (mert meglehet, a gyerek munkájára szükség van, ami a cigány gyerekekre nem áll feltétlenül, neki nem az otthoni munkák miatt van ellenére az iskola, épp ellenkezőleg, neki túl sok kötöttség az iskola, neki az otthoni szabadság hiányzik az iskolában), az azonban magától értetődő, hogy a tanító, az iskola értékrendje annak az egyetemességnek a megtestesülése, melyhez ő maga is tartozik. Az iskola elemi követeléseit saját kultúrájának, civilizációjának elemi törvényei.

A társadalom hierarchikus rendje évszázadokon át megszentelődött rend, melyben az iskola, az írás, a tudás értéke annak is evidens, aki ezekhez az értékekhez nem jut hozzá. A nagy hányadában írástudatlan európai társadalmakat sok évszázadokon keresztül irányította az írás (Írás). És áthatotta mindennapjait. Az általános iskola voltaképp csak ennek az örökségnek az érvényesítése. A közvetítés modern intézménye.

A cigány társadalom azonban ebben a tekintetben nem a modernség felé induló társadalom. Nem az írásra alapozódott kultúra. Az írásnak, az íráshoz kötődő tudásnak nincs becsülete. A tanítónak sincs. A lakókocsikban élő, vándorló nyugati

cigányok berendezkedtek arra, hogy túléljék ezt a nyugati butaságot, hogy annyit bajlódnak a betűvetéssel, de addig is élvezik azt, ami ebből a butaságból számukra élvezhető. (Noha alkalmasint, praktikus megfontolásból alighanem megtanulnak írni olvasni.)

Kelet-Közép-Európában erre nincs esély. Itt a cigányság egy vékony rétege megtalálta a helyét az írás világában. A többség azonban, noha a nyugati minta a túlélésre neki követhetetlen, még nem szánta el magát a civilizációváltásra. Hogy a gyerekeire rákényszeríti az iskola elemi törvényeit. És nem él azzal az új erőfölényével, hogy ma már az iskolára tudja kényszeríteni saját elvesztett civilizációjának, mert hát elveszett, ez közben megtörtént, üres, céltalan, eltorzult törvényeit. Hogy dohányozhasson, házassodhasson, jöhessen-mehessen az a gyerek, lehessen az általános nyomor áldozata és haszonélvezője, ahogy sikerül, ahogy neki tetszik. Ez a civilizációváltás persze nem is egy elszánás függvénye, ez egy példátlanul nehéz történelmi feladat, de a közösségi elszánás azért felmérhetetlenül sokat jelentene. Akkor derülhetne ki például, hogy mi, az írás igájában élők, mit is segíthetnénk nekik abban, hogy ez az önkéntes civilizációs rabság, amire mindannyian nevelődünk, számukra is vállalható legyen. Miközben még cigányok is maradhatnának. Jobban mint ma.

A cigány közösségek súlya sokkal nagyobb már az érintett országokban, semhogy a cigányságnak magától értetődő volna, hogy magával kell elsősorban megvívnia a harcot. Úgy állunk pillanatnyilag, hogy a modern civilizációt, mint valami segílyt, alanyi jogon kellene odaadnunk. Hiszen nekünk van, nekik meg nincs.

Nem sokáig folyhat már ez a jogkövetelős civakodás, ez a fájdalmas játék, ma már magyar falvak tucatjaiban (százaiban?) esély sincs arra, hogy a cigányok a magyarokba kapaszkodhassanak. Mert a magyarok már nincsenek ott. Ezekben a falvakban a vakolattal együtt hullik le, a kertekkel együtt gazosodik el, a padlásokkal együtt üresedik ki, a templomokkal együtt válik hangtalanná az évszázadok civilizációs öröksége. Hiszen itt már a cigányok maguk volnának a megtartók. Ha nem tartják meg, mert nem az övék, mert minek az nekik, valami sötét kor jön.

Elfogadták az iskolában (pontosabban beletörtődtek, belátták, hogy eszköztelenek), hogy a kis Lakatos dohányzik, mert bizonyára egyetlen cigány volt az iskolában, és kísértés sem volt, hogy a dohányzásban követőre talál. Vagy hogy ő,

mint dohányzó, és más iskolai törvényszegésekben is jártas, diákársai iskolai életének új medret nyisszon.

A dilemma szinte semmit sem változott azóta. A helyzet azonban sokat változott. Sok iskolában többségbe kerültek a cigány tanulók. A történetben előadott pedagógus eszközök egyikét sem veheti be ma a pedagógus. Az iskola és a tanító evidens feljebbvalósága, melyet, ha nem is tett annak idején magáévá, a cigány ember is respektált. Kényszerítve is volt rá. Ma ebből az iskolai tanári tekintélyből már semmi nincs. Mindezzel szemben az a pozitívum, hogy az iskolát ma már a cigányok többsége nem utasítja el, van már némi tapasztalatuk. Nem jelentéktelen, de mégis nagyon kevés. Nem tagadják eleve az iskolát. De elfogadni sem tudják igazán. És iskolává alakítani a saját otthonukat, hogy ők tanuljanak az iskolától, saját iskolás gyerekeiktől, még cigányul is, és ne az iskola alkalmazkodjék hozzájuk, ez még alighanem nagyon messze van.

A kép a következő címen volt található a napló írása idején: <http://f.freeblog.hu/k/a/p/kaptarlako/files/cigany.jpg> És íme az eredeti képaláírás is a blogból:

Aztán másnap áthajóztunk Badacsonyra, és a borozóson elég vaskos ivásba kezdtünk. Én mondjuk elég visszafogottan, sört ittam egy darabig, mert azért erre a gyógyszerre nagy melegben nem szívesen innék sokat. (Előző este sem ittam a csajokkal pálinkát. Meg hát én már nem iszok meg mindenféle pálinkát. Jószívvá csak egyet.) Szó, ami szó, viszonylag hamar énekelni kezdtünk, ám május elsején ezzel nem keltettünk túl nagy feltűnést a borozóson. Mindazonáltal kissé féktelenek voltunk. Volt ott egy öreg cigány egy hegedűvel, egyszer odajött, és nekünk húzta, mi meg nyomtuk neki keményen: „Hogyha nékem sok pénzem lesz, felülök a repülőre ...”

Nézték egy ember arcát, le is fényképezték, de nem látták. Vajon látom-e én magam is, amit nézek, amit megpróbálok megörökíteni?

12.

*„Előfordult olykor,
hogy a népnevelők megpróbálták
munkára serkenteni
a putriovilág lakóit,
de ők se mondták,
hol keressenek munkát,
a cigányok meg nem kérdezték.”*
(Lakatos Menyhért:
A tudós ember c. novellájából)

Nem lehet következmények nélkül nagy cigány regényt írni.

Nem lehetett kevesebb ez a regény, nem bírt kevesebb lenni, mint egy új közösség, egy saját történelem, egy nép öntudatának első lenyomata. Furcsa ez itt, az európai ezredvégen, ahol a népek első gestái, írott szellemi alkotmányai ezer év körüliek. A cigányság tehát új nép a fáradt, törődött nemzetek körében, múltját is most keresgéli, próbálja a történelmi freskót megfesteni, nevét, himnuszát, nyelvét épp csak megtalálta, ha megtalálta, hisz még nem is tud róla, hogy volna neki, s hogy az az övé. Keresi saját arcát, énjét, hogy most akkor lesz-e egy posztmodern cigány köztársaság, állam, kormányzat és hadsereg nélkül, csak egy úti levéllel, határokon át, egy globális nemzet, vagy lesz sok kis töredék autonómia. Acsarkodva a régi módon.

Lakatos Menyhértet úgy búcsúztatták, úgy tették el, ahogy a nagy alapítókat szokták. Csak közben a cigány nép többsége minderről nem tudott semmit, mert még nem vált cigány néppé. És nem vált regényolvasóvá. Mert hát a cigány biblia regény formáját öltötte.

Vissza lehet majd vonni Lakatos Menyhért személyes változatát a cigány egyetemességre, vagy legalábbis a magyar cigány haza megalapítására. Vagy feledtetheti egy másik történet valaki mástól. De addig érvényben van, és forgatni kellene, mit mond, segít-e eligazodni.

Volna egy könyv, egy elbeszélés, amit megvitathatnánk. Amit minden cigány gyereknek ismernie kellene, és minden cigányokkal kapcsolatban keresőnek is olvasnia kellene. A magyaroknak is. Hiszen nekünk írta, cigányoknak és magyaroknak, el nem választva őket, minket, úgy, ahogy ma már talán nem is íródhatna. Ez a könyv a cigány szellemi közösség és a cigány-magyar szóértés egyik ter-

mészetes katalizátora lehetne. (Még mindig inkább a magyarok az olvasói, mint a cigányok. Így aztán nem tudható róla valójában maga, hogy micsoda. Csak találgatok a magam olvasása szerint.)

De persze épp ezért nem is korszerű ez a regény. Nincs benne semmi a ma elvárható antiraszszizmusból. Melynek terepén a mai politikai cigány háború dúl.

Inkább felelősségvállalás van benne, egyszerűen azáltal, hogy egy közösség nem születhet meg saját sorsa, saját bűnei, saját arca vállalása nélkül. Így volt szokás.

Nem fogok bele a regény elemzésébe, mely a tradíciókból maradt zsinegek fojtogatta cigány létforma lírája és szatírája egyszerre. Csak az iskola ügyéről még egy-két szót, melyről egyébként nagyon keveset mond a könyv, és mégis, a könyvben is az iskolán múlik minden.

A *Csandra szekere* című kötet (Szépirodalmi 1981) fülszövegéből idézek: Az író *szülei aggódova fityelték a fiúcska olvasási szenvedélyét, féltették a rá váró jövő bizonytalan kilátásaitól. Az apa – haragudván a könyvekre – dühösen fogadkozott: „Az isten bűnnek ne vegye tettemet, de én addig járatom iskolába, amíg ki nem kúrálják belőle.”* Bármennyire szép mondat ez egy apától, pontosabban, mint apai mondatot, minél szebbnek és féltéssel, szeretettel telibbnek látjuk, jó cigányosnak, büszkének és szabadnak, annál keményebb, annál érdekesebb.

Aligha tud a cigány gyermeket kirekeszteni vágyó parasztyerek vagy tanító riasztóbbat mondani az iskolába vágyó cigánygyerekeknek, mint amit saját apja nagyon mélyről fakadó idegenkedése és indulata. Az iskolából való nagy kiábrándításba még az isten is asszisztenciára, cinkosságra van kényszerítve.

A *Füstös képek* ugyanakkor nem az a könyv és iskolaellenesség, mint azé a szegényparaszté, aki minden garasra ügyelt, és nem is látott a garasainál tovább. És félte az iskolát.

A cigány ember nagyon is tudni vélte, mire való az iskola, és igaza is volt, valóban, az iskola a cigány világ ellensége volt. Semmi nem maradt volna a cigányságból, a nomád, írás nélküli társadalomból, talán annyi, mint a kunokból, ha megadja magát az iskolának, ha nem harcoltak volna az iskola ellen. De megvédték a civilizációjukat. Megvédték a jogukat az iskola nélküli társadalomra.

És most ezt az iskola nélküli, társadalmon kívül rekedt társadalmat kell összehozni az iskolával, hogy ne sülyedjen le a társadalomalatti nyomor világába. Illetve, mivel már nagy hányada lesülly-

lyedt, valahogy az iskola révén valami kapaszkodót kell neki adni a kimenekülésre.

És a cigány ember még mindig bemeleg az iskolába, megvédeni a kisgyermeke jogát a dohányzásra. És azt hisszük, humanisták vagyunk, ha meg hatódunk a jelenettől. Hogy ez épp az a felemelt fej, az az önvédelem, amellyel a cigány harcol az elnyomói ellen. Pedig ezt a két háborút nem kellené összekeverni.

A *Füstös képek* a felelősség könyve is. Nem moralizálva, és nem is politikailag. A lehető legtárgyasabban. Az életek egyenlege sorsuk mérlegén. És úgy látszik, mintha nagyon billegne a nyelv, kinek volna több dolga, felelőssége, ha már változás kell. Ha van cél. Ha az a cél, ha cél az, hogy a cigányok holnap is tudjanak élni a nem cigányok között. Cigányként és nem cigányként is.

Életének 54. évében kedden, a budapesti Péterfy Sándor utcai kórházban elhunyt ifj. Járóka Sándor a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztjével kitüntetett prímás, hegedűművész, aki 1995 és 1996 között a 100 Tagú Cigányzenekar művészeti vezetője volt, több mint három és fél éve kómában feküdt.

Kolompár Orbán szerint (PAX Tévé, Menedék, hét-fő éjjel) Mária Terézia idején a romák a muzsikus cigányok révén is a megosztás áldozatai. Már az is manipuláció volt. Azt is említette, hogy a roma társadalom többet fejlődött ötven év alatt, mint a magyar ötszáz év alatt.

Talán igazak a tételei. De ha igazak, és valami-képp persze igazak, akkor az ellenkezőjük is igaz.

A beilleszkedés Európába nem lehet más, mint megosztás. Európa a megosztások társadalma.

Ebből építkezett. Ez volt a motorja. Az erényei is innen.

Ötszáz évet nem lehet behozni ötven év alatt. Ez még a romáknak sem sikerülhet. Ezt még a romáknak sem volna szabad felróni. Ezt még a romáknak is el kellene fogadni.

13.

Még egyszer Lakatos Menyhértről. A *Romapage* honlapról emeltem ki az alábbi bekezdéseket. Nem is magyarázkodnék túl sokat, miféle ellentét feszíti őket.

Lakatos Menyhértnak szép élete volt, rendes élete volt, bárhogy kerülgetjük. Bármekkora illetlenség, faragatlanság ezt bevallani.

„1954-ben a nagykőrösi népi kollégium általános mérnöki szakán végzett és a szeghalmi járási tanács igazgatási osztályvezetője lett. 1969-től a Magyar Tudományos Akadémia szociológiai kutatócsoportjának cigánológiai munkatársa. 1973-tól szabadfoglalkozású író.”

És az alábbiak pedig csak a kötelező semmit mondják, amivel már tele a fülünk, a szemünk.

„Lakatos Menyhértnek sok „köpést” kellett letörölnie az arcáról, s ez az arc olyan lett, mint a gránit. Kikezdehetetlen. Hosszú volt az út Vésztőtől Budapestig, de eljutott, mert dacolni tudott az idő „szeleivel”. Gerincét nem tudta meghajlítani a zsarnokság, a gőg, a pökhendiség, az önjelölt felsőbbrendűség. Állta a cinizmus pofonjait, mert küldetése volt.”

Nem meglepő ezek után, hogy Lakatos nagy regénye is mesei értelmezést kap, a cigányok a mindennapok hőseivé válnak, holott, ha valamit lenéztek, mint butaságot, épp saját törvényeik nevében, az épp a hősiesség, akár mindennapi, akár az egész világnak szóló változatában. Lakatos nem írhatta volna meg ezt a világot, ha nem fordult volna szembe vele. Még ha a szíve odaát is maradt.

„A Füstös képek ma is aktuális, mert olyan történelmi hitelességgel bír, amely szinte dokumentum hitelességgel tárja elénk a cigányok életét. Elementáris erővel, drámai feszültséggel jeleníti meg a romák mindennapi küzdelmét: az éhséggel, a szegénységgel, a hideggel, az emberi gyűlölettel, még egymás között is, mert az életben maradásért való mindennapi harc a gyűlölet pestisét terjesztette.

Lakatos Menyhért a megalázott cigányemberről írt, akinek mindig van annyi belső tartaléka, amely átsegíti a katasztrófákon és megőrzi tisztességét, amelyet cigány törvények irányítanak. Bizony a cigány embernek is van tisztessége és becsülete, de nem a magyar megfogalmazás, hanem saját törvényei szerint, amely ugyan nem írott, de mégis kérlelhetetlenebb az írotnál is.”

Oláh Ibolya a *Nők Lapja* címlapján. Oláh Ibolya roma származású... Azért mondom ilyen óvatosan, mert nem tudom, cigánynak-romának vallja-e magát, vagy cigány magyarnak, magyar cigánynak... esetleg egyiknek sem, hanem inkább énekesnőnek. Az interjúban, amelyet a *Nők Lapja* címlap-történeteként készített vele Illésné Áncsán Aranka, a Tiszadobi Gyermekotthon igazgatója (ő maga is kint a címlapon!) cigányságáról, élete bármely cigány vonatkozásáról egyetlen szó sem esik. És ez nem

lehet véletlen, hiszen Illésné az ő Ibolyája minden kívánságát lesi, talán azért nem kérdezte erről, mert az énekesnőnek semmi kerek, semmi aktuális mondandója nem volt. (Miközben Illésné küszködik, hogy legalább két oldalon át legyen mit kérdeznie.) Noha Oláh sikerében, mely az énekesnőt egészen a Lánchíd tetejére repítette (ahol tavalyelőtt augusztusban énekelt a *Hazám* című dalt), cigány származása egészen természetes szerepet játszik, méghozzá kétségtelenül pozitív szerepet. És karrierje ível, két sikeres lemez, az idén nyáron egyszerre dolgozott egy musical és egy film főszerepén, utóbbi melleleg nagyjából mintha éppen róla szólna (még akkor is, ha természetesen minden hasonlóság csak a véletlen műve).

Vagy azért nem kérdezte cigány ügyekről, mert éppen nagyon is lenne mondandója? És nehogy már beszélni kezdjen, hiszen dühös személy, könnyen haragszik, bárkire, az egész világra, csak az meg Illésnének volna követhetetlen, szép gyermekotthoni választékhoz nem illő, ami e tárgyban az egykori gondozottja fejében foroghat.

Illésné az ő kedves Ibolyáját folyamatosan egy kislány-émlékkönyv színvonalára és rózsás borítói közé szorítaná, hogy ebbe a *Nők Lapja* belement, alighanem ez is Oláh Ibolya cigányságának szólt, hogy neki többet szabad, tarthat maga mellett egy fodros anyácskát is. Anyácska gyermekded interjúja maga is sajátos kincs.

Persze az is lehet, kicsit restek voltak a szerkesztő asszonyok, és lábón megvették Illésné ajánlatát az általa készítendő remek beszélgetésre, hisz neki az Ibolya ügyis oly kitárulkozó. És csak neki. Ez tehát kivételes lehetőség, hiszen amúgy meg, mint a süni, csak szúr. (És ő már könyvet is írt édes védecéről. Noha a legrosszabb könyvet, amit csak el lehet képzelni, az elhallgatások könyvét, melyet aztán végül ajándékként osztogattak nevelőintézeteknek.)

Annyira élettelen beszélgetést kreált Illésné, mintha csak kitalálta volna azt, hogy ő ismeri Oláh Ibolyát.

Gondolom, folyt a normális emberi párbeszéd az autóban, Pesttől Tiszadob felé, meglehet egy jó nevelő és egy hálás növendéke között, aztán Illésné otthon leült a gép elé, írósnővé vált, Nevelő Jolánkává, és megköltötte, amit megköltendőnek gondolt. (Ami persze egyezhet akár a valódi beszélgetéssel is, de erre gondolni sem merek. Hogy a riportert azonos volna a nevelővel.)

Nem is nagyon bírta a fontos gondolatokat Ibolyára bízni, így azok tőle hangzanak el: *„Rendesek voltak a fővárosi gyermekvédelmi szakszolgálatnál, meg-*

engedték, hogy ott aludj az otthonukban. Pedig a filmek milyen helyes kis lakásokat néztek ki neked! Molnár Laci bácsi viszont tökéletesen megértette, hogy te egy gyermekoththonban érzed magad biztonságban, és jó, ha van kihez szólni munka után.”

Elképzelem, amint Oláh Ibolya megérkezik este fáradtan az Alföldibe, és az átmeneti otthon gyerekei, akik arra várnak, heteken, hónapokon át, hogy eldőljön a sorsuk, hova helyezik majd el őket, csendre vannak intve, mert az Ibolya jön, és nem szabad őt zavarni. Nem mászkálhatnak a folyosón, a paplan alatt meg arról ábrándoznak, hogy talán mégis hazamehetnének valahogy valahová. Oláh Ibolya meg arra riad álmából, hogy ismét intézetbe zárták, és tényleg ott a rács az ablakon, és kell néhány pillanat, mire feleszmél, hogy ő itt már csak kedves, nagyra becsült vendég. (De persze sokkal valószínűbb, hogy különbejáratú vendégszobát kapott, ahol rács sincs, csak egy kis ridegség. És a portás autogramot kért tőle.)

Illésné feltételezésével szemben, hogy a gyermekoththon a biztonság, Oláh a következőket mondja, magának Illésnének, aki meg mintha nem hallaná, pedig még le is írta:

„A csoda kis autóról már lemondtam – tudod, meg vagyok örülve egy Mini Cooperért –, sokba kerül, és most másra kell a pénz. Szeretném, ha lenne egy olyan kis lakás, ahol otthon érzem magam, ami a sajátom.”

„Gyermekkoromban egyik otthonból vitték a másikba. Soha nem éreztem magam biztonságban. Több mint tíz helyen éltem tizennyolc éves koromig.”

„Sok jó ember van körülöttem. Én viszont időnként elég magamnak való vagyok.”

Az otthontalanság, a szeretetlenség és a szerethetlenség negatív biztonsága: ezt a kellemes közérzetet idézhette fel Oláh Ibolyában a gyermekoththoni vendégeskedés. Valószínűleg a legfájdalmasabb, a legkínzóbb emberi érzések egyikét. Ennyire empátikus volt anyácska, tudta a titkot.

Remélhetőleg a többi növendékének azért nem árulja el.

De miért bajlódok egy rossz interjúval, miért zavar, hogy a szép fotó kedvéért anyácska leengedte a haját, mint fiatal lány korában? (És úgy is néz ki, fiatalabbnak, mint Oláh Ibolya, aki ezzel a szem vonaláig érő frufruval olyan, mintha sisakot hordana, melyet soha többé nem tehet le, amíg csak el nem múlik róla a gonosz varázslat.)

Azért, mert Oláh Ibolya lehetne a cigány gyerekek hőse, de a cigány gyerekek hőse nem ő, hanem

a Bódi Guszti. Ahogy a Hétes-telepi cigány kislány mondja, ugyanebben a Nők Lapja számban, a Bódis Kriszta ózdi cigánymentő programjára érkezett újságíróként, Fejős Évának, aki, azt írja felvezetésül: *„úgy érzi az ember, hogy hirtelen a magyar vidékről egy dél-amerikai nyomorregyedésbe csöppent”*. Pedig Budán is fellelheti Dél-Amerikát, ha nem a megszokott helyen száll ki az autóból, vagy csak benéz egy bokor alá, ezért kár volt annyit utaznia. (De persze fellelhetné a saját szívében is, leghamarabb, ha tudna odahallgatni.)

Tudnivaló, hogy anyácska manapság Oláh Ibolya menedzsere is. Ha nem is hivatalosan, szerződéssel, hanem nyilván szeretet alapon. Talán együtt sütötték ki, hogy az énekesnő honlapja olyan legyen, hogy rajongói, akik alighanem többségükben nem cigányok, vagy nem akarnak cigányok lenni, ne akadjanak el egy cigány élet buktatóin. Legyen Oláh Ibolya éppolyan szépen éneklő kis majom, mint bárki a magyar ugaron.

Nem tudom, miért nem lehetett vállalni fájdalommal, daccal, keserűséggel teli hangját, sorsát, amellyel meghódította az országot. Furcsa, hogy olyan akar lenni, amilyen soha nem lehet, egy menő hang, egy menő csaj, és rejti azt, ami az ereje, erénye volna, a nőt, az embert, az elhagyott cigánylányt, akit (talán) megmentett a hangja.

14.

Írom ezt a naplót, de nem merem megmutatni senkinek, a Heti Ökopol alternatív nyilvánossága jó titkos hely. Pedig mindenkinek írom, és azt szeretném, ha nagyon sok olvasó ragadna itt ennél a honlapnál.

Minden mondattól félek, mit ér, és nem tudom, lehet-e efféle riadtságban, riadtságból fakadó suta lendülettel bármire jutni.

Arra törekednék, hogy valahogy kijussunk ebből az értelmezői dzsungelből, melyben tévelygünk már évtizedek óta. De talán évszázadokat is mondhatnék. A cigány, aki itt él velünk, és már jórészt mi magunk vagyunk, valahogy mégis megfoghatatlan, valahogy sosem az, akinek mondják, sosem az, akinek látszik, akinek látni véljük. De még az sem, akinek mondja magát, mert azt is nekünk mondja, és sejtethető, magának nem ugyanazt mondaná, de mintha magát meg nem is szólítaná meg. A hozánk fűződő viszonyaiban szorong, feszeng.

De egyáltalán nem tudom, nem kis csemetéket ültetkeztet-e az őserdőben?

Tudom, mennyire nem vagyok képes az írni, amit valójában szeretnék. Hiszen csak azt írhatom, ami

utánam jön, fülön csíp, rám csimpaszkodik, mert én nem bírok utána járni semminek.

De még utána olvasni, utána hallgatni is alig.

Írtam Oláh Ibolyáról. Mert rám mosolygott a vonaton a Nők Lapja címlapjáról, és otthon csak egy szavamba került, hogy a lap az asztalomon legyen. De eltelt vagy három hét, míg erre a kérésre összegyűjtöttem a kellő erőt. (Képzeltetni, milyen töltöttségűek lehetnek a lelki akkumulátoraim.)

De például nem tudtam fölteni írás közben Oláh Ibolya lemezeit, hogy hallgassam őt, hátha közbeszól, és megérteti végre oktondi fejemmel, miért jó neki anyácskája úgy, ahogy vagy. És sok kérdést nem tettem föl neki és magamnak sem, mely válaszra vár.

Ahogy Bódis Krisztát sem tudtam megnézni az ózdi cigány gyerekek közt, pedig talán beleszerettem volna a módszerébe, és buzgó propagátora volnék, ehelyett csak a róla szóló tudósításon élcelődhettem. Hiszen a *Kemény vaj*at bármennyire nem szeretem, mint regényt, mint egy tisztázatlan, strukturálatlan élmény regényesítését, ideológiai konstrukcióba illesztését, a „telepi hang” a könyvben mégis hihetetlenül pontos. És hátha igaz ez a módszerre is, s csak messziről látszik olyan kékharisnyásnak.

Voltam bent az Alföldiben, a budapesti TEGYESZ-nél, egy elhelyezési tárgyaláson, egy majdnem nagykorú fiút akart elnyelni a rendszer, csak azért, mert a beteg anya ellen nincs orvosság, nincs védelem, pláne, ha a bekötözött szemű Justica nem látja, hogy a mérleg hamis. (Meg el is van repedve, meg már rég nem is az van a kezébe, hanem egy vécépumpa.) Az asszony volt férje, lánya, fia egyaránt összetörve, némaságba fagyva, az elszabadult, kötelékét vesztett anyai aggodalom hihetetlen energiája, gáttalan féltése mindent tarol. Ide azonban nem jött el. Nem láthattam. De láttam őt zsákmányai arcán. Már nem kellett ide jönnie, mindannyian az ő ketrecében vergődünk. A fiú nagylelkűségünk révén megúsza a gondozásba vételt. Nem drogozik, meg struktúrálta lesz a szabadidő eltöltésének a módja, meg egy késése se merjen lenni az iskolából, és járjon be pingpongozni a gondozóba, ilyesmi volt a feltétel, úgy terveződött, hogy lesz vagy tizenhét pont, amivel gúzsba kötjük. De csak tíz lett.

Aztán egyezkedtem a portással, hogy legyen szigorúbb az apával. Ez már egy másik apa, az iméntivel párhuzamos cigány történetben. Itt az apa anyának képzei magát, minden határon túl, a gyermeke állami gondozásba kimentve óvó-féltő karjai közül, a jog a mi oldalunkon áll, az apá-

nak nincs joga a kisfiát várni a buszmegállóban, és nincs joga az intézet területén együtt töltött két (többnyire vidám és tébolyult) óra után kikísérni oda, de engedékenyek voltunk, emberségesek, mint ítéletvégrehajtók, hogy azért nekünk is van szívünk, legutóbb azonban szörnyű utcai vircsaft lett a kísérésből, mivel a nagymama nem hozott a pörköltből a gyermeknek. (Aki különben az eszelős etetéstől, távetetéstől egyre soványabb.)

Meg kellett volna kérdeznem a portástól, el is terveztem, hogy meglepem magamat és az olvasót is egy efféle kis szenzációval, mit hallott Oláh Ibolya vendégeskedéséről, hisz legalább a Nők Lapjából biztosan értesült róla, de az is lehet, hogy éjjel épp ő engedte be a művésznőt, és akkor titkok tudója is lehet, egy-két pillanatra a közelében volt, szót is válthattak akár, láthatta civil arcát.

De aztán elfelejtettem kérdezni.

De itt mégis csak arról van szó, hogy talán tévedek. Mert nem járok a dolgok végére. De miről van szó akkor, ha hallgatok, mert nincs alkalmam megszólalni sem. Száz újságcikk, tanulmány a polcomon, száz elmosódó tudósítás: mind egy-egy megoldatlan mondat, egy-egy helyzet tisztázhatatlansága. Egy-egy fájdalmas konfliktus, seb szózása, paprikázása: egy kényszeres beszédmód termékei. A cigányvédő szemüveg félsötéte. Melyben mindenki maga magának is gyanús.

Hihetetlenül sokba kerül, pénzbe, vérbe, sírásba, időbe, fájdalomba, pusztulásba, hogy nem értjük egymást.

A cigány ügy ott tart, hogy neve sincs. Az emberek többségéhez annyi jutott el az elmúlt évtizedekben, átszivároghva azokon a filtereken, melyek minden értelmet kiszűrnek, hogy cigányozni nem illendő, és a cigány szót nehezen veszik a szájukra, bizalmatlanok lettek ezzel a szóval, mintha besúgná, elárulná, kibeszelné őket. II. József „új parasztja” és a politikai korrektség „romája” mintha egy időben és egymással kissé keveredve érte volna el a magyar lakosságot, időseket és fiatalokat egyaránt, és csak viccelődve tudják már megnevezni cigány honfitársaikat, a barna képűeket, a cigókat, noha ez a viccelődés valójában búbanatos kényszeredtség.

A diákjaim elborzadtak, amikor egyik társukat cigánynak mondtam, származása azonosítása végett (hogy véget vessék az idétlen célozgatásoknak), hogy ezt azért nem kellett volna. És persze nem tudják, hogy valójában mit is nem kellett volna és miért. De nekik valahogy ez a cigány szó olyan súlyos.

Olyan ciki. Vad, nyers indulattal telített szó. Direkt lealázásnak érződik valahogyan. Egy lerántott nadrágnak. Egy telebrunyált vizespohárnak.

Egy kisvárosban élek, ahol van cigány ügy: csendes, majdnem illedelmes ütközetek zajlanak. A cigány gyerekek jelentős része a „kisegítőben”, együtt vonulnak át reggel a városon a teleptől az iskoláig, délután meg vissza. A kisváros valaha első iskolájában a hírek szerint az első osztály immár épp csak nem tiszta cigány osztály lett. Ahogy ezt néhány évvel ezelőtt már jelezték a tanárok. Évtizedekig folyt a küzdelem, hogy sikerül-e a cigány gyerekeket az iskolában a nem cigány gyerekekkel együtt nevelni, anélkül, hogy a többiek (szülei) ez hátrányként szenvednék el, hátrányként élnék meg. Most úgy látszik, eldőlt a küzdelem, bár valójában lehetett előre tudni, félni, hogy alighanem így lesz. Minden nagy állami tervtől, reformtól csak a tehetetlenség és a tanácstalanság hízott. Mivel van módja más iskolába járatni a gyereket azoknak a szülőknek, akik ennek az iskolának a körzetébe tartoznának, ezt az utat választották. Lehetett volna tenni, hogy ne így legyen. De nem lehet úgy tenni, mint hogyha nem így volna, mintha csak a rosszakarát áskálódna itt.

A történelem, ha nem tudunk dönteni időben és jól, átszalad rajtunk.

A hozzáad nem értő kormányzat pedig fogja a pálcát, és fenyegetőzik. Pálcázza a megtörténteiket, mert nem érti a változásokat. A szekér elé lök bennünket. Ki fogja majd osztani a cigány gyerekeket az iskolák közt, mint valami penitenciát. Maga indítja meg, kényszeríti majd ki a háborút a megbékélés jegyében.

De nem tudom mindezt rendesen elmesélni, mert a cigánytelepre be sem mehetek. Azok az utcák számomra már zárva vannak. Az efféle szemüveges parasztnak, szóval zsidónak, mint én is volnék, a telep zárt terület. Azok az utcák, melyek a telepen átvezetnek, a telepen már nem utcák. Ott már nem járókelő vagyok, hanem betolakodó. Hátsértő. Nincs kint tábla, de azonnal figyelmeztetnének, ha a tiltott városba lépnek. Holott nap mint nap oda kellene járnom, hogy segítsék, lássak, kapcsolatokat teremtsék.

Tizenöt évvel ezelőtt még tehettem volna, ma meg már meg sem kísérelhetem.

Korniss Péter képet készített a Honvéd Táncegyüttes: Feketeügyöngyök című előadásáról. A minap beszélt arról a rádióban, hogy amikor a hetvenes években az ingázókról készített képsorozatot, he-

tekig kísérgette őket, míg végül megtalálta a hősét, egy vidéki férfit, aki otthon templomba járt kihúzott derékkal, kis szőlője volt, kertje, saját rejtőzködő privát élete, méltósága, helyi közössége, ez óvta meg annak a hatásától, amit a városban átélt. Mert amikor a fővárosban leszállt a vonatról, akkor már csak emberizik volt, egy zúzódó semmi.

Nem vettük észre, nem értettük meg, nem vettük komolyan, noha Tar Sándortól tudtunk róla, hogy a városokba járó cigányok ezreire másként hatott az ingázás. Védtelenek voltak. Mint az indiánok a fehérek betegségeivel szemben. Egyszerűen gyilkolta őket a város. Hiszen nekik falujuk sem volt, meg más egyebük sem, mely óvta, kárpótolta volna őket. Közösségeik szétfoszlottak a városi levegőben. Szétfoszlottak a civilizációs sokktól.

15.

Szabó Gyula A sátán labdái első kötetében (Kritérium Bukarest, 1978.) Szalárdy János: *Siralmas magyar krónikájából* idéz. (Ezt a könyvet forgatom már vagy húsz éve, de csak mára jutottam el oda, hogy olvasom is.)

„És hogy a mi mind czigánynak, görögnek, zsidónak s akármelly pogánynak is megengedettet voltna, s a mi, úgymint a levélküldözés, még nyilvánvaló ellenség között is tilalmas nem volna... hogy az fejedelemre nézve az ország előtt halálnál nagyobb véteknél állítottatott volna, igen nagyon fájjalja vala.” (354. old.)

Mármint fájjalja II. Rákóczi György erdélyi fejedelem, hogy a török által a helyére jelölt, és az országgyűlés által, ha félszívvel is, de megválasztott másik fejedelem, Barcsai Ákos 1659-ben miként fenyegeti azokat, akik az ő leveleit átvenni, olvasni, továbbadni merik.

Azt gondoltam először, hogy lám, a cigányok milyen jó társaságban vannak, hiszen azon népek sorát kezdik, kik idegenek ugyan kultúrájuk, vallásuk szerint, de elfogadott és tisztességgel kezelt, becsben tartott szereplői a mindennapi életnek a korabeli maradék Magyarországon.

Ugyanakkor, kiemelve a mondatot a könyvből, és újraolvasva, mérlegelve, már mást jelent. A cigányok előre sorolása éppen nem a cigányok nagyrabecsülését jelenti az utána következők révén, épp ellenkezőleg, ez az előresorolás azt teszi közössé a három népnél, ami a cigány előrevetése révén a kortárs számára magától értetődő lehetett, a cigány egyfajta negatív előjegyzés így, az idegenek kottáján, mely az ellenséggel, a pogánnyal lesz valóban teljes.

Vagyis a cigánnyal épp az van kiemelve, ami görögöt vagy zsidót mondván nem volna elég elide-

genítő, meghökkentő, hogy még nekik is szabad a levélküldözgetés.

Másfelől pedig a három népnév ábécés sorrendben van. Lehet, hogy ez döntötte el a sorrendet, és nem más. De ha a cigányok valóban a nagy távolság mértéke kedvéért, a felsorolás negatív átízézésre kedvéért kerültek is a felsoroltak közé, az, hogy odakerülhettek, akárhogy is, ez az otlét csak egyfajta rang. Abban a pozitív értelemben, hogy a cigány nép is egy az itt élő népek közül. Mondva van, sorolva van. És nem valami más. És nem semmi sem.

Különösen ahhoz képest ér ez sokat, hogy például a megyéket bemutató szocialista könyvsorozat Baranya megyei 174 oldalas kötetében 1982-ben a cigány szó nincs leírva. Sem mint népnév, és természetesen még kevésbé valamely szólás eleme. Baranyában tehát, a Kossuth Kiadó kötete szerint a cigány olyasmis lehet, amiről az ember nem beszél, ha bemutatja a megye népségét, nemzetiségeit, kultúráját.

Mindazonáltal persze ez a Rákóczi (de a legkevésbé sem II. Rákóczi Ferences) mondat azért olyan fájdalmas, mert a fejedelem joggal veszi zokon a levelezése akadályozását, épp csak az nem számít neki, hogy ez a tilalom amúgy a balul sikerült lengyel hadjárata miatt letaposott, összetört, kirabolt Erdély maradványainak a védelmére szolgálna, hiszen neki további ötletei vannak arra, és ezt népszerűsíti leveleiben, hogyan lehetne Erdélyt még tovább nyúztatni a törökkel: dacol vele, ragaszkodva a fejedelmi székhez, tetteve azt, mintha az ragaszkodna annyira hozzá. Túl van már a történet a hatalmas sarcon, az enyedi három szűzön, akit a tatár vezérnek kellett ajándékozni, mint a mesében, hogy megkímélje a várost, ez valahogy még a levágott ezreknél is jobban hat rám, de még előtte vagyunk a török vezér kitömött magyar fejekből készített sok szekérrakományi ajándékának Sztambulba. Rákóczi Erdély fejedelmeként pusztítja mindazt, a megtartás jegyében, amit Bethlen Gábor épített, majd apja, I. Rákóczi György is óvott és gyarapított.

Rákóczi a magyar-magyar méltánytalanságot hánytorgatja fel, hogy még idegennel vagy ellenséggel sem bánunk úgy, mint egymással, és ahogy hallgatom az október hatodikai magyarokat 2007-ben, megriaszt, be sok terem ma is ebből a panaszkodós fajtából, akik valójában mind csak a maguk kis fejedelmi székét szorongatják, és ebben szeretnének végre már egyetértést.

Ebben a széthúzásban persze a magyar cigányok is bajnokok, de a magyar zsidók sem marad-

nak el tőlük sokkal, volt kitől tanulniuk, és látnánk is, ha nem volnánk vakok.

De éppen hogy vakok vagyunk, mondjuk dühösen ezeket a semmit jelentő mondatokat, II. Rákóczi György nyomdokain, hogy még azok is jobban kijönnek egymással, mármint a cigányok és a zsidók, mint mi, aztán egyszer csak gyanús lesz a cigány és a zsidó, akit az imént szóba hoztunk, és épp emiatt. Magunk avatjuk őket gyanússá, mert nem látunk az orrunkig.

Egy másik megjegyzés, Szalárdy tollából ismét: „az egész török nemzetiség, hatalmas császár, minden vezérek cigányok, ebek legyenek, ha kívánnák vagy elvennék.” (376. old.) Már tudniillik Barcsaiéktól a hűségükért nekik ígért Nagyváradot. Ali, jenei (borosjenői) pasa fogadkozik így.

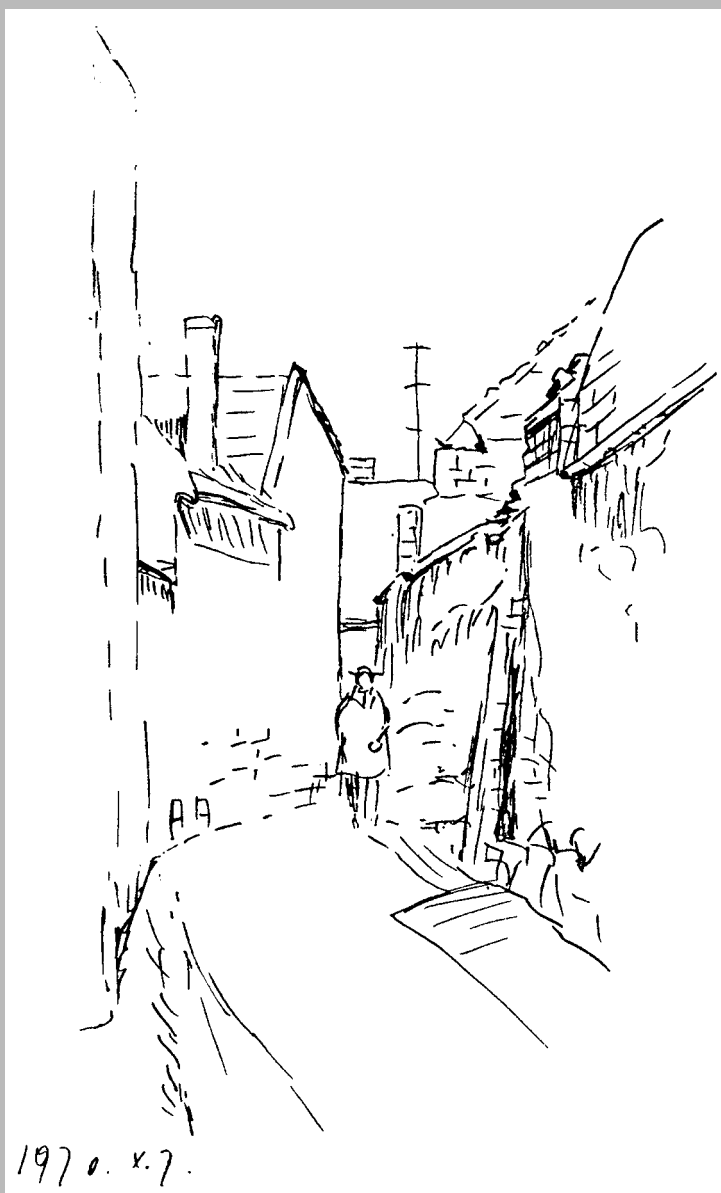
Aztán még egy utalás, ez Bethlen Miklós emlékiratából való, aki Szeben ostromát (1659 telén, a várvédő: Barcsai fejedelem, az ostromló: Rákóczi fejedelem) a városban átélve a lovak sanyarú sorsáról tudósít, hogy nagyon szűkösön vannak, alig van számukra táplálék, „a mieink ugyan nem, de másoké egymás farkát, serényét is elrágták s megették” És ezt a drámai jelenetet toldja meg: „A cigányt láttam a kutyahúst megenni” (402. old.)

Cigánynak lenni tehát ez idő tájt, kétszázötven éve, már kutyasors. Török, magyar, egymást gyilkolva, egymást a másik hitéért hitetlennek, pogánynak tartva, melynél súlyosabbat nehéz a korban mondani, a cigány megítélésében azonosan vélekedik. (Vagy legalábbis Szalárdy efféle közösséget törökök magyarok és a cigányok közt aggály nélkül feltételez.) És ez a cigánysors, mely az ebeké, az emberi közösségeken kívüli embereké, a szolgálatra bírt, de oktalan vadaké, az ostromlott Szebenben éppenséggel szó szerinti, ahol is az ebek sorsán levő cigányoknak csak kutyahús jut az ostrom túlélésére. Noha nem lehet kétséges, a vár népéhez tartoznak. Hogyan kerülhettek volna másként szóba? Részesei voltak Szeben védelmének, miközben arról talán maguk se tudhattak túl sokat. (Ahogy azt sem tudták, hogy az általuk kevert beton a szocializmus alapja volt, a malter pedig az új társadalom falait tartotta, nekik ez még mindig a kutyasors.)

Hadakkal járnak, ostromlottakat szolgálnak, de hűségüket nem kívánja senki, s persze maguk sem ajánlgatják, nem úgy, mint más hűtlenek. Őket magukhoz sem köti hűség, kívül esnek a renden, rendeken, egyházakon: embereket, közösségeket láncokkal összekötő, megtartó, béklyózó civilizáción. Így lehetnek, érthetően, noha meg nem érdemelten a hűtlenség jelképei:

„Az szent Istenért kérek – írja a borosjenői Teleki János özvegye fiának, a II. Rákóczi György mellett kitartó Teleki Mihálynak, aki ifjú felesége koporsóját kíséri, miután két évvel korábban eltemethette jegyesét, s most hűségét is felesége mellé temetheti, hiszen fejedelme is halott –, *hogya RácZ János, az kapitány, hűtlevelet küld is, de ne higgy az ő cigánságoknak, Várad felé ne menj, mert bizony el kell az életednek fogynia...*” (426. old.)

Sólyom László a Rom Som alapítóány tomori tanodájában járt Észak-Magyarországi körútja során, ahol nyilatkozott is a csereháti szegény falvak és cigány gyerekek támogatásának szükségességéről. Nem találtam sehol, hogy mit is mondott pontosan. Furcsa. Mindegy, a köztársasági elnök felkereste a szegény cigányokat, hogy szolidaritásáról, segítő-készségéről biztosítsa őket, s hazáját figyelmeztesse kötelességére az elesettek iránt.

A FELNŐTTKORI TANULÁS AZ ÉLSPORTOLÓI (LABDARÚGÓ) ÉLETPÁLYAMODELLBEN¹

A tudásalapú társadalom megköveteli a képzés-önképzés széles körű kiterjesztésének szükségességét, s ez csak az élethosszig tartó tanulás segítségével valósítható meg. Napjainkban a testnevelés és a sport szervezeti rendszere nem alkalmas ennek biztosítására.² A lifelong learning leghosszabb részfolyamata a felnőttkori tanulás, amely jelentheti bizonyos ismeretek, készségek, attitűdök elsajátítását intézményen belül vagy kívül, formális, nonformális vagy informális keretek között.³ A felnőttiség sokféle kritérium alapján határozható meg, de e kutatásban az életkor alapján minden 18. életévét betöltött személyt felnőttnek tekintünk. Az egész életen át tartó tanulás társadalmi célja az általános műveltség és kulturáltság szélesítése (közismeretek, társadalmi ismeretek, idegennyelv-tudás), a szakmai tudás megszerzése, annak folyamatos fejlesztése (első szakképzettség, továbbképzés, pályamódosítás) és a munka világa ismereteinek, készségeinek elsajátítása, fejlesztése (pályaorientáció, pályaválasztás, pályakorrekció).⁴

Az egész életen át tartó tanulás megvalósulásában a felnőttkori tanulást egy speciális réteg, az élsportolók, azon belül a labdarúgók körében vizsgálom. A téma több szempontból is érdekes, egyfelől a testnevelés és a sport szubkulturális jelenség, tehát a kultúra minden ágával kölcsönösen szerves

kapcsolatban létezik, fejlődik és változik; másfelől az élsportolói életpálya-modellben a tanulás értéke más megítélés alá esik.⁵ A labdarúgás a társadalom tükré, nem is gondolnánk hány szálon kapcsolódik a társadalmpolitikai, kultúrpolitikai, oktatáspolitikai dimenziókhoz⁶. A Nemzeti Erőforrás Minisztérium 2011. évi költségvetési indoklásában külön kiemelték a sportolói életpálya-modell kialakításának ösztönzését, az utánpótlás és a versenysportolók kettős karrierjének ösztönzését.⁷ A társadalom érdeke, hogy ne csak a sportban, hanem az élet más területein is sikeres polgárokat neveljen, ennek elengedhetetlen eszköze a tehetség gondozás, ami jellemzően fiatal korban történik.⁸ Lényeges szempont, hogy a tehetséges gyerekek differenciált oktatási-képzési terveket és szolgáltatásokat igényeljenek, hogy képességeiket önmaguk és a társadalom számára hasznosítani tudják.⁹ Ez igaz lehet a tehetséges felnőtt sportolókra is. Kutatásom célja megválaszolni, Magyarországon kit tekinthetünk profi

5 Bíróné Nagy Edit (szerk.) (2004) Sportpedagógia, Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó 16-19.o.

6 http://felnottkepzes.mlsz.hu/hirek/20080423magyar_hagyomanyok1.php, letöltés: 2012.01.31.

7 www.mkogy.hu/irom39/01498/adatok/fejezetek/20.pdf, letöltés: 2012.01.31.

8 Marland (1972) szerint azok a gyermekek tehetségesek, akiknél a szakemberek valamilyen kimagasló adottságot és olyan tényleges vagy potenciális képességet állapítanak meg, amely révén rendkívüli teljesítmények megvalósítására alkalmasak, mégpedig egy vagy több itt felsorolt területen: általános intellektuális képesség, specifikus tanulási („iskolai”) kompetencia, kreatív gondolkodás, vezetői rátermettség, művészi adottságok, pszichomotoros képességek.

Idézi: Gyarmathy Éva (2002) IQ és tehetség. (IQ and giftedness) Pszichológiai Szemle Könyvtára 5. Akadémiai Kiadó, Budapest. 135 o.

9 Bognár József – Trzaskoma-Bicsérdy Gabriella – Révész László – Géczy Gábor (2006): A szülők szerepe a sport tehetség gondozásában. Kalokagathia, 2006. 1-2. 87. o.

1 Jelen tanulmány a 2011-ben megrendezésre került Országos Tudományos Diákköri Konferencián harmadik helyezést elért dolgozatom szerkesztett változata.

2 Bíróné Nagy Edit (2006) A sportpedagógiai kutatások jelenlegi helyzete, aktuális kérdései Kalokagathia 44. évf. 2006. 1/2. sz., 41.o.

3 Forray R. Katalin – Juhász Erika (2009) A felnőttkori autonóm tanulás és tudáskorrekciós elköteleződés. In: Nonformális-informális-autonóm tanulás. Szerk: Forray R. Katalin D.Sc.habil, Juhász Erika PhD., Debrecen, Debreceni Egyetem.

4 Zachár László (2007) A hazai felnőttképzés eredményei és kulcsproblémái. In: Tanár-továbbképzési konferenciák 2007. Szerk: Nagy László, NSZFI.

labdarúgónak, létezik-e számukra egységes képzés, élsportolói pályafutásuk alatt milyen szerepet játszik a tanulás, megtalálható-e az egyensúly a tanulás és a sport között, és milyen pályalehetőségek állnak rendelkezésükre az élsport befejeztével, hiszen a sportolói életpálya rövid, gondoskodni kell arról, hogy biztos perspektívájuk legyen további életvitelükben. A vizsgálat módszerül 120 élvonalbeli játékost érintő kérdőíves mintavétel szolgált, ebből teljes mértékben 60 fő válaszáda volt mérhető.¹⁰

Az Értelmező Kéziszótár 'szakma' címszavának értelmezése alapján az élvonalbeli labdarúgásról – mivel megélhetés célú –, mint szakmáról beszélhetünk. Az élsport iparágá vált, űzéséhez tanultság és gyakorlat szükséges. A sportágak közül a labdarúgás tekinthető a legnagyobb iparágnak, játékosokat termel, elad és cserél, reklámcikkeket árul, (szórakoztató) szolgáltatást nyújt. A 60 válaszadó, első osztályban játszó labdarúgóból 54 fő szerint szakmának tekinthető a labdarúgás. Az élvonalbeli játékosok általában hivatásos labdarúgóként/sportolóként definiálják önmagukat. Érdemes meghatározni azt is, mit értünk hivatásos labdarúgó alatt. Szintén az Értelmező Kéziszótár alapján a hivatás: „Valamely feladat vagy munkakör, pálya, foglalkozás iránt érzett hajlam, vonzódás. Valamire való rátermettség, elhivatottság. Ennek alapján űzött foglalkozás.”¹¹ A köznap profi elnevezés a profion angol kifejezésre vezethető vissza. Ebből kifolyólag Magyarországon a profi labdarúgó értelmezése: hivatásos sportoló, aki a Nemzeti Bajnokság élvonalában (Nemzeti Bajnokság I. osztálya, Nemzeti Bajnokság II. osztálya) futballozik, és ezért keresetben részesül. A legtöbb foglalkozásnál mérhető a szakképzettségi szint, és az álláshelyekhez is meghatározottak a felvételi kritériumok. Különbséget tudunk tenni az érettségivel, a diplomával rendelkezők között, és esetlegesen szakirányú képzések vizsgaeredményei is segítenek ebben, de a profi labdarúgókat milyen szempontok alapján rangsorolhatjuk? Iskolai végzettségük meghatározó-e a futballpályán? Vagy csak jobb lába rúgóereje, játéka dinamikája és jól célzott szabadrúgásai a döntő szempontok? Annak, hogy ma Magyarországon ki kerülhet élvonalba, véleményem szerint három meghatározója van: a klub, ahol a játékos nevelkedett, az edző és a menedzser, illetve a labdarúgó bajnokság erőssége az adott évben. Nincs meghatározva sem életkorra,

sem fizikumra, sem lélektani és pszichés fejlettségre vonatkozóan semmiféle követelmény. Az edző megítélésén és afféle „közmegegyezésen” múlik, kit tekintünk profi labdarúgónak. Ebből következik, hogy sajnós hazánkban az általános és a szakvélekedés szerint sincs a labdarúgásnak egységesen kidolgozott képzési rendszere.¹²

Mint az általános oktatásban, e területen is már az általános, illetve középiskolában el kell kezdeni a permanens tanulás megalapozását. Európa labdarúgásában már több évtizede működik az akadémiai rendszer. Az első labdarúgó akadémia 35-40 évvel ezelőtt George Boulogne, korábbi francia szövetségi kapitány álmodta meg. Célja a francia labdarúgás felvirágoztatása volt.

A francia akadémiai rendszer látványos sikere elindította a hasonló alapelveken működő labdarúgó képzési-nevelési központok létesítését először Európában, majd az egész világon.¹³ Az akadémia Magyarországon jó pár évtizeddel később jelentek meg az európai gyakorlathoz képest, a klubok által alapított és az országos labdarúgó szövetségek akadémiaiként.¹⁴ Az akadémiaik számtalan meghatározásával találkozhatunk, de az egyik leghitelesebb Bicskei Bertalané: „a fiatal labdarúgók olyan képzése és nevelése, amelyben az általános gyakorlathoz képest az utánpótláskorú játékosok sportágukban jóval magasabb képzettséghez juthatnak a mérkőzésteljesítmény minden összetevőjének területén.”¹⁵ Ezt értelmezve, hazánkban akadémia elnevezést viselhet minden olyan intézmény, ahol az átlagosnál jobbak a technikai, az infrastruktúrális és a személyi feltételek az utánpótlás nevelésben. Magyarországon az akadémiaik két típusa terjedt el. Az egyik, ahol az oktatási rendszerből kiemelik a labdarúgó akadémiaik, és helyben tanítanak, speciális ismereteket is (Agárd, Győr, Szombathely, Felcsút és Bp. Honvéd), illetve az olcsóbb helyi adottságokhoz alkalmazkodó, közoktatási

12 Az általam vizsgált hazai akadémiaik is más-más képzési szerkezetben működnek. Lásd lentebb (oktatási rendszerből kiemelt és a helyi adottságokhoz igazodó közoktatási intézménnyel együttműködve működő).

13 Bicskei Bertalan: Labdarúgó akadémiaik www.mlsz.hu/felnottkepzes/hirek/20070716akademiacik.php, letöltés: 2009. 07. 30.

14 uo.

15 A mérkőzés teljesítmény összetevői Bicskei Bertalan szerint: lelki tulajdonságok, fizikai képességek, tanulási képesség, együttműködési képesség és mindezek megjeleltetője a technikai-taktikai cselekvő képesség.

Magyar labdarúgó utánpótlásképzés – Magyar labdarúgó hagyományok <http://felnottkepzes.mlsz.hu/hirek/20080406utanpotlas.php>, letöltés: 2011.12.06.

10 A mintavétel 2010 őszén fejeződött be.

11 A Magyar Nyelv Értelmező Szótára VI. kötet, 1980, Budapest, Akadémiai Kiadó 41. o.

rendszerben bent lévő intézményt speciális pedagógiai program alapján alakítanak át, és a testnevelésórákon elsősorban labdarúgó oktatás folyik, délután ugyanez a klubban történik (Kaposvár, Debrecen, Szeged, Zalaegerszeg).¹⁶ Az alapítványi akadémiáknál a tanulást közelebb viszik a leendő játékosokhoz, hiszen nagyobb hangsúlyt fektetnek a speciális tárgyak oktatására, így a fiatal játékosok érzik, valóban azért tanulnak, hogy sportemberré váljanak. Az akadémia befejeztével nem mindenki tud elhelyezkedni az élvonalban. Mi történik azokkal a fiatal játékosokkal, akik nem férnek be a profik közé? Az akadémiáknak a tanulás megalapozásában is hatalmas szerepet kell betölteniük, de nem szükségszerű, hogy szakmai végzettséget adjanak. Akár egy szintrendszer is megalapozhatnának oktatásukkal az élvonalba kerüléshez, egy jól átgondolt, kialakított kimeneti rendszer által OKJ-s szakmát kaphatnának a leendő labdarúgók, ha kell, egy év rátanulással, vagy sikeresen folytathatnák tanulmányaikat a felsőoktatásban a sport területén.

A labdarúgók először fiatalon, 18 éves korban kerülnek választás elé, amikor az élvonalbeli labdarúgás, a szakmaszerzés és a felsőoktatás között döntenek. Nincsenek könnyebb helyzetben azok a profi labdarúgók sem, akik aktív pályafutásuk alatt nem ültek be az iskolapadba „át vagy tovább képezni” magukat. Míg külföldön az aktív pályafutás befejeztével saját boltot, éttermet nyitnak, az itthoniak közül ez csak néhánynak sikerül, ámbar az általános vállalkozási kedv kedvezően alakul körükben, vélhetően a korábban megalapozott egzisztenciának köszönhetően. Ha az akadémiai rendszert valóban képzési rendszernek tekinthetnénk, és biztos alapja lehetne a sportszakember-képzésnek, akkor nem csak a labdarúgók képzésében járhatna elől, hanem azok a tanulók is biztos alapokkal indulhatnának tovább például a felsőoktatásban, akik ugyan elvégezték a labdarúgó akadémiaát, de mégsem az élsport mellett döntöttek, a választott pályájukon viszont sikeresen szerepelnek. Az élsportolókra jellemző, hogy aktív pályafutásuk során nem tulajdonítanak nagy jelentőséget a tanulásnak, viszont nem mindenki tudja feltalálni magát a profi karrier befejeztével, kétségbeesésük következményeként megjelenhetnek különböző deviáns viselkedésformák. A társadalmi kirekesztettség érzése, a barátok elfordulása, az elmagányosodás komoly pszichés problémákat

okozhatnak, s ezáltal megnehezítik a visszazökkenést a normális életbe.

Az akadémia után kimondottan a labdarúgók számára képzés, továbbképzés, tanfolyam még nem indult az országban. A Magyar Labdarúgó Szövetség Felnőttképzési Intézetének küldetése a sportág igényeinek megfelelő, tudományos ismereteken nyugvó magas szintű labdarúgó szakemberképzés és az UEFA, az MLSZ és a nemzet érdekeivel összhangban hozzájárulás a nép-egészségügy aktuális problémáinak megoldásához. „A Felnőttképzési Intézet fontos feladata a nemzetközi és a hazai tudományos, oktatási és képzési kapcsolatok ápolása, az ismeretek hasznosítása, adaptálása.”¹⁷ A tevékenységük csak korlátozottan vonatkozik a játékosokra – csak akkor, ha edzőnek, sportszervezőnek szeretnének tanulni –, valójában ezek a képzések bárki számára nyitottak, akik megfelelnek a felvételi előírásnak. A szervezett képzések, tanácsadások hiányában a játékosok kénytelenek egyénileg gondoskodni a civil életben szükséges ismeretek megszerzéséről. A megkérdezett játékosok 82%-a szerint a profi labdarúgás összeegyeztethető a tanulással. Mindössze 18%-uk nem tudja összeegyeztetni a két tevékenységet. Ez igazolni látszik azt a korábbi állításunkat, miszerint az élsport nem szabad, hogy kizárja a tanulást. Ha nem is teljesen, de bizonyossággal alátámasztja ezt a labdarúgó végzettségéről készült kördiagram is, a megkérdezett futballistákból 2% 8 általános, 3% szakmunkás, 81% érettségi, 8% főiskolai, 3% egyetemi, szintén 3% egyetemi és főiskolai végzettséget szerzett. Ezek az arányok jóval többet mutatnak, mint amire számítottunk volna. 81%-uk rendelkezik érettségivel, ami magas aránynak tekinthető. 14%-uk nem csak állítja, hogy a labdarúgás összeegyeztethető a tanulással, hanem bizonyítja is. A felsőfokú végzettségűeknek a jövőjükre vonatkozóan is sokkal határozottabb, biztosabb elképzelésük van, magasabb szintű végzettségüket sem feltétlenül a sport, a labdarúgás területén szerzték. A felmérés időpontjában többen végeztek egyetemi vagy főiskolai, a bolognai rendszer szerint BA képzést, a megkérdezett futballisták 18%-a. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők 22%-ának viszont nem sporttudományi végzettsége van. Önmagában ez egyáltalán nem meglepő, hiszen mindenki azt szeretné tanulni és művelni, amihez a legjobban ért. Vizsgáltam azt is, a labdarúgók mely szakterületen szerezték diplomájukat. A diplomások 81%-a

16 Futballakadémiák Magyarországon – 1. rész 2008.

április 21. [http://upfoci.hu/content/view/48/1/1/1/](http://upfoci.hu/content/view/full/48/1/1/1/), letöltés: 2009.08.12.

17 www.mlsh.hu/felnottkepzes.php, letöltés: 2009.07.30.

a sporttudomány területén, legtöbbször testnevelő tanárként, szakedzőként végeztek, a sport vonalon jelen volt még a sportmenedzser és a rekreáció szak is. A labdarúgástól távol eső kivétel volt a jogi és a turizmus-vendéglátás szakos diploma.

Egy általános gimnáziumot végző, nem élsportoló diáknak is nehéz eldönteni, merre tanuljon tovább, nem beszélve egy fiatal labdarúgóról. A legegyszerűbb és legegyszerűbb út a testnevelő-edző és a sportoktató-sportedző végzettség megszerzése. Az érem másik oldala, hogy minden játékos nem tud edzőként, sportmenedzserként elhelyezkedni. A mai futballvilág beragadt, a fiatal tehetségek előtt nem nyitják meg a kapukat, így csak korlátozottan van lehetőségük az elhelyezkedésre. Úgy vélem, a labdarúgó növendékeknek valóban kell alapismereteket tanítani a sporttudomány területéről, de emellett meg kell adni a lehetőséget és a feltételeket, hogy a labdarúgás folytatása mellett mást (is) tanulhassanak. Az akadémián sportismereket tanulhatnak az akadémisták (akadémiától függően), az iskola befejeztével érettségig tehetnek. A specifikus tárgyak oktatása ellenére nem kapnak szakmai képesítést. Győrben a Fehér Miklós Gimnázium és Kollégiumban kimondottan sport szakterületi alapozó tárgyakat oktatnak például a sportszervező OKJ-s képzéshez. Véleményem szerint az akadémiákon töltött időt még jobban lehetne hasznosítani, főleg a speciális tárgyak oktatásának tekintetében, hiszen pár óra plusz oktatással akár OKJ-s bizonyítványt is megszerezhetnék, az érettségi mellé, természetesen ehhez szakképzési, felnőttképzési tevékenységet kellene folytatniuk. A nyelvi, idegennyelvi kompetenciák fejlesztése alappillért számos oktatási, tanulási stratégiában itthon és külföldön egyaránt, a sport területén is fontos, főleg nemzetközi vonatkozásban. A labdarúgók 78%-a nem rendelkezik nyelvvizsgával, de a nyelvvizsgával nem rendelkező labdarúgók 72%-a tervezi, hogy a jövőben nyelvvizsgát tegyen, ez már csak felnőttkori tanulásként választhat meg. Természetesen a nyelvvizsga hiánya nem jelenti azt, hogy bizonyos idegen nyelveken ne tudnák megértetni magukat a játékosok, vagy ne rendelkeznének valamilyen szintű idegennyelvi kompetenciával. A labdarúgók szerint a sport és a tanulás összeegyeztethető, „nehezen, de igen”, 82% adta ezt a választ. Ha ezt valóban így gondolják, akkor miért nem magasabb a felsőfokú végzettséggel vagy a szakképzettséggel rendelkezők száma? Ha tudnak a sport mellett tanulni, akkor a „szakmaváltás” sem okozhatna különösebb problémát számukra, de az általános gyakorlat nem ezt

igazolja. Megállapíthatjuk, hogy a felnőttképzés népszerű körökben, hiszen 73% részt vett vagy vesz felnőttképzésben. Általában sportszervezői, számítógép kezelői ill. nyelvi kurzusokon és természetesen edzői képzésen, 60 főből 43 vett részt a felnőttoktatásban. Ebből jól látható, hogy kimagaslóan nagy részük a felnőttképzésben felsőfokú tanulmányok által vett részt. Ezt követi a nyelvtanfolyam népszerűségben, majd az edzői tanfolyam. Jól érzékelhető, hogy a labdarúgók választása leginkább a sporthoz köthető tanfolyamokra esik, mint az edzői tanfolyam, a sportszervező, a sportoktató képzések. Korábban már említettem, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkező labdarúgók 78%-a a sporttudomány területén diplomázott és a jelenleg felsőoktatásban tanulók jelentős része is ezen a területen tanul. A felmérésben résztvevő játékosok százalékos arányban a következőképpen tervezik a jövőjüket: 43%-a a labdarúgás területén helyezkedne el, 22%-a a labdarúgás területén, de mellette szívesen csinálna mást is, például vállalkozásba kezdene. 24%-a még nem gondolkodott rajta komolyan, de valószínűleg a labdarúgás területét választaná az élsport befejeztével, 11%-a viszont teljesen más szakmai területen szándékozik elhelyezkedni. Összességében megállapítható, hogy a vizsgált labdarúgók 11%-a tudja elképzelni az életét a labdarúgás nélkül, ehhez hozzájárulhat az a tény is, hogy nem értenek máshoz, illetve nem érznek magukban affinitást a tanuláshoz, vagy csak nem látnak reális esélyt a más területen való sikeres boldoguláshoz.

A megoldás lehetne a pozitív attitűd kialakulása a tanúlással szemben, a tanulás és a sport egységének megteremtése és beépítése az életvitelbe. A profi labdarúgókat az akadémiák nevelik ki, amelyek célja olyan sportemberek, labdarúgók képzése, akik nagymértékű vonzódást és alázatot tanúsítanak a sportjáték iránt, fizikálisan terhelhetőek és képzettek, de a szellemi nevelésükről sem feledkeztek meg. Ezzel együtt nem csak az utánpótláskorúakat kell támogatni a tanulásban, hanem a felnőtt labdarúgókat is. Ez nem lehetetlen vállalkozás, jó példa erre az AEGON és Szent István Egyetem Tanulj és Sportolj Programja, amelynek célja, hogy az élsportolók számára lehetőséget kínáljon a versenyzéssel összeegyeztethető módon a tanulásra, akiknek jelenleg a sport tölti ki az életüket, de szeretnék a sport utáni jövőjüket biztosítani és azoknak, akik a tanulást helyezik előtérbe, de tanulmányaik miatt nem szeretnék feladni az aktív sportolást. Mindezt egyéni tanrendek, szakkollégiumok, infrastrukturális fejlesztések

SZÍN

eszközléssel. Legfőbb céljuk hozzájárulni ahhoz, hogy a sportolók minél képzetebbek és ezáltal eredményesebbek legyenek sportpályafutásuk során. A kezdeményezés egyedülálló hazánkban, így tapasztalatokról sem beszélhetünk még.¹⁸ Másfél évvel ezelőtti munkámban vettem fel az élsportolók, köztük a labdarúgók képzésének szükségességét, illetve az élsport és tanulás összeegyeztetlenségi problematikájának feloldására irányuló elképzelést,¹⁹ amelyre akkor sem a labdarúgás, sem az oktatási intézmények nem reagáltak. Az

18 <http://szie.hu/tanulj-es-sportolj-szie-%E2%80%93-aegon-egyuettmukodes>, letöltés: 2011.12.06.

19 Szakma-e a labdarúgás? Gondolatok a profi labdarúgók képzési lehetőségeiről

elmúlt időben valószínűleg egyre inkább szembe-sülni kellett a sportolóknak és a társadalomnak is azzal, hogy nem csupán a hazai és nemzetközi versenyeredmények az értékek az élsportban, hanem az élsportolói pálya során szerzett emberi értékek, kapcsolatok, gyakorlati ismeretek, tapasztalatok, kiegészülve a felnőttkorban szerzett különböző szintű szakmai ismeretekkel. Ezek mind újratelődő társadalmi tőkeként jelennek meg és hasznosulnak, ezért is fontos a tanulás és az (él)sport egyensúlyi kapcsolatának megteremtése nem csak egyéni, hanem társadalmi szinten. Örömmre és bizakodásra ad okot, hogy ennek jelentőségét az oktatási szakemberek és a sporttársadalom is felismer-te, reméljük, mielőbb elemezhetjük a gyakorlati megvalósulást is.

ELEKTRONIKUS TÁNCTEREK

Bevezető

A következőkben drogmeghajtású elektronikus zenei táncterek műfajfüggő sajátosságainak egy lehetséges vizsgálati módjáról lesz szó, elsősorban a techno és dark psytrance (vagy darkpsy) táncterek élménystruktúráira összpontosítva. Az elemzés egyaránt támaszkodik a kutatási terület szakirodalmára és saját kutatási/empirikus élményekre, vagyis az általam látogatott ausztráliai, magyarországi, csehországi, görögországi techno és darkpsy partikra. Emellett egy korábbi, Csehországban végzett antropológiai terepmunkám eredményeit is felhasználom. Ezek az előzetes tapasztalatok és eredmények szolgálnak kiindulópontul jelenlegi doktori projektemhez, a Melbourne-i techno és dark psytrance szinterek komparatív vizsgálatához. A folyamatban levő doktori kutatásom fő célja a műfajspecifikus táncrész-élményekből kibontakozó szocioesztétikai kategóriák értelmezése. Ez a szöveg az eddig megtett, kezdeti lépéseket ismerteti, elsősorban az elméleti keretre vonatkozóan. Elemzéseimben helyenként metaforikus nyelvhasználat teszi lehetővé a drog- és zenefogyasztás élménykomplexumának kvalitatív feltérképezését és szövegbe való átültetését.

A következőkben a „techno” kifejezést a műfaj keményebb alműfajaira korlátozva használom, amelyeket egy laza értelemben vett acid-Detroit-hard-industrial techno tengely mentén határozok meg: ezek az egymással jól harmonizáló zenei áramlatok ugyanis eddigi tapasztalataim szerint egy viszonylag homogén közönséget vonzanak Melbourne-ben. Így kutatásomban a Melbourne-i techno szintér az említett műfajok köré szerveződő partik szerveződési egységeiből emelkedik ki, a műfaji határok és a résztvevőtábor képlékenységére vonatkozó fenntartások figyelembe tartásával.

Elméleti keret

A nyolcvanas években az Egyesült Államokban kibontakozó, napjainkban világszerte elterjedt elekt-

ronikus tánczene általában nem bővelkedik textuális elemekben és ideológiai referenciákban. Ehelyett a befogadó közönségre a mediált hang nyersanyaga és a technológiai effektusok alkalmazása gyakorol jelentős befolyást a táncrész drogvázérelt kontextusában.¹ Mindez a végletekig fokozza Marshall McLuhan (1964) „a médium az üzenet” tézisét a tartalom-üzenet kitörlésével a képletből, és a baudrillard-i szimuláció irányába vezet a gondolatmenetet. Jean Baudrillard bizonyos munkái, a sci-fi műfajához hasonlóan, némiképpen hiperbolikusak és olykor futurisztikusak. Douglas Kellner (1989) ezt azzal magyarázza, hogy miközben Baudrillard „egy jövőbeli felerősítés helyzeti előnyét kihasználva mutatja be a jelenkor társadalmi tendenciáit”, figyelmen kívül hagyja a jelenkor társadalmi rendszerének egyéb, tradicionálisabb aspektusait. Baudrillard hetvenes és nyolcvanas években lefektetett alapműveire tehát inkább tekinthetünk víziókként, esetleg disztópikus fikcióként, mint hagyományos társadalomelméletként. Tekintve, hogy az akkori víziók a kultúra számos szegmensében mára kikristályosodtak (például a digitális- vagy kiberkulturális jelenségekben), és az elektronikus zene természeténél fogva a legkorszerűbb technológiák médiumával manipulál, a megjelenése idején futurisztikusnak számító baudrillard-i fogalomtár hasznosnak bizonyul a nyolcvanas évektől napjainkig formálódó elektronikus zenével kapcsolatos jelenségek tárgyalásában.

Minderre persze van példa a szakirodalomban. Baudrillard legjelentősebb befolyása talán Steve Redhead (1993) „Rave Off” című, a kilencvenes évek elején megjelent tanulmánykötetének munkáiban mutatható ki. A kötet egyik szerzője, Antonio Melechì (1993) például a partikat olyan Disney-

1 A drogfogyasztás az elektronikus tánczenei partik szerves, normalizált alkotóeleme. A dolgozatban a két kiválasztott alműfaj táncrészét két jellegzetes, műfajspecifikus drogcsoport kontextusában tárgyalom.

land-szerű szimulakrumokként ábrázolja, ahol a droghatás alatt álló jelenlevők szertefoszlanak a hangok technológizált álomvilágaiban. Hillegonda Rietveld (1993) pedig a totális jelentésvesztésnek való alávetés azon tereiről ír, amelyek a résztvevőkben kialakult énkép feloszlását eredményezik. Ezek a szerzők nemigen tárgyalják magát a zenét vagy az élménystruktúráját, leszámítva, amikor az utóbbit egy kifürkészhetetlen fekete dobozként vagy egy olyan szemantikai űrként kezelik, amely az analitikus gondolatmenetet rövidre zárva meghusítja az elemzést. Az én javaslatom ezzel szemben az, hogy míg valóban érdemes a baudrillard-i szimulációs elvből kiindulni, az elektronikus táncművészet tárgyalásának tovább kell fejlesztenie ezt a modellt – különösen a műfaji jellegzetességekre és a technológiai kiszajátítás folyamataira tekintettel. Ahelyett, hogy megismételnék a tömegmédia vagy Disneyland gépezetének működési mechanizmusait, az elektronikus tánczenei jelenségek sajátos módokon formálják át a szimulakrumot.

A következőben felvázolom azt a fogalmi keretet, amely a dolgozat vizsgálatainak kontextusául szolgál. Baudrillard (1993: 50-76) szemiotikai elméletében abból indul ki, hogy a merev hierarchiájú és törzsi társadalmak esetében egy erőteljes, *szimbolikus* rendszer határozza meg a kasztok, klánok vagy személyek közötti kölcsönös kötelezettségeket. A jelek körforgása itt korlátozott, és felcserélésük a dolgok fenti módon meghatározott *természetes* rendje ellen irányuló, szigorúan büntetendő szabálysértésnek minősül. Ez a rend fellazul a Reneszánsz idején a természetes értéktörvényre vonatkoztatott elsőrendű szimulakrum, vagyis a hamisítvány megszületésekor, amelyet a stukkó angyal példáz. Az olyan Reneszánsz jellegzetességek, mint a stukkóval dolgozó, illuzionista barokk belsőépítészet, vagy a társadalmi életet színpadiassága Baudrillard elméletében a hamisítvány metafizikai kategóriájának rendelődnek alá. A stukkó bevezetése olyan anyagként, amely a természetet a művivel helyettesíti, és amelyben az összes többi anyag tükröződik vissza, a polgári értékrend alatt végrehajtott „földi demiurgia” vagyis az általános politikai és szellemi hegemónia iránti törekvés mutatója.

A szimulakrum második rendje az ipari forradalommal jelenik meg. Ekkor a kaszt vagy a státus már nem érvényesül korlátozó tényezőként a tárgyak és jelek sorozatos reprodukciójában, amely a dolgok fent említett természetes rendjéből kikerülve immár elsősorban az áru értéktörvényéhez kötődik. A jelek saját, immanens kontextusaikba helyezve keringenek, és az eredeti és a hamisítvány

közötti analógia helyett az egyetlen meghatározó kapcsolat az azonos tárgyak közötti egyenértékűség és közömbösség. A tárgyakat létrehozó technológia McLuhani „üzenete” nem a termékek használati értékében rejlik, hanem a médium sorozatos reprodukcióra való képességben, ami elködösíti a jel természetes referensét. Angyalsor a futószalagon. Ez a reprodukciós fázis vezet át a harmadik rendbe, ahol a technológia médiuma a jelentés új generációjának princípiumává válik, és a szimuláció a realitás termelését a *modell* vagy a *kód* generatív magja szerint hatja végre. A kód a struktúrák és bináris oppozíciók szintjén egyfajta mögöttes rácsként határoz meg potenciálisan mozgékony jelenségeket és értékeket, amelyek nem egy univerzális, „természetes” rendszer szerint kategorizáltak, és a finalitás helyett a lebegő jelölők eldöntetlensége veszi át. A kód olyan megnyilvánulásai, mint például a genetikai kód, az objektivitás szimulakrumaként írják felül a valóságot, és a fentebb említett „földi demiurgia” projektjét folytatva, ám ezúttal a transzcendenciát levetkőzve szabályozzák a társadalmat. Angyal az inkubátorban.

A három, egymásból kibontakozó módozat során a szimulakrum fokozatosan a természeti törvények világából a struktúrák és bináris oppozíciók univerzumába halad. A fázisok kialakulása időrendben követi egymást, azonban egy új fázis megjelenése nem feltétlenül oltja ki az előzőt. A harmadik rendben a szimulakrum a digitalitás metafizikai princípiumának megfelelően olyan pályákon kereszttül fejt ki hatását, mint a génebeszlet, a bináris kód és a tömegmédia. A folyamat végtermékeként a realitás megkettőződik a reproductív médiákban, és átfordul a hiperreálisba, a reprezentációt megszüntető tiszta szimuláció birodalmába: a médium nem ábrázol, hanem generál. A szimuláció hiperreális dimenziója hozza létre a realitás „esztétikai” hallucinációját. Az esztétikai élvezet kiváltója itt nem a természetes műviben való felfedezése, vagy a realitástól való kontemplatív eltávolodás, hanem a reális felerősítése, négyzetre emelése egy immanens, speciális effektusok búvőkörébe tartozó, mozgékony jelölők, média, divat és modellek által telített környezetben. A realitás elválaszthatatlanná válik önnön képétől és alárendelődik egy olyan szimulációnak, amely Baudrillard (1993: 75) definíciójában nem más, mint a „hamisítványuktól és lehetséges felmagasztosulásuktól egyaránt megfosztott sorozatos jelek skizofrén örvénylése az ismétlés immanenciájában”.

Az eredmény tehát egy olyan mesterséges kódrendszer, amely leépíti a külső referenciákat és kri-

tikákat, vagy ezeket megkettőzési mechanizmus útján szimulálja. Baudrillard egyik jellemző példája a tömegmédiá, amely a hírek, fiktív műsorok és reklámok füzérért a tartalmuktól függetlenül, tetszőleges sorrendben és rendíthetetlen tempóban áramoltatja, és ily módon a referens-tartalom iránti közömbösség a jelek referenciális kiüresedéséből vonatkoztatott egyenértékűsége, illetve az értékek médium általi önkényes kijelölésére mutat rá. A következőkben azt vizsgálom, hogy ezek a folyamatok miként tükröződnek vissza a partik droghasználatában és magában az elektronikus tánczenében, valamint ezek szintézisében. Az elemzés első részében egy távolabbi elméleti perspektívából vizsgálom a jelenséget, a későbbiekben pedig két alműfajra ráközelítve, saját empirikus élményekre és egy terepmunka tanulságaira alapozva folytatom az elemzést.

Drog és zene rituális kontextusa

Az elektronikus tánczenei rendezvények belső jelentése abból az élménystruktúrából kristályosodik ki, amely az elektronikus táncter rituális kontextusában történő drog- és zenefogyasztásból származtatható. A két tényező közül elsőként a drogfogyasztást tárgyalom. Ez nagyban különbözik a tradicionális társadalmak rituális droghasználatától, ahol Maurice Bloch (1992: 3-4) szerint az élmények magyarázata – vagyis tartalma – a reprezentáció egy olyan külső, szimbolikus birodalmának fogalomköréhez kötődik, amely a társadalom transzcendens keretrendszeréül szolgál. A partikon a fogyasztás eltérő kontextusa felszámolja ezt a tartalom-üzenetet, és a drogtechnológia médiumának előtérbe kerülését vonja maga után. Ezen a ponton bizonyul hasznosnak a baudrillard-i fogalmi keret használata, amely kiutat kínál a transzcendens diskurzusokból. A tárgyalásom első érve szerint a partik droghasználata olyan fogyasztási formaként fogható fel, amelyet a kortárs társadalom egyaránt gerjeszt és elítél, és amely kikerüli az említett transzcendens kategóriát.

A rekreációs, azaz szabadidős droghasználat egyrészt a fogyasztói társadalom egy különösen potens terméke, amely alkalmas arra, hogy végletekig fokozza a realitás esztétikai hallucinációba való átfordítását, illetve a realitás és a hallucináció egybemosását. Másrészt azonban meglehetősen távol esik azoktól a társadalmi normáktól, amelyek kriminalizálják, patologizálják vagy újraszimulálják például morális pánikok formájában. A kriminalizálás nem érinti az olyan anyagokat, mint az alkohol és a dohány, amelyeket az ízükért vagy

szagukért is fogyasztanak. Ez a gyakorlat ugyanis, Erik van Ree (2002) szerint, látszólag hasznosabbá, és ezáltal elfogadhatóbbá teszi a használatukat. Az illegális drogek fogyasztása azonban egyáltalán nem kötődik az olyan tevékenységekhez, mint az ízlelés és a szaglás, és ezért „pazarlóbbnak” minősül. Végző soron a fogyasztói társadalom felfokozott tükörképét generálja, amit azonban ugyanaz a társadalom leplezni próbál. Ez a drogfogyasztás kriminalizálását eredményezi, ami a drogot még kívánatosabbá teszi a fogyasztó számára, hiszen ezáltal a tömegetől való elszakadás fogyasztói etosát hirdeti. Ily módon a baudrillard-i kód a rendszertől való elszakadás lehetőségét szimulálja egy társadalmi metanyelv segítségével, önmaga kritikáját kettőzve meg, és önnön (felfokozott) kategóriáihoz csavarodva vissza.

Emellett az illegális drogek elszakadása az említett mindennapos tevékenységektől felerősíti a harmadrendű szimulációs potenciáljukat is. Így például a színes tabletták és porok kilógnak mindennapos szürke környezetükből, és potenciálisan saját belső kódjuknak megfelelően formálják át a környező valóság kontextusát. Míg a törzsi társadalmakban a mindennapok kategóriáit szétziláló droghatás egy szimbolikus rendszer finalitásába áramlik bele, a mai nyugati társadalom kód-konzenszusában egy molekuláris folyamat írja elő a lehetséges hatásmechanizmusokat. A legtöbb kortárs szimulációs folyamattal ellentétben azonban, amelyek az objektivitás alibije alatt mennek végbe, az erőteljes droghatás felszakítja ezt a leplet, miközben látványosan összezavarja és felülírja a mindennapok jelrendszerét. Csehországi terepmunkám egyes interjúi szerint például a pszichedelikus droghatás csupán a drogkarrier kezdetén kelti egy „mélyebb” realitás illúzióját, míg huzamosabb használat után a figyelmes alany rádöbben a folyamat műviségére, ami azonban ezen a ponton számára a mindennapok objektívnek hitt valóságát is szimulakrummá változtatja.

A fogyasztás világának túltelítődésére való tekintettel a droghasználat Baudrillard (2002: 97-99) definíciójában „egyazon fogyasztás csúcspontja és paródiája, egy olyan világ antagonisztikus anomáliája, amely a bősége folytán ösztönöz menekésre”. A rekreációs droghasználat nem a hátrányos társadalmi-gazdasági helyzetből, hanem ellenkezőleg, olyan bőségből fakad, amely a túlszervezéshez és túlracionalizáláshoz kötődik, vagy a társadalmi test túlbiztosításához. Ez a túlvezérlés a szimuláció által fokozottan érintett társadalmakban nem egy politikai önkényuralom kezében van, hanem a

SZÍN

jelek hierarchiáját kijelölő kódhoz igazodik, amely felszámolja a szimbolikus viszonyokat. A drog a korábban leírtak alapján különösen potens szimulációs technológia, amely képes felszakítani az objektivitás leplét, és ebből kifolyólag egy fegyelmezetlenségre ösztönző közösségi reflexként vagy egy fokozatosan intézményesülő anomáliaként voltaképpen megvédi a társadalmat az univerzális normalizáció veszélyeitől. Egy olyan társadalomban, amelyben a transzparencia túlfokozott, a drog kódosít és zavart generál, vagyis egyszerre viselkedik kórokozóként és ellenszerként.

Baudrillard másutt (1994: 95-104) a pszichotróp droghasználat ontológiai következményeit tárgyalja az emberi test nyugati modelljére nézve. Ha a mechanikus korban exotechnikus testmódosításokról beszélhetünk, akkor a jelenlegi „szoft technológiák”, mint például a genetikai vagy mentális szoftverek, belülről, molekuláris szinten fejtik ki hatásukat. A DNS-hez hasonló absztrakt molekuláris kódok eredeti modelleként hatnak és jelentésekkel látják el a testet, amely ily módon dezindividualizálva a kibernetikus kódok sorozatos reprodukciójává válik. Mindaddig, amíg a technológia instrumentális alkalmazása a test konszenzuális-diskurzív reprezentációjának megőrzésének vagy egy beteg szerv meggyógyításának rendelődik alá, addig a test modellje nem megy át radikális változáson. Ez a modell azonban kifogatható a test genetikus kódba átfordításával a szintizta pszichotrópia szintjén. A drogok pszichotróp reagentái a testet önnön immanenciájában, belülről modellezik, kikerülve a reprezentáció külső perspektíváját.

Mindez Brian O’Blivion szavaira emlékeztethet David Cronenberg Videodrome című filmjéből: „A televízió-képernyő a tudat szemének retinája, így az agy fizikai struktúrájának része”. Hasonlóképpen vélekedik Baudrillard (2002: 179) a kiberterről, amikor a számítógépet nem egy külső tárgyként, hanem olyan „igaz protézisként” határozza meg, amely a felhasználóval interszenzoros kölcsönhatásban áll. A képernyő és az emberi test közé ékelődő offline fizikai tér azonban e kijelentés hiperbolikus mivoltára utal. A drogfogyasztáskor viszont a közbeékelte távolság eltűnik, a hatásmechanizmus felerősödik és szó szerint vehető, hiszen az emberi test struktúrájába a képernyőfoszforok vagy pixelek helyett a drog molekuláris képlete empirikus verifikálhatóságában ágyazódik bele.

Baudrillard (2002: 102) totálisan elszigeteli környezetétől a pszichotróp testet – ami az én kuta-

tásomban is lecsatolódik a nem-pszichotróp külső perspektíváktól, és alkalmassá válik a túlszabályozás transzparenciájának megzavarására. Baudrillard interpretációjában azonban a test túlhalad egy olyan ponton, ahonnan nincs visszatérés, és ahol egy „szövetközívé és molekulárisává váló technológia felmagasztosulásaként” kizárólag önmaga belső aljzataira van csatlakoztatva. Ez a modell meghaladásra kerül az elektronikus táncteren, ahol a résztvevő egy hasonló belső kódok által vezérelt közönségre csatolódik. Ily módon az azonali és immanens szimuláció működési elvéből a kódvezérelt dezindividualizáció és reprodukció kiterjesztett mátrixa bontakozik ki, amely az egyes elektronikus tánczenei (al)műfajok sajátosságainak megfelelően rendeződik át. A zene tehát a második olyan együtthető, amely kapcsolatban áll a baudrillard-i szimuláció működési elvével, nem csupán a tánc tér drog-zene kontextusában, hanem az előállítási mechanizmusaira való tekintettel is, amelyeket most röviden tárgyalok.

Az elektronikus tánczene előállítására kódvezérelt szimulációként tekinthetünk már a legkorábbi évektől kezdve, amikor az előadók harmadrendű szimulákrumként kezdték használni azokat a szintetizátorokat és dobgépeket, amelyeket a gyártók eredetileg „valódi” hangszerek utánzatként való helyettesítésére terveztek. A „valódi”, vagyis a nem rögzített elvén működő hangszerek esetén – mint például az akusztikus hangszerek, de az elektromos gitár is – a hanganyag az előadás előtt potenciálisan, a képzeletbeli egy olyan szférájában van jelen, amely a zenész előadói képességei folytán az előadás „eredeti” pillanatában realizálódik. A dobgép „hamis” hangszerként való használata során a hamisítvány mint elsőrendű szimulákrum referense erre az eredetire vonatkozik. A legtöbb DJ ezzel szemben olyan adatbankban (dobgép, bakelit, számítógép, stb.) rögzített jelfolyamokkal manipulál, amelyekben ez a referens kiüresedett, így kontextusukból származtatottan eredeti nélküli másolatokként üzemelnek.² Az elektronikus tánczene kialakulásakor ugyanis, a technológiában rejlő gépies hangzást felfedezve, a hangsúly az új hangok és effektusok előállítására esett, amelyek legtöbbször saját, immanens techno-esztétikai kontextusaikban kerültek keringésbe. A médium ezen kreatív kisajátítása továbbvezetődött a jelenlegi hibrid módszerekre, amelyek gyakran a számítógépet is beveszik az előállítási folyamatba (Butler 2006: 67-70).

² Vagy éppen a másolat válik eredetivé egy szimulált kódrendszer kontextusában.

Továbbá, a repetitív hangminták rendíthetetlen gyártása, amely a dobgép működési mechanizmusaira vezethető vissza, egy Baudrillard (1993: 72-73) által felvetett lehetséges szimulációs módra emlékeztet: a végtelen láncokban generált modellek soralakzatára, amelyben a tárgy eredetijét az önmagába való vég nélküli eltérítés folyamata semmisíti meg – mint Andy Warhol pop art-jában. Különösen a techno műfajában a szélsőségesen minimális struktúra és a ritmus elsődlegessége egy warholi Gyár kapuit tárja szélesre, ahol olyan metrikus folyamatok előállítása és programozása zajlik, amelyek összekapcsolt hangszövetek folyamatos loopjaiba rendezett, szimulált hangmintákból állnak. Valóban, az elektronikus tánczene jellegzetes „gépies” hangzását azoknak az önmagukba visszatérő, általában egy repetitív basszusfolyamhoz viszonyuló hangmintáknak köszönheti, amelyek a bakeliten ugró tűhöz hasonlóan felosztják az időbeli referencialitást – még ha egyes alműfajok, mint például a dolgozatomban is tárgyalt dark psytrance, hajlamosak is kiforgatni ezt a folyamatot. Ez a strukturális jellegzetesség termeli ki a zenei szimulakrum második rétegét.

A szimulációs folyamatok szintézisére kerül sor abban a pillanatban, amikor a zenei kód program rávezetődik az elektronikus táncterre.³ Amint már említettem, itt kerül sor a test modelljének drogtechnológia általi átférfalására, illetve a test áthelyezésére a multiszenzoros „esztétikai” hallucináció egy olyan terébe, amely a zenei jellegzetességekkel konvergál. Az elemzésem nem áll le ezen a ponton, hanem tovább vizsgálja az élménystruktúra szocioesztétikai jelentéseit a műfajspecifikus zene és drog kölcsönhatási módjainak figyelembevételével.⁴ A dolgozat hátralevő részében ezt illusztrálom a techno és dark psytrance táncterek néhány sajátosságának tárgyalásával.

Techno

Melbourne, Ausztrália, 2011. december 4.

Jeff Mills detroiti DJ feszes tempójú acid technot játszik. A többretegű hangfolyam egyszerre halad előre zakatolva és kelti egy kimerevített képkocka benyomását, mintha egy álló járműre összpontosítanánk a

³ Ez a szintézis gyakran már a zene gyártási fázisban is jelen van, amennyiben a producerek a zenét a drogok hatásmechanizmusaira való tekintettel tervezik.

⁴ Az élménystruktúrát olyan egyéb tényezők is befolyásolják, mint például a táncter térbeli szerkezete vagy a közönség összetétele, ez a dolgozat azonban az általam a két legfontosabbnak tartott összetevő, a zene és a drog tárgyalására szorítkozik.

háttérben elszárguló tájjal. A négynegyedes ütemhez hosszasan erősödő és halkuló szirénaszó idomul, amelyet fokozatosan túlszárnyal a jellegzetes acid hangzás sistergése. Gépies hangok disszonáns rétegei jelennek meg, változnak át, és tűnnek el, miközben a közönség a manipulációkhoz idomulva követi a hangok és effektusok alakulását. A résztvevői mozdulatok intenzívek és mechanikusak, netalán rángatózóak a drogfogyasztás mértékétől függően. A táncter szigorú hedonizmusa egyszerre tűnik önfeledtnek és fegyelmzettnek.

A techno partikra leginkább a stimuláns drogok használata jellemző, amelyek közül talán a legelterjedtebb, bár semmiképp nem az egyetlen, az Ecstasy vagy MDMA néven ismert táncdrog (Malbon 1999: 117). Az euforikus hatások mellett a drog, Reynolds (1999: 83) szavaival élve, megnöveli az egyén fogékonyságát a techno és house műfajokra, kifinomult szeszizáció-érzeteket kelt, és egy cseppfolyós hanganyagba zárja a táncost. A techno táncter kontextusában a drog elsődleges funkciója a szenzoros élmények és testi reakciók programozása a techno zene kódjának megfelelően.

Butler (2006: 166-232) zenetudományos munkájában rámutat arra, hogy a techno számok kialakítása szélsőségesen loop-alapú, lineáris és statikus. E megformázatlan alapanyagon a végső formázást a DJ végzi el a rendelkezésre álló effekték és mixtechnológiák használatával. A hangsúly az önálló ritmusértékekkel rendelkező, párhuzamosan kibontakozó zenei szövetek fejlődésére esik, és ebben a szövetfolyamban elsősorban ritmikus és metrikus folyamatok jutnak kifejeződésre. A zenében egy precíz, látszólag restriktív négynegyedes ütem keretein belül inkongruens loopok ismétlődnek kiterjedt időintervallumokon keresztül, olyan metrikus disszonanciát eredményezve, amely emancipálódik a feloldódástól. A táncter zene és drog által vezérelt eksztázisa restriktív és szabályozott, és nem követi azt a monumentális formanyelvet és azokat a klimatikus konstrukciókat, amelyek intenzíven jelen vannak néhány egyéb olyan elektronikus tánczenei műfaj esetében, mint például a trance vagy a progresszív house. Ehelyett olyan ütősalapú, párhuzamosan összekapcsolt hangszövetek moduláris folyamatában strukturálódik, amely intenzitási és komplexitási foka fokozatosan kiemelkedő magaslathoz ér, de a vezérlése mindig a minimalista ritmikus interakciók kölcsönhatásának alapszintjén kerül elvégzésre.

Ezek a szonikus kölcsönhatások lökik át a hiperreális táncteret a harmadrendű szimuláció korlát-

jain, miközben a műfaj a technológia kreatív kiforgatása által gerjesztett szeizmikus hanghullámok ütköztetésével robbantja be önmaga határait: a médium látványos önreflexiója a szimulált objektivitás kérgének berepesztését írja elő, kinyilvánítva a moduláris kód generatív folyamatait. A drogvezérelt partilátogató számára az élmény fő kiváltói a fokozatos hang-i támadások, valamint az olyan minimalisztikus hang- és látványszövetek térhatású egymásba kapcsolódásai, amelyekben mindegyik pixelsik szétágazó téridő-síkok megnyílását szimulálja. Tágabb szociokulturális kontextusban: ahol a mindennapok valósága a hiperrealitásba lendül át, ott a zene és drogtechnológiákhoz hasonló hatékony szimulációs modulok kreatív párosítása egy olyan környezet multiszenzoros érzékeléséhez vezet, amely kiterjeszti a baudrillard-i szimuláció komplexumát.

Ez a kiterjesztés a techno bulik próbaterepein történik, ahol a látogató egy olyan médium bűvkörébe kerül, amely ez esetben explicit módon az (egyetlen) üzenet. A táncter, a Coppola *Apokalipszis most* című filmjében bemutatott technológiai fantazmagória baudrillard-i (1994: 59) interpretációjához hasonlóan, a háború egyéb módokon történő folytatásává válik. Ez itt nem a totalitárius hatalom mediált mechanizmusokba való átültetését jelenti, hanem egy szimulációs technológiákban rejlő szonikus hadviselést: egy speciális effektusok és ritmikus energiák áramlása által vezérelt harcművészetet, amely a fogyasztói attitűdökön átszűrődve tükröződik vissza a testek drog és zene által szabályozott koreográfiájában. Ez egy ellenfél nélküli ütközet a rideg filmzene által meghatározott poszt-Apokaliptikus tájakon, vagy az ember-gép kölcsönhatások dramatizálása a testbe programozott technológiai kódoknak megfelelően.

Ezen esztétikai tartalmak kapcsolatba hozhatók a műfaj első megnyilvánulása, az elsősorban fekete DJ-k által létrehozott detroiti techno történetével. Többek között Richard Pope (2011) tárgyalja azt, hogy a kibontakozó műfaj miként ágyazódott bele organikusban a recesszió által sújtott Detroit sivár, posztindusztriális városképebe, ahol a korai kilencvenes évek DJ-inek egyik törzshelyéül az elhagyatott Packard luxusautógyár szolgált. Ha a punk a történelem vége ellen lázad, kihirdetve a „nincs jövő” étoszát, akkor a detroiti techno a fatális üzemzavar után tovább kísértő „zajokra” és „zörejekre” összpontosítva túllépi ezt az állapotot. A vég itt az alapállás, amelyből a disztópia víziója rajzolódik ki, ahogyan a fekete sci-fi is a katasztrófa bekövetkezése utáni világokkal foglalkozik.

Dark psytrance

Dádpusztá, Magyarország, 2009. augusztus 13.

Egy darkpsy éjszaka hajnalán a Megalopsy argentin projekt hallható. Annak ellenére, hogy a közönség gyakran a beteg, torz, görbe, sötét, örült és gyilkos jelzőkkel írja körül, ez a zene nem csupán vészjósló és felkavaró, hanem játékosan zűr-zavaros is, hiszen számos meglepésszerű elemét egyfajta vad humor irányítja. Akárcsak a technonál, itt is erőteljesen jelen van a négynegyedes ütősalap, ami azonban gyakran széttöredezik, tempót vált, vagy sistergő, buborékoló hangoknak, esetleg szétforgácsolt sci-fi inzerteknek adja át a helyét. A nagyméretű szabadtéri táncter mennyezetét zsinórokra kifeszített, geometrikus színelületek alkotják, a lilás fényekben pulzáló tartóoszlopokra pedig fraktálmintákban vibráló adáshibákat közvetítő képernyők rögzülnek. A közönség koreográfiája nem egységes, az ide-oda tekergőző zene gyakran kiszámíthatatlan mozdulatokban tükröződik vissza. A pszichedelikus droghatás alatt álló résztvevők nehezen tudnák kategorizálni a környezetüket, de egy bolondokháza-hasonlat valószínűleg megállná a helyét számukra.

A dark psytrance táncterek gyakori velejárói a pszichedelikus drogok, amelyek hatása meglehetősen kiszámíthatatlan a dózis, a személyes fogékonyság és előfeltevések, valamint a környezet függvényében (Pechnick and Ungerleider 2004). Az éjszakákon vagy nappalokon átívelő partik résztvevői egy olyan zenére reagálnak, amely a psytrance műfaj kemény magjának feleltethető meg. A minőségi darkpsy zenét komplex, torzított hangrétegek organikus kibontakozása és széttöredezése jellemzi egy olyan 150 BPM⁵ fölötti tempón, amelyben nem ritkák a hirtelen váltások, belassítások vagy felpörgetések. Az alműfaj fő ismertető jegye az önnön hatáira való reagálás, illetve a stabil struktúrák látványos áthágása, zenei és szemantikai szinten egyaránt. Ehhez az önreflexív hatásmechanizmus-hoz olyan technikák vezetnek, mint az ütemek és zenei rétegek torzítása, megfordítása, felgyorsítása és megsemmisítése, az egyszerre nonszensz és fenyegető hangzású minták használata, valamint a humor és a horror közötti folyamatos ingadozás. A népszerű LSD-hez hasonló pszichedelikus drogok használatakor a zenefolyam a befogadót olyan hallucinációk bűvkörébe zárja, amelyek túllépik és összezavarják a mindennapok kulturális kategóriáit, és a résztvevő testét egy bizonytalan, ismeretlen környezetbe helyezik át. Ily módon a drogok és speciális effektusok által átítatott táncter a valóság

5 BPM: beats per minute, percenkénti ütésszám

hiányának túlpörgetését állítja elő, egy olyan baudrillard-i szimulált médiumot, amely a következőkben felvázolt szocioesztétikai kategóriákkal írható körül.

Korábbi terepmunkám fő adatközlője szerint az ideális tánc tér fő jellemzője, hogy a pszichedelikumok befolyása alatt álló résztvevők „egyszerűen képtelenek másra, mint kicsavart, nem evilági mozdulatokkal tekeregve követni a totálisan elszállt zenét”. A pszichedelikus drogok működési mechanizmusa lehetővé teszi, hogy minden résztvevő egy különálló (idegen) perspektívából követhesse a műsort, miközben az egyetlen közös nevező annak kollektív nem-tudása, hogy pontosan mi is történik éppen. A tánc tér egy olyan módosított, a platóni idea trónfosztását követelő Babel-tornyot szimulál, amely nem omlik össze a felfoghatatlan nyelvzavarban, hanem az entrópiát kiaknázva egy organikus struktúráként növekedik vagy fejlődik tovább. A tánc tér-élmény ezen inverz fensége a formák folyamatos tobzódásából, örvényléséből és egymásba átfolyásából emelkedik ki.

A darkpsy tánc tér összetevői egy olyan rendszert generálnak, amely mesterségesen felépíti önmaga törvényeinek hiányát: a baudrillard-i kód tehát itt önmaga kitorlését szimulálja. A struktúra entrópiáját a pszichedelikus droghatás kiszámíthatatlansága, valamint a környezet bizonytalansága szavatolja. A partik ideális esetben kültüriek, és önkényesen szokatlan, fantasztikus vagy bizarr dekorációkkal és látványelemekkel vannak felszerelve. Az olyan szimbólumok, mint a sci-fiből átvett vagy földöntúli motívumok, egyáltalán nem kínálnak biztos fogódzókat a droghatásban elvesztettek számára, hanem épp ellenkezőleg, még inkább kiforgatják a pszichedelikus élményt, és az „evilágítól” való elszakadást maximalizálják. Végző soron a kulturális rendszer(ek) feloszlásának vagy kikerülésének szimulációja során az ideális tánc tér egy idegen bolygóhoz hasonló ismeretlen zónába helyezi át a résztvevőt.

Ily módon a parti szimulációs mechanizmusai kifordítják a baudrillard-i szimuláció folyamatát, hiszen a hiperreális előállítás helyett az irrealitás túlpörgetett szimulációját generálják. Ennek fő kiváltója a pszichedelikus droghatás bizonytalanságának maximalizálása a zene és környezet által való társprogramozás segítségével. Abból kiindulva, hogy a realitás illuzórikus, és nem abban az értelemben, hogy elleplez egy finalitást, hanem a „nyitottságára”, vagyis a kategóriái képlékenységre való tekintettel, a pszichedelikus élmény itt egy olyan tudatállapothoz vezet, amelyben a va-

lóság illuzórikus természete túlhajtódik. A valóság illúziója mögött ekkor egy újabb, az illuzórikus valóságot felbontó illúzió áll, amelyet bármelyik pillanatban felbonthat egy következő illúzió: ily módon egy hiperillúzió keletkezik. Csehországi terepmunkám eredményei szerint a tánc tér mindezt sűrített formában generálja, és olyasvalamit fejez ki, ami felfoghatatlan vagy artikulátlan a kulturális rendszerben – az élmény legtisztább formájában semmi értelmezhető nem történik, vagy éppen: minden, ami nem értelmezhető, megtörténik.

A metamorf elburjánzás és elidegenedés ezen kitégülő mechanizmusai nagyban különböznek a techno táncterek bevetéseitől, amelyek a testet a moduláris intenzitások technológiai méhébe robbantják be. Ez a különbség a két műfajra jellemző élménystruktúrák eltérő ontológiai minőségére mutat rá.

Összegzés

Ez a prezentáció két elektronikus tánczenei (al)műfaj rövid áttekintésével illusztrálta a folyamatban levő doktori projektem főbb törekvéseit. Ezt a két (al)műfajt eltérő zenei struktúrák és általában eltérő droghasználati minták jellemzik, ami biztos alapot kínál az élménystruktúrák komparatív vizsgálatához. Az élmények ontológiai beágyazottságának megértéséhez a hiperreális baudrillard-i fogalma segített hozzá, ami ez esetben nem a mindennapi média általi túltelítettségéből fakad, hanem az emberi test szimulációs technológiáknak való szándékos alávetéséből egy sajátos szocioesztétika kibontakozásának kontextusában. Szándékaim szerint doktori dolgozatom a Melbourne-i techno és darkpsy színterek közötti különbségek és hasonlóságok komparatív, sűrű leírásával fog rámutatni az elektronikus tánczenei műfajok és színterek komplexitásaira.

Irodalom

- Baudrillard, Jean. *Screened Out*. London: Verso, 2002. Print.
- Baudrillard, Jean. *Simulacra and Simulation*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994. Print.
- Baudrillard, Jean. *Symbolic Exchange and Death*. London: Sage, 1993. Print.
- Bloch, Maurice. *Prey into Hunter: The Politics of Religious Experience*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. Print.
- Butler, Mark J. *Unlocking the Groove: Rhythm, Meter, and Musical Design in Electronic Dance Music*. Profiles in Popular Music. Bloomington, Ind.: Indiana University Press, 2006. Print.

Kellner, Douglas. *Jean Baudrillard: From Marxism to Post-modernism and Beyond*. Cambridge: Polity Press, 1989. Print.

Malbon, Ben. *Clubbing: Dancing, Ecstasy and Vitality*. *Critical Geographies*; 4. London: Routledge, 1999. Print.

McLuhan, Marshall. *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York: McGraw-Hill, 1964. Print.

Melechi, Antonio. "The Ecstasy of Disappearance." *Rave Off: Politics and Deviance in Contemporary Youth Culture*. Ed. Redhead, Steve. Aldershot: Avebury, 1993. x,192p. Print.

Pechnick, Robert N., and J. Thomas Ungerleider. "Hallucinogens." *The American Psychiatric Publishing Textbook of Substance Abuse Treatment*. Eds. Galanter, Marc and Herbert D. Kleber. Arlington, VA: American Psychiatric Press, 2004. 199-210. Print.

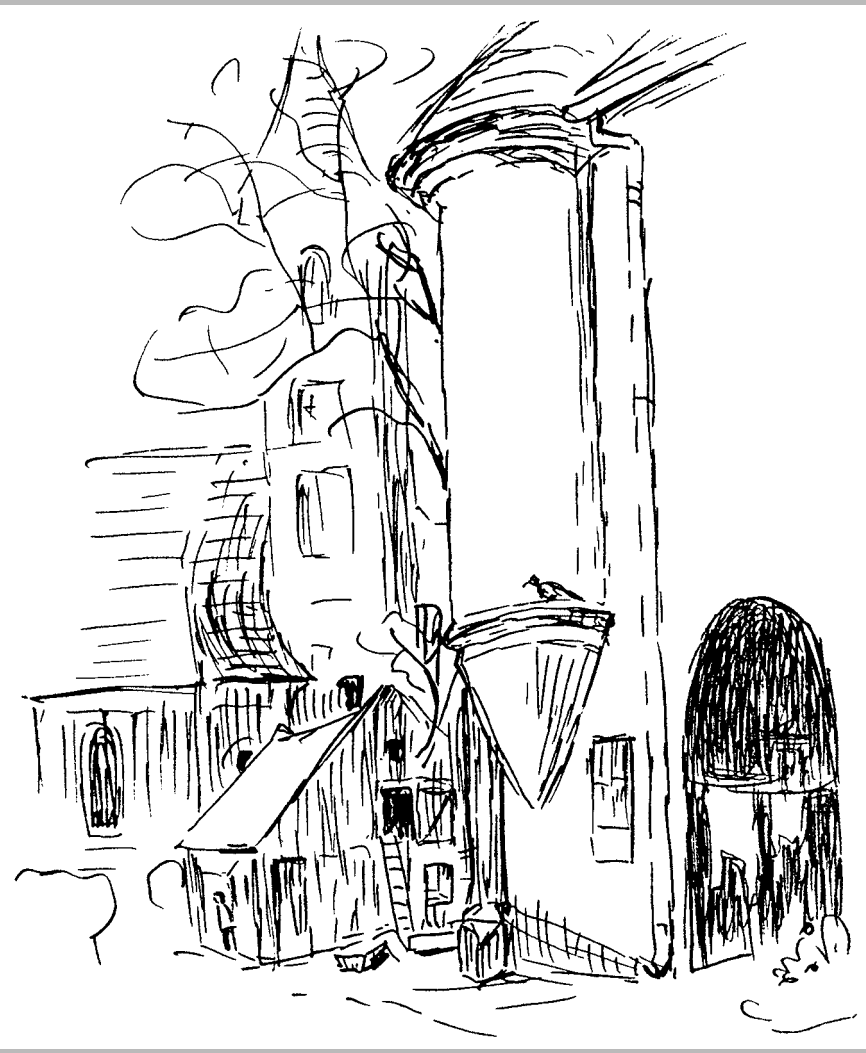
Pope, Richard. "Detroit Techno and Dystopian Digital Culture." *Dancecult: Journal of Electronic Dance Music Culture* 2.1 (2011). 12.6.2011 <<http://dj.dancecult.net/index.php/journal/article/view/72>>.

Redhead, Steve. *Rave Off: Politics and Deviance in Contemporary Youth Culture*. Aldershot: Avebury, 1993. Print.

Reynolds, Simon. *Generation Ecstasy: Into the World of Techno and Rave Culture*. New York: Routledge, 1999. Print.

Rietveld, Hillegonda. "Living the Dream." *Rave Off: Politics and Deviance in Contemporary Youth Culture*. Ed. Redhead, Steve. Aldershot: Avebury, 1993. x,192p. Print.

van Ree, Erik. "Drugs, the Democratic Civilising Process and the Consumer Society." *International Journal of Drug Policy* 13.5 (2002): 349–53. Print.

SZÍN SZÓKINCSTÁR AZ ÖNMŰVELÉSI KEDV ÖSZTÖNZÉSÉRE

Intelligencia, értelmesség,

szocio-kulturális tényezők által alapozott adottság, kíváncsiság, széleskörű érdeklődés, kiművelt értelmi felfogó- és ítélőképesség, eszesség, leleményesség, az adott helyzetekhez történő könnyed, reális alkalmazkodás, a környezet értésének, a tapasztalatokból levont tanulságok hasznosításának képessége, műveltség, okosság.

Típusai közül a fogalmi intelligencia iskolázottsága a verbális és szimbolikus anyag teoretikus, logikus feldolgozásában jelentős, a gyakorlati intelligencia a mindennapi tevékenységek hatékonyságát segíti, a társadalmi intelligencia a megértő kapcsolattartás, az érzelmi intelligencia az önbecsülés és a társas viszonyok, alakításának meghatározója. A helyi szellemi elit, az értelmiség és az értelmesség meghatározó tényező lehet a település értékeinek felmutatásában, sikereiben.

B. Gelencsér Katalin

Szolidaritás

Humanizmus, egyetértés, együttérzés.

Egyének, csoportok, generációk összetartozás-tudata, közösségi kapcsolati formája, kölcsönös kötelezettség- és segítségvállalás azonos értékek, érdekek, ügyek alapján, kollegialitás, összetartás. Időnként országos, nemzetközi célú mozgalom.

Típusai: családi, nemzedéki, generációs, települési, területi, intézményi, politikai, nemzeti, állami, regionális, globális.

B. Gelencsér Katalin – Talyigás Katalin

Demencia, butaság,

öröklött adottság, tompa elméjűség, ostobaság, korlátoltság vagy analfabétaság, tanulatlanság, kulturálatlanág, tájékozatlanság, informálatlanág, a saját, a közösségi érdekek és értékek fel nem ismerése, tekintélyfüggőség, hiszékenységgel, a demagógia és a félrevezetés bázisa. A gyengeelméjűség gyakran sodró erejű szeretetigénnyel párosul, ami növeli a személy kiszolgáltatottságának lehetőségeit.

A butaság következményeként a személyes boldogulás lehetőségei figyelmen kívül maradnak, a személyes kapcsolatokban erőfölény, fizikai erőszak érvényesülhet. Következései a dogmatikus szemléletmód, előítéletesség, balgaság, bárdolatlanág.

A falu derűsen szerette bolondját, sohasem akarta intézetbe küldeni.

B. Gelencsér Katalin

Tolerancia

Humanizmus, elfogadó-készség, párbeszéd-képesség.

Türelmesség mások etnikai, nemzeti, vallási hovatartozása, nézetei, céljai, életformája iránt, elfogulatlanág, előítélet-mentesség, pozitív érzelmi viszony a különböző társadalmi rétegek, korok kulturális, politikai nézetei, szándékai iránt, az együttműködés, a segítségnyújtás keresése, azok hirdetése.

B. Gelencsér Katalin – Talyigás Katalin

Killyéni András

POLGÁRI ÉLETVITEL A DUALIZMUS KORI KOLOZSVÁRON (1867-1914)

Abstract

After the conciliatory period following 1867, Cluj lost its role as Transylvania's capital, but the railway infrastructure, the universities, the educational and social institutions that had been founded here, along with the development of the industry, the city remained the center of the region. At the turn of the century there was an extraordinary union life in the city. The number of the members belonging to literary-, educational-, artistic-, economic-, youth-, women's-, charity- and sports clubs made up a fifth of the city's inhabitants. Starting with 1868 we continuously find the sporting associations amongst the social unions. The love for sports was cultivated at an early age in the desks of the local schools. Thus the number of sport enthusiasts grew year by year.

Key-words: Kolozsvár, Cluj, civilian life, Károly Haller dr., university, free time, sport life

A kolozsvári életet az 1850-es években a vidéki elmaradottság jellemezte. A fejletlen közlekedés, a gyengén kivilágított, csak néhány helyen macskakövezett közutak, ahol még nem voltak járdák sem, illetve a kisiparos vállalkozások ezt a hangulatot sugallták.¹ Az 1867-es kiegyezéskor a város

¹ Gyarmati Zsolt: *Nyitvánosság és magánélet a békeidők Kolozsvárán*. Kolozsvár, 2005, Komp-Press, 14.

elvesztette Erdély fővárosának szerepét, viszont a vasúti hálózat, az egyetem, az oktatási és polgári intézmények, az ipar fejlődése révén Kolozsvár a régió központja maradt.

A kolozsvári városfejlődést elsősorban a vasúti hálózatba történt bekapcsolódás hozta. Ország-szerte a vasút menti városok forgalmi és közigazgatási központtá nőttek ki magukat, ahol az iparosodás felgyorsult, a városi lakosság száma pedig megnövekedett.²

A Nagyvárad-Kolozsvár-Brassó vasútvonal építésének törvényét 1868. december 6-án szentesítette a király, a kivitelezést pedig Charles Waring angol vállalkozó nyerte meg. A Nagyvárad-Kolozsvár vonalat 1870. szeptember 7-én, a Kolozsvár-Tövis részt pedig 1873. augusztus 14-én nyitották meg. Ekkor már vonat közlekedett a Tövis-Brassó szakaszon.³

Az urbanizáció, az iparosodás hatására Kolozsvár terjeszkedni kezdett, területe növekedett, lakossága szaporodott. Az népszámlálási adatok szerint a városban 1869-ben 26382, 1880-ban 29923, 1890-ben 32753, 1900-ban 49295 lakos élt. Kiemelkedik az 1890 és 1900 közötti növekedés, amelyet a Kolozsváron létesített ipari létesítmények és üze-

² Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története 1890-1918*. I. kötet. Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó, 410.

³ Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció*. Kolozsvár, 2002, Kritérium, 106-108.

mek nyújtotta munkahelyek, a városi életmód vonzóereje magyaráz.

A városi infrastruktúra szempontjából 1867 és 1914 között egy sor intézkedést, korszerűsítést hajtottak végre, amelynek eredményeként a város polgárainak élete európai szintre emelkedett. 1868-ban megkezdődött a telekkönyvi hivatal felállítása, amely 1869-re feltérképezte a város 150 utcáján lévő telkek, házak tulajdoni viszonyát. 1871-ben indították be az új közvilágítási rendszert, a légszusz-világítást. Az 1876-os új közigazgatási rendszer szerint Kolozsvár Kolozs vármegye központja lett. 1895-ben Kolozsmonostort a városhoz csatolták. 1894-től olasz vállalkozó építette ki a város csatornarendszerét, 1896. szeptember 11-re pedig elkészült a vezetékes ivóvíz-szolgáltatás. Ezt 1898-ban egy új vízgyűjtő kiépítése követte Kolozsvár és Szászfenes között, amelynek eredményeként 1901-től az új rendszer friss vízzel látta el a várost. 1892. november 27-én indították el az első telefonközpontot 62 előfizető számára, 1896-ra pedig már 350 előfizető használta a szolgáltatást. 1899 áprilisában átnevezik az utcák és terek egy részét, ekkor a városnak 224 utcája és tere volt. 1905-re elkészült a városhoz közel eső Hídegszamoson a villanyművek telepe és gyűjtőtava, amely 1906-tól a város 218 utcájában biztosította a közvilágítást. 1908-ig 120 utcát köveztek ki, a város területére pedig 1914-ben meghaladta a 1000 hektárt.⁴

1893 májusától megindult a közúti vasút, amely az állomástól közlekedett a Főtérig, ahonnan a Monostori útra, illetve a Magyar utcába volt elágazása. Ezt 1902 nyarán felszámolták, mivel számos közúti balesetet okozott. 1896-97-ben épült fel Alpár Ignác tervei szerint az új vármegyeháza, 1897-ben a Házsongárdi temetőben a halottas kápolna, 1902-ben pedig a vasútállomás új épülete.

A nagyméretű városrendezést dr. Haller Károly, Kolozsvár polgármestere 1884-86 között, kezdte meg. Elsődleges célja a Főtér arculatának rendezése volt, ezért tervet dolgoztak ki a templom körüli házak lebontásáról. Dr. Haller kiegészített a katolikus egyházzal, illetve a lebontandó házak tulajdonosaival, 1885-ben megkezdődött a bontás, amelyet 1890-re fejeztek be. Ezt követte a díszter kialakítása. 1893-ban pályázatot írtak ki Mátyás király szobrának elkészítésére, amelyet Fadrusz János nyert meg. A millennium évében megtörtén az alapkövetétel, ugyanebben az évben a főtéri házak elé öt méter széles járdát, a templom köré pedig aszfaltozott korzót alakítottak ki, a szekérutat

pedig gránitkövel rakták ki. Mátyás király szobrát 1902. október 12-én avatták fel.⁵

1885-ben dr. Haller egy sor városrendezési intézkedést hozott: a Trencsin teret parkosították, ugyanitt megindult a pénzügyi és erdőigazgatósági palota építése, illetve felépült a közelben (a szomszédos Hunyadi téren) a katonai laktanya. Ugyancsak ebben az évben a város telket vásárolt a Wesselényi utcában a Szebenből Kolozsvárra költözött postaigazgatóság számára (1898-ra épült fel), elkezdték a város közbádoghídjának felépítését, illetve megerősítették a Szamos és a Malomárok partjait. Sajnos a város több pontján elrendelték a megmaradt várfalak lebontását a közlekedés javára. Ugyanakkor a város építkezési szabályzatot bocsátott ki: a városban építendő épületek tervezése és kivitelezésekor figyelembe kell venni a tűzbiztonságot, a közegészséget a városszépítést. A rendelet 1886. január 1-től lépett érvénybe.⁶

A városfejlesztést Albach Géza (1886-1898), majd Szvacsina Géza (1898-1913) polgármesterek folytatták. Munkásságuk alatt alakult ki a modern városi infrastruktúra, amelyre a polgármesteri hivatal több mint kétfélmillió koronát áldozott.⁷ Folytak az egyetemi épületek, a klinikák, az új iskolaépületek, az állami intézmények székhelyeinek építése, a Főtér pedig a magyar korona városainak egyik legszebb tere lett, mikor 1902-ben leleplezték Mátyás király lovas szobrát.

A város növekedésével megnöttek a kiadások, s egyben a városi költségvetés is. Az 1891-es tervet közel 565 ezer koronára készítették, ám ez már az év folyamán 829 ezer koronára módosult. A különbséget a beruházások, az építkezések jelentették, hiszen a város 127 ezer koronát juttatott a posta és távirati palota építésére, míg 58 ezer koronát a katonai laktanya és kórház építésére.⁸

A városi költségvetés már a kilencvenes években meghaladta az egymillió koronát, 1910-re pedig elérte a 2,5 milliót. A közvilágítás száztízezer korona, az utcák karbantartása és felújítása száztizenötezer, a vízvezeték és csatornázás százötezer, az oktatási intézmények támogatása elérte a száznyolcvanezer korona kiadást.⁹ Természetesen a közművek és vá-

5 Gaal: *Kolozsvár...* 23.

6 Dr. Haller Károly polgármester évi jelentése Kolozsvár sz. kir. város önkormányzati igazgatásáról az 1885-dik évben.

7 Gyarmati: *Nyilvánosság...* 19.

8 Kolozsvár sz. kir. város házipénztárának zárszámadása a városi tisztviselői nyugdíjalap és köztemető-alap zárszámadásával az 1891-ik évről.

9 Kolozsvár sz. kir. város házipénztárának zárszámadása a vagyonleltárral és a városi tisztviselői nyugdíj-alap, a szolgálk

4 Gaal György: *Kolozsvár. Millenniumi kalauz.* Kolozsvár, 2001, Polis könyvkiadó, 22-24.

rosi infrastruktúra díjai a költségvetés bevételeit is tekintélyes összegekkel növelték.

A kiegyezés után a kolozsvári középosztály, az értelmiség lett a modernizáció hajtóereje. Kolozsváron nevelőintézetek sora, 1872-től pedig tudományegyetem működött, az 52 tanintézetben több ezer diák tanult. A város lakosságának közel egy-egyede diák, tanár, tanító volt. Nemzetközileg híres tudósok tanítottak, az egyetemi könyvtár pedig a második legnagyobb volt Magyarországon.¹⁰

Az infrastruktúrák kialakítása rányomta bélyegét a városi élet hétköznapijaira, a civilizációs vívmányok a lakosság életét is befolyásolták. A városi életmódot a mindennapi tevékenységek összessége határozta meg: az ösztönös és tudatos cselekvések, amelyek az emberi élet fenntartása érdekében történtek.

A polgári életet meghatározta a foglalkozás, a jövedelem és a rang. A polgárosodás időszakában differenciálódik a munkahely és a lakás, a mindennapi élet és az ünnepnap, a közélet és a magánélet.¹¹ A városi társadalom életmódjának képe a középréteg életvitelének elemzése eredményeként tárul fel. A középosztálybeli polgár felismerhető volt lakásáról, ruhájáról, modoráról és szórakozásáról.

A kolozsvári polgárok élete radikálisan megváltozott a kelet-magyarországi vasút megnyitása után. A vidéki zártságot oldotta az új közlekedési eszköz, amely segítségével már bárki könnyedén és olcsóbban utazhatott a fővárosba, illetve más úticél felé. Míg a vasút előtt a fogatok csak 4-5 km/h átlagsebességgel haladtak, a személyvonattal már 30-35, gyorsvonattal pedig akár 56 km/h átlagsebességgel lehetett utazni. A gyors közlekedés mellett a gyors áruszállítás újabb előnyt jelentett, amely segítségével piacok kapcsolódtak össze, az iparágak pedig gyors fejlődésnek indultak. Emellett a vasúti összeköttetés a művelődésre is nagy hatással volt, hozzájárult a modern civilizáció elterjedéséhez.¹²

A polgárosodás, a tőkésrendszer jellegzetes lakástípusa a bérház volt. Az urbanizáció jele, egyben üzleti vállalkozást is jelentett. Típusai közül megemlíthető az úri bérház, illetve a polgárház.¹³

Az 1891-es népszámlálás adatai szerint Kolozsváron 3495 lakás volt 2774 lakóházban, ezeknek

és szegődötték nyugdíj-alapjának, a köztemető-alapnak és a járdadíj-alapnak zárszámadásával az 1908-ik évről.

10 Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története 1830-tól napjainkig*. Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó, 1610.

11 Gyáni Gábor, Kövér György (2006): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, 2006, Osiris kiadó, 127.

12 Egyed: *Falu, város, civilizáció*, 117-119.

13 Hanák Péter: *A Kert és a Műhely*. Budapest, 1999, Balassi Kiadó, 21.

90,47%-a földszinten (3162 lakás), 14 lakás félemeleten, 303 az első, 13 pedig a második emeleten helyezkedett el. A 3495 lakásban ugyanannyi konyhát, 9435 szobát, 158 hálófülkét, 808 kamrát, illetve 247 előszobát számoltak össze.¹⁴

Az 1900-a népszámlálás során 5878 lakóházat mértek fel, amelynek zöme földszintes, 415 egyemeletes, 43 kéteemeletes és 3 háromemeletes házat számoltak. Ezekben 12900 lakás volt 32472 helyiséggel. A csatornázás bevezetése miatt 589 lakásban már volt fürdőszoba.¹⁵

A kolozsvári építkezések alakították ki a városképet. Az építkezési beruházások legnagyobb része ebben az időszakban a belvárosban zajlott, ahol egy-két emeletes házak sorát emelték. A hangsúlyt az építetők elsősorban a villákra és családi házakra fektették, kevesebb bérpalota épült (a fővárossal ellentétben, ahol ebben az időszakban a bérház a tőkésrendszer jellegzetes típusa volt).¹⁶ A bérházakat elsősorban a katolikus és a református egyház építtette, de természetesen a belvárosban akadt nem egy üzleti vállalkozás is. Óriási ellentét volt viszont a belvárosi épületek, lakások, illetve a külvárosi házak között. A szegény munkásnegyedek, a cigánytelepek nyomasztó élete is hozzátartozott Kolozsvárhoz.

A lakása mellett a polgári középosztályt jellemezte az öltözködés, amely a kor divatjához igazodott. A XIX. század második felében Magyarországon is elkülönült a felnőtt és gyermek, illetve női és férfi divat. A külföldi nagyvárosok (Párizs, Bécs) határozzák meg a budapesti divatot, a fővárosi divat pedig a magyar nagyvárosokét. A ruházat eleganciája, divatossága nem csak az elit, hanem a középosztály számára is fontos volt, így hamarosan kialakult a ruházati kereskedelem is.

A kereskedők jelenlétét Kolozsváron színes ajtóablák, cégérek, reklámok jelezték mind az utcákon, mind a napisajtóban. Az érdekes cégtablák és reklámok egyaránt meghatározták a kereskedőt, illetve az üzletbe csalogatták a vevőt, ahol a díszes boltban szinte minden vásárolható volt. A századfordulóhoz közeledve egyre több ruházati üzlet, illetve szabászat nyílt a városban. A kirakatok újabb lendületet adtak a divatos ruhák eladásának, ekkor már Kolozsváron is megvásárolható volt az utolsó divat szerint gyártott női és férfi ruházat. A Wesselényi utcában ruhaáruházak és szabóüzletek,

14 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei*. III. Kötet. Budapest, 1893

15 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar korona országaiban az 1900. évi népszámlálása*. III. Kötet. Budapest, 1907

16 Gyarmati: *Nyilvánosság*... 25-27

kalap- és divatárú raktár, menyasszonyi kelengye üzlet, gyapjúszövet és ruhatár.¹⁷ A Főtéren Katz és Mendel ruhakereskedése, illetve Püspöky divatruháza, harisnyakötő gyáranak termékei várták a vásárlókat. Mellettük számos kereskedő működtetett ruhakereskedést a város különböző pontjain.

A sportolni vágyók számára 1890-ben Terkál József kesztyűforgalmazó vívófelszerelést, kesztyűket, maszkokat és kardokat kínált a főtéri üzletében. Kovács József sportingeket és harisnyákat, Sebesta Jakab pedig teljes sportruházatot kínált.¹⁸

A kolozsvári kulturális élet egyik központja az 1792-től működő állandó színtársulat volt. 1821-ben felépült a Farkas utcában a társulat első kőszínháza, amely 800 férőhelyes volt. Megnyitó darabjára pályázatot hirdettek, erre írta Katona József a Bánk Bánt. Híres magyar színészek sora kezdte itt pályafutását, vagy tagja volt a kolozsvári társulatnak: Jancsó Pál, Kótsi Patkó János, Oroszfői Pergő Celesztin, László József, Gyulai Ferenc, E. Kovács Gyula, Szentgyörgyi István, Déryné, Ungár Anna, Néb Mária, Prielle Kornélia, Laborfalvy Róza, Jászai Mari. Az utolsó előadást, a Bánk Bánt, 1906. június 17-én tartották meg itt.¹⁹

1903-ban a Farkas utcai épületet tűzveszélyesnek nyilvánították. Tisza István miniszterelnök döntésével az Újfalvy Sándor hagyatékából és közadakozásból 1904-ben megindult a Hunyadi téren az új színház építése, a bécsi Fellner és Helmer cég kivitelezésében. Az avatás 1906. szeptember 8-án történt meg nagyszabású ünnep közepette. Sajnos a Janovics Jenő vezette társulat 1919. október 1-ig használhatta csak épületét, ekkor az új román vezetés átvette a színházat, a magyar társulat pedig a sétatéri nyári színparkba költözött.²⁰

A Sétatér szélén, a Szamos partján 1874-ben favázás, két emeletes nyári színparkot emeltek Zimmermann Henrik tervei alapján, hogy a melegebb hónapokban előadásokat tarthassanak itt is. Ezt az épületet Janovics Jenő kezdeményezésére az 1909/10-es évad során betonvázás, szecessziós épülettel helyettesítették.²¹ Ide költözött 1919-ben a magyar társulat, és azóta is itt működik a magyar színház és opera.

A századfordulón rendkívül élénk egyesületi élet zajlott Kolozsváron. Az irodalmi, közművelődési, művészeti, gazdasági, ifjúsági, női, jótékony-

sági, egyházi, illetve sport klubok tagjainak száma körülbelül 10000 körül mozgott. A társadalmi egyesületek között 1868-tól folyamatosan megtaláljuk a sportegyleteket is.

A rendszeres testmozgásnak komoly hagyományai voltak a városban, ahol a reformkorban viadaliskola és lovaglósiskola is működött. A szabadságharc bukása után viszont a sportegyesületek hosszabb ideig nem működhettek, ám a kiegyezés lehetővé tette az újraelalakulásokat, illetve az új egyesületek alapítását. A sportolni vágyók megtalálták helyüket valamelyik sportegyesületben, ezek pedig rendszeres sportolási lehetőséget, versenyeket, bálakat szerveztek a kolozsváriak számára. Mivel ezeket az egyesületeket nem támogatta az állam és saját forrásokból tartották fenn magukat, népszerűsítő rendezvények lebonyolításával próbálták új tagokat beszerezni, a sport iránt rajongók pedig nagy szeretettel támogatták ezeket az egyesületeket.

A kiegyezés után a nagy hagyománynak örvendő vívás körül indult meg az első szervezkedés. A vívóknak szükségük volt egy korszerű vívóteremre, ugyanakkor a városnak igénye volt egy megfelelően nagy tornateremre is a középiskolások számára. Így 1872-ben megalakult a Torna- és Vívó Egylet, amelynek tornaterme (közismert nevén Tornavívoda) 1873-ra épült fel.²² Az atlétika megjelenése után az egylet aktivitása hanyatlani kezdett, majd a századfordulón eltűnt a helyi sportéletből.

1872-ben a korcsolyát szeretők csoportosultak a Kolozsvári Korcsolyázó Egyletben (KKE). Az egyesület 1873-tól bérbe vette a sétatéri tavat, télen a korcsolyázást, nyáron pedig a csónakázást biztosította. Rangos korcsolyabálok és versenyek sorát rendezték itt meg, emellett a tó jegén számos szerelem is kötődött, hiszen ez a téli testmozgás lehetőséget adott a hölgyek és urak találkozására, a kellemes közös időtöltésre.²³

1873-ban alapította meg dr. Haller Károly a Lövészegyletet, amely hamarosan kertet és Lövdédét alakított ki a Sétatér végén. Az egylet szoros kapcsolatot ápol a szepeni és bukaresti céllövőkkel, rangos versenyek, találkozók és majálisok sorát rendezték a Lövdédében. Az 1880-as években megszűnt az egylet működése.

Az atlétika eszméi 1884-ben fogantak meg Kolozsváron, amikor megalakult a Kolozsvári Atléti-

17 Sas: *Mesélő képeslapok...* 48-51.

18 A reklámok a Kolozsvári Athletikai Club őszi viadalának versenyzetében jelentek meg 1890-ben.

19 Gaal: *Kolozsvár...* 100.

20 Asztalos Lajos: *Kolozsvár. Helynév- és településtörténeti adattár.* Kolozsvár, 2004, Polis Könyvkiadó, 353-354.

21 Gaal: *Kolozsvár...* 69

22 Killyéni András: *Elfelejtett örökségünk. Kolozsvár sportlétesítményei az első világháború előtt.* Kolozsvár, 2010, a szerző magánkiadása, 10-20.

23 Killyéni András: *A kolozsvári sportélet hőskorának képes története.* Kolozsvár, 2009, Apáczai Csere János Baráti Társaság, 21-23.

kai Club (KAC). Az egyesület nagy népszerűségnek örvendett, hiszen az atlétika, a szabadon gyakorolható testmozgások, illetve a játékokat kedvelők mellett az egyesületbe beiratkoztak a vívók és a kerékpárosok is. 1885 és 1890 között a KAC volt Magyarország legerősebb atlétika egyesülete, bajnokait országos szinten ismerték és tisztelték. Sajnos, belviszályok miatt, az egyesület aktivitása minimálisra csökkent 1891 után.²⁴ Ennek ellenére túlélte az első világháború utáni nehézségeket és 1920-tól a kolozsvári magyar sportélet fellegvára lett.

1890-ben a kerékpárosok saját egyesületet alapítottak. A nagy népszerűségnek örvendő egyesület 1894 szeptemberében megnyitotta modern pályáját a Sétatéren, ezután pedig számos országos versenyt szervezett. A kerékpárral rendelkező polgárok éltették az egyesületet és rendezvényeit, a kíváncsi közönség pedig nagy számban követte a versenyeket.²⁵ A századfordulón ez az egyesület meggyengült, majd megszűnt, a pályát pedig lebontották.

A századfordulón a kolozsvári iskolák megkezdték saját tornatermeik építését, illetve tornanarok alkalmazását. A sport iránti szeretet ekkor már az iskola padjain megfogant, a különböző sportokért rajongók száma pedig megnőtt. Az atlétika, a torna, vagy csak a testmozgást kedvelők a kilencszázas évek elején megalapították Kolozsváron Magyarország harmadik egyetemi sportegyesületét, így 1902-ben létre jött a kolozsvári Egyetemi Atlétikai Club (KEAC), amely az első világháború végéig meghatározó szerepet töltött be a kolozsvári és a magyar sportéletben.²⁶ 1905-ben a Kereskedelmi Akadémia diákjai alapítottak egyesületet, 1907-ben pedig megalakult a vasutasok sportegyesülete. A két klub labdarúgócsapata szép eredményeket ért el az első világháború előtt.

A művelődés, a társadalmi fejlődés következtében egyre nagyobb hangsúly került az egészségi állapot megvédésére, a gyógyításra, a betegségek elkerülésére. Az 1890-es népszámlálás adatai szerint a kolozsvári polgár egészségi állapota feltűnően javult az elmúlt évek állapotához képest. Míg 1880-ban 1000 lakosra 39 beteg jutott, 1890-ben ez az átlag 13-ra csökkent. Az 1890-es felméréskor 427 beteget találtak, közülük 215 férfi és 212 nő volt.²⁷

24 Killyéni András: *Az ő neve csillag a magyar sport egén.*

Dr. Somodi István emlékalbuma, Kolozsvár, 2008, Apáczai Csere János Baráti Társaság, 7-9.

25 Killyéni András: *Vasparipák Kolozsvárott*. Kolozsvár, 2010, a szerző magánkiadása, 65-68.

26 Killyéni András: *Az ő neve...*, 9-10.

27 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás*

Ezt az állapotot az egészségügyi ellátás javulása, illetve a városi infrastruktúra kialakítása (ellenőrzött ivóvíz, csatornázás stb.) hozta.

A dualizmus korában bontakozott ki Kolozsváron a vendéglátóipar is. Szállodák, éttermek, kávéházak, cukrászatok várták a vendégeket különböző szolgáltatásokkal, étel- és italkülönlegességekkel. A kávéházak száma ugrásszerűen megnőtt a századfordulón. Az urbanizáció folyamatában a városi polgári élet megkívánta a kávéházakat, a kávéházak pedig tükrözték a nagyvárosi hangulatot. A férfiak második otthona, a találkozás, a társalgás, a beszélgetés, a szórakozás, társas élet gócpontjává tette a kávézókat, ahol lapokat, információkat, híreket és sokszor pletykát is megosztottak egymás között a kliensek. Minden kávéháznak megvolt a légköre, rangja és törzsvendégei. Ugyanakkor a középosztálybeli polgár tudta, melyik kávézó illik hozzá, illetve melyikhez illik ő.²⁸ A kávéházakban gyakran lehetőség nyílt különböző kártyajátékok, illetve biliárd vagy teke játszására.

A polgári életvitel fontos része lett a pihenés, a kikapcsolódás. A városi élet legegyszerűbb kikapcsolódási lehetőségét a parkok nyújtották, ahol az emberek kedvükre sétálhattak, emellett lehetőség nyílt a polgári érintkezésre is. A nyári szabadidőben elterjedt szokás lett a nyaralás, amikor általában a család távozott a városból és vidékre, rokonokhoz, üdülőtelepekre költözött rövidebb-hosszabb ideig. Az uszodák, a fürdők, a sportegyesületek lehetőséget nyújtottak a rendszeres testmozgásra, a XIX. század végén pedig elterjedt a turizmus is, úgy gyalog, mint kerékpáron.

A XIX. század elején Kolozsváron is megkezdődött a köztertek kialakítása. A zöldövezetek lehetőséget nyújtottak sétálásra, kikapcsolódásra. Az urbanizáció folyamatának hatására közkedveltek lettek, a város polgárai nagy szeretettel látogatták őket. A kolozsvári parkok, zöldövezetek közül kiemelkedik a Sétatér, a Múzeum-kert, de ide sorolható a Házsongárdi temető, illetve a Tornavivoda kertje is. Kisebbségi parkokat alakítottak ki a Trencsín téren, illetve az óvári piac helyén. Közkedvelt sétahely volt az Erzsébet sétaút, amelyet dr. Haller Károly javaslatára 1900-ban alakítottak ki a Fellegvár déli oldalán. Erzsébet királynéről nevezték el, kinek mellszobrát a sétaút mellett helyezték el.²⁹

A dualizmus kori város életét meghatározta a Sétatér. Kialakításának gondolata a XIX. század elején fogalmazódott meg először. 1812-ben meg-

eredményei. I. kötet, Budapest, 1893.

28 Hanák (főszerk.): *Magyarország története*, 473.

29 Asztalos: *Kolozsvár...* 135.

kezdődött a Szamos és a Malomárok közötti vízenyős terület, a Hangyásberek rendezése, bérbeadása. 1827-től a Jósika Jánosné vezette Asszonyi Jótékony Egyesület bérrelte, ekkor kezdődött meg a folyóvíz-szabályozás is ezen a részen. 1838-ban a gubernium visszaköltözött Kolozsvárra, ekkor Sétahely bizottság alakult, amely felkérte Hermann Sámuel tervezőmérnököt, készítse el a park tervét. Hermann munkájának szakszerűségét jelzi, hogy napjainkig szerkezeti változás nem történt a Sétaterén. A parkban a hossz tengely mentén kialakították a sétányokat, melyeket vadgesztenyefák öveztek. A középső sétányon a fogatok, hintók, a két szélsőn a gyalogosok sétálhattak.³⁰

Bár 1848-ra a Sétatér a kolozsváriak kedvelt pihenőhelye lett, a forradalom bukása után hanyatlani kezdett. 1860-tól a Sétatér Bizottság (melynek elnöke gróf Mikó Imre volt) rendezte a további bővítést, 1866-tól pedig egyetként, részvényes alapon, rendezte tovább a kialakítást. Az 1870-es évektől a sétálni, pihenni vágyók mellett nyáron a csónakázók, télen pedig a korcsolyázók népesítették be a sétateret. A régi padok mellé újakat helyeztek el, akár 800-1000 ember is üldögélhetett itt. Zenepavilon épült, ahol az évek során Kolozsvár jeles nép- és katonazenekarjai játszottak. 1886-tól a park városi gondozásba került vissza, a századvégi anyagi és politikai stabilitás eredményeként 1896-ban elkészült a Kolozsvári Korcsolyázó Egyesület korcsolyapavilonja, 1897-re pedig a kaszinó és a díszes szökőkút.³¹

A Sétaterén minden megtalálta helyét. Hangulatát Grandpierre Emil örökítette meg. *Most, hogy a jó Isten kimosdatta, tisztába tette, most menjenek ki a Sétatérre. Vegyék sorra minden bokrárt. De legyetek figyelmesek, legyetek óvatosak, hogy meg ne zavarjátok a tapasztalatlan szerelmes párokat, akik a tavaszi lomb alatt, tavaszi illatokkal terhes szellőtől, ifjú szerelemtől megittasulva, önfelédten andalognak egymás karján... Inkább gyönyörködjenek a fáknban, az arany-vörös csúcsú óriási nyárfákban, az ezernyi csillogó karos gyertyatartóval megrakott, most még halványzöld gesztenyefákban, a csupasz, fehér törzsű, széles ezüstös levelű hatalmas platánokban, az üde, új hajtásokkal telt, mélyzöld fenyőfákban, bogos gyertyánokban, büszke kőrisfákban.*³²

A park folyamatosan növekedett, a város polgárai pedig télen-nyáron látogatták. Sajnos az első világháború után megkezdődött a sétahely tépázása,

ápolására pedig egyre kevesebb erőt fordítottak. Ennek ellenére a Sétatér máig megőrizte jellegét, a város lakosai számára ma is egyedi kikapcsolódási lehetőséget biztosít.

Az urbanizáció, az új nagyvárosi élet, a polgárosodás hatásaként elterjedt a középosztályban a nyaralás. Magyarország-szerte a nagyvárosi polgárok szívesen utaztak a családdal nyáron vidékre, mindenki anyagi lehetősége szerint. Divatos volt a Balaton, a Fiume környéki tengerpart, a Tátra, valamint az erdélyi hegyek üdültelepei.³³

A kolozsváriak számára a nyaralási vágy elterjedését elsősorban az új vasúthálózat hozta el. A Nagyvárad-Kolozsvár vonal felavatása után (1870) megindult a turistaszállítás is a két város között. 1873-ra elkészült a Kolozsvár-Tövis vonal is, így ekkor már Medgyes-Szegvár-Brassó irányába is lehetett közlekedni. Vonatok közlekedtek Tövis és Gyulafehérvár között, így az 1868-ban megnyitott Arad-Gyulafehérvár vonallal is kapcsolat létezett. 1873-ban Kolozsvárról vasúton el lehetett érni az erdélyi városok nagyobb részét: Arad, Temesvár, Nagyszeben, Brassó, Medgyes, Segesvár, Marosvásárhely, Gyulafehérvár, Petrozsény. 1880-1900 között újabb vasútvonalak készültek el, összesen 2174,1 kilométernyi távon. Ekkor alakult ki a mai erdélyi vasút legnagyobb része, így Kolozsvárról már vonat járt Désre, ahonnan összeköttetés volt Besztercére, Zilahra, Nagybányára, Nagykárolyba és Szatmárnemetibe. Ugyanekkor a Székelyföld nagyobb városait (Sepsiszentgyörgy, Csíkszereda, Székelyudvarhely) is meg lehetett közelíteni vasúton.³⁴

Az uszodák és fürdők a XIX. század elejétől jelen voltak a városi közéletben. Az első fapalánkos, fedetlen uszodát az 1830-as évek elején alakították ki, gróf Kendeffy Ádám és báró Wesselényi Miklós közbenjárásával. Az első modern kolozsvári uszodát viszont az osztrák hadsereg kolozsvári parancsnoka, Urbán tábornok építtette a katonaság részére 1855-ben.³⁵ Ez az uszoda a XX. század elejéig működött, 1911-ben, a sporttelep építéskor bontották le.

A város második uszodáját a Diána fürdőben alakították ki. A Fürdő utca elején, a Sétatér bejáratának baloldalán, dr. Szombathelyi Gábor városi főorvos 1843-ban nyári használatú fürdőt létesített. 1852-ben elkészült a gőzmotorral működő állandó

30 Fekete Albert: *Kolozsvári kertek*. Kolozsvár, 2004, Művelődés, 30-35.

31 Killyéni: *Elfelejtett örökségünk...* 28.

32 Nagy: *Ó, kedves Kolozsvár*, 136.

33 Hanák (főszerk.): *Magyarország története*, 473.

34 Egyed: *Falu, város, civilizáció*, 108-111.

35 Kóváry László: *A kolozsvári sétatér keletkezése és fejlődése 1812-1860*, Kolozsvár. 1886, „Magyar Polgár” könyvnyomdája, 15.

gőz- és kádfürdő, mely 1869-ben leégett. 1875-ben nyitották meg ismét a kor színvonalának megfelelően, 1894 nyarán pedig átépítették. Az átépítéskor uszodát is létesítettek. A *Diána fürdőnek tisztán kezelt tágas uszodája van, melynek mellék helyiségei kitűnő zuhanyokkal vannak ellátva* – számolt be a korabeli sajtó.³⁶ A következő évben a Diána fürdő vezetősége Budapestről szakképzett úszómestert szerződtetett azok számára, akik szerettek volna rövid idő alatt úszni megtanulni. De nem csak ezzel vonzotta a fürdő az úszni vágyókat. Példás rendjéről és tisztaságáról ismerték, valamint a hűsítő hideg zuhanyairól.³⁷

Kolozsváron a XIX. század elejétől működtek közfürdők, közülük az első a Flóra fürdő volt a Kül-Monostor utcában. Az 1860-as évek végétől a Fürdő utcában több ilyen vállalkozást is működtött hosszabb-rövidebb ideig: a Flóra, a Diána, a Neptun, valamint a Széchenyi fürdő. Mellettük a Széchenyi téren működött a Torna fürdő, amely helyén később az Erzsébet gőz- és kádfürdőt alakították ki.³⁸ A város szélén, az állomáson túl, működött a Nádas-fürdő.

Az 1880-as évek végétől egyre népszerűbbé vált a turizmus eszméje. Atléták, kerékpárosok kezdtek hosszabb kirándulásait. Az EMKE javaslatára 1891-ben megalakult az Erdélyi Kárpát Egyesület (EKE). Az egyesület célja a szervezett formában gyakorolt természetjárás és más turista rendezvények szervezése volt. Összetartó és közösségformáló hatása mindvégig jótékonyan érződött az erdélyi magyar társadalomban. Az egyesület első elnöke gróf Bethlen Bálint, a taglétszám az alakuló közgyűléskor 300 körül volt, ez azonban már az első évben megkétszereződött és azután is gyorsan növekedett.³⁹

A természetjárást az EKE csoportos kirándulások révén oldotta meg. A kirándulók bejárták Erdély természeti szépségeit, ehhez nagy segítséget jelentett, hogy az egyesület a századfordulóra teljes menedékházrendszert működtetett. 19 menedékház, a csúcsokon kiépített kilátótoronyok, bérelt paraszt- és erdészházak, kijelölt turistautak várták a kirándulókat Erdély-szerte. Az EKE hatására fejlődésnek indult az ásványvizek palackozása, a fürdők és klimatikus gyógyhelyek fejlődése. Borszék, Tusnád, Korond, Málnás, Szováta, Kovászna, Gyilkostó, Bálványos vagy Sugás ez időben lettek a pi-

henni vágyók, illetve a gyógyulni óhajtók kedvenc célpontjai.

A szórakozás legismertebb polgári formáját a kaszinó jelentette. Az arisztokrácia a kolozsvári kaszinót látogatta (Deák Ferenc utca), az értelmiség a nemzeti kaszinót (Főtér, Bánffy palota). A polgárság megtalálta helyét a különböző társalgókban és körökben: Társadalom (Majális utca), tisztai kaszinó (Mátyás Király tér, Rhédey ház), román kaszinó (Deák Ferenc utca), Egyetemi Kör (Kossuth Lajos utca, régi unitárius kollégium), Kereskedők Társulata (Deák Ferenc utca és Tivoli utca sarkán), Iparos Egylet (Mátyás Király tér 23.). A kaszinók tagja; a társak által bevezetett utazókat mindig szívesen látták.

Nagy sikernek örvendett a szabadidős aktivitások között a mozizás is. A városban 1897 januárjában vetítettek először mozgófilmet. Az első filmszínház 1906-ban nyílt meg, tulajdonosa Udvari András, aki a Wesselényi utcai Mezei Szállodában bérelt helyiséget. Udvari 1908-ban új filmszínházat nyitott a Ferenc József út elején, majd 1910-ben felépült a 17 lakást, 10 üzletet, illetve egy 600 férőhelyes filmszínháznak is helyet adó, Kappeter Géza által tervezett, Uránia palotája a Ferenc József úton. 1912-ben Janovics Jenő rendezett be filmszínházat a nyári színparkban. 1913-ban újabb mozi nyílt az Egyetem utcában, Sebestyén Dávid új palotájában.⁴⁰

A szabadidő és az ünnepek alkalmával rendezett majálisok, táncmulatságok is nagy népszerűségnek örvendtek. A majálisok és nyári mulatságok egyik közkedvelt helyszíne a Lövölde kertje és épülete volt. Itt rendezték a polgári egyletek a századfordulón a „táncvigalmaikat”, hiszen az épület és a kert erre tökéletes helyszínt nyújtott. *A szabadban volt két nagy kör alakú térség, egyesre, keményre vert földdel. Petróleumlámpák, színes lampionok világítottak le a szépséges kolozsvári lányokra, amint sokszor mind a két köröndben, két bandával mulattak. Ha aztán igen hűvös volt az este vagy hirtelen eső támadt – ami a régi májusi időjárásban mindennapos volt –, bekerekedtek a nagy szállába s ott folyt a mulatság reggelig.*⁴¹ Híres mulatóhely volt a XIX. század végén az Újvilág, amely a Diána-fürdő épületében működött, a Stadler-kert, a Reuter-kert vagy a Szegedi-kert.

Az első világháború kitörésekor a kolozsvári polgár életvitele nagyban hasonlított a nagyvárosiéhoz. A munka mellett nagy hangsúlyt fektetett a pihenésre, kikapcsolódásra, színházat, kávéházat látogatott, sétált a parkokban, kirándult. A polgári család életéből pedig nem hiányozhatott a sport és a mozgás öröme.

36 Ellenzék, 1895. július 2.

37 Killyéni: *Elfelejtett örökségünk...* 37-39.

38 Asztalos: *Kolozsvár...* 159, 354, 135.

39 Killyéni András: *A kolozsvári sportélet életrajzi gyűjteménye (1818-1918)*. Kolozsvár, 2004, Ábel Kiadó, 31.

40 Gaal: *Kolozsvár...* 24

41 Nagy: *Ó, kedves Kolozsvár*, 136

SZOBROK SORSA, MEGSZÁLLÁS IDEJÉN

Pozsony, 1919–1921

Pozsonyt 1919. január 1-jén szállták meg a 33. cseh legionárius gyalogezred Riccardo Barreca olasz ezredes vezette alakulatai; a magyar helyőrség parancsnoka, Leölkes Sándor alezredes, látván a védelem esélytelenségét, több óras tűzharc után már előző délután parancsot adott csapatainak a Duna jobb partjára való átvonulásra.¹ A város katonai és polgári vezetői egyébként már korábban lemondtak az antant-döntés értelmében Pozsony birtokbavétele céljából érkező reguláris alakulatokkal vívandó esetleges harcokról; a magyar kormány-nyal együtt tudomásul vették, hogy a karácsonyi Vyx-jegyzék értelmében a magyar–csehszlovák demarkációs vonal a város alatt fog húzódni; arra persze nem gondolhattak, hogy a megszállás végleges. Abban bíztak, hogy a később megtartandó békeszerződések vezérfonalát Wilson amerikai elnök emlékezetes pontjai adják majd, köztük a legfontosabb, amely a népek önrendelkezési jogáról szólt. A pozsonyi magyar és német polgárok és munkások sem hitték, hogy a tárgyalóasztalnál ülők ne méltányolnák majd a város őslakossága többségének akaratát. A szlovákoknak a város összlélekszámán belüli aránya akkor még a tizenöt százalékot sem érte el; esetleges elszakadási törekvéseikről egyébként nem is igen lehetett tudni; elitjüknek egy kis töredéke volt ebben az időben a „csehszlovák” egység híve, a világháború kezdeti szakaszában közülük is többen „háborúpárti”-ként nyilatkoztak meg, illetve hazafias kötelességük teljesítésére intették híveiket. 1918 őszenek elejéig a későbbi csehszlovákiai magyar kisebbség legképzettebb politikusa – az Országos Keresztényszocialista Párt elnöke –, ekkor még szintén a budapesti parlament tagja, Szüllő Géza sem tapasztalt meg semmit a szlovákok állítólagos elégedetlenségéből, sőt azután is csak apró jelek figyelmeztették az elkövetkezendőkre: „1918 szeptemberében mutat-

koztak az első nyugtalanító jelenségek. Beszámoló körúton voltam választókerületemben, Bazinban és Modorban és mint azelőtt, most is igyekeztem megtalálni az összhangot a szlovák vezetők és a magyar hatóságok képviselői között. Velem voltak a szlovákság vezetői közül Zoch Sámuel modori evangélikus lelkész, Jammiczky Ottokár bazini városi ügyész és Dusek Győző királyi közjegyző is. Zoch ekkor már tudott arról, hogy a szlovákok szeptember végén értekeztetést fognak tartani – erről később bizonyosodtam meg –, de sem előttem, sem a társai előtt nem tett említést semmiről. Dusek például annyira nem tudott semmiről, hogy még engem kért meg, hogy helyeztessem át Pozsonyba közjegyzőnek a magyarság érdekeiben tett működése jutalmaként. Annál nagyobb volt a meglepetésem, amikor szeptember vége felé egyik pártfogoltam, Fábry Pál, bizalmasan közölte velem, hogy a nyugati hatalmak már megegyeztek abban, hogy megteremtik Csehszlovákiát és az autonóm Szlovenszko fővárosa Pozsony lesz. A megrendítő hírről nyomban értesítettem Wekerle Sándor akkori miniszterelnököt, de ő lelkisínylő kézmozdulattal vette ezt tudomásul és napirendre tért felette.

Szeptemberben többször is jártam Bazinban és Modorban, de Zoch még mindig nem mert nyíltan beszélni.”²

Érdekes adalék a pozíció- és világnézet-változtatások ügyéhez, hogy Zoch azelőtt Szüllő kortese, a megszállás után pedig Pozsony város és Pozsony megye csehszlovák zsupánja lett. Duschek – illetve Dušek – Győző szintén 1919-ben, a csehszlovák

² Szüllő Géza: *Husz magyar esztendő. Visszaemlékezéseim az elszakított Felvidék küzdelmeire*. Pesti Hírlap, 1939. február 12., 3. p. – Tanulmányomban a korabeli idézeteket betűhíven közlöm. Itt jegyzem meg továbbá, hogy a magyar közéletben 1918 vége előtt keresztnevük magyar változatával szereplő szlovák politikusokat a magyar lapok a megszállás után is így, tehát magyar nevükön emlegették. Így említi őket a Híradó című napilap is, mely fő forrásom volt a pozsonyi főhatalomváltás néhány vonatkozására irányuló, nemrég lezárt kutatásaim során.

¹ A város elfoglalásáról és előzményeiről lásd: Fogarassy László: *Az őszirózsás forradalom Pozsonyban*. Irodalmi Szemle, 1968. 9. szám, 810–816. p.

érában kormánybiztos-helyettes lett Pozsonyban, Fábry pedig zsupán Sáros megyében.

Pozsony vezetői december 31-én este a pályaudvar állomásfőnöki irodájában közölték Barreca ezredessel, hogy fegyveresek híján a várost megvédeni nem tudják, a legionisták bevonulását tudomásul veszik, de tiltakoznak ellene, s Kánya Richárd polgármester-helyettes és Wittich Pál, az éppen aznap kinevezett szociáldemokrata népbiztos³ másnap közzétették a város lakosságához szóló felhívásukat, amely a Barrecától származó információknak megfelelően tartalmazta, hogy a megszállás *ideiglenes jellegű*, Pozsony végleges sorsáról a békekonzferencián születik majd döntés, amely nyilván tiszteletben fogja tartani a lakosság akaratát.⁴ A város átadását rögzítő – Jankovich Marcell által lefordított és közreadott – dokumentumban a bevonuló alakulat parancsnoka és a katonákkal érkező szlovák politikusok a következő fontos kötelezettségeket vállalták:

„A csehszlovák kormány képviselői és a csehszlovák entente-csapatok parancsnoka ünnepélyesen kijelentik, hogy a várost csupán a lakosság biztonsága céljából, a wilsoni elvek alapján kötendő békekötésig szállják meg katonai karhatalommal. Ünnepélyesen kijelentik, hogy a polgárság élete és vagyona biztonsága érdekében megfelelő gondoskodás történik. Kijelentik, hogy az egész tisztviselői kart, amennyiben a csehszlovák állam és a csehszlovák entente-csapatok exponensei ellen nem vétenek, helyeiken meghagyják. Kijelentik továbbá, hogy a lakosság teljes morális és jogi szabadságát tiszteletben tartják és a lakosság ellen, nyugodt magatartását föltételezve, semmiféle erőszakot nem alkalmaznak. Kijelentik, hogy a katonai szolgálathoz szükséges és fontos épületeket és helyiségeket csehszlovák entente-csapatokkal megszállják, azonban a polgári lakosság szabad forgalmát teljesen biztosítják. Egyidejűleg azonban

3 Wittich német nemzetiségű volt, de a korabeli magyar sajtóban rendszeresen ez a névforma szerepel, ezért én is ezt használom. Egyébként a szlovák politikusokhoz hasonlóan ő is tudott magyarul. Népbiztosi kinevezésére azért került sor, mert 1918. december 30-áról 31-ére virradó éjjel kommunista puccskíséret zajlott le a városban, amit csak a szervezett szociáldemokrácia beavatkozásával tudtak megfékezni – a városi párt-szervezetnek pedig ő volt a legtekintélyesebb alakja. Az olasz ezredessel való tárgyaláson résztvevő másik személy, Kánya polgármester-helyettes (majd polgármester) azért képviselte a várost a pályaudvaron, mert Kumlik Tódor polgármester a kommunista puccs napján lemondott.

4 *Mindenkinek!* Nyugatmagyarországi Híradó, 1919. január 2. [1.] p.

kijelentik, hogy a polgári lakosság tökéletes lefegyverzését, amennyiben ez szóba kerül, feltétlenül végre kell hajtani és ezt a városi hazai rendőrség közegei hajtásák végre. Egyben kijelentik azt is, hogy elállanak tűszok kiemelésétől, vagyonelkobzásoktól és internálásoktól. A lakosság teljes nyelvi szabadságát mindenképpen garantálják.”⁵

E vállalt kötelezettségeket a megszálló csapatok vezetői és a szlovák – most már „csehszlovák” – politikusok nem tudták teljesíteni. Internálásokra február elején került sor először, miután hivatalosan bejelentették, hogy a csehszlovák kormány szlovenszkiei teljhatalmú miniszterének, Vavro Šrobárnak és kíséretének a városba való bevonulása alkalmából rendezendő „népünnepély”-en többek között a tudományegyetem tanári karának is részt kell vennie. Az, hogy a „szlovák kormány” székhelyét Zsolnáról Pozsonyba tette át, a város lakói számára egyértelmű bizonyosága volt annak, hogy a megszállás ideiglenes voltára vonatkozó utalás pusztán porhintés – a csehszlovák hatalom végleg be akar rendezkedni a magyar és német többségű városban. A tanári testület tehát Polner Ödön rektor vezetésével megtagadta a rendezvény-sorozaton való részvételt, amit hivatalos részről az egyetem bezárása és a tanárok katonai felügyelet alá helyezése követett. A szociáldemokraták, akik előre tiltakoztak a tervezett bevonulási ünnepség miatt, az egyetemet és tanárait sújtó döntést a lelkiismereti szabadság megsértésének minősítették; a hatóságok válaszképpen a miniszter megérkezése előtti napon, február 3-án a ferencendi kolostorba internálták a párt vezetőit – köztük természetesen Wittich Pált is –, továbbá Polner Ödön rektort és Arkauer Istvánt, a patriarkális pozsonyi polgári lap, a korábban Nyugat-magyarországi Híradó – január közepétől városi rendőrfőnöki rendeletre csak Híradó – felelős szerkesztőjét és tulajdonosát. Ezen az éjszakán kezdődött az egész városra kiterjedő sztrájk első szakasza. Tárgyalások, az internáltak szabadlábra helyezése, a sztrájk felfüggesztése, majd újrakezdése után február 12-én a szintén a szociáldemokraták által szervezett nagygyűlést – amely a demonstrációsorozat ünnepélyes lezárását jelentette volna; az emberek arra készültek, hogy másnap újra felveszik a munkát – a legionáriusuk szétverték, összevissza lövöldözve hajtották, kergették a tömeget; az akciónak nyolc halálos áldozata és kéttucatnyi súlyos sebesültje volt, s több mint hatvan személy szenvedett könnyebb

5 A dokumentumot közli Jankovics Marcell: *Húsz eszten-dő Pozsonyban*. Franklin Társulat, Budapest [é. n.], I. köt., 58–60. p. (Kiemelések az eredetiben.)

szerűléseket. Az áldozatok közé tartozott maga Barceca ezredes, az olasz várospancsnok is, akit saját cseh katonája ütött le puskatussal, mert meg akarta állítani a dühöngő legionáriusokat. (Ez utóbb alátámasztani látszott azt a feltételezést, hogy a vérfürdőt eleve a csehek provokálták volna.) Néhány nappal később az egyik megszálló katona lelőtt egy tizenéves kislányt.⁶

A magyar és a német polgárság és munkásság egyébként a „szlovák kormány” Pozsonyba való bevonulásának napjaiban alkalmazta először a teljes passzivitás fegyverét – aki tehetett, az első napon, február 4-én ki sem lépett háza kapuján. A február 12-i vérfürdő után még egyszer került sor hasonlóra. A teljhatalmú minisztérium nem elégedett meg a magyar nemzeti színek és jelképek használatának megtiltásával, rendeletet adott ki arról is, hogy március 15-ét nem szabad megünnepelni.⁷ A nemzeti ünnep napján történeteket a Híradó emígy foglalta össze: „[...] nem maradt más hátra, mint csendben, lélekben ünnepelni. És ez meg is történt. Délelőtt 9 órától 10 óráig a munkásság általános szünetet rendelt el, amikor nemcsak a gyárakban, a műhelyekben állottak meg a gépek, hanem bezárták az összes üzleteket, bankokat, mindent, még a villamos közlekedés is szünetelt. Csend volt, ünnepi csend a városban, a csunya, első időben alig volt járó-kelő az utcákon, csak a felfegyverzett őrségek vonultak fel minduntalan tisztek vezetése mellett. A hatóság nagy apparátussal készült minden tüntetést elfojtani, a Duna-parton állandóan csapatok cirkáltak, lovasrendőrök járták keresztül-kasul a várost, de a lakosság méltóságteljesen viselkedett.” A Petőfi-szobor elé cserépbe ültetett tulipánokat, csokrokat raktak, a szobrot megkoszorúzták. A környéket virágerdő borította el.⁸

Néhány nappal később, a magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltását követően megkezdődtek az újabb internálások. Március 25-én jelent meg a pozsonyi Híradóban, hogy Vavro Srobár a Csehszlovák Köztársaság 1918. december 10-én kelt 61. számú törvénye, továbbá egy érvényben hagyott magyar törvény, az 1912. 60. tc. 12. szakasz 3., 4.

6 A vérengzésről, előzményeiről és áldozatairól, a korabeli fontosabb, ide kapcsolódó sajtóközlemények adataival lásd Filep Tamás Gusztáv: *A történelem továbblapoz. Legionáriusattak Pozsonyban, 1919. február 12-én.* In uő: *A humanista voksa. Írások a csehszlovákiai magyar kisebbség történetének köréből 1918–1945.* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony 2007, 19–25. p.

7 *A szlovák minisztérium megtiltotta március 15-ének megünnepelését.* Híradó, 1919. március 9., 4. p.

8 *Március tizenöt.* Híradó, 1919. március 16., 3. p.

alapján rögtönítélő bíraskodást, statáriumot hirdetett ki Szlovákia egész területére,⁹ „hütlenség, lázadás, gyilkosság, szándékos emberölés, közegészség ellen halál okozásával elkövetett bűntett, rablás, gyújtogatás, a vízaradás okozásának bűntette és a vaspályákon, távirókon (távbeszélők), vagy hajókon elkövetett közveszélyes cselekmények bűntette” esetére. Ezeket a trencsényi törvényszék mint rögtönítélő bíróság halálbüntetéssel fogja sújtani. A miniszter betiltott továbbá minden nyilvános gyűlést, utcai csoportosulást, illetve polgári személyek bárminő fegyverviselését. Utasította a zsupánokat, szabják meg a vendéglátó- és mulatóhelyek záróját. Ezen időpontok után csak az tartózkodhat az utcán, aki ezt igazolni tudja. A tilalom megszegőit háromhavi fogházzal és 5000 korona büntetéssel lehet sújtani. Rögtön a statárium kihirdetése után, 25-én kedden „a déli órákban” „katonai intézkedés folytán” számos polgárt és munkást letartóztattak – többek között Jankó Zoltánt, a Károlyi-kormány volt főispán-kormánybiztosát, Arkauer Istvánt, a Híradó felelős szerkesztőjét, dr. Fejér Miksa tb. városi főügyészt, Wittich Pált és több szociáldemokrata vezetőt, aktivistát, s az ezt tartalmazó hír szerint állítólag mindannyiukat Illavára szállították.¹⁰ Az internáltak ügyében küldöttségek járultak Zoch zsupánhoz, majd dr. Ivánka Milán belügyi referenshez;¹¹ az utóbbi kinyilatkoztatta, hogy „az internáltakat nem fogják szabadon bocsájtani mindaddig, amíg Magyarország meg nem szállott területén a most

9 *Statárium az egész megszállott területen.* (Hirdetmény.) Híradó, 1919. március 25., 3. p.

10 *Internáltak egy csomó pozsonyi polgárt és munkást.* Híradó, 1919. március 27., 2–3. p. A lapban és egy másik pozsonyi magyar orgánumban a közölt névsorral kapcsolatban utóbb pontosítások jelentek meg. Az Illavára hurcoltak első névsorában szerepelt például Hamvas József tanárnak, a filozófus-esszéíró Hamvas Béla édesapjának, a Híradó tárcaírójának a neve is. A május végén indult Revü című hetilap 2., június 4-én megjelenő számának egyik cikke – *Hol van Hamvas József?*, 5–6. p. – azt állítja, hogy bár Hamvas valóban rajta volt az internáltak listáján, s a lapokban is az jelent meg, hogy elvitték, valójában megszőkött a lefogatása előtt, és Szlovenszko területén, de ismeretlen helyen tartózkodik. A cikk írásának időpontjában az internáltak már hazatértek, nyilván ő is hazajöhetne, csak nem tud róla. (Hamvast utóbb, 1920-ban kiutasították Csehszlovákiából.)

11 *Az internált pozsonyi polgárok és munkások érdekében.* Híradó, 1919. március 30., 3. p. A belügyi referens korábban így nyilatkozott: „Mí a teljes nemzeti egyenjogúság alapján állunk, de hogy ezt milyen formában fogjuk megvalósítani, arról még nem tudok számot adni.” Híradó, 1919. március 13., 3. p.

SZÍN

uralkodó viszonyok meg nem szűnnek. Ez minisztertanácsi határozat”. Illaván egyébként jó dolguk van, szükség esetén azonban cseh- és morvaországi városokba fogják őket szállítani. „*Ivánka* dr. még kijelentette, hogy az internáltakat azoknak az itteni politikai mozgalmak exponenseinek tekintik, melyek Magyarországon a bolsevizmust idéztek elő [sic!] és így a minisztertanács kötelességét teljesítette, amidőn meg akarja akadályozni, hogy itt is odafejlődjenek a viszonyok, amint Budapesten.” Az ismert nevek alapján jól látható, hogy a szlovák referens mindazokat a pártokat – „politikai mozgalmak”-at – „a bolsevizmus” előidézői közé sorolta, amelyek korábban a polgári demokratikus kormányzat többségét alkották: polgári radikálisokat, szociáldemokratákat, függetlenségiakat. (Egyébként az ismert pozsonyi szociáldemokrata vezetők eszmeileg a meg nem szállt területen működő pártnak ahhoz a részéhez – március 21-e előtt már törpe kisebbségéhez – álltak közel, amely ellenezte a kommunistákkal való koalíciót, s amelynek legjelentősebb alakja Garami Ernő volt.) Az internálásra nyilván az ad magyarázatot, hogy Pozsony hamarosan frontvárossá válhatott volna: a Dunán túli része – Ligetfalu – Magyarországhoz tartozott még; a híd túloldalát vöröskatonák őrizték.

Ezeknek a heteknek a pozsonyi állapotát, a magyar Tanácsköztársasággal kapcsolatos képzeteket, az új háború előtti hangulatot örökíti meg – felülnézetből – a Turul című, alighanem többé-kevésbé illegális pozsonyi diáklap egyik számában közölt s az orgánium tréfamestere által jegyzett kuplé:

„Bolsé Viki úr s neje
Készült a nászútra.
»Merre menjünk«, szolt a nő
»Sz úgy be vagyunk csukva!«
De a férjet elfogták
Brunner¹² parancsára.
»Mehetünk már Cuncikám,
Visznek Illavára!«

Refrain:

Furcsa világ, cifra világ,
Mikor lesz egyszer vége hát!
Furcsa világ, cifra világ,
csehül állunk az angyalát!

Nem szabad az orvosnak
Boncolni már Pesten,
Mert a proletár teste

12 Brunner Richárd, a megszállás után, a „csehszlovák” hatóságok által kinevezett pozsonyi rendőrkapitány.

Szent és sérthetetlen.
Ha majd egyszer Kún úrnak,
Kigyul a vakbele,
Ne nyúljanak hozzája,
Haljon kicsit bele! Refr.

Azt hallottam, hogy Pozsonyt
Bombázni akarják.
A szegény lakosságot
Pincékbe zavarják.
Élünk majd, mint a vakond
S az lesz mulatságunk
Hogy a tánciskolába
A pincébe járunk! Refr.

Kérdeztem egy tót zembert,
Hogy mondja meg nékem,
Mért van a híd lezárva,
Által kéne mennem.
Ő vigyorgott ravaszul
S emigy magyarázta:
»Nincs se zapja, se zanyja,
Nohát ezért »z-árva«! Refr.”

A többi strófát a cenzura betiltotta.
(Szerk.)¹³

Az internáltak, néhány főt leszámítva, május közepén hazaérkeztek Illaváról. Hamarosan azonban kiújultak a harcok, megindult a Vörös Hadsereg felvidéki hadjárata, s ez újabb internálások kezdetét jelentette.

A pozsonyi tömeges tüszszedésre június 4-én került sor.¹⁴ Ezen a napon jelent meg a Híradóban a pozsonyi városparancsnoknak, Brau ezredesnek három hirdetménye¹⁵ – az elsőt az előző napon, este 8 órakor adta ki –, amelyekben minden egyes löfegyvernek a parancsnokságon történő átadását, este 9 óras zárórát, ugyanezen időponttól kezdődően kijárási tilalmat és az egyenruha-viselés tilalmát rendelte el – a csehszlovák hadsereg tagjainak kivételével. Brau kötelezte a Monarchia mindazon volt tisztjeit, akik nem álltak csehszlovák szolgálatba, hogy 4-én (tehát a cikk megjelenésének napján) délután 1 és 3 óra között jelentkezzenek a városháza udvarán; aki ennek nem tesz eleget, az

13 *Furcsa világ.....! Időszerű kuplé.* Szövegét írta és zenéjét szerző: Pityu. Op. 37. Előadási jog a szerzőé. Turul, 1919. 6. szám, 6–7. p.

14 Lásd ehhez Jankovics Marcell *Húsz esztendő Pozsonyban* című könyve *Az élő zálog* című fejezetét is: I. m., I. köt., 93–106. p.

15 *Hirdetmény.* Híradó 1919, június 4., 2–3. p.

hadbírótság elé kerül. (A több mint négyszáz volt aktív és tartalékos tiszt elhurcolására egy szerdai napon került sor. Csillapítólag hatott a kedélyekre, hogy a további beidézett tisztek közül, akiknek csütörtökön kellett jelentkezniük, már nem vittek el senkit.¹⁶) Két nap múlva az is kiderült, hogy a hadbírótság réme minden engedetlen állampolgárt fenyeget, újabb hirdetés közölte ugyanis, hogy a hadsereg a bekövetkezett „katonai operációk” miatt átveszi a hatalmat a polgári hatóságok fölött, s hogy a hadsereg nyugat-szlovákiai csoportjának főparancsnoka – Mittelhauser tábornok – úgy rendelkezett, hogy saját területükön az elkövetkező időben a katonai parancsnokok a legfontosabb kormányközegek, akiknek joguk van a főnálló törvények megváltoztatására is; a katonai diktatúrát magasabb (törzs)tisztek és olyan tisztek gyakorolhatják, akiket a nyugat-szlovákiai csoport főparancsnoka vagy a gyalogoshadosztályok parancsnokai fölhatalmaznak.¹⁷ Másnap a közvetlen következményekről kapunk hírt a lapból: A Venkov jelentése szerint „Tegnap 21 magyar zsidót Szlovákországból Prágába hoztak”, annak gyanúja miatt, hogy kapcsolatban álltak „a magyar bolsevik tanácskormánnyal”. A pozsonyi Masaryk pályaudvaron vagonírozták be, és Theresienstadtban (Terezínben) szállították ki őket.¹⁸ A theresienstadti volt orosz hadifogolytábor lett ugyanis az internálás egyik fő központja, a pozsonyi magyar tiszteket is ide hurcolták.

Június 13-án aztán hír jelenik meg arról, hogy az összes tartalékos tiszteket és az idősebb ténylegeseket hazahozzák¹⁹ – az információ dr. Ivánka Milán belügyi referenstől származott –, néhány nap múlva pedig az derül ki, hogy az internáltaknak hetente háromszor levelet, egyszer pedig csomagot (fizetett portóval) lehet küldeni. A levél rövid legyen, és cseh, német vagy szlovák nyelven íródjon, és ne legyen lezárva.²⁰ Néhány napra rá hírt közölt a lap arról, hogy a theresienstadti táborban hivatalosan megszűntették az internálást.²¹ Innen tudjuk meg az eredetileg odaszállított magyar tisztek létszámát: 439-en kerültek Theresienstadtba. A „forgal-

16 A pozsonyi internáltakról. Híradó, 1919. június 7., 2. p.

17 Katonai diktatúra a szlovák területen. Híradó, 1919.

június 6., 3. p.

18 Magyar zsidók internálása. Híradó, 1919. június 7., [1.] p.

19 Az internált katonatisztek...Híradó, 1919. június 13., 3. p.

20 Az internáltakkal postán már szabad érintkezni. Híradó, 1919. június 19., 4. p.

21 A pozsonyi internált tisztek hazatérése. Híradó, 1919. június 24., 4. p.

mi viszonyok” miatt nem térhettek haza egyszerre; a cikk megjelenését megelőző héten egyenként szállingóztak vissza Pozsonyba; „tegnap” (tehát valószínűleg 23-án hétfőn) viszont már egyszerre 132-en érkeztek meg. Ekkor már máshová is kezdtek hazatérni az elhurcoltak; a napilap ugyanezen oldalán *Internálások* cím alatt tíz somorjai, bacsfai és dunaszerdahelyi elhurcoltat neveznek meg mint friss letartóztatottakat, de egyben egy sikabonyi és két dunaszerdahelyi szabaduló neve is szerepel ott. Logikus volt a könnyítés, mert néhány nap múlva tárgyalások kezdődtek Pozsonyban a csehszlovák és a magyar kormány között egy négy kilométer mélységű semleges zóna létrehozásáról.

Csak július első napján találjuk meg viszont az első híradást a Luhaeovicéből visszatartottak hazatéréséről. Róluk Jankovics Marcell írónak, a pozsonyi ügyvédi kamara titkáranak, korábban függetlenségi párti magyar országgyűlési képviselőnek már hivatkozott könyve tartalmaz néhány részletet.

Az internáltak nagyobbik részét – a volt tényleges és tartalékos tiszteket – tehát Theresienstadtba szállították, a többieket – „egyetemi tanárok, lelkipásztorok, újságírók, kenyertűtől ellökött kishivatalnokok, magyar szocialista munkások és másféle magyarok”,²² szerkesztők, vasutas – Luhaeovice fürdővárosba. Jankovics sorstársai közül Dr. Polner Ödönt, az egyetem rektorát, dr. Pekár Mihály „orvostanárt” (szintén az egyetemről), Kazacsay Árpád pozsonyi apátplébánost, Kovács Sándor evangélikus lelkészt, teológiai tanárt, a későbbi püspököt nevezi meg s név nélkül említ két lapszerkesztőt. Az bizonyos, hogy az egyikük Arkauer István volt, ugyanis a Revü című lap – s egyben a Híradó – szerkesztője, Vajda Ernő oda küldött neki üzenetet – nehezen képzelhető el persze, hogy megkapta: „Bizonytalan póstaviszonyok miatt így adjuk tudtul a papának, hogy fia született. Mialatt Arkauer István Luhacovic fürdőben van, idehaza gyönyörű kis fia született hétfőn délelőtt.”²³ Egyébként ismét Jankovics szerint az internáltak semmilyen „nyomatott papírost” nem kaphattak, naplót nem írhattak – viszont nem bántották őket; csak elhurcolásuk óráiban lőttek rájuk Dévényújfalunál a frontra induló cseh katonavonatokból, illetve később a fürdővendégek szidalmazták s fenyegették bottal őket, amikor már bejárhattak a fürdőhelyre.

22 Jankovics Marcell: *Húsz esztendő Pozsonyban*, I. m., I. köt., 98. p.

23 *Kis Híradó*. Revü, 1919. 4. szám, 26. p. (A lapszám június 18-án jelent meg.)

A tuszok kijelölését Jankovics következetlenség tartja, szerinte ez a Stromfeld Aurél irányította offenzíva megindulását követő zűrzavart tükrözte: „Ez az 1919. évi ismételt intézkedés még a hatalom minden gyarlóságát is igazolta és főként az emberismeret tökéletes hiányát. A tuszok megválogatásában nevetséges volt a kapkodás, mert a népiség, nemzetiségi meggyőződés, együttérzés, világnézet, azonos felfogások éppen nem játszottak szerepet. A fődolog az volt, hogy mindenféle emberpéldányból jusson a lakat mögötti Noé-bárákába.”²⁴ Ennek dacára az internáltakból „csodálatos homogen gyülekezet” alakult ki a fogság ideje alatt.²⁵

Ezek után az internálások hosszabb ideig szüneteltek. A továbbiakban egyetlen helyszín maradt meg a régiiek közül: Illava. A következő nagy tartóztatási hullámra az 1920-as választások idején szánta el magát a kormány; ekkor elsősorban a közben megszerveződött magyar ellenzéki pártok aktivistái kerültek a képbe, beleértve a pozsonyi központtal működő magyar–német szociáldemokrata párt tagjait is. Április közepén jelenti először a csehszlovák sajtóiroda, hogy néhány embert vizsgálati fogságba helyeztek,²⁶ a következő napokban pedig már név szerint ismertté válik a legtöbb őrizetbe vett személy; elsőként a lőcseiek és az eperjesiek. A lap április 28-i száma közli, hogy a keresztényszocialisták pozsonyi főtitkára, Tobler János, aki a nemzetgyűlési választásokon már mandátumhoz jutott, tizenkét más helybélivel együtt Illaván van letartóztatásban,²⁷ néhány nap múlva pedig a párt vezetői az összes szavazó nevében a köztársasági elnököt kérik föl: bocsássák szabadon az elhurcoltakat.²⁸

Az internáltak ügyét végül az internálásból kiszabadult pozsonyi keresztényszocialista képviselő, Tobler János viszi a parlament elé: július 9-én Szlovenszko megpróbáltatásait sorolta a képviselőházban, előbb az 1919. február 12-i pozsonyi vérengzést, majd Andrej Hlinkának, a szlovák ellenzéki vezetőnek a letartóztatását is említve: „És azután jött ezen államnak örök szégyene, jött *Illava vára*, hol becsületes emberek konkurenciát csináltak Rózsa Sándornak és egyéb betörőknek és gyilkosoknak.

24 Jankovics Marcell *Húsz esztendő Pozsonyban* I. m., I. köt., 93–94. p.

25 I. m., 98. p.

26 *Vizsgálati fogságban*. Híradó, 1920. április 17., 2. p.

27 *Tobler és Juriga képviselők*. Híradó, 1920. április 28., 3. p.

28 *136.000 választó távirata Masaryk elnökhöz*. Híradó, 1920. május 1., 3. p.

Uraim, még ma is számtalan szerencsétlen és ártatlan ember sínylődik Illaván.

A kormánylapok, a szubvenციót élvező pozsonyi B. Z. am Abend és egyéb lapok azt kürtölik világgá, hogy Illaván már nem ül senki. Ez hazugság. Illaván még ma is ülnek ártatlan emberek. Ilyen a mi kormányunk külpolitikája. (Közbekiáltás: Szégyeljék magukat!)

De uraim, nemcsak Illava, *Kassa*, *Pozsony* is tele van boldogtalan emberekkel.

(Közbekiáltások: Spielberg, Theresienstadt, mind tele van csupa hazaárulóval!)²⁹

Ezek az utolsó közbekiabálók már nyilván a kormánykoalícióhoz tartozó pártok képviselői voltak. Annak, hogy Tobler ilyen kemény hangot ütött meg, talán szerepe volt abban is, hogy a következő menetben ő is az első internáltak közé tartozott. Erre azonban csak másfél évvel később, 1921. októberében, IV. Károly második sikertelen visszatérési kísérlete során került sor. Ekkorra Tobler a helyi illetőség hiányának ürügyével megfosztották képviselői mandátumától. A Híradó október 27-i száma rendőri intézkedéseket jelent be,³⁰ melyeket Slavicek rendőrigazgató 25-én adott ki, s a csoportosulás, a gyűlés, a fegyverviselés tilalmát tartalmazta, elrendelte a nyilvános helyiségek 23 órai kötelező bezárását – az összes többi épületet viszont már 21 órakor be kellett zárni. A rendelet értelmében éjjel után senki sem tartózkodhatott az utcán, boron és sörön kívül nem lehetett kimérni semmilyen szeszes italt, a tervezett gyűléseket pedig nyolc nappal korábban be kellett jelenteni. Ugyanez a lapszám tudósított arról, hogy előzetes házkutatás után őrizetbe vették Tuka Béla egyetemi tanárt, Bartal János nyugalmazott vármegyei főjegyzőt, Grüneberg Rezsőt, a Grüneberg gyár kefelerakatának tulajdonosát, Kaiser Gyula volt magyar posta- és táviró-felügyelőt, Szappanos Lajos építőmestert (utóbbi kettő a városi képviselőtestület keresztényszocialista csoportjának tagja volt), Tobler János volt nemzetgyűlési képviselőt, és Lipcsey A[ndor] lelkészt. A vád: irredenta propaganda.³¹ Ezekben a napokban egymás után jelennek meg hírek a Szlovenszko-szerte internált magyarokról. A statáriumot most Szlovenszko egész területére kiterjesztették.³² A közleményekből azt

29 *Tobler János képviselőházi beszéde a szlovenszkoí állapotokról*. Híradó, 1920. július 18., 3. p.

30 *Rendőri intézkedések*. Híradó, 1921. október 27., 4. p.

31 *Letartóztatások városunkban*. Híradó, 1921. október 27., 5. p.

32 *Statárium egész Szlovenszko-ban*. Híradó, 1921. október 30., 4. p.

látjuk, hogy Illava helyett Aranyosmarót lett az internálás kitüntetett helye, továbbá azt a fordulatot is érzékelhetjük, hogy a szociáldemokraták helyett (akiket korábban előszeretettel hurcoltak el), most a keresztényszocialista funkcionáriusokat pécézték ki a hatóságok. Érthető, hiszen ekkorra eldőlt, hogy a magyar ellenzéki politika letéteményese nem a magyar–német szociáldemokrata párt, hanem az Országos Keresztényszocialista Párt lesz. Annyira, hogy egyik legtekintélyesebb vezetőjét, Toblert ki is utasították az országból: az állami rendőrhatalóság a végzést, amely szerint nyolc napon belül el kell hagynia az országot, az aranyosmaróti internálótáborba kézbesítette neki. Utóbb kapott némi haladékot; később Magyarországon a nemzetgyűlés képviselője lett.

Október végi internálása egybeesett a leghíresebb, monumentális pozsonyi szobornak, Fadrusz János koronázási emlékművének a szétverésével. Az új hatalom legalább akkora figyelmet szentelt a köztereknek, szobroknak, emlékműveknek, mint a formálódó ellenzéki politika képviselőinek.

*

Szlovenszko teljhatalmú minisztere 1919. június 24-én adta ki 3285. számú rendeletét, amelyben betiltotta „az összes utcák, terek, parkok, nyilvános és magánvállalatok” nevének használatát, amennyiben azok a Habsburg család tagjairól, illetve „az ellenséges államok” uralkodóiról, továbbá a cseh-szlovák állam iránt „ellenséges érzülettel” viseltett személyekről, vagy „a cseh-szlovák lealacsonyító történelmi események nyomán” nevezettek el. A rendelet második pontja szerint meg kellett változtatni a köz- és magánvállalatok cégtáblájának szövegét, ha azok a Magyarországhoz vagy Ausztriához való korábbi viszonyra utaltak. A harmadik pont alapján a vállalatok cégtáblái, feliratai, neve szlovákul is feltüntetendők, mégpedig az első helyen, s a német vagy magyar cégjelzés, cégnév nem szerepelhet nagyobb betűvel, mint a szlovák. Ez csak a magánvállalatokra nem vonatkozott („részvénytársaságok és szövetségeseiken kívül”), továbbá azokra a vállalatokra, amelyek négyezer-nél kisebb, „tisztán” magyar vagy német nyelvű községekben működtek. Ott, ahol egy korábbi – az 1254/919. számú – miniszteri rendelet szerint a hivatalos nyelv „kizárólag” szlovák, más nyelvű feliratot elhelyezni nem lehet.³³ A Híradó már e rendelet közzététele előtt két nappal tájékoztatja a pozsonyiakat, hogy a dokumentum „leérkezett”

a „városhoz”,³⁴ s azt is közli, hogy az érintett „utcákat stb. a cseh-szlovák nemzet nagy férfiai, valamint a cseh-szlovák állammal szövetséges uralkodók nevei után fogják elkeresztelni”. A névtáblák háromnyelvűek lesznek, sorrend szerint szlovák, német és magyar nyelvűek; a zsupáni rendeletet három hónapon belül kell végrehajtani, s míg az öntöttvas táblák nem készülnek el, papírtáblák fogják helyettesíteni, illetve kiegészíteni a korábbiakat.³⁵ Az első rendelet hét közterületet érint, melyek közül a Stefánia út a néhány hónappal korábban Pozsony mellett repülőszerecsétlenség áldozatává lett szlovák származású csehszlovák hadügyminiszter, Milan Rastislav Štefánik nevét fogja viselni. A Frigyes főherceg út Ludovít Štúr nevet kapta meg, a Vilmos császár térből Köztársaság tér lett, a Ferdinánd bolgár királyról és Mehmed török szultánról elnevezett utcák régi nevüket kapják vissza – Vadászor, Rózsa utca –, a Jeszenák János utca egyik részéből Holuby, a másikkól Šulek utca

34 A megszállást követő napokban a berendezkedő csehszlovák apparátus feloszlatta a városi törvényhatósági bizottságot, bejelentve, hogy annak helyébe kinevezés útján községtanácsi testület lép, a későbbiekben pedig, amikor majd visszaállítják a város autonómiáját (ami aztán nem történt meg), a kinevezett testület helyét az általános, titkos és egyenlő szavazati jog alapján választott községtanács foglalja el. A korábbi 186 mandátumot megszüntették; az új testületbe 48 főt neveztek ki, a szlovák városatyák száma messze meghaladta azt a számot, amely megfelelt volna a szlovákság a város lakosságán belüli százalékarányának. A pozsonyi szlovák lakosság eleve kapott 12 mandátumot, a szintén 12 helyre számító Szociáldemokrata Párt pedig csak ötöt, ugyanis a párt jelöltjein kívül, illetve helyett öt szlovák szociáldemokrata is bekerült a testületbe. Lásd ehhez, illetve a főhatalomváltás első eseményeihez: *A cseh-szlovák köztársaság átvette Pozsony közigazgatását. A megyeházát cseh-szlovák katonaság szállotta meg. – Jankó Zoltán magyar főispán tiltakozásának kifejezése mellett átadta hivatalát Zoch Sámuel cseh-szlovák főispánnak. – Felhívás Pozsony város közönségéhez. – Feloszlatták a városi és megyei törvényhatósági bizottságot. – Zoch főispán nyilatkozata.* Nyugatmagyarországi Híradó, 1919. január 7., [1.] p.; *Három aktuális dolog.* Híradó, 1918. január 31., [1.] p. 35 Novemberben már új zsupán volt Pozsonyban Zoch helyett, a magyar lapban használt névváltozata szerint dr. Bella Metód Mátyás. Ő azt szorgalmazta, hogy az utcanévtáblák szlovák szövege kétszer akkora legyen, mint a magyar és a német szöveg. A táblák anyagáról, méretéről, szövegéről közgyűlési vita is folyt: *A lakásrekvizitálások és kiutasítások, hamis bélyegű bankjegyek ügye stb. – Városi közgyűlés.* Híradó, 1919. november 4., 2. p.

33 Rendelet. Híradó, 1919. július 12., 3. p.

lett.³⁶ Az utcák és terek névlistáját a zsupán „tegnap kérte be a várostól”; ezután dől el majd, hogy a rendelet értelmében később mely neveket kell megváltoztatni még.³⁷ A következő, már tömeges utcanév-változtatásra majd 1920 nyarán került sor, addigra egyébként lényegesen átalakították a lakosság etnikai arányait.³⁸ Az 1910-es népszámlálás idején a németek aránya még 41,9%, a magyaroké 40,5%, a szlovákoké 14,9%. Az 1919-es népösszeírás – a város elfoglalása után kezdeményezték már, a Tanácsköztársaság idején zajló háború miatt eszmei időpontját kitolták augusztusra – 36,3% németet, 29,0% magyart és 32,9% „csehszlovákok” regisztrált Pozsonyban. 1910-ben az összlakosság száma 78 723, 1919-ben 83 200 volt – ebből 24 126 fő volt magyar.³⁹ A németek még mindig megőrizték relatív többségüket; a „csehszlovákok” létszám és százaléknövekedés a garnizon kicserélődéséből, a magyar hivatalnokok, vasutasok egy részének eltávozásából, a „csehszlovákok” közigazgatás személyi állományából és az ekkor elkezdődő szlovák betelepülésből fakadt. A nyelvhasználati jog a csehszlovák forradalmi nemzetgyűlés által hozott nyelvtörvény értelmében 1930-ig megillette a pozsonyi magyarokat. De nem minden vonat-

36 A pozsonyi születésű báró Jeszenák János 1848-ban Nyitra megye főispánja és a császári oldalon küzdő, Hurban vezette szlovák felkelők ellen operáló magyar csapatok mellé kirendelt kormánybiztos, 1849 nyarán Nyitra és Pozsony megyék kormánybiztosa volt; október 10-én felakasztották a pesti Újépület udvarán. (Dédapja volt gróf Esterházy Jánosnak, a szintén mártírsorsú szlovákiai magyar politikusnak.) Karol Holuby és Vilko Šulek viszont a szlovák felkelők közé tartoztak, őket a magyar hatóságok végeztették ki 1848 őszén.

37 *Megváltoztatják Pozsony utcáinak, utainak, tereinek és középületeinek neveit.* Híradó, 1919. július 10., 3. p.

38 Az 1918–1938 közötti pozsonyi utcanév-változtatásokról, melyek – „a kor 352 utcájából 160-at érintettek” s melyek révén az utcanevet „nagy részben elvesztették” egyediségüket, mely a természetes utcanévvadás történelmi folyamata alatt alakult ki” – lásd újabbban: Lovisek Júlia: *Pozsony utcanéveinek politikai indíttatású névváltoztatásai az első Csehszlovák Köztársaság megalakulása után.* Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2007. 2. szám, [127]–136. p.

39 Az 1919-es népösszeírás Pozsonyra vonatkozó adatait a Híradó általam tanulmányozott, hiányos kollekcióiban nem találtam meg: Forrásaim: Fogarassy László: *Pozsony város nemzetiségi összetétele. (A népszámlálási adatok és a választási eredmények tükrében 1910–1970.)* Alföld, 1982. 8. szám, 59–74. p.; Szarka László: *Pozsony etnikai változásai és a városi közigazgatás a két világháború között.* In *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel.* Szerkesztette: Czoch Gábor (főszerkesztő), Kocsis Aranka, Tóth Árpád. Kalligram, Pozsony 2005, 405. p.

kozásban. 1919 októberének végétől – a köztársaság kikiáltásának évfordulóját megelőző napoktól – kezdődően a város nevét hivatalosan már csak egyetlen változatban lehetett használni:

„Lapunk fején tegnap óta a megjelenés helyeként Pozsony helyett Bratislava szerepel. *Szobár Lőrinc dr.,* a Szlovenszko teljhatalmu minisztere a minap rendeletet adott ki, amely szerint városunknak „*Bratislava*” a neve, amelyet lefordítani – semmiféle, bármely nyelvű hivatalos iratban – *nem szabad.* A lapcenzorok, illetőleg a helybeli államügyészség tegnapelőtt azt az utasítást kapták a minisztériumtól, hogy a *Bratislava városnév használata az összes újságokra is kötelező* úgy, hogy a cenzura alkalmával városunk magyar nevét törölték és Bratislavával pótolták. Az első értesítés úgy szólt, hogy azoknak a helybeli lapoknak amelyek címükben viselik a város nevét, módosítaniuk kell a lap címét, ez ügyben az érdekelt lapok tegnap külön lépéseket tettek [...] hogy a lapok címe változatlanul megmaradhasson.”⁴⁰

Úgy tűnik föl, csak két és fél hónappal Pozsony katonai megszállása után kezdődött meg a történelmi szimbólumok, a magyar érára emlékeztető szobrok és emlékművek szétverésének évekig elhúzódó folyamata. A Híradó munkatársai, köztük több nyelven olvasó polgári patrióták nem ismerhették még a városi terek uralmára, birtoklásuk fontosságára vonatkozó, évtizedekkel később megszülető és máig továbbczellált elméleteket, és nem tudták, hogy a monumentumok eltávolítását a nép akaratát kifejező forradalmi aktusoknak kellene tekinteniük. Ezért aztán a kezdetben még titokban, az éj leple alatt elkövetett akciókat renitens, anarchista, elszigetelten működő barbároknak tulajdonították. Ez derül ki például abból a hírből, amely a város akkor élő legjelentősebb szobrászművésze, Rigele Alajos egyik szobra elleni áprilisi támadást taglalja – mely támadást egyébként egy hónappal korábban szintén Rigele-szobrok elleni merénylet előzött meg. Még a betiltott március 15-e előtt „lefaragták” a volt hadtestprancsnokság – most az ideiglenes minisztérium székhelye – előtt álló két „silbak”-szobor orrát; a dolog iróniája, hogy a katonaszobrok bajusztalanok voltak, ezért a cikkírónak már évekkel korábbi felállításuk idején föltűnt, hogy azokról nem magyar, hanem szlovák katonákra lehet asszociálni; a rongálók éppen azokat az arcrészeket – orr, száj, áll – zúzták szét, amelyeknek nem volt magyar jellege.⁴¹ Az áprilisi vandaliz-

40 *Bratislava.* Híradó, 1919. október 26., 3. p.

41 Aida [Vajda Ernő]: *Rigele.* Híradó, 1919, március 12., 3. p.

mus már a város művelődéstörténeti hagyományai ellen irányult:

„A Dóm-téren áll *Rigele* szobrászművész pompás kis alkotása: Batka⁴² mellszobra. Szombatról vasárnapra virradó éjjel barbár kezek megcsonkították a fehér szobrot. *Leütötték az orrát*. Különös véletlen, hogy éppen mindig *Rigele* alkotásaival van bajuk a csonkítóknak és pont mindig a szobrok orrára pályáznak. Amint Párisban volt a híres hasfelmetsző, Pozsonyban egy titokzatos szoborrral csonkító dolgozik. Sajnos, ez nagyon veszedelmes dolog, nincs olyan sok művészi alkotásunk, hogy kimondhatatlanul ne érintene bennünket minden egyes ilyen csonkítás. Itt csak egy mód segít: minél több rendőr-őrszem! A rendőrség ép a napokban adott ki egy igen várt és szükséges rendeletet, amelyben a nyilvános parkokat, ültetvényeket akarja megvédeni. Sajnos, az utcagyerekek, a nagyon is eldurvult csirkefogói a külvárosoknak, zavartalanul üzik barbár munkájukat. Fákat tördelnek, szobrokat csonkítanak, valóban kétségbeejtő barbárság, ilyen azelőtt még kivételesen se fordult elő. A legpéldásabb, a legszigorubb büntetést kérjük, ha sikerül elfogni a lelketlen gazokat és amennyire csak lehetséges, kérjük, hogy minél sürűbben állítsák fel és cirkáltassák a rendőröket.”⁴³

A történelmi szobrok után vagy mellett a szakrális emlékjelek is hamarosan sorra kerülnek. A lap, s valószínűleg a város polgársága még ezeket az akciókat is éppúgy szervezetlen barbároknek tulajdonítja, mint a korábbi eseteket, és azt hiszi, hogy a rend helyreálltával és a fokozott rendőri védelemmel meg lehet majd akadályozni ezeket; a Híradó ismételten a közhatalom kötelességtudatára appellál:

„Az ismeretlen vandálok tovább folytatják munkájukat, a szobor csonkítók most a város külterületén levő szent szobrokat rongálták meg. Mint értesülünk, a Károlyfalui úton levő szent János szobornak ismeretlen tettesek letörték a kezét, a keresztet és egy rozsdás bajonettet állítottak a szobor mellé. Ugyancsak megrongálták a Kálvárián levő szentek szobrait, még pedig oly barbár módon, hogy némelyiknek a fejét is leütötték. Ismételten csak azt kérhetjük, mindent el kell követni, hogy kézre kerüljenek a vandálok; nem szabad nekik időt és bátorságot hagyni, hogy tovább pusztítsanak és fokozott védelmet kérünk a még ép műkincsekre – nincs oly sok – nehogy a barbár dur-

valelküség ujjabb, talán helyrehozhatatlan károkat okozzon.”⁴⁴

Talán az érsekújvári Kossuth-szobor ledöntéséről szóló hírbe szüremlik be először egy olyan lényeges elem, amely „bűnelkövetőként” magányos örültek helyett a szervezett tömegre irányítja a figyelmet. Május végén (valószínűleg 23-án), amint a Híradó 28-ai számában olvashatjuk,⁴⁵ háromszáz fős tömeg támadta meg egy este, és döntötte le az Érsekújvár főterén álló Kossuth-szobrot. „A szobrot bekerítő láncokkal egybekapcsolt kőoszlopok nagyrészt a lezuhanó bronzszobor összetörte, csak a szobor »Kossuth« felirattal ellátott alapzata sértetlen.” A főtéren posztoló rendőr megkérdezte a rombolókat, hogy mi dolog ez, mire azt a választ kapta, hogy mindjárt őt is le fogják lőni. A közeg nyomban a rendőrkapitányságra ment, ahonnan átküldték a katonai parancsnokságra, mire az olasz városparancsnok autóval ment a főtérre, de a szobordöntők hajthatatlanok maradtak. A ledöntött Kossuth nyakára kötelet hurkoltak, s lóval vonszolták a pályaudvar irányába. A rövid újsághír azzal zárul, hogy a katonai rendőrség „erélyesen” vizsgálatot indított az ügyben. A Híradó hamarosan cikkben fordult a pozsonyi városparancsnokhoz, hogy védje meg a szobrokat és a műemlékeket; Brau ezredes hamarost ki is adta „szigorú” parancsát a helyőrségnek, hogy „sértetlenül és érintetlenül kell hagyni” őket. Ekkor már megjelent az első árnyék Fadrusz János Mária Terézia-szobra fölött is, de a helyőrségparancsnok föllépése eloszlatta az aggodalmakat: „Lapunk vasárnapi számában mi kértük ezt a védelmet, mert az izgalmas időkben félni kellett, hogy baja esik valamelyik műemlékünknek és különösen megijedtünk akkor, amikor *Fadrusz* remekművére, a Mária Terézia szoborra katonák lepelt borítottak. Tegnap már eltávolították Mária Terézia fejeről a zsákot és mi hálás köszönettel fogadjuk a városparancsnok intézkedését. A művészetet kapcsoljuk ki a napi politikából: Zenekaraink cseh szerzők műveit játsszák ma is, francia könyv talán több fogy most mint valaha Pozsonyban. Művelt nemzetek nem hadakozhatnak úgy, hogy kulturát rombolnak. Büszkén és nagy megnyugvással fogadjuk Brau ezredes figyelmét.”⁴⁶ A Fadrusz-szobor története csak két év múlva zárult le. Ezt megelőzően azonban több

42 A Batka János városi levéltárost ábrázoló szoborról van szó.

43 *Megcsonkították a Batka-szobrot*. Híradó, 1919. április 15., 4. p.

44 *Tovább csonkítják a szobrokat*. Híradó, 1919. május 6., 4. p.

45 *Ledöntött szobor*. Híradó, 1919. május 28., 4. p.

46 *Brau ezredes megvédi a pozsonyi szobrokat*. Híradó, 1919. június 13., 3. p.

műemlék esett a fegyveres erők, illetve ismeretlen „merénylők” áldozatául.

Olay Ferenc a húszas-harmincas években több tanulmányban dolgozta föl a kisebbségbe került magyarság kulturális sérelmeit. Ezek közé tartozott a magyar művelődéstörténeti emlékek, emlékművek, emléktáblák eltüntetése vagy szétrombolása is. Az e kérdésről írott összegző könyve vonatkozó fejezetében⁴⁷ 1928-ig körülbelül 120 „elpusztított vagy megrongált” ilyen emlékjelről szólt, amelyek száma még tíz évvel a háború után is gyarapodott. A megszállt területeken lévő szobrok és emlékművek Magyarországra való elszállítására a békeszerződés nem adott lehetőséget, jóllehet az állam szívesen átvette volna ezeket: „A pusztításokra mentésget nem hozhatnak fel ellenségeink, mert egyrészt, ha a kifogásolt és eltávolításra ítélt emlékműveket az utódállamok kiadták volna, azokat Magyarország szívesen átvette volna, másrészt pedig a rombolások nagy része olyan időkből történt, amikor a háborús érzéseknek már legalább annyira le kellett volna csillapodni, hogy ily kiáltóan durva és lélek nélküli indulatok ki ne törhessenek.”⁴⁸

Az Olay által tétélesen sorolt rombolási akciók részben 1919-ben, a megszállás idején, részben 1921-ben történtek. A második időszakban elpusztított legnevesebb emlékmű – Fadrusz pozsonyi koronázási emlékműve, a Mária Terézia-szoborcsoport – lerombolása közvetlen összefüggésben volt IV. Károly második visszatérési kísérletével. Pontosabban annak meghiúsulásával; hiszen az akcióra a „puccs” lezajlása után, október 26–27-én került sor. Vagy legalábbis e visszatérési kísérlet adott az akcióhoz ürügyet. Ennek az eseménynek külföldön is visszhangja támadt, részben a magyar propaganda következtében. De az, hogy nem Károly visszatérése miatt kitört spontán népharag következménye volt, bizonyítja, hogy az év elejétől kezdődően több emlékművet elpusztítottak, köztük pozsonyiakat is. A magyar nemzetgyűlésben már 1921. február 5-én interpelláció hangzott el a szobrok és műemlékek „nemzetközi oltalom alá való helyezése ügyében”.⁴⁹

A százhusz szétrombolt emlékmű többsége Olay szerint a cseh legionáriusok és szokolok dühének áldozata lett – a cseh kulturáltság magas fokát feltételező magyar szakemberek megdöb-

benésére. Bár ez esetben a civilizáltság fokának emlegetése aligha helytálló, hiszen a pusztítás éppen a köztéri szobrok szimbolikája és tömeghatása felismerésének következménye, tehát egy kimondottan civilizációs „vívmány”-ból származik. Annak a párját, amit e vonatkozásban a szlovákiai magyarok megtapasztaltak, az új állam legfanatikusabb hívei Csehország németlakta vidékein, sőt Prágában is gyakorolták. A Felföldön a magyar államiság szimbólumai, nagy számban az 1848–1849-es szabadságharc szobrai és emlékművei, de irodalmi és egyházi emlékek is a bosszú áldozatai lettek. Csak néhányról, jelzésszerűen: Érsekújváron a Kossuth-szobron kívül szétzúzták többek között Czuczor Gergely mellszobrát, Nyitrán a Szűz Mária-szobrot, Nyitra közelében a zaborhegyi millenniumi emlékművet; Nagyszalón többször bemocskolták a honvédemlékművet, Neczpálon megrongálták Lahner György aradi vértanú emlékoszlopát, Losoncon lerombolták a Kossuth-szobrot (Holló Barnabás munkáját); Rimaszombatból ellopták a Széchenyi-mellszobrot, Rozsnyón autókra erősített sodronykötéllal rántották le a Kossuth-szobrot; Krasznahorkán kirabolták az Andrassy-mauzóleumot; Zborón megrongálták a Rákóczi-sírboltot; Körmöcbányán ledöntötték, Iglón megrongálták a 48-as szobrot, Zólyomból, Breznóbányáról elvitték a II. Rákóczi Ferencet ábrázoló mellszobrokat. A kassai honvédszobor 1919. március idusán történt eltávolítása miatt tömegtüntetés tört ki, melyet két halálos áldozatot követelő sortűzzel vertek szét.⁵⁰

A legnevezetesebb pozsonyi és Pozsony környéki pusztításokra nem az első bevonulás alkalmából, hanem évekkel az új főhatalom berendezkedése után került sor.

Olay Ferenc említést tesz könyvében a következő pozsonyi emlékművek sorsáról:

- a Kossuth téren lévő Petőfi-szobrot (Radnai Béla pozsonyi szobrász alkotását) 1921 novemberében megcsonkították; ezután a városi tanács, nehogy ugyanaz legyen a sorsa, mint a Mária Terézia-szobornak, szétszedette és a katonai parancsnokság istállójában helyeztette el;
- Donner Rafael Szent Márton-szobrát a régi koronázótemplomba vitték, hogy megóvhassák;
- Rigele Alajos Batka János városi levéltárnokról készített mellszobrát egy éjjel leütötték;
- „Az új gimnáziumi templomból 1921-ben eltávolították az Erzsébet királynét imazsámolyon tér-

47 Olay Ferenc: *A magyar művelődés kálváriája az elszakított területeken 1918–1928*. Előszóval ellátta: Gróf Apponyi Albert. Magyar Nemzeti Szövetség, Budapest 1930, [227]–314. p.

48 I. m., [227.] p.

49 I. m., 229. p.

50 *Elpusztították a honvédszobrot. Sortűz a Fő-utcán két halottal*. Kassai Napló, 1919. március 18., [1]–3. p.

depelve ábrázoló carrarai márványdomborművet, amelyet szintén Riegele [sic!] készített 1912-ben”;⁵¹ – A koronázótemplom egyik oltáráról hiányzik I. Ferenc József fafaragású domborműve – ezt Klofáa nemzetvédelmi miniszter 1919-ben sajátkezűleg rongálta meg –, valamint eltűntek a magyar királyokat ábrázoló üvegfestmények. Szent Zita szobrát ugyaninnen el kellett vinni. A déli oldalról az ablakormot díszítő koronát piros üvegre cserélték. A főoltáron a koronát vették ki az angyalok kezéből (ezután üres kézzel álltak ott);

– A régi országgyűlés épületének oromzatáról levették a magyar faragott címet és az emléktáblákat;

– A ferencendi zárdáról elvitték az 1897-es toronyszentelés emléktábláját, mert megemlékezett arról is, hogy Ferenc József jelenvolt az aktuson.

– 1921. január 13-án elvitték a dévényi millenniumi emlékművet.

A Fadrusz-szobor történetét Olay részletesen ismerteti.

A sajtóközlemények és a szakirodalom alapján a kipécézett monumentumokat négy csoportra tagolhatjuk, bár ezek közül kettő-három egy lényeges ponton összekapcsolódik. Az elsőt képezik a Habsburg Birodalom, illetve a Monarchia szimbólumai, főleg a császár- királyok, elsősorban I. Ferenc József ábrázolásai, de szembetűnő példája ugyanennek a Mária Terézia-szobor, a mellette lévő magyar alakokkal, amelyek egyben a szlávellenes osztrák-magyar összefogás jelképeiként voltak értelmezhetők. Effélék Csehországban és Szlovákiában is voltak, lerombolásuk tehát összefüggésben volt az új állam és az azt alkotó „csehszlovák” nemzet önállósulásának erkölcsi vagy „történetfilozófiai” legitimitációjával. A második csoportba a „csak” a Magyar Királyság létét és történetét szimbolizáló emlékművek tartoztak; érdekes, s kissé a „purifikátorok” következtetlenségére vall, hogy ezek közül a legtöbb az 1848–1849-es szabadságharchoz kapcsolódott, amelyben a magyar állam éppen a csehszlovák ideológia által oly gyűlöletesnek tartott Habsburg-házzal állt szemben – amelynek egyébként a mostani szoborrombolók szellemi elődei részben a vazallusai voltak. A legsajátosabb eset talán az 1849 téli branyisztkói átkelés emlékművének lerombolása volt; Branyisztkónál ugyanis főleg a magyar hadsereg szlovák honvédei hullatták véruket. A szabadságharcban a magyar források szerint a szlovákok elsöprő többsége a magyar állam oldalán harcolt, a császárság mellett csak elenyésző

töredéküket lehetett mozgósítani, az új állam ideológiájában mégis az aulikus szárnnyal tették meg forradalmi hagyománynak, s a ’48-as emlékművek rombolásával a szlovák népi folytonosság emlékeit is „kiiktatták”. A harmadik csoport a magyar írók, költők emlékét megelevenítő tárgyaké, bár ezen alkotók közül is többen a szabadságmozgalmak, így a ’48-as forradalom és szabadságharc résztvevői voltak – Petőfi Sándor vagy Czuczor Gergely például –, tehát a formálódó hivatalos ideológia szerint a szlovák felszabadulási törekvések elnyomói.

Eddig csak olyan emlékművekről szoltunk e csoportosításban, amelyek kizárólag magyarok, osztrákok, magyarországi németek emlékét hirdették. A negyedik csoport még egyértelműbben veti föl az „államalkotó” nemzet belső ellentmondásait. A nyitrai Szűz Mária-szobor szétverésével ugyanis a „csehszlovák” kormány a város lakosságának összetételénél fogva még inkább üzent a szlovák ellenzéknek, a Hlinka vezette katolikus Néppártnak, mint a magyaroknak. Elpusztításában nem is az új államideológia sovinizmusa kapott szerepet, inkább a szabadgondolkodó-klerikális ellentét állt mögötte, amely csehek és szlovákok ellentétékét is megfogalmazódott.⁵²

A kortárs kisebb adagokban kapta ezeket az üzeneteket, mint ahogy például Olay Ferenc könyvében találkozunk velük; időben széttagoltan élte meg őket, de ebből aligha vonhatunk le afféle következtetést, hogy nem látta meg a szoborrombolás nyilvánvaló tendenciáját. Erre figyelmeztet a már idézett hír, mely szerint Brau ezredes meg fogja védeni a pozsonyi szobrokat. Valószínű, hogy a veszélyt a pozsonyiak is előre látták a párhuzamosan

52 Egy másik nyitrai műemlék elleni akcióról a Híradó a következő hírt közli: „– Nyitrán ledöntötték a Szent János-szobrot. (Saját tudósítónk jelentése.) Nyitrán f. hó 12-én este a Zobor felől hazatérő nyitrai polgárság elképedve látta, hogy a Hid-utcahoz legközelebbi fahíd torkolatánál már egy emberöltő óta állott Szt. János szobor le van döntve. Szent János feje a szoborról letörve ott fektű az ut porában. A közeli vámház alkalmazottai azonnal jelentést tettek a nyitrai rendőrkapitányságnak az esetről; széleskörű nyomozás indult meg, de mind ez ideig eredménytelenül. Az egyik kihallgatott tanu vallomásában csak annyit mondott, hogy este *negyed tíz*kor a Zoborra menet látta, hogy előtte közvetlenül a szobor mellett indult meg négy egyenruhás férfi hirtelen s akkor vette észre ő a ledöntött szobrot. A városban felháborodással tárgyalják az esetet, és a vallásos érzületében sértett nyitrai polgárság meglepégedéssel tapasztalja, hogy a rendőrkapitányság a legnagyobb eréllyel folytatja a vizsgálatot, habár kevés a remény, hogy az est homályában elkövetett merénylet tetteseit kikutathassák. Híradó, 1921. április 15., 3. p.

51 Olay Ferenc: *A magyar művelődés kálváriája az elszakított területeken 1918–1928*. I. m., 235. p.

follyó Szudéta-vidéki, prágai, kelet-felvidéki, valamint a jugoszláviai és a romániai eseményekből. Magukkal a szoborpusztítási esetekkel a Híradóban elszigetelt eseményekhez kapcsolódó hírek formájában találkozunk; van ahol megglosszázzák a történeteket, van, ahol lakonikusan közlik a hírt, a Dómban elhelyezett egyik műemlék kapcsán a kegyúr jelentését is közlik. Ez azért sem érdektelen, mert rámutat arra, hogy semmiféle fölizított tömegszenvedélyre, még csak fegyveres osztagok jelenlétére sem volt szükség a fényes nappal lezajló módszeres, és valószínűleg szervezett pusztításra, csak néhány elszánt bűnözőre, illetve megbízottakra. S egyben azt is látjuk belőle, hogy az elkövetők rendszerint azonosíthatatlanok maradtak, továbbá azt is, hogy a közösség, amelynek szimbólumait eltávolították vagy megsemmisítették, nem tehetett semmit a további veszedelmek elhárítására:

„A dómtemplomban az egyik oltárnál ugynevezett háborus emléket emeltek, ami nem mondjuk, hogy valami művészi munka volna, de templomban ettől függetlenül kegyeletes tárgy minden, ami ezen az alapon is megkülönböztetett kíméletet érdemel. Ezt a háborus oltáremléket a napokban ismeretlen tettesek alaposan megrongálták. Különösen Ferenc József alakját csonkították meg, továbbá a huszárok magyar motívumait tördelték le. A dóm sekrestyében nem tudnak arról bizonyosat, hogy kik lehettek a rombolók. A sekrestyés ugyemlékezik, hogy a délutáni órákban három ur jelent meg a dómban, mind a hármuknál bot volt. A törések határozottan bottól származnak. Természetesen, minthogy látni nem látta senki a tetteseket, biztosan nem mondhat senki; annyi tény és ez a szomorú, hogy a rombolás megtörtént. – A helybeli róm. kath. hitközség, mint a templom kegyura az esetről következő értesítést küldötte lapunknak.

A templomi és egyéb ájtatossági tárgyakkal megcsonkítása újabb időben feltűnően kezd megszaporodni. F. hó 13-án e vandál szoborpusztítónak székesgyházunk egyik mellékoltára esett áldozatul, mely Czajkowski Evariszt pápai kamarás, virágvölgyi plébános bőkezűségéből mindössze pár év előtt lett felállítva s tiroli faragványokban többek közt a háboru emlékét is megőrökíti. A vandál pusztító ezen az oltáron valószínűleg bottal vagy kalapáccsal leütötte I. Ferenc József kezeit, kit a művész abban a helyzetben örökített meg, amint az országot Jézus szent szívének felajánlja. Azonkívül letörte egy vágató magyar huszár kivont kardot tartó karját. A gyanu három uriemberre irányul, kik kocsival érkeztek a dóm elé s mialatt

a sekrestyés a templomot takarította a templom megtekintésének ürügye alatt elvégezték szentségtörő munkájukat. Gyanu alatt áll egy nő is, kinek kiletét eddig nem sikerült megállapítani. A hitközség mint a templom kegyura a rendőrségen bűnvádi feljelentést tett.⁵³

Annak, hogy ezeket az eseteket sokan a politikával hozták összefüggésbe, a cseh és a szlovák sajtóközlemények is igazolhatták. 1920 szeptemberében a Híradó fordításban közli a Slovenský Denník egyik cikkét,⁵⁴ mely a dévényi várban lévő „Árpád-szoborról”,⁵⁵ illetve a hely e „magyar fekély”-től való megtisztításának szükségességéről értekezik. Minthogy ennek finansziális feltételei vannak, a cikk azt tartaná helyesnek, ha a pozsonyi csehszlovák bankok gyűjtenék össze az ehhez szükséges pénzt. A magyar lap, amely szerint a műemlékek rombolása „nem egy nemzet sérelme, hanem az egyetemes kultúra arcuicsapása”, a hivatalos tényezőkhöz apellál a barbársággal szemben. Ezzel szemben még híre sincs IV. Károly visszatérési akciójának, amikor újabb magyar emléktáblákat távolítanak el Pozsonyban,⁵⁶ majd a korábban említett októberi rendőri intézkedések és a pozsonyi letartóztatások után a szerkesztőség csak egy pársoros hírt tud beszúrni az Újdonságok rovatba: „A tegnapi délután folyamán lerombolták a milennium alkalmából felállított és 1897. évben leplezett Mária Terézia-szobrot. Már csak a megcsonkított ló áll a talapzaton. Ezt követőleg egy csapat több utcában eltávolított magyar cégtáblákat.”⁵⁷ Mind az előzmények, mind az akció lefolyása – hogy az állítólagos „spontán” népharag két napig tartott, rendőrkordon védelme alatt –, mind a Jankovics Marcell által forrásmegjelölés nélkül idézett, s a pozsonyi legionáriusoktól származó közlemény⁵⁸ igazolja az akció tudatos, szándékos, előre megszervezett voltát.⁵⁹ A pozsonyi olasz konzul

53 *Oltárrombolás a Dómban*. Híradó, 1920. február 17., 4. p.

54 *Árpád szobra még áll a dévényi váron*. Híradó, 1920. szeptember 22., 4. p.

55 Az emlékművön lévő szobor voltaképpen nem Árpádot ábrázolta, hanem egy Árpád-kori harcost.

56 Lásd például: *Eltávolított márványtáblák*. Híradó, 1921. szeptember 27., 4. p.

57 *Lerombolták a Mária Terézia-szobrot*. Híradó, 1921. október 27., 5. p.

58 Jankovics Marcell: *Húsz esztendő Pozsonyban*. I. m., I. köt., 119. p.

59 Olay az egyik dolgozatában így írja le a szoborrombolást: „Csodás véletlen folytán éppen Fadrusz halála napjának évfordulóján, 1921. évi október hó 26-án, szerdán délután szerszámokkal felszerelt légionisták és szokolisták vették körül a szobrot. Először is a szob-

jóvoltából fényképsorozat örökíti meg a rombolást (a csendőrség a civileket nem engedte fényképezni, a konzul viszont az egyik verzió szerint szállásáról, a Lafranchoni-házból, egy másik szerint a kordon túlsó oldaláról tudott képeket készíteni). Az elpusztított emlékművek, így a Mária Terézia-szobor ügye a Népszövetségi Ligák 1922. április 18–21-i müncheni kisebbségvédelmi értekezletén is szóba került; Szüllő Géza beszélt ott róluk (is) mint a revánspolitika megnyilvánulásairól.⁶⁰

Természetesen helyi szinten is tárgyalták az ügyet. A Híradó 1921. december 13-án közli az egy nappal korábbi városi közgyűlés anyagát, ahol is a szociáldemokraták részéről Chrobaschinsky János interpellált az internálások és a szoborrombolások ügyében. A városi érdekek ekkor ismét azonosuló szocdemek álláspontját többek között így foglalta össze:

„A mozgósítás idejében bizonyos elemek nemzeti türelmetlenségükben a cégek magyar nyelvű feliratait és címtábláit leszakították. Fényes nappal és a rendet fenntartani hivatott hatóságok szemeláttára ledöntötték vandálmódrá *Fadrusz* pozsonyi születésű szobrásznak legtekélyesebb művét:

rot védő és minden télen felállított deszkaburkolatot – amelyet az 1918. évi összeomlás óta óvatosságból nem bontottak le – hordták le, majd a mellékalakok lábait kalapáccsokkal leütötték s így a két szobrot lezuhantatták a földre, ahol fejüket leütötték. Aztán drótköteleket erősítettek a királynő nyakára és tehergépkocsikkal mindaddig rángatták, amíg a szobor közepén kettétörve, a földre zuhant. Mikor a királynő feje lezuhant, a tömeg óriási üdvörlésben tört ki. Ez a munka estig tartott. Másnap, csütörtökön folytatták s lerántották a ló alakját is, majd a talpzat feliratát olvashatatlanra verték össze. A vandalizmus a hatóságok szemeláttára folyt le s annak megakadályozására semmiféle intézkedés nem történt. Sőt, mi több, a kivonult rendőrség kordont vont és a nézőközönség megbotránkozása ellen a legnagyobb szigorral lépett fel s arra ügyelt, nehogy a törmelékekből valaki is magához vehessen egy darabkát. De arra is éberen vigyáztak, hogy fényképfelvételeket ne csinálhasson valaki. Azonban – mint Sir Robert Donald „The Tragedy of Trianon” (London, 1928. Butterworth) című munkájában (124–125. lap) írja – egy járókelő mégis fényképfelvételeket készített, amit észre is vettek és letartóztatták. Amikor a rendőrtiszt elé vezették, felfedte kiletét: a pozsonyi olasz konzul volt! (Állítólag ez a 4–5 felvétel egyes külföldi képeslapokban is megjelent.) A második napon a csehek még további tanujelét is adták nyugati műveltségüknek, mert nyilvánosan ünnepelelték a képrombolók vad hordáját.” Olay Ferenc: *Tetemrehívás a magyar emlékek romjain. Különlenyomat a Kincses Kalendáriom 1931. évi XXXV. kötetéből*, 4–5. p. 60 *A kisebbségi kérdés a müncheni konferencián*. Híradó, 1922. május 21., 2–3. p.

a *Mária Terézia*-szobrot és lehordták *Petőfi* Sándor szobrát is. Végezetül a rendőrség azzal az ürügygel, hogy magyar állampolgárok, olyan polgárokat utasított ki, akik már hosszú évek óta helybeli lakosok.

Mi, szociáldemokraták, mint a munkásság képviselői és a demokrácia védelmezői, ünnepiesen tiltakozunk mindezen brutális cselekmények és terroresetek ellen, mert ily módon olyan lakosságba oltják bele a kiolthatatlan nemzeti gyűlöletet, amely minden időben és minden nemzetiséggel szemben kiváló türelmet tanusított.”⁶¹

A legfontosabb monumentumok elpusztítása, illetve eltávolítása után a közoktatásügyi minisztérium és a műemlékek kormánybiztossága felhívást bocsátott közre a cseh-szlovák sajtóiroda útján,⁶² amelyben hivatkozik azokra a friss követelésekre, amelyek célja a Monarchia „emblemé”-jeinek eltávolítása – már amelyeket „*mint értékes műtárgyakat meghagyták* eredeti helyükön”. A közleményt kibocsátó két szerv ismét hivatkozik arra, hogy a számításba jöhető tárgyakat, amennyiben azok nem voltak mások, „*mint az osztrák, magyar vagy Habsburg-elyomás jelképei*”, már eltávolították. „*Ma már csak néhány ilyen emblemé maradt meg, amelyek nemcsak művészi szempontból értékesek, hanem a házak homlokzataira nézve is jelentőséggel bírnak [sic!], mert azokba bele vannak tervezve (komponálva) és a homlokzattal megbonthatatlan egészet alkotnak.*” Egyébként is, ez a probléma már csak Csehszlovákiában él („*sajnos*”), máshol túljutottak rajta; így például „*az egyesült Olaszország uralkodója a pápai államfő székhelyén telepedett le anélkül, hogy eltávolította volna a volt egyházi állam emblemé-jeit.* Ellenkezőleg, ezek dokumentálják a legjobban a múlt és jelen között fennálló különbséget”. A megoldás tehát egyszerűen az, hogy meg kell fordítani a távcsövet. A fennmaradt emlékeket, ha épületszerkezeti okokból nem lehet eltávolítani őket – mint például a pozsonyi ítélőtábla homlokzatáról –, nem a régi állam uralmi jeleként, hanem műemlékként (s értelemszerűen az új főhatalom győzelmi szimbólumaként) kell értelmezni. Egyébként pedig „*egyáltalában senkinek sem áll jogában, hogy állami vagy magántulajdonban lévő műemlékeket megsemmisítsen vagy megrongáljon.* Az

61 *Városi közgyűlés. Első nap. – A keresztényszocialista párti bizottsági tagok nem vesznek részt a közgyűlésen.* Híradó, 1921. december 13., 3. p.

62 *A műemlékek, régi jelvények, szobrok megrongálása és eltávolítása ellen. A közoktatásügyi minisztérium és a műemlékek kormánybiztosságának felhívása.* Híradó, 1921. november 19., 3. p.

ilyen emblemé-ek s szobrok stb. megsemmisítése nem hazafias cselekedet, hanem a kiméletlenség és a műérzék hiányának bizonyítéka.

Minden műértő emberben ellenszenvet fog kelteni az ilyen alkotások megsemmisítése.”

Tömegdemonstrációkra, egyéninek álcázott akciókra a továbbiakban nincs szükség tehát. A lap következő évfolyamának egyik januári számában merengő, morfondírozó cikk számol be arról, hogy már senkinek nem tűnik föl, ha egy-egy emléktáblát eltüntetnek; még az újságíróknak sem. A cikk szerzője maga is tudja, hogy beszámolójával elkésett, de most szólnia kell arról, amire fölhívták a figyelmét. A Szel utcából eltűnt Jókai Mór emléktáblája – az író diákként, 1835 és 1837 között lakott ott, a táblát utóbb a Toldy-kör „illesztette a falba”. Az Apácapályán levették a Petőfi-emléktáblát az egykori Blaskovits-házról, ahol a költő 1843-ban lakott, amikor Pozsonyban másolta az Országgyűlési Tudósításokat. Szintén az Apácapályáról eltávo-

lították az 1849-es megtorlások idején vértanúhalált halt evangélikus lelkész, (az egyébként német származású és nyelvű) Rázgha Pál emléktábláját. Mindegy, hogy „valamely rendelet alapján” vagy azért vitték-e el a táblákat, mert valaki így akarta megvédeni őket: „ugy az egyik, mint a másik ok egyaránt bizonyítja, hogy a ma uralkodó felfogás nem kiméli és tiszteli meg a multnak szellemi és lelki nagyságait sem, akiknek bűnéül legfeljebb azt tudják felróni, hogy elválaszthatatlanul forrtak össze a magyarság lelkivilágával”⁶³

1922 júniusában egy rövid hírek is csak a részeként lehetett olvasni a lapban az információt, hogy még április folyamán a Csallóközben több Mária- és Mária Magdolna-szobrot csonkítottak meg. A Híradó a Prager Tagblatt alapján közölte, hogy a csendőrség kiderítette a tetteseket: a rongálásokat három csehországi távírdaszerező követte el.⁶⁴

63 *Eltűnt emléktáblák*. Híradó, 1922. január 8., 4. p.

64 *Vegyes hírek*. Híradó 1922. június 14., 3. p.

„REGÁTIÁK”, „ERDÉLYIEK” ÉS „MAGYAROK” ION GHEORGHE DUCA, CONSTANTIN ARGETOIANU, ARMAND CĂLINESCU, GRIGORE GAFENCU, VALAMINT ALEXANDRU VAIDA-VOEVOD EMLÉKIRATAIBAN

Pritz Pál kollégánk (és panelfeलेlősünk) bevezető előadásában egyebek között arra hívta fel a figyelmet, hogy a memoár-író a mindenkori historikusok munkájának hasznos segítője ugyan, de olyan írástudó, aki egyszersmind riválisa, versenytársa is Klió engedelmes szolgáinak.¹

Be kell vallanom, hogy közel negyven éves történelmi pályám során, természetesen azt Kállay Béni (kéziratos),² vagy Ion Ghica (számtalanszor kiadott) feljegyzéseit³ tanulmányozva sohasem jutott eszembe, hogy szakmai ellenlábassal lett volna dolgom! Ellenkezőleg, nem csupán sokat tanultam tőlük, hanem nagy élvezettel is olvastam a belgrádi diplomáciai élet 1860-as évekbeli kulisszatitkairól, illetve a XIX. század harmadik/negyedik évtizedének havaselvi és moldvai valóságáról papírra vetett megfigyeléseiket, elemzéseiket. Lehet persze, hogy ennek eredendő naivitásom, vagy immár jóvátehetően (javíthatatlan) korlátozottságom az oka: nem tudok, s most már nem is akarok különbséget tenni, hierarchikus viszonyt felállítani a kezembe került *források értéke* között, noha magam is megtapasztaltam, hogy a memoár-író, bármit állít is egyébként, *képtelen* az általa megélt (történelmi)

eseményeket, jeleneteket száz százalékos objektivitással, *sine ira et studio* visszaadni. Megjegyzem: talán nem is mindig áll ez szándékában...

De vajon *mi*, a „vérprofik”, a *historikusok céhének* iparosai képesek vagyunk-e erre? S nem volna-e helyesebb, talán becsületesebb is, ha beismernénk: egy történész, legyen bár szakmája minden csínja-bínjának birtokában, s viseltessék a legmélyebb alázattal is a *Történelmi Igazság* (soha el nem érhető) magasztos elve iránt, bizony csak a *VALÓSÁG* egy-egy szerény szeptétét, parányi töredékét tudja megragadni, s azt többé-kevésbé meggyőző módon formába önteni. Ebből a szempontból tehát alig különbözik az emlékiróktól...

S hogy miért épp *most* jut eszembe mindez?

Azért, mert a) *kényszerből* módosítanom kellett előadásom jó előre megadott címén⁴ (s persze némileg témáján is), hiszen tüzetesebb tanulmányozás során kiderült, hogy Ion Gheorghe. Duca (Bukarest, 1879. december 20. – Sinaia, 1933. december 29.) háromkötetes memoárjai⁵ *nem* tartalmaznak elégséges anyagot szerzőjük *magyarságképe*nek rekonstruálásához. Márpedig e nélkül – vagyis a *másik fél* (a magyarság, a magyar történelem és társadalom) többé-kevésbé alapos *ismerete nélkül* igen nehéz még csak elgondolni is, hogyan juthat el egy, a magyar nemzeti törekvésekkel szemben *eredendően* ellenérdekelte vezető román politikus a magyar-román (román-magyar) együttélés máig megoldatlan alapkérdéseinek akárcsak körvonalazásáig is...

4 I. G. Duca és a magyar-román együttélés. (Vö. Horváth Jenő: Beszámoló a 7. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Emlékirat és történelem szekciójának munkájáról, <http://www.grotius.hu/doc/pub/beszamolok>)

5 I. G. Duca: *Amintiri politice*. Vol. I-II-III. München, 1982, Jon Dumitru Verlag (a továbbiakban: Duca I-II-III.)

1 Pritz Pál: *Emlékirat és történelem* (Az azonos című panel bevezető előadása, elhangzott 2011. augusztus 23-án, délelőtti Kolozsváron, a VII. Hungarológia Kongresszus keretében.)

2 MOL, P 344 (Kállay Béni iratai), ill. OSZK Foll. Hung. 1732.

3 Például: Ion Ghica: *Scrisori către V Alecsandri*. București, 1887.; uő.: *Amintiri din pribegia după 1848. Noue scrisori către Vasile Alecsandri*. București, 1889.; uő.: *Scieri I-IV*. Az előszót írta, tárgy, személy- és helységnevmutatóval ellátta Petre V. Haneș. București, 1914, Institutul de Arte Grafice și Editură Minerva, etc.

Ergo: az tűnt legcélszerűbbnek (ha úgy ahogy tartani akarom magam a tematikához), hogy átlapozom Duca kortársainak és pályatársainak (a „regáti” C. Argetoianu, A. Călinescu, G. Gafencu, s persze – valamiféle tükör gyanánt – az „erdélyi” A. Vaida-Voevod) birtokomban lévő visszaemlékezéseit is, hátha több sikerrel járok. De *nem*, az eredmény – Vajda Sándor emlékezései kivételével, amelyek szakszerű elemzése panelünk egy másik előadásának tárgya⁶ – ugyanez volt, csaknem a nullával egyenlő. Ez persze nem azt jelenti, hogy Ducanak (s általában a bukaresti politikai elitnek) ne lett volna kiforrott álláspontja a történelmi Magyarországgal (egészen pontosan annak szétszedésével, majd bármilyen formában való visszaállításával) kapcsolatban, mert annak – s persze a Habsburg Monarchia helyreállításának – legelszántabb ellenzői közé tartozott. Olyannyira, hogy külügyminiszterként köztudottan ő a Kis-antant összeeszkábálásának egyik vezéralakja. De a külpolitikai vonalvezetés és stratégiai gondolkodás az ő (s a bukaresti oligarchia zöme) esetében – az „erdélyiekkel” szöges ellentétben – *nem* társadalomtörténeti/szociológia megalapozottságú, netán negatív személyes élményekre, fiatal korban elszenvedett egyéni sérelmekre/frusztrációkra visszavezethető tapasztalatok, hanem *hideg politikai számítás* eredménye.⁷

b) annál több adatot (adaleköt) találtam viszont a formálódóban lévő *Nagy-romániai politikai elit* belső csatározásaira, rokon- és ellenszenvneinek hálózatára, olykor egymás iránt táplált, néha a nyomdafestéket is nehezen viselő zsigeri ellenérzéseire.

Ezek – szándékosan leegyszerűsítve – két újabb téma köré csoportosíthatók:

- 1) a „regátiak” egymás közötti torzsalkodásai (moldvaiak *kontra* havaselveiek egyfelől, „törzsökös” románok *versus* „fanarióták”⁸ kiszorítósdíja másfelől)
- 2) az Ó-királyságbeli (leegyszerűsítve: bukaresti) *oligarchia* viszonya az erdélyi román politikásokhoz – és *vice versa*. Mielőtt mondanivalóm kissé részletesebb kifejtéséhez hozzázédenék még négy szempontot illik felvetnem:

a) mivel előadásom a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson, ráadásul a „történelmi”

6 L. Balogh Béni: *Alexandru Vaida-Voevod és a magyar-román együttélés*

7 Ez az alapmagatartás (attitűd) olvasható ki különben Argetoianu rövidesen idézendő emlékirat-részletéből is! (B.-K. B.)

8 Vö, például előadásunk 18. sz. jegyzetével!

Erdély hajdani székhelyén, Kolozsvárott hangzik el, le kell szögezmem, hogy a *bukaresti hatalom* véleménye a „hegyeken túli testvérekről” nem választható el e *nagy generáció* – Iuliu Maniu (1873–1953), Alexandru Vaida-Voevod (1872–1950), Vasile Goldiș (1862–1934), Ștefan Cicio-Pop (1865–1934) etc. – társadalmi gyökereitől, szocializációjától, izlésvilágától és gondolkozásmódjától, egyszerűen *alkatától* (habitusától), amely tagadhatatlanul Erdélyhez, s a *régi* (1920 előtti) Magyarországhoz kötődik; némi (szándékos) túlzással tehát maga is egyfajta „hungaricum”.

b) a kolozsvári helyszín (s az erdélyi román és magyar kollégák remélhető jelenléte) jelentősen megkönnyítheti Budapesten s általában Magyarországon) jóval kevésbé érthető fejtegetéseim *receptióját*.⁹ c) tisztában vagyok vele, hogy *megközelítem* román „belügynek”, s mint ilyen változatlanul ún. „kényes” (legalábbis „nem szeretem”) témának minősül, jóllehet a romániai történészek elsöprő többsége (kivált az erdélyiek) nagyon is tudatában vannak fontosságának.¹⁰

S végül: d) a regáti román emlékirók (főként Argetoianu) döbbenetes közléseinek, s azok megfogalmazásának értelmezését meg sem kísérelhettem

9 Ez a várakozásom sajnos csak részben teljesült, mert szekciónk résztvevői között összesen négy erdélyi (ill. partiumi) származású historikus szerepelt, három (L. Balogh Béni, Novák Cs. Zoltán és e sorok írója) előadóként, míg a bukaresti viszonyokat közülünk legjobban ismerő Csucsuj István a hallgatóság sorában foglalt helyet. Az *audiatur et altera pars* elve – a román kollégák távollétében – tehát *eleve* sérült...

10 Előadásomat egy 1978 nyarán történt *személyes élmény* elbeszélésével kezdtem: Bukarestben, a *Piața Romana* közelében a város szívében volt találkozóm a *román* labdarúgó válogatott és az 1986-ban BEK-győztes *Steaua București* balhátvédjével, egyben csapatkapitányával, a keshajú, világos szemű Iosif *Vigu*val, aki 1946-ban a Bihar vármegyei Érsemjénben (Șimian) született, s persze a parókiai (vagy a plébánián) Vigh Józsefnek anyakönyveztek. Mivel rekkenő hőség volt, egy-egy korsó sört rendeltünk és beszélgetni kezdtünk, természetesen *magyarul*. Kisvártatva egy húszas éveinek elején járó szőkésbarna *román* fiatalember jött oda az asztalunkhoz, bemutatkozott és engedélyt kért, hogy csatlakozhasson hozzánk. Indokul azt hozta fel, hogy Belső-Erdélyből származik (talán dicsőszentmártoni volt) magyarul nem sokat ért, de olyan jó hallgatni a *mi beszédünket*, mert az szülőföldjére – a civilizált, közép-európaias Erdélyre – emlékezteti. Amely, tudniillik – bizonygatta –, kiáltó ellentétben áll e barbár, keleti, egzotikus balkáni, *regáti* világgal... Lásd ehhez – „fordított alapállásból” (s persze jóval szakszerűbben): Szilágyi N. Sándor: Szempontok a nemzetudat lélektanához. *Korunk*, 1990/9., 1102–1113.

volna, ha – a Kossuth-emigráció román kapcsolatainak egykori (pályakezdő) kutatójaként – nem állna rendelkezésemre a „kulcs”: Veress Sándor (1828–1884) – „civilben” Londonban végzett „hátrámérnök”, vagyis földmérő, a két szomszédnép történetírásában egyaránt nevet szerzett Andrei Veress Endre¹¹ édesapja) – 1870 körül keletkezett, máig kiadatlan *Románia története* című kézírata.¹²

Mindezek előrebocsátása után vágjunk a középebe – *in medias res* – és nézzük meg miként vélekedett az 1914. augusztus 3-i Sinaia-i Koronatanács résztvevőiről – gyakorlatilag az akkori román politika színe virágáról – egy szem- és fültanú, Constantin Argetoianu (1871–1952), aki tizenhat éves diplomáciai pályáját befejezve nem sokkal korábban tért vissza Bukarestbe.

Íme krónikájának egy részlete:

„Azt vártam, hogy Sinaia-n szerény, a nagy idők fennkölségétől áthatott férfiakra talállok, hiszen az ország és az egész világ sorsa forgott kockán – ám a hamisítatlan csalárdság kellős közepén találtam magam, amelyben a legundorítóbb becsűség igyekezett érvényre jutni a hazafias frázisok menedékében. Csupán három őszinte, személyes érdekeit sutba vágni képes emberrel találkoztam. Carppal, Iancu Lahovaryval¹³ és Cantacuzino dok-

11 Veress Endrét (1868–1953) főként bibliográfusként és szövegkiadóként tartja számon mindkét nemzet történetírása. Alakjához és tevékenységéhez lásd újabban Demény Lajos [1926–2010]: Veress Endre a román–magyar közös múlt kutatásának szolgálatában. *Századok*, 2004/1., 89–118. (Veress Endre fia – a nagyapja nevét viselő – Veress Sándor (1907–1992), a Bartók és Kodály utáni magyar zeneszerzés egyik legnagyobb formátumú, nemzetközi hírű képviselője.)

12 Veress Sándor: *Románia története* (kézirat, 214 folió, MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms. 10.491/7., a továbbiakban: Veress-kézirat.) Ezt jól egészíti ki, néhol (például a cigányság vonatkozásában) tovább árnyalja, a havaselvi viszonyokat szintén „terepszinten” ismerő, az 1860-as évek elején a Kárpát-könyökben fekvő Râmnicul Săratban körörvosként tevékenykedő Oroszhegyi (Szabó) Jósa 1942-ben Kolozsvárott kiadott korpéje: Dr. Oroszhegyi Jósa [Gy. orvos Romániában 1860–1862]: *Román élet. A mai oláhföld és népe természeti, történeti, közéleti, vallási, erkölcsi, fogalmi, szokási s társadalmi viszonyainak rajza*. Sajtó alá rendezte [s a szerző életrajzát összeállította]: Bíró Sándor. Kolozsvár, 1942, Minerva Irodalmi és Nyomdai Müintézet Részvénytársaság (Erdélyi ritkaságok, 5.) (a továbbiakban: Oroszhegyi.)

13 Ion Lahovary (1844–1915) a havaselvi konzervatívok egyik vezéralakja. Atyja (vagy nagybátyja), Emanuel Lahovary román nagybojár egyike volt azoknak a bukaresti földbirtokosoknak, akik Veress Sándort kérték fel latifundiumuk szakszerű tagosítására. Idősebb Lahovary e szavakkal vigasztalta a halála előtt három évvel,

torral.¹⁴ Carp meg volt győződve róla, hogy az orosz győzelem Románia veszttét jelentette volna, s hogy csupán Németország volt képes fenntartani a rendet és a civilizációt Európa e barbarizmussal sújtott keleti felében. S minthogy biztos is volt a német diadalban, azonnali belépésünket szorgalmazta a háborúba a Központi Hatalmak oldalán, hogy érvényesíthessük Besszarábiára támasztott igényeinket. Lahovary és Cantacuzino – főként Cantacuzino – szintúgy a haladéktalan hadba lépés mellett kardoskodtak, de ők ezt a másik oldalon akarták, s Franciaország iránti odaadásuk miatt kívánták, amelyet nem volt szabad veszni hagyni, mintha annak sorsa tőlünk függött volna! Őszinteségükben szinte *nem is említették Erdélyt, a nemzet kiegészítését és Vitéz Mihályt – figyelmen kívül hagyva minden nemzeti érvet, amelyek csaknem valamennyiünket a Központi hatalmak ellen sorakoztattak fel, s tették ezt azért, hogy – „pour voler au secours de la France”¹⁵ – a hadüzenetet követeljék.*¹⁶

Az eddig citált szövegrészben nincs semmi rendkívüli, sokan és sokat olvashattunk a Monarchia hadüzenetét megelőző, s pár hétig – az első nagy embervesztésekkel járó kínos vereségek híréig – eltartó euforikus hangulatról, amely kevés kivételtől eltekintve a magyar társadalom szinte minden rétegét is átjárta. Az pedig a román társadalom-és politikatörténet ABC-jéhez tartozik, hogy – nem függetlenül a két fejedelemség egymástól jó néhány vonásában eltérő gazdaság- és társadalomfejlődésének, valamint mentalitástör-

1881-ben a „román korona” érdemrenddel kitüntetett magyar szakembert gyászoló övzeget: „Asszonyom ... én bejártam az egész művelt világot, de becsületesebb embert, mint Veress Sándor volt, soha nem láttam, soha nem ismertem.” Lásd Oroszhegyi. 12. (Részlet Bíró Sándor előszavából.) Alakjáról és tevékenységéről lásd bővebben Beke György: *Veress Sándor tolla és körzője*. Bukarest, 1976, Politikai Könyvkiadó.

14 Ion (Iancu) Cantacuzino (1863–1834), eredeti foglalkozására nézve Párizsban végzett kutatóorvos, bakteriológus, a 20. század első harmadában több alkalommal is miniszter.

15 Franciaország segítségére siessünk (fr.)

16 Lásd Constantin Argetoianu: *Pentru cei de mine. Amintiri din vremea celor de ieri*. vol 1. A szöveget gondozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Ion Ardeleanu. București, 1991, Editura Albatros, 85–86. (az én kiemelésem! – B.-K. B.; a továbbiakban: Argetoianu 1991.) Az emlékiratból – *A holnapi nemzedékeknek. Emlékek a tegnapiak idejéből* címmel, saját fordításában, kitűnő előszóval ellátva – hosszabb részletet közöl Horváth Andor: *Tanúskodni jöttem. Válogatás a két világháború közötti román emlékirat- és naplóirodalomból*. Kolozsvár 2003, Kriterion Könyvkiadó, 126–217. (a továbbiakban: Horváth 2003)

ténetének alapstruktúráitól – Moldvában a *konzeratívok* hadállásai jóval erősebbek voltak a *liberálisokénál*, mint Havasalföldön, ott viszont emezek voltak nagy fölényben. Közismert összefüggés az is, hogy a moldvai progresszió vezéralakjai, bár alapműveltségüket ugyancsak az 1820-as/30-as évek óta gombamód szaporodó francia nyelvű „panziókban” szerezték, a németes kultúra elsajátítására is gondot fordítottak és sokan – havaselvi nemzedéktársaikkal ellentétben – német egyetemeken szereztek képesítést.¹⁷ Theodor Rosetti (1837–1923), az apai ágon erdélyi származású Titu Maiorescu (1840–1917) és az idézetünkben szereplő Petre Carp (1837–1919) voltak legnagyobb tekintélyű, a világháború kitörésének időpontjában bizony már élemedett korú képviselőik. Ugyancsak mondhatni, köztudott, hogy a Cantacuzino és a Lahovary-klán inkább Havaselvéhez kötődik, s tántoríthatatlan franciabarátnak minősül. Ami azonban most következik, igencsak mellbevágó, következésképpen körültekintő elemzést (legalábbis bővebb magyarázatot) igényel:

„A cigányvérrel kevert levantei zagyvalék, amely társadalmunk krémjét alkotta¹⁸ [az én kiemelésem! – B.-K. B.], naphosszat a Palota parkjának központi sétányán nyüzsgött, amely a személyes kvalitások (értékek) egyfajta fortyogó bőrzéjeként működött. Lahovary, aki nem vette észre, hogy ezek az emberek érzéketlenek az elvont eszmék iránt, órákat töltött közöttük, sorban elkapta kabátgombjukat, és azt bizonygatta, hogy Franciaországot semmi esetre sem lehet magára hagyni. S mivel erősen raccsolt is, telefröcskölte nyálával hallgatóságát, mely úgy menekült előle, akárha maga lett volna az ördög, s inkább azt hajtogatta, hogy németbarát. Iancu Cantacuzino ritkábban bukkant fel Sinaiban, de amikor eljött, Lahovarynál is kategorikusabb volt. A Francia Becsületrend szalagjával a gomblyukában elmagyarázta az oláhoknak,¹⁹ hogy minden embernek két hazája van: a sajátja és Franciaország. És minden *civilizált* [kiemelés az eredetiben!], vagyis a tudomány, az irodalom és a mű-

vészet megszentelt vízében megmerítkezett ember számára Franciaország előbbre való Romániánál. Vesszen Románia, ha pusztulása hasznos Franciaország megmentésének! *Ha hallgatói tőről metszett románok lettek volna*, talán sikerült is volna meggyőzni őket, *de nem tősgyökeresek, hanem közönséges levantei korcsok voltak* [az én kiemelésem! – B.-K. B.], akik vállat vontak, és más, több haszonnal kecsegtető balek után néztek.”²⁰

A másfél évtizedes Nyugat-európai távollét után pár hónappal korábban hazatérő (ezért kora román valóságát a megszokottnál kritikusabb szemmel figyelő) konzervatív román politikus – némileg relativizálva s enyhítve korábbi kitételeit – pár oldallal lejjebb emígy összegzi benyomásait:

„[...] *mindenki európai politikát folytatott és senki sem polítizált románként* – ezzel azt akarom mondani, hogy mindenki Európa sorsával foglalkozott s nem Romániával törődött. A románok francia- és németbarátokra oszlottak, és *azonnali* [a szerző kiemelési!] belépésünket követelték a háborúba, aszerint, hogy melyik hadviselő féllel rokonszenveztek, s anélkül, hogy a *sajátos román érdekekre* tekintettel lettek volna. A *kevertvérű korcsok eme pszichózisa az igazi románokat is hatalmába kerítette*, senki sem érzett román módra...”²¹ [az én kiemelésem! – B.-K. B.]

Lássunk most egy hevenyészett (társadalom- és mentalitástörténeti) freskót, többnyire Ion Ghica (1816–1897) főntebb már szóba hozott emlékiratait, és, – hol *kontrasztként*, hol *ellenpontozás* gyanánt – egyebek között, Veress Sándor (és Oroszhegyi Jósa) tanúságtételére (is) támaszkodva. Felvázolása már csupán azért is indokolt, mert Constantin Argetoianu (1871–1952), Armand Călinescu (1893–1939), Ion Gheorghe Duca (1879–1933) és Grigore Gafencu (1892–1957) felmenői *kivétel nélkül* ebből a balkáni/levantei világból, pontosabban annak külföldféle szegmenseiből származnak.

*

Tudott dolog, hogy a középkori magyar birodalom 1526-os bukásával végleg elszakadtak azok az egyre vékonyodó politikai, közigazgatási és főleg

17 Lásd erről bővebben Borsi-Kálmán Béla: *Nemzetfogalom és nemzetstratégiák. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatának történetéhez*. Budapest, 1993, Akadémiai Kiadó, 1993. (különösen: A román nemzettudat fejlődése a Kárpátokon innen és túl egy nemzedék készülődésének tükrében c. I. fejezetet, *uo.* 17–62., a továbbiakban: B.-K. B. 1993.)

18 Vö. előadásunk 45. sz. jegyzetével!

19 A szövegösszefüggésben szereplő *valah* itt a *moldovean* (moldvai) ellentétéként, vagyis havaselvi (muntyán) értelemben használatos. (Vö. előadásunk 30. sz. jegyzetével.)

20 Argetoianu 1991, 86.

21 Argetoianu, 88. Argetoianu döbbenettel vegyes felháborodásában *Legyünk románok!* címmel az *Epoca* c. lapban 1914. augusztus 22-én nagyhatású cikket tett közzé, amelyben ugyancsak felbuknak egy érdekes mondat: „Egyszóval találtam franciákat, találtam németeket – megtaláltam *Fanart* – ám nem találtam románokat!”. *Uo.* (az én kiemelésem! – B. –K. B.)

kulturális szálak, amelyek Havasalföldet (románul Munténiát) – korabeli magyar nevén: Havaselvét – a nyugati keresztény civilizációhoz kötötték, jóllehet a havaselvi ortodox egyház feje még a XIX. század derekán is az *Ungrovlahia metropolitája* címet viselte. Ettől kezdve nem kellett többé a román fejedelmeknek két (esetleg három) urat szolgálni, és országuk, népük és létük védelmében egymás ellen kijátszani őket.

A török birodalom terjeszkedése is megállt a XVI. század végén, s a fényes padisahok kényelmesebbnek tartották meghagyni román (havaselvi és moldvai) felségterületeiket a *dar-al-áhd*, a se nem béke, se nem háború állapotában – természetesen tekintélyes összegű évi adóteher (*harács*) ellenében. De belső életüket nemigen zavarták, intézményeiket, főként az egyházat, békén hagyták. E viszonylagos nyugalmi állapot kedvezett a kultúra fejlődésének. Ebben az időszakban épültek a legszebb román kolostorok és templomok, közöttük az egyik legnagyobb ortodox monostor, az argyasi (Curtea de Argeș), vagy egy másik remekmű: a jászvásári *Trei Ierarhi*. A merőben bizánci keresztény fogantatású román szellemiség azonban hosszú időre eltávolodott a nyugati gondolkodástól, s a századok során egyre több balkáni–levantei (bolgár, szerb, török, albán) majd – s leginkább – újjörög elemet szívott magába, különösen az 1711–1821 közötti időszakban, az ún. *fanarióta* korszakban, amikor még a vajdák is sztambuli görög tisztviselők vagy politikai kalandorok voltak. Természetesen nem egyedül érkeztek, magukkal hozták kiterjedt rokonságukat,²² személyzetüket, hű embereiket, léhűtőiket s ugyancsak keleti, levantei gondolkodásmódjukat s életfelfogásukat, amelyben a sors iróniájaként, s természetesen nagyon áttételesen, még a hagyományos (és szerfelett kifinomult) bizánci családság elemei is elkeveredtek.

Amikor pedig az 1829-es drinápolyi béke után a tőkés viszonyok fejlődése is némi lendületet vett, és elkezdődött a főként gabonakereskedőkből, uradalmi intézőkből, kisbojárókból álló, polgári érdekű rétegek összerázódása, a figyelmes szemlélő kezdetben csak kevés román származású egyént talál közöttük. Főleg görögök, de szerbek, bolgárok, albánok és arománok (makedo-románok) – Moldvában örmények –, is szép számmal

akadnak közöttük.²³ Célkitűzéseik az idők folyamán megváltoztak ugyan, de típusaikban, tipikus alakjaikban makacsul őrizték ezt a sajátos *levantei szellemiséget és magatartásmódot*, amelyet Argetoianu oly hevesen rosszall, s amelynek maradványai még manapság, asszimilálódásuk után több mint másfélszáz esztendővel is a bukaresti szellemi/politikai *krém*ben kitapinthatók, érzékelhetők, s ami a leglényegesebb: megkülönböztethetők. Igaz, fogalmilag igen nehéz körülírni őket.

Annál szembevetőbbek voltak e különös világ külsődleges jegyei, amelyek – főként Ion Ghica már többször szóba hozott visszaemlékezései nyomán – az 1820-as/30-as években, sőt a század derekán is még igencsak egzotikusak, erősen keleties jellegűek voltak, ami nagyon is érthető, mert hiába járt le 1821-ben a *Fanar*ból kikerülő korrupt fejedelmek ideje, emléküik elevenen kísértett még! Hiszen csupán néhány esztendő telt el Ioan Caragea vajda 1818-ban véget ért rossz emléké uralma óta, nem sokkal korábban (1813–1814-ben) még a pestis szedte áldozatait Bukarest utcáin, s tűzvész dühöngött egyes kerületeiben. A török kaszánya még tömve volt *mauroforokkal*, *neferekkel* és *nizamokkal*, az iskolában és a hivatalokban ugyanúgy újjörög szó járta, mint száz évvel korábban, a nyári délutánokon édes-bús nótákat húzott a *meterhanea*, a török zenekar. Hosszú, zöld, sárga vagy élénkpiros kaftánba bújt, törökpapucsos, cobolyföveges bojárók látogatták egymást, természetesen batáron, melynek bakján a *vizitiu*, a rendszerint magyar (székely) kocsis feszített sarkantyús csizmában, vállán panyókára vetett, sújtásos kabátban, s a hintó mellett zord tekintetű marcona férfiak lovagoltak, széles övükben gyöngyberakásos pisztoly, díszes markolatú handszár vagy jatagán; az úr albán testőrei, az *arnauták*. Miközben fekete(leves), *dulcsáca*²⁴ és csibuk mellett élénk terefere folyt isztambuli pletykákról, a legfrissebb udvari intrikákról, természetesen újjörögül, később pedig franciául, az asszonyép is megmutatta magát a főváros előkelőségének és a külvárosok – a *mahala* – lakosságának. A jó ízlés, a francia *sikk* is

²² Egy jeles román történész – főként, mert kivétel nélkül csaknem anyanyelvi szinten beszéltek és írtak újjörögül (hiszen az alap- és középfokú iskoláztatás az óegyházi szláv (ószláv) mellett az 1830-as évekig jobbjára ezen a nyelven folyt!) – joggal nevezheti összefoglaló néven „görögöknek” őket. Lásd I. C. Filitti: *Clasele sociale în trecutul românesc*. București, 1925, Atelierele Grafice SOCEC (különösen: 11–17.) (a továbbiakban: Filitti.)
²⁴ Cukorban főtt, nagyon édes meggy- vagy cseresznye-befőtt, ill. lekvár, amelyet a törökösen elkészített kávéhoz szolgáltak fel egy pohár hideg víz mellett.

²² Lásd erről monografikus igényrel Mihail-Dimitri Sturdza: *Dictionnaire historique et généalogique des Grandes familles de Grèce d'Albanie et de Constantinople*. Paris, 1983, Chez l'auteur, 7, rue de la Néva, F-75008 Paris (a továbbiakban Sturdza 1983)

megkívánta, hogy a divatos külhoni, bokát takaró ruhák szegélyét legalább naponta egyszer végighúzzák a porban.²⁵

A tömény, keleti unalmat csak egy-egy udvari bál, lányszököttes, gyilkosság vagy trónvillongás törte meg, no meg a húszas évektől sűrűn előforduló idegen megszállások, amikor gyakran cserélt gazdát a havaselvei (munténiai) főváros. Tudor Vladimirescu *pandúrrjai* után Alexandros Ypsilanti *palikárrjai*, *mavroforjai*, török csapatok, majd 1828-tól orosz alakulatok látogatták meg Bukarestet. 1828–1834 között a cári ihletésű *Szerves Rendtartás* (Szervezeti Szabályzatok, Regulamentul Organic) évadján az adminisztratív ügyeket Pavel Kiszjeljov (Kiseleff) tábornok *csinovnyikjai* intézték, franciául beszélő nyalka orosz tisztek tették a szépet az elegáns bukaresti hölgyeknek, a falvakban és a gyéren lakott tanyákon kozák lovasok rekrutáltak, a század derekán (egészen pontosan 1854–1857 között) még osztrák hadak (s benne magyar katonák) is tiszteletüket tették a Dímbovița partján.

Minden emberi közösség történetében vannak olyan időszakok, amikor a létét meghatározó külső és belső törvényszerűségek többnyire áttekinthetetlen szövevényében bizonyos események és (az illető közösség szemszögéből *véletlen*, ám következményeit tekintve óriási jelentőségű) történések az összefüggések *másféle* rendszerét hozzák létre, amely szerencsés esetben *új irányt* adhat a szóban forgó közösség (a majdani román nemzet) további sorsának.

A román nép történetében ez az időszak az 1828–1878 közötti fél évszázad, amikor a körülmények különlegesen szerencsés alakulása folytán a középkor sötétjéből egyszerűen a legújabb korban termett, és, jóllehet ellentmondásosan, mindazt elérte, amit egyáltalán el lehetett: a gabonakereskedelem szabadsága – a török függés lazulása (1829), az orosz befolyás visszaszorítása (1856), a fejedelemségek egyesítése/egyesülése (1859), Románia, mint politikai entitás megeremtése (1862), agrárreform (1864), az ország függetlenségének kikiáltása, majd annak a nemzetközi közösséggel való elismertetése (1877/1878). Olyan vívmányok ezek, melyekről a főntebb jelzett törvényszerűségek felismerői, mi több tevékeny formálói, a román történészek által „48-as nemzedéknek” nevezett férfiak legmerészebbjei is – emlékirataink szerzőinek atyái és nagyatyái! – pár esztendővel korábban legfeljebb csak álmodozhattak.

25 Vö. Ștefan Ionescu, Bucureștii în vremea fanarioților, Cluj, 1974., Editura Dacia

Hiszen, gondoljunk csak bele: memoár-íróink nagy- és dédszülei még kaftánt, csúcsos bojársvéget hordtak, rangjukat szakálluk nagysága/hossza is minősítette, s ha nem voltak is valamennyien a *fanarióta-klánok* leszármazottai (mint épp idézett visszaemlékezésünk szerzője: a kisoláhországi/olténiai kisbojár ivadék, Constantin Argetoianu),²⁶ a görög nyelvet ők is hibátlanul beszélték. A nagyszülők gyermekkorában, valamikor 1821 és 1831 között zajlott le az a finom, részleteiben máig sem kielégítően ismert átmenet, amikor a jobb társaságokban – nem függetlenül a tágas bojár lakokba, a *konakok*ba hosszú évekre bekvártélyozott, a francia nyelvet tökéletesen bíró *muszka*²⁷ tisztek már említett jelenlététől – csaknem észrevétlenül az újjörögről áttértek a francia használatára: egy délkelet-európai, balkáni, levantei kultúrkörből egy nyugatiba, s ezzel együtt „német” (azaz európai) gúnyát is öltöttek, tanulmányaikat pedig, ha csak tehették, Párizsban (legalábbis Franciaországban, néha Svájc francia nyelvű részében *Suisse Romande*-ban) végezték. Joggal mondhatta egyikük (a moldvai Alecu Russo), hogy egyik lábukkal a múltban, a másikkal a jövőben álltak: ők az összekötő kapocs a *fanarióta éra* és a *modern kor* között.²⁸

26 Vö. Ion Ardeleanu bevezetőjével, Argetoianu 1991, VI–VII. Veress Sándor úgy vélekedik, hogy a fanarióta korszakban a korábbi politikai elitnek az azonnali behódolással járó gyors keveredést nem vállaló, vagy arra kezdetben nem képes része (gyanúnk szerint Argetoianu felmenői is ebből a rétegből származtak!) vidéki – leginkább a szubkárpatikus, termékeny dombvidéken található – birtokaira húzódott, s a társadalmi ranglétrán fokozatosan lesüllyedt. Ezzel is összefüggésben ez a társadalmi csoport őrizte meg leginkább *régi román jellegét*, egyszersmind – ez ugyancsak Veress megfigyelése – e réteg tagjai feltűnő tipológiai hasonlóságot mutatnak a magyar (és erdélyi) birtokos köz- és kismenességgel. Lásd Veress-kézirat, 79–80. fól.

27 románul: *muscal* (moszkovita). Itt jegyezzük meg, hogy ugyanígy nevezték az orosz, vagy lipován (lipovén) – a magyar *vizitiu*-klánokkal erősen rivalizáló – bukaresti kocsisokat is!

28 Minderről ezt olvashatjuk Veressnél: „Életmódjuk és viseletük hajdan egészen magyaros volt, legalább régiebb képeik ezt mutatják, azután török kaftánba és papucsba ’s bő bugyogóba bújtak fejüket gyaur kucs mával fedvén be mint török alatt valókat illet, utóbb feszes muszka egyenruhák vele muszka dorbézolás és kártyázás lón divatos. Ma meg minden á la Paris a czipőtől a zongoráig és paszományos inasig – Mind e változaton átment a nyelv is – még mai napig van egy jó csomó – majdnem kiküszöbölhetetlen magyar, török, muszka szó benne. Most meg annyira meg francziásodott a szalóni nyelv hogy úri ember nem is akar oláhlul beszélni és ha beszél harmada francziául van. – De most még sem annyi-

Az átmenet azonban mégsem volt azért annyira rohamos, lett légyen bár külsőségeiben rendkívül látványos. Az európai kultúrájú, franciúl és németül, néha már angolul is (miként Dumitru Brătianu,²⁹ és Ion Ghica) társalgó férfiak agysejtjeiben ott éltek még az apák és nagyapák beidegződései, s erre, az esélyeket állandóan latolgató, megalakulónak tűnő, kifinomult manőverezésre, taktikázásra igencsak nagy szükségük volt e valóban nagy generáció tagjainak. Egy román író, Dana Dumitriu mondatja ki az 1850/60-as évek eseményeinek egyik főszereplőjével, Antoine Eduard Thouvenel (1818–1866) isztambuli francia követtel (III. Napóleon későbbi külügyminiszterével)³⁰ a *lényeg*, amely alighanem nemcsak Ghicára, hanem e nemzedék – s a következő generáció! – valamennyi tagjára is érvényes: „*Ion Ghica olyan ember, aki elegyíteni tudja Keletet a Nyugattal. Látják, arra törekszik, hogy délkelet-európai módszerekkel teremtsen modern országot.*”³¹ Igen, a levantei-bizánci módszerek mesteri alkalmazása, a körülményekhez való leleményes igazítása – nyersebben fogalmazva: a legendás román hintapolitika³² – volt e nemzedék

ra francia a bojár osztály mint a minő görög volt a fanarióta fejedelmek idejében, akkor csak a nép maradt volt olá [sic!], az úri osztály görögül tanult, görögül kormányzott, görögül beszélt görögül imádkozott; még a cigányok is voltak befolyással jellemük kifejlődésére, csak a zsidóktól – e számoló és vállalkozó néptől nem tanultak semmit.” Veress-kézirat, 40. fól.

29 Dumitru Brătianu (1818–1892), a havaselvi liberálisok az ún. „vörösök” egyik vezéralakja, 1849 után a londoni székhelyű Központi Demokratikus Bizottságban a román emigráció képviselője, Kossuth Lajos engesztelhetetlen ellenfele, Ion. C. Brătianu testvérbátyja, annak 1891-ben bekövetkezett elhunytá után a Nemzeti Liberális Párt elnöke, Ionel C. Brătianu nagybátyja

30 Lásd bővebben: L.[ouis] Thouvenel: *Trois années de la question d'Orient (1856–1859), d'après les papiers indits de M. Thouvenel.* Paris, 1897, Calmann Lévy

31 Idézi – Dana Dumitriu: *Prințul Ghica. I-II.* București, 1980, Editura Cartea Românească nyomán – Borsi-Kálmán Béla: A múlt és a jövő mezsgyéjén. A román reformnemzedék bölcsőjénél. In uő: *Kockázatos viszonyok. Írások a román irodalom, művelődéstörténet és nemzeti önszemlélet tárgyköréből.* Pécs, 1997, Jelenkor Kiadó, 46. (az én kiemelésem! B.-K. B.)

32 Erről, két részletben, emígy vélekedik Veress Sándor: a) „Politikájuk megalakulásuktól kezdve egész a krími háborúig végtelen sora a szín változtatásnak tele rút hitszegő elpártolással szótörés 's eskü szegéssel. Két felé kaczerkódás 's álnok porba borulás a hatalmasabb előtt.” Veress-kézirat, 39. fól.; kéziratát befejezve, minden jel szerint megenyhült választott hazája iránt, mert munkája (nyilván a főszövegénél *később* írt) bevezetőjében már ekképpen ítéli: „Ez a nemzetiségéhez s azzal egygyé forrott vallásáhozi csökönös ragaszkodás húzódik

leghatékonyabb eszköze, amelyet épp Iancu Ghica, és főként Ion C. Brătianu (1821–1891) – Ionel C. Brătianu édesapja – kezelt az 1860-as/70-es években a legügyesebben.³³ Hogy aztán pár évtizeddel később majd „Nagy-Románia atyja” Ionel C. Brătianu (1864–1927) fejlessze tökélyre...

*

Előadásom bevezetőjében azt mondtam, hogy azért kényszerültem témámon módosítani, mert a közvetlen környezete által Iancu (Jean) Ducanak hívtott jelentős román politikusnak voltaképpen nem voltak említésre méltó magyar kapcsolatai.³⁴ Egy kicsit jobban belegondolva a dologba ez szinte „természetesnek” tekinthető, hiszen egy regáti (Ó-királyságbeli), „jó családból való” úrfi,³⁵ ha eszmélkedése idején találkozott is „magyarokkal”, azok többnyire a társadalmi ranglétra alsóbb szintjein helyezkedtek el: Moldvában csángó jobbágok vagy részesparasztok,³⁶ Havaselvén pedig

végig egész történetén; soha a legsötétebb időkben sem esett kétségbe, 's ennek köszönheti, hogy ma önálló állammá, vérével, pénzével vagyonaival szabadon rendelkező, 's ennek folytán a polgárisulás útján gyorsan fejlődő, 's a többi keleti népeknek példányul [sic!] szolgáló független országgá lett.” Uo. 5–6. fól. (az én kiemelésem! – B.-K. B.)

33 Szomorú feladata lenne egyszer egy *semleges* (brit, portugál, svájci) történésznek egybevetni e diadalmeneget a magyar reformkor emigrációba szorult vezéralakjainak ismétlődő kudarcaival, vesszőfutásával. Lehangelő, de felemelő is, hiszen alighanem kiderülne, hogy *nem* a képességekkel volt többnyire a baj, hanem az általános európai hatalmi viszonyok (s azok *tendenciája*) kedveztek (sokkal) inkább a román törekvéseknek, s hiúsították meg rendre Kossuthék legjobb szándékú kísérleteit is. (vö. B.-K. B. 1993., különösen a II. és III. fejezet, valamint az *Építőgés!* Uo. 63–109.)

34 Ha csak azt a fontos – és most következő fejtegetéseink érvényét nemigen cáfoló – mozzanatot nem számítjuk ide, hogy az utolsó ember, aki a mártírhálálalt halt román miniszterelnököt *élve* látta, az magyar sófője – „Török bácsi” – volt, akinek iszonyodva kellett végignéznie, amint a három vasgárdista pribék a Sinaia-i vasútállomáson „főnöke” mögé lopózkodik, s egyikük orvul öt golyót ereszt a fejébe... Lásd Koszta István: *Mária királynő párizsi követsége 1919. Nem (csak) Erdély volt a tét II.* Budapest, 2011, Kárpátia Stúdió Kft., 68. (a 96. sz. jegyzetben.), a továbbiakban: Koszta 2011) Vö. Armand Călinescu: *Însemnări politice.* A szöveget gondozta és az előszót írta Dr. Al. Gh. Savu. București, 1990, Humanitas, 199. (Itt kell megemlítenünk, hogy 1939 szeptemberében Armand Călinescu is a vasgárdisták bosszújának áldozatává vált.)

35 Újgörög eredetű román szóval: *coconaș*

36 moldvai román dialektusban: *răzeș*, ugyanazon részes szabadparaszt kategória neve Munténiában: *moșnean*

jobbára székely iparosok, ácsok, kőművesek, kocsisok³⁷ (később taxisofőrök) – és leginkább dajkák,³⁸ cselédek, főtáncosnyok és házvezetőnők voltak. Néhány képzett szaktörténész leszámítva ki tudja még például napjainkban azt, hogy az elmúlt évszázad egyik legjobb román történetírójának számító Gheorghe Ion Brătianu (1898–1953) – Nagy-Románia megteremtőjének „természetes” fia – hátulgombolós kisgyermekként folyékonyan beszélt magyarul? Ennek a ténynek a megértéséhez persze tudni kell, hogy atyja, Ionel C. Brătianu, pályakezdő vasúti mérnök korában Bákóban (s a ruginoasai fejedelmi kastélyban) egy darabig együtt élt a „államalkotó” Alecsandru Ioan Cuza (1820–1873) környezetéből származó fanarióta eredetű, nálánál némileg idősebb moldvai Maria Moruzi hercegnővel,³⁹ akit forrásunk szerint Brătianu

– a röghöz kötött jobbágyot jelölő *rumân* kifejezéssel szemben, míg a robotra kötelezett parasztokat a *vecin* [szomszéd] néven ismerték Moldvában. Valószínűleg ez az oka annak, hogy a havaselvi bojárok és „polgárok” inkább az általánosabb *valah* formát részesítették előnyben, az a (többnyire valóban törőlmetszett román) „pórnép” tagjainak vélejk őket... Lásd erről például Constantin C. Giurescu: *Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai Viteazul*. Memoriu citit la Academia Română în ședința dela 8/21 Maiu 1915. București, 1943 (különösen: 139–141., 336–349.). Vö. P. Cancel: *Despre rumân și despre unele probleme lexicale vechi slavo-romane*. Lucrare tipărită de Casa Școalelor. București, 1921, Atelierele Grafice SOCEC, valamint Veress Sándor írásunk 23. sz. jegyzetében idézett véleményével. 37 Vö. Veress-kézirat, 101. fól.

38 Nem egészen köztudott (legalábbis Magyarországon), hogy sok egyéb mellett a szocialista *nomenklatura* ezt a szokást is átvette az osztályellenségnek minősített és az ötvenes/hatvanas években kíméletlenül fölmozszolt „burzsoá-földesúri” elitől, még Ceaușescuéknak is volt az ötvenes évek elején székely dadájuk. Lásd erről *A Ceaușescu gyermekek esztelnei dajkája* [2010. szeptember 29., 07:34] [2756];

<http://www.erdely.ma/publicisztika.php?id=75303&what=archivum> (letöltés dátuma: 2011. február 10., 16 óra.) A csúfos véget ért diktátor magyar kapcsolatairól lásd legújabban Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája I. 1965–1974. A kötetet összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Novák Csaba Zoltán [a Román Akadémia Gheorghe Șincai Kutatóintézetének munkatársa]. Csíkszereda, 2011., Pro-Print Kiadó.

39 Maria Moruzit (1863–1921) valóban nem fogadta kegyeibe a sors: első férje, ifjabb Alexandru Cuza – a két fejedelemséget 1859-ben egyesítő A. I. Cuza Maria Catargiu-tól származó, tehát házasságon kívül született idősebbik fia – korán elhalt, így fiatal özvegyként kezdett (számára reménytelen) viszonyt Nagy-Románia leendő mindenható miniszterelnökével. Lásd Constantin Argetoianu: *Pentru cei de mine. Amintiri din vremea celor de ieri*. III. kötet, V. rész (1916–1917). Kiadta és jegyzetek-

1898 februárjában csupán „tisztetségből”, *pro forma* vett el, hogy akkortájt világra jövő egyetlen fia törvényesen viselhessen apja nevét. Imént hivatkozott kútfőnk tudni véli, hogy 1902 júliusában egy bajorországi üdülőhelyen az akkor négyesztendő, az anyja társaságában lévő tisztek által „Mein Prinz”-nek nevezett „nagy barna szemű és hajú, virgonc kisfiú magyarul beszélgetett a [feltehetően csángó] házvezetőnővel”...⁴⁰ Csupán halkan, *en passant* jegyezzük meg, hogy ez a *liaison*, akár csak Brătianunak Elisa Știrbey-jel (1870–1957) – az akkori *kamarilla* egyik beltagjának számító Barbu Știrbey (1872–1946) nővérével – 1907-ben kötött hivatalos házassága⁴¹ egyaránt azt bizonyítja, hogy Argetoianu imént taglalt feljegyzése (tkp. indulatos kirohanása) nem egyszerűen előítéletes, hanem – társadalomtörténetileg s főként társadalomlélektani szempontból – *merően téves* is! A „tösgyökeresnek” minősített (egyébként valószínűleg bolgár eredetű) Brătianu-sarj mindkétszer a *görög/fanarióta oligarchia*⁴² egy-egy előkelő hölgytagját tüntette

kel ellátta Stelian Neagoe. București, 1992, Humanitas, 105. Vö. Sturdza 1983, 359.

40 „un copilaș oacheș și zglubiu, care vorbea ungurește cu bona și căruia ofițerii veniți îi ziceau »Mein Prinz«”. A dajka „nacionáléjára” vonatkozó feltevésünket megerősíteni látszik, hogy G. I. Brătianu 1898. január 30-án Ruginoasa-ban, az ottani Cuza-kastélyban látta meg a napvilágot. Ruginoasa pedig nincs messze Lészpedtől (Lespezi), Szabófalvától (Sabaoani) és Románvásártól (Roman), ahol tudvalevőleg a legarchaikusabb csángó nyelvjárást beszélő magyar katolikus – moldvai román dialektusban: *papiștaș* (pápista) – lakosság (is) él... Vö. Anastasie Iordache: *Ion I. C. Brătianu*. București, 1994, Editura Albatros (Historia), 80–81. (a továbbiakban: Iordache.)

41 A frigynek különös pikantériát kölcsönöz az a tény, hogy Elisa korábban mintegy másfél évtizeden át Brătianu egyik legnagyobb politikai ellenfele, a moldvai származású Alexandru Marghiloman (1854–1925), a konzervatívok vezetője – 1918. március 5. és 1918. október 23/ november 6. között miniszterelnök, az 1918. május 7-i (a Központi Hatalmakkal kötött, román szemszögből katasztrofális és sohasem ratifikált) *buftea* béke aláírója – hitvese volt. Vö. Alexandru Marghiloman: *Note politice*. I-II. köt. Kiadta és a bevezetőt írta Stelian Neagoe. București, 1993–1994. Ed. Scripta. *Politikai feljegyzések* címmel részleteket közölt belőle: Horváth 2003, 52–64. (a hozzá tartozó jegyzetek: *uo.* 479–482.)

42 A Moruzi-család és a Știrbey-Bibescu família a fanarióta érában, illetve az azt követő „átmeneti korszakban” egyaránt két-két fejedelmet adott Moldvának, illetve Havaselveknek: Constantin Moruzi 1777–1782 között egy ízben, Alexandru Moruzi viszont háromszor is (1792, 1802–1806, 1806–1807) ült Moldva trónján, míg Gheorghe Bibescu 1843-tól 1848-ig, testvére Barbu Știrbey pedig 1848–1856 között volt Havaselve vajdája.

ki vonzalmával, vagyis a kétféle eredetű elit⁴³ tagjai a lehető legtermészetesebb módon keveredtek és olvadtak föl egymásban...

Más szóval egy átlagos regáti (főként persze bukaresti) „polgár”, kivált, ha a legelőkelőbb körökből, a „protipenda”⁴⁴ néhány tucat családjából származott – erdélyi román nemzedéktársaival szöges ellentétben – mondhatni „felülnézetben” szemlélhette voltaképpen ugyanazt a radikális korszerűsítésre szoruló avított társadalomszerkezetet, amelynek reformok útján történő megváltoztatása Közép- és Dél-Kelet-Európában magára valamit is adó államférfinak vagy politikai gondolkodónak az elmúlt másfélszáz esztendőben megkerülhetetlen program, lényegében *korparancs* volt...

*

S milyennek látták ezt a világot az 1850-es/60-as években Kossuth Lajos hajdani katonái, kivált Veress Sándor és Oroszhegyi (Szabó Jósa)? Hely hiányában csupán néhány, szintén meghökkenítő értesülésükre/közlésükre és elemzésükre hivatkozhatunk most, amelyek *közös jellemzője*, hogy nem csupán *minden tekintetben* megerősítik az Argetoianu-idézetek mai olvasatban szokatlanul „erősnek”, etnokratikusnak és elfogultnak minősülő állításait, hanem – főként Veress Sándor – a foglalkozásukból következő hely- és tárgyismeret hasznosítva képzett demográfusoknak, szociológusoknak, és – igen! – történészeknek becsületére váló okadatolt elemzésekkel is tovább árnyalják őket! Veress például kerek perec kijelenti, hogy a bojári osztályokban, sőt e sajátos „levantei polgárisulásban”⁴⁵ érdekelt *minden* városlakó rétegben, főként a kereskedők és a földbérlok (árendások) soraiban a „görög elem” számaránya túlnyomó,⁴⁶ s voltaképpen mindössze annyi történik, hogy e balkáni és a görög szigetvilágból érkező jövevé-

Ennélfogva az Egyesült Fejedelemségekben (1862-től Romániában) maradt leszármazottaikat a honi szokás-jog szerint megillette a *beizade* (beyzadé, prince, Prinz), vagyis a *hercegi* cím

43 a bukaresti román argóban: *caimac* (krém)

44 *Protipenda* vagy *protipendada* (újjörög: az „öt család), a fanarióta korban (kb. 1711–1821) rögzült, az uralkodó köré csoportosuló legszűkebb oligarchikus elit megjelölésére szolgáló kifejezés, amelynek legbefolyásosabb tagjaiból került ki a mindenkori (és mindenható) *kamarilla* is. Lásd például Filitti, 10–11. (vö. csillaggal jelzett jegyzetünkkel is!)

45 Vö. előadásunk 27. sz. jegyzetével!

46 Veress-kézirat 40., 75–76., 88., 94. fól. (etc.). Oroszhegyi összességében a románság és a cigányság után a *harmadik legszámosabb népelemnek* tartja a fejedelemségekben megtelepedett görögöket! Oroszhegyi 95–96.

nyek görög (bolgár, szerb, albán etc.) nevüket leegyszerűsítve (pl. Ducakisból: Duca), vagy azt egy-egy *cu/escu* (Gafencu, Călinescu, Ceaușescu) vagy (ritikában) *anu/eanu/ianu/* (Brătianu, Argetoianu,) végződéssel ellátva,⁴⁷ s a németnél, a magyarnál, valamint a töröknél jóval könnyebben megtanulható⁴⁸ román állammnyelvo birtokában már a második nemzedékükben alig észrevehetően elvegyülnek a mégiscsak többségben lévő őshonos moldvai és havaselvi országlakosok között...⁴⁹ Sőt, Veress Sándor felbecsülhetetlen értékű kéziratában azt állítja, hogy Havaselvén Szörénytoronytól (Turnu-Severin) Galacig és Brăiláig – a főváros környékét is ideértve⁵⁰ – *bolgár és szerb* falvak tucatjai sorakoznak, amelyek lakossága ez idő tájt már tökéletesen két-nyelvű, ám szigorúan ellenőrzött állami rendelet tiltja az ortodox templomokban az *anyanyelvo* használatát. Akárcsak a moldvai *pápasták* szent hajlékában⁵¹ a magyarét...⁵² Oroszhegyi pedig a havaselvi és moldvai földbirtokos bojárssággal évszázadok óta valamiféle szerves szimbiózisban⁵³ élő *cigányságot* korrajza egyik passzusában a fejedelemségek *második legnépesebb* etnikumának írja le!⁵⁴

*

A sajátos bukaresti *couleur locale* a Havaselvére (Munténiába) a XIX. század elején-közepén, majd az 1918–1920-as „Nagy Egyesülés” után kivándorolt *erdélyi román* értelmiségi és politikus nemzedékekben ugyanazt a hatást keltette, mint amit fél év-

47 Vö. Veress-kézirat, 76–77. fól.

48 Veress-kézirat, 59–60. fól.

49 Vö. Oroszhegyi 44., 70., 75. Zökkenőmentes (és a román nemzetépítés szemszögéből szerfelett hasznos!) beolvadásuk mélyebb okairól lásd Oroszhegyi 95–96.

50 Oroszhegyi 96.

51 bizonyára nem véletlen, hogy a régi román krónikákban (főként Moldvában) a templom szó egyik szinonimája az egyértelműen magyar eredetű *locas sfint* (istenlaka) kifejezés. Vö. előadásunk 23. sz. jegyzetével!
52 Lásd Veress-kézirat, 56–57., és 87. fól. Vö. Oroszhegyi 44.

53 Lásd ehhez különösen a 23. sz. jegyzetben idézett szöveg-részletet!

54 „Végre is nyelvre és szokásra annyira a nemzet kebelébe elegyedtek, hogy [a fejedelemségek] népének valódi javát teszik.” Oroszhegyi 83–84.; továbbá: Veress-kézirat 76. fól. Vö. előadásunk 12. sz., és 23. sz. jegyzeteivel is. Lásd minderről bővebben: Borsi-Kálmán Béla: A román társadalom és közélet az 1850-es, 60-as években a magyar (Kossuth-)emigránsok szemével – főként Veress Sándor és Oroszhegyi Jósa munkáiban. In: *Kisebbségkutatás*, 2011/1., 14–33. (kötetben uő.: *Megközelítések. Tanulmányok a magyar–román (román–magyar) kapcsolat-történetéről és identitásról*. Budapest, 2011, Lucidus Kiadó [Kisebbségkutatás Könyvek], 9–31.)

századdal korábban a fejedelemségekbe vetődött magyar emigránsokban! Erre kiváló példa Alexandru Vaida-Voevod (1872–1950) is, aki hosszú, többnyire szarkasztikus, olykor maliciózus oldalakat szentel regáti élményeinek.⁵⁵ A jelenség időnként annyira kétségbe ejtette őket, hogy olykor nyomdafestéket nehezen tűrő kifejezésekre ragadtatták magukat, mint például maga Voevod, aki egy helyütt⁵⁶ „mahalaua sufletească” (körülbelül: kültelki szellemiség, a „lealjasulás” értelmében) súlyosan sértő összefoglaló névvel illette ezt a mentalitást.⁵⁷ A kiváló megfigyelőképességű, s a tollal is jól bánó erdélyi román politikusnak sikerült egyetlen bekezdésbe sűríteni két tűz közé szorult (erdélyi román) politikus nemzedékének áthidalhatatlan erkölcsi dilemmáit: „Bukarestben káoszra találtunk, mely maga volt a közélet alapja. Úgy éreztük magunkat, mint a bolondok házában. A bennszülöttek mindezt természetesnek és jónak találták. A mi koncepciónkban ők a kormányzati tapasztalat hiányát látták. Számukra mi az ellenzék emberei voltunk [...] valamiféle eszelős [erdélyi] parasztok, száználmas, deklasszált hazátlanok. Nem mondták ugyan, de éreztették velünk társadalmi és politikai alacsonyabbrendűségünket. A magyar »grófok« nagyzási hóbortja a velük való politikai és szokványos érintkezés során demokratikus volt az akkori idők [bukaresti] politikai parvoeniúinek krémjéhez képest.”⁵⁸

55 Lásd Alexandru Vaida-Voevod: *Memorii. I–IV.*

A szöveget gondozta, az előszót, a jegyzeteket és a kommentárokat írta Alexandru Șerban. Cluj-Napoca, 1994, 1995, 1997, 1998, Editura Dacia, (a továbbiakban: A. Vaida-Voevod I–II–III–IV. [A köteteken a szerző neve kötőjel nélkül szerepel.]. A hivatkozott passzusokat lásd: A. Vaida-Voevod II., 76–80., 166–169.; III., 153–154.; IV., 139., 142–144., 166., 189–190., 199–200., 206–208.)

56 A. Vaida-Voevod IV., 189–190.

57 Vaida különben – azonos címmel – egy egész alfejezetet szentel e jelenségnek! Csupán ízelítő gyanánt néhány pikánsabb kitétel: „A kültelki szellemiség ott lüktet és nyüzsgöf valamennyi társadalmi osztály embereiben. Összetevői számosak: a bárdolatlan, dölyfös, ravasz, alamuszi bojárok idejének hagyatéka (persze csak a legképzettebbek lebegtek a felszínen) karrierista törtétes, a korrupt lelkek aljassága, akik habozás nélkül készek bármikor, bárkinnek eladni magukat azért, hogy tiszavirág életű közönséges luxusra tegyenek szert, munka nélkül, nagydoktorok és félművelt újságírók, akiket megfertőzött a filozófiai, szociológiai, irodalmi, sőt még teológiai frazeológia is (...) stb. Uo.

58 A. Vaida-Voevod II., 15. (Az én kiemelésem! – B-K. B.). Ezt a szövegrészt saját fordításában Koszta István is idézi tavaly megjelent fegyelmre méltó könyvében: Koszta István: *Nem (csak) Erdély volt a tét – kései tudósítás a párizsi konferenciáról.* Csíkszereda-Budapest, 2010, 164–165. (a továbbiakban: Koszta 2010.) Emlékiratai egy

S valóban, Vaida egyik regáti riválisa, talán legnagyobb bukaresti ellenlábas – a Ionel Brătianu örökébe lépett, a Vasgárdisták által élete virágjában kegyetlenül legyilkolt tehetséges Ion Gheorghe Duca (1879–1933) – finoman szólva nemigen szívlelte a román nemzeti ügynek párizsi és londoni missziójával rendkívül nagy szolgálatot tevő erdélyi román politikus.⁵⁹ diplomáciai ügyekben tájékozatlannak, ugyanakkor szerfelett önteltnek és fennhéjázónak festi le Vaidát! Mi tagadás, többi regáti nemzedéktársának sem sokkal jobb a véleménye az egyébként nagyon is ravasz, igencsak tanulékonynak bizonyuló, már-már „bizantinus” módszerekre is hajló egykori budapesti képviselőről. Körülményesnek, kicsit bárdolatlannak, „darabosnak”, szószátyárnak ábrázolják,⁶⁰ épp azt a kifinomultságot, mesteri színlelő képességet hiányolják belőle, amelyet szerintük csak a bukaresti „szerájban” (a fanarióta módszereket, életveszélyes intrikákat csorbítatlanul őrző fejedelmi – 1881-től királyi! – udvarban, s főként a mindenkor *kamarilla* boszorkánykonyhájában) lehet elsajátítani. Bizonyára nem írható a véletlen számlájára, hogy Argetoianu a simulékony, szónoki képességekkel kiváltképpen megáldott, nevük alapján szintén görög eredetűeknek vélelmezhető *Ducat* és George *Danielopolut* egy helyütt gúnyosak a „Szeráj eunuchjainak” aposztrofálja...⁶¹ S ugyancsak ide, ebbe a gondolatkörbe tartozik Argetoianu azon állítása is, miszerint az első világháború időszakának

másik helyén Vaida nem csupán megismétli, hanem még „rá is tesz” főntebb citált elmarasztaló véleményére: „Mi a rafinált magyar oligarchiával való párbajban edződünk. Hiába próbálták meg regáti barátaink nekünk megmagyarázni a [z elvtelen haszonleső] politikusság, a szektásság, az okkult, a kamarilla fogalmakat, mi továbbra is úgy gondoltuk, hogy túloznak, hogy az ördög nem is olyan fekete, mint amilyennek látszik. A jövő történései aztán meggyőztek róla, hogy a legképtelenebb túlzások sem közelítik meg [a család] politikussághoz társult praktikák igazi mélységeit!” Saját átültetésében idézi Koszta 2010., 169–170.

59 Lásd bővebben Koszta 2010.

60 Lásd például Grigore Gafencu: *Însemnări politice.* Kiadta és az utószót írta Stelian Neageo. București, 1991, Humanitas, 93–96. (A hivatkozott passzusban Vaida különben könyvtárszobájában a millenniumi, Szilágyi Sándor által szerkesztett *A Magyar Nemzet Története.* Budapest, 1895–1898, Athenaeum Nyomda, vastag, szépen bekötött, kitűnő állapotban lévő, de a padlón heverő, selejtezésre ítélt kötetait mutatja – célzatosan – vendégének, mondván, hogy azért dobják ki őket, mert gyermekei már nem olvasnak magyarul. „Annyi baj legyen” – kommentálja Vaida közlését az emlékirat szerzője... Uo. 93–94.; a továbbiakban: Gafencu.)

61 Argetoianu, 1991., 218.

bukaresti diplomáciai életében – Charles Beauport Saint-Aulaire gróf (1866–1954), francia nagykövet két esztendő (1916–1918 közötti) romániai missziójának kezdetéig – csupán a lengyel származású, szintúgy grófi rangú Stanislas Alfonsovici Poklewsky-Koziell (1868–1937) cári orosz követ volt Brătianu szellemileg egyenrangú partnere! A többiekkel – ideértve sir George Barclay brit misszióvezetőt, és Jean Camille Blondelt, Franciaország korábbi meghatalmazottját is – a román miniszterelnök Argetoianu szerint úgy játszott, mint a macska az egérrel. Nem tudjuk, mivel emlékirataiban személyét néhány semmit mondó szófordulaton kívül nemigen érinti, miként ítélte meg Argetoianu a Monarchia képviselője – Ottokar Czernin gróf, későbbi közös külügyminiszter (1872–1932) – bukaresti tevékenységét, ám bizonyos jelek arra utalnak, hogy az osztrák–magyar diplomata 1913–1916 közötti romániai kiküldetése idején nyugat-európai kollégáinál némileg jobban belátott a román kormányfő praktikáiba. Ezt bizonyítandó (és Brătianu bizantinizmussal elegyes machiavellizmusáról kialakított véleményének illusztrálása céljából) idemácsoljuk egy – Czernin bukaresti riportjaira alapozott – korabeli újságcikk alábbi részleteit a sorsfordító 1916. augusztus 27-i koronatanács előzményeiről: „[1916.] Julius huszonhetedikén Czernin megjelent a román királynál. A király szerint *Bratianu a monarchia felosztásánál meg akar jelenni, nem pedig annak érdekeit előmozdítani*. Huszonkilencedikén [Czernin] jelenti, hogy Bratianut figyelmeztette, hogy *utoljára tárgyal vele, mivel tudja, hogy az ántánt hatalmakkal tárgyal*. Bratiano kijelentette, hogy nem gondol mostan a háborúra, *csupán jelen akar lenni a felosztásnál*, mivel leverésünk elkerülhetetlen. Czernin figyelmeztette őt, hogyha megtörténik a román árulás, akkor német csapatokat vetnek Erdélybe és félmillió bolgár megtámadja Romániát [...] A koronatanács összeülésekor [román] katonaság vette körül a követséget. Bratianu a koronatanácsot megelőzőleg *becsületszavára fogadta, hogy semlegesek maradnak*. Az utolsó pillanatban a királyt toltá előtérbe, elhárítva a felelősséget. Kétségtelen, hogy Bratianu még szívesen várakozott volna, amit előre láttam, az bekövetkezett – írja a külügyminiszter [Berchtold Lipót gróf, ti. a közös külügyminisztérium ún. »Vörös könyvében«] – az ántánt hirtelen kieroszakolta Románia közbelépését.”⁶²

62 Lásd A legnagyobb fiktív. – Bratianu jelen akart lenni a monarchia felosztásánál. – Temesvár okt. 11. Temesvári Hírlap, 1916. október 12., 3. Lásd erről bővebben: Osztrák–Magyar Vöröskönyv. Diplomáciai ügységek Ausztria–Magyarországnak Romániához

Talán még e tények közlésénél is érdekesebb az emlékirat-író magyarázata: Argetoianu – a román kormányfő származására és főként „bizantinus” habitusára egyaránt utalva – (a fanarióta politikai iskolában pallérozódt) „kifinomult görögöskének”⁶³ minősíti Brătianut, akire különben Vaida is felnézett és kora legjobb diplomatájának, s a román nemzet providenciális figurájának tartotta.⁶⁴ Csodálata valószínűleg csorbult valamelyest, amikor ő maga is a bukaresti ármány áldozatává vált. A jó néhányszor szóba hozott machiavellisztikus cselzővészekre ugyanis Ionel Brătianu azzal teszi föl a koronát, hogy közvetlenül Vaida – román szempontból különben szerföltöt eredményes – londoni tárgyalásainak sikeres befejezése után a brit fővárosba menesztett rejtjeltávírat útján tudatja korábbi védcével 1920. március 13-i „lemondása” tényét...⁶⁵

Egyébként a regátiak is érezték a „hegyeken túli testvérek” fenntartásait! Maga Duca így ír erről, azoknak a napoknak hangulatára emlékezve, amikor, 1919 novemberében, először hívták össze teljes ülésre Nagy-Románia parlamentjét: „Az erdélyiek úgy óvakodtak tőlünk, akárha pestisesek lettünk volna”, összegzi benyomásait, s a pártpolitikai okokon túl e tartózkodás okait „a rejtett [erdélyi] felsőbbrendűségben, a regionalizmusban, valamint Maniu⁶⁶ és Vaida minden regáti sajátos-

való viszonyáról az 1914. évi július hó 22-től 1916. évi augusztus hó 27-ig terjedő időben. Budapest, 1916. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat kiadása. A korabeli román diplomácia hatékonyságához (s kivált Ionel Brătianu stratégiai gondolkodásához és partnereire gyakorolt szuggesztív hatásához) lásd legújabban: Diana Mandache: *Later Chapters of my Life. The Lost Memoir of Queen Marie of Romania*. Sutton Publishing 2004. Vö. Koszta 2011, 20. (a 23. sz. jegyzetben – Borsi-Kálmán Béla bevezetőjéből.)

63 „grecotei subțire”. Uo. 229. Mint már utaltunk rá: ez apai ágon nem bizonyítható. Gyanítható azonban (főként, ha hitelt adunk a *Veress-kézirat* 76. lapján olvasható közlésnek!), hogy Ion. C. Brătianu hitvese (Ionel C. Brătianu édesanyja), Pia (Caliopia) *Pleșoianu* felmenői között valóban akadhettek görög származású személyek, hiszen Pia *Pleșoianu* édesapjáról egyértelműen kiderül, hogy az általa birtokolt (vagy csupán árendába kapott?) Vılcea-megyei *Pleșoi* (napjainkban: *Pleșoiu*) helység után vette fel családnevét! Vö. Iordache 15. 64 Lásd például A. Vaida-Voevod II., 225–233.

65 Vagyis a mór megtette a kötelességét... Lásd Duca III., 196. és 199.

66 Iuliu Maniu (1873–1953) Vaida-Voevod mellett a legjelentősebb erdélyi román politikus, Vaida barátja és bizalmasa, az Erdélyi Román Kormányzótanács (*Consiliu dirigenț*) elnöke. Vaida hozzá intézett jelentéseit dolgozta

sággal szembeni megvetésében” jelölte meg.⁶⁷ S itt kell azt is megemlítenünk, hogy Vaidával és Octavian Gogival ellentétben Maniu egyetlen „regáti” politikus sem talált fogást! Olyannyira nem, hogy egyikük – Grigore Gafencu – épp Iuliu Maniu kezdetlenülül feddhetetlen jellemével hozza összefüggésbe Duca frusztráltságát (s néhány, valószínűleg négy szemközti mégis csak eléjtett epés megjegyzését) a legnagyobb tekintélyű erdélyi román politikusnak a húszas/harmincas évek fordulóján választott, hallgatásra, távollágtartásra alapozott *akkori* taktikája vonatkozásában, amely szöges ellentétben állt az ő hiperaktív, kulisszák mögötti mesterkedéseivel...⁶⁸ Mindezt a csaknem zsigeri kölcsönös ellenszenvet Duca – történelmileg teljes joggal – azzal a tagadhatatlan ténnyel hozta összefüggésbe, hogy az „erdélyiek” – úgy mond – „az Ó-királysággal (a Regáttal) ellenséges magyar szellemiségben nevelkedtek”.⁶⁹

S itt zárul is a kör!

*

A magyar és a román historiográfia egyik vissza-visszatérő toposza, jöllehet homlokegyenest ellenkező megközelítésből a *román nemzetépítés*

---

fel Koszta István már többször hivatkozott 2010-es fontos könyvében (Koszta 2010), további életrajzi adatait lásd *uo.* 26. (a 39. számú jegyzetben.)

67 Duca III., 194.

68 Vö. Gafencu 164.

69 Duca III., 152. (az én kiemelésem! – B. K. B.) Ezt a bukaresti szemszögből kétségtelenül felemás *erdélyi román attitűdöt* egy ízben – igaz, meghatározott politikai céllal és kényes lélektani helyzetben: az ország megcsonkítása és Erdély bekebelezése ellen a pesti román nagykövetség előtt 1918. december 15-én tüntető felajzott magyar egyetemisták lecsillapítása céljából – az egyik, már nevében is „erdélyi”, román politikus, Ioan Erdelyi [Erdélyi János] – akit (akárcsak Vaidát 1920 elején Párizsba és Londonba) a Brătianu vezette *kamarilla* nagyon is tudatosan küldött a román megszállás idejére a magyar fővárosba! – emígy fogalmazta meg: „Én is magyar nevelésben részesültem – jelentette ki Erdélyi – mindig rokonérzéssel viseltem a magyarok iránt és ezért is bíztak meg engem az ellentétek elsimításával. Biztosíthatom a magyar ifjúságot, hogy bármiképpen döntsön a békekonferencia és bármiképpen változzon meg Európa térképe, mi testvériességben, jó barátságban és békességben akarunk élni a magyarokkal és aki magyar, székely vagy szász volt eddig, az marad ezután is.” Idézi Viczián János: *Diákélet és diákegyesületek a budapesti egyetemeken 1914–1919*. Budapest, 2002, Közreadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 226.

viszonylagos sikeressége, illetve, ennek torz tükörképe gyanánt, a magyar *nation building* deficitese jellege, mondhatni csaknem teljes kudarca. Ez a merev szembeállítás természetesen nem állja ki egy alaposabb történeti vizsgálódás próbáját, hiszen könnyű belátni, hogy a román fejlődés is jelentősen alatta marad elvi lehetőségeinek és a – valamilyeni közép-kelet-európai nép és nemzet számára *varázsszerként* (minden korábbi, krónikusan öröklött szervi bajt, társadalomfejlődési hiányosságot meggyógyító *panacea* gyanánt) tételezett – nyugati típusú polgári átalakulás/modernizáció terén még a szintúgy távolról sem kielégítő magyar(országi) „teljesítményhez” is alig mérhető. Vagyis mértékadó, a magyar és román társadalom stabilitását, nemzeti tudatának kiegyensúlyozottságát, szilárd, megkérdőjelezhetetlen önazonosságát, egészséges önértékelését szavatolni, és biztosítani hivatott *ci-toyen-burzsoáziáról* továbbra is csupán beszélünk, anélkül, hogy megteremtéséhez, jobban mondva kivajudásához – a számos biztatóan kezdődő, ám mindannyiszor ellankadó nekilendülés ellenére – az elmúlt kilenc évtizedben akár egy arasszal is közelebb kerültünk volna. Románok és magyarok egyaránt!

Mindennek, vagyis a társadalmaink mélyszerkezetében és gondolkodásmódjában (mentalitásában) elmaradt oly kívánatos változások/változtatások (egészen pontosan azok majd’ mindig közös töről eredeztethető elodázása/kisiklatása) – szintén közös, bár ugyancsak ellentétes előjelű kompenzáció/elhárítás/elfojtás képében – marad a „felszín”, ha úgy tetszik, az „érem másik oldala”: az 1918–1920 közötti történelmileg döbbenetes hongyarapodás/gyarapítás fölötti bizonytalankodással (és be nem vallható lelkiismeret-furdalással) elegendes *diadalmámor* felidézése és kényszeres történeti/társadalomtörténeti „magyarázata” az egyik, a szintúgy francia mintájú, de annál demokratikusabbnak elgondolt/remélt, régi határait „természetesen” (?) megőrző „történelmi Magyarország” *illúziójának* brutális szertefoszlása miatti önbizalomromboló, bénító és önsorsrontó nosztalgikus keserűség, felelősségáthárítás és bűnbakkeresés a másikon.

A (terjedelmi korlátok miatt) töredekésen idézett és korabeli forrásokkal való szembesítés segítségével *társadalom- és mentalitástörténeti kontextusukba* visszahelyezni próbált emlékirat-szövegek (s azok interpretációja) révén emez (áldatlan) *helyzet meghaladásának* oly kívánatos irányába kívánunk tenni egy apró lépést.

Takács Géza

KIÁLLÁS A ROMÁK
MÉLTÓSÁGÁÉRT*Egy könyv könyvei*

Jutka Rona magyar-holland fotográfus, szülei a zsidóüldözések miatt (elől) vándoroltak ki Magyarországról, s lányukkal együtt egy parasztszalánál rejtőzve éltek túl a vézskorszakot. Neve a címlapon, ékezet nélkül, magyartalan névrendje miatt némi idegenkedést kelt, amit a kötet, noha magyar témájú, akár még erősíthetne is, hiszen a magyar cigányok holokausztjáról könyvet készíteni, ez lehetne akár az egykori kitagadottság elfogadása és megerősítése is. De nem az, Rona Jutka a csendes hazatérők egyik különös alakja, már a hatvanas években jön, magyar nyelvét megőrzi, a kilencvenes évek elején útikönyveket készít Magyarországról és Budapestről, holland honfitársainak. Majd fényképezőgépével keresni indult saját elveszett arcát, sorsát az itthon maradt túlélők között. (*A jelenben élő múlt* – Interart Stúdió Kft. 2000) S most előállt ezzel a különös kötettel. (Először Hollandiában jelent meg, 2010-ben. A magyar-angol kiadás tehát fordítás.) A Páva utcai Holokauszt Múzeum kiállításán fedezte föl 2004-ben, hogy a gazdagon dokumentált és a világ figyelmét folyamatosan magára irányítani képes zsidó holokauszt mellett volt egy láthatatlan, néma, a világ előtt szinte rejtve maradt cigány holokauszt is, s ő, mint szerencsés túlélő, de mint egykor kijelölt áldozat is, úgy érezte, nem hagyhatja, hogy valakik még a pusztulásban is névtelenek maradjanak, hogy emlék se maradjon a tragédiájukról. És ahogy ez a figyelmetlenség nem véletlen, gondolta, az sem véletlen, hogy ennek az elhallgatott tragédiának a népe ma (is, ismét) tragikusan nehéz viszonyok közt él. Ami a lelki jóvátételre kétszeresen kötelezi tehát őt.

Akkor döntötte el, hogy megkeres túlélőket, kifogatja őket, s fotókat készít az életükről. (Így lesz ez hazatérésének is újabb állomása. Nemes elégtétel.)

Ez az a könyv, a tervezett, amelyik nem valósult meg. Nem tudott beszélni túlélőkkel, mert a hazai roma átlagéletkor szerint többségük már nem él, az élők nem akartak mesélni, akik segíthettek volna túlélőkkel beszélni, azok nem segítettek, se roma újságírók, se illetékes hivatalnokok. (Miközben a roma holokauszt időközben Magyarországon már kutatási téma, a rá való emlékezés közéleti esemény.) Születhetett volna egy második könyv, az elkészíthetetlen első könyv története. Ez sem készült el, ebből a könyvből csak rövid utalások vannak, ahogy egy tiszta szándékú idős asszony nem tudja megértetni magát, pedig két évet szán rá, de igyekezete valamiért mindenkinek kínos. A hazatérés ebben az értelemben kudarccal végződött. A holland és a magyar nem értett szót.

A könyvbeli magyarázat maga a csőd: „Ferge Zsuzsa szociológustól megtudtam, hogy valahol a lelkük mélyén a cigányok tulajdonképpen ki nem állhatják a nem cigányokat.” Ezt nehéz nem úgy érteni, hogy Ferge Zsuzsa az esetekkel való lelki azonosulásban az öngyűlöletig jutott. Esetleg belefáradt, hogy megértesse magát Jutka Ronával. Ha csak nem mélyen látó varázsgömbbel cserélte fel száraz tudományát. Mit tehet a szakértő magyarázatához hozzá a naiv kérdező? „Megértem, hisz van rá okuk.” Rona tehát elment, ameddig elmehegett, s nem róható fel neki, hogy falakba, zárt ajtóba, fals magyarázatokba, ideológiákba ütközött.

Aztán végül Szuhay Pétertől kap segítséget, így hát az ő munkatársainak interjúit közli a kötetben a

szerző. Ezek az interjúk a harmadik könyv. Joggal beszélhetünk roma holokausztról, de talán pontosabb, ha saját nevet kap, kapott is, hiszen lényeges vonásokban különbözik a zsidó holokausztól. Ugyanakkor a visszaemlékezések nem módosítják azt a képet, amit a témában megjelent eddigi forrásközlések, dokumentumfilmek közvetítettek. A cigányság Magyarországon nem volt céltáblája a két háború közti, intézményesített faji diszkriminációnak, a negyvenes években fel-felmerül, hogy a cigányok is elkülönítendőek volnának, külön kezelést kívánnának, de hát ez az elkülönítés és külön kezelés javarészt amúgy is adott volt. A nyilas hatalomátvétel hoz fordulatot, amikor az újabb deportálási hullámmal a cigányok is a deportálandók közé kerültek. A birodalomnak munkaerőként kellett, a magyar hatóságok lelkesebb közegei pedig kiterjesztették a faji háborút a zsidókról a cigányokra is. Ennek következtében aztán az ország egyes részein, de főként a Dunántúlon sor került deportálásokra, melyeknek nem a megsemmisítő táborok voltak az elsődleges célállomásai, ám egy szisztematikus program megszervezésére, végrehajtására, ami a vidéki magyar zsidóság sorsát eldöntötte, a cigányokra vonatkozóan nem került sor. A háború állása sem tette már ezt lehetővé, a felkészültség sem volt megfelelő, a szándék sem volt egyértelmű és az előzmények is hiányoztak. Így hát a kép nagyon vegyes, a csendőrök jóindulatától, a hazaengedéstől, a személyes kivételezéstől, a slendriánságtól egészen az eszelős brutalitásig, sokféle történet zajlott. Tény azonban, hogy faji indítékból több ezer (a szakértői becslések nagyságrendben eltérő adatokat adnak) magyar cigány volt az áldozat haláltáborokban, gyűjtőtáborokban, munkatáborokban, deportálás közben. És ezt tudnunk és tudatosítanunk kell, emlékeznünk kell rá. Külön is. Külön történetekkel is. Ahogy ez már zajlik is évek óta. (Egyre többet tudunk a cigányokról, ez a tudás azonban olykor nehezen talál utat a cigányokhoz.)

A negyedik könyv Rona Jutka fotóalbuma. Felkereste az interjúalanyokat, megismerkedett velük, vissza-visszatért hozzájuk és felvételeket készített. Ezeknek a felvételsoroknak van egy fontos különlegessége, s van egy tárgyi különlegessége. Fotós különlegessége az, hogy fekete-fehér képeket készített, s hogy az érintett öregek és családjaik jeleneteit fényképezve tudatosan kerülte a kompozíciókat, hagyta, hogy a véletlen jelenetek legyenek érdekesekek, ahogyan hagyta azt is, hogy a gép elé álló emberek a maguk kedve szerinti beállításban örökíttessék meg magukat. A felvételek

tehát nem egyedi fotók, hanem inkább képpriporok darabjai, együtt adnak a néző tekintete révén egy-egy család számára – természetes megnyilvánulásainak, élettereiknek, arcvonásainak, viszonyaiknak, fájdalmaiknak, titkaiknak – emberi méltóságot. A tárgyi különlegessége a fotóknak az, hogy a képek egy asszimilálódott cigány társadalmat mutatnak, libákkal, úszómedencével, tisztaszobával, egyszerű falusi viseletekkel, tágas konyhákkal, rendes, barátságos otthonokkal. (Hogy aztán telepi viszonyok közt a holokauszt emlékei már végképp elszivárogtak volna, vagy valami más volt az oka ennek a cseppet sem barátságosan egyoldalúságnak, arra nincs a könyvben magyarázat.)

Van még egy ötödik könyv is ebben az albumban, Ferge Zsuzsa bevezető tanulmánya: *Magyarországon nehéz cigánynak lenni*, és Szuhay Péter utószava: *A Holokausztól a Pharrajimosig*. Azért választom külön könyvvé a két írást, mert a szerzők semelyik másik említett könyvhöz nem kapcsolódnak, se az albumhoz, se a történetekhez, s természetesen Rona Jutka meg nem írt könyvéhez sem. Ezek az írások, Rona Jutka szelíd jóvátételével ellentétben egy-egy radikális szellemi programot képviselnek. Az album közvetítette valósággal mit sem törődve, s a roma holokauszt korszakának felidézését is megcsúfolva írja Ferge: „A nyomorúság talán nyomasztóbb, mint bármikor.” S hogy ne legyen félreérthető, folytatja: Az Orbán kormány jogszabályai „világos áthallásokkal gázolnak a szegények, elsősorban a szegény cigányok méltóságába. Ilyenek például a fehérenemű tisztaságához kötött segélyek, vagy a rendőri kísérettel szervezett közmunkatáborok.” Hogy hol olvashatók ezek a kormányzati jogszabályok, azt én nem tudom. Hogy az áthallásokhoz azonban éppen efféle álhírek kelljenek, az nyilvánvaló. (Azt gondolom, sokkal nagyobb a baj, semmint hogy hamis riadókkal volna szabad élnünk.)

Szuhay Péter néprajztudós pedig azt írja: „A minden cigányt/romát egyaránt ért sérelem, a deportálás és a népirtás újból egységet teremtett a széthulló, egykor egységes nép leszármazottai között.” Ebből a tételből szinte minden elem kérdéses, a sérelem olyasféle általánossága, mint a zsidók vonatkozásában, aligha érvényes a cigányokra. Egységes lett volna hajdan a cigányság? Hol, mikor, hogyan? Hiszen a történetük csupa homály. De ebben a homályban is annyi történet, annyi önálló kis közösség, ahány kor, ahány helyszín. A népirtás, a Pharrajimosról pedig gondolhatjuk, hogy a cigány közösségtudat forrásának

kellene lennie, de a könyv vallomásai és Szuhay tanulmánya maga is azt bizonyítják, hogy a roma holokausz tudata még egyáltalán nem általános a romák körében, sőt, pusztán a deportálásokról való tudás sem. A cigány egység sem látható, aminek a Pharrajimosra kellett volna épülnie, s ha lesz majd egyszer, aligha tud a második világháborús üldözöttség öntudatára épülni. (Ahogy a holokauszról fakadó zsidó egység feltételezése is fáj-

dalmas történelmi félreértés.) A Pharrajimos nem a közös tudás, közös szenvedés, közös tapasztalat megnevezése, hanem a megnevezésnek kellene a partikuláris tapasztalatokat, tudásokat, szenvedéseket a cigány egyetemesség fájdalmas, tragikus kincsévé avatni.

Jutka Rona: Magyar cigányok. Túlélők vallanak. Napvilág Kiadó (angol-magyar nyelvű)

SZEMÉLYRE SZABOTT
ÉLETTÖRTÉNETEK

A 2011-ben negyvenéves József Attila-díjas alkotó, Lackfi János, születésnapja alkalmából több kötettel is meglepte olvasóközönségét. A *legnehezebb kabát* című gyűjteményes prózakötet történeteinek többsége először tárcanovellaként, „tollrajzként” jelent meg az Élet és Irodalom, illetve a Magyar Nemzet hasábjain, ami műfaji szempontból – az olvasás-szociológiai kérdéseket figyelmen kívül hagyva – a századfordulón kialakuló, majd később a Nyugat nemzedékének írásgyakorlatában megszilárduló műfaji hagyományokhoz kapcsolja ezeket az írásokat. A szűkre szabott terjedelem ugyanis szigorú művészi mértéktartást követel: a cselekményesség helyett az események láncolatából összeálló (élet) történet áll a művek középpontjában, ami a műfaji utalásként is értelmezhető alcímet szem előtt tartva (*Történetek*) arra is választ ad, miért érezzük úgy, hogy valójában a létezés keresztmetszetét adó állóképeket, „életszeleteket” olvasunk. Az író – egy interjúban elhangzó önjelölő metaforával élve – bányászként hozza világra az élet kincseshányájából történeteit. A főhősök tehát kabátként viselik sorsukat: nem az a fontos, hogyan történnek meg velük az élet dolgai, nem az az érdekes, hogy mit élnek át, hanem az, hogyan alakítják ezeket az eseményeket történetté, rájuk simuló kabáttá, hordható, hordozható élettörténetté. A szereplők tehát nem egy mese részesei, hanem *nekik van* meséjük, *elbeszélhető történetük*.

A tragikus emberi sorsokat olykor fantasztikus, csodás elemek oldják meseszerűvé, a féllábú Palibátya történetét például, aki kerekcs kocsit font magának, majd „bekarikázta a falut, és csupa játékból színsere fonta a sövényeket, vesszőkerítéseket, villanypóznákat és kilométerköveket, artézi kutakat, de még egy kocsmá elé kikötözött biciklit is”, hogy aztán a templomtornyot körbefonva, művészi gonddal magának lábat kerekítve, a toronyból leugorva, és fiatalkori szerelmét ölébe kapva hethéd határon is túl járjon már. (*Drót*) A saját „hétmérföldes csizma” megalkotása áttételesen az *alkotás*, a teremtés világába utalja a feloldhatatlannak tűnő emberi sorstragédia megoldását, a be nem teljesült életlehetőségek valóra váltását. Szintén a

népmesék, a népi mondák léggörét idézi az *Egy kalauz szerelmei* című novella, mely alcíme alapján (*Egy Kosztolányi-novella fonákja*) az *Esti Kornél* című Kosztolányi-szöveg kilencedik fejezetét, a bolgár kalauz élettörténetét írja újra nem mindennapi leleménnyel a kabátgomb és a kutyafénykép motívumán keresztül. A szöveg témája és nyelvi megformálása azonban nem az Esti-novellák szövegét idézi, hanem Mikszáth elbeszéléseinek poétikai világát, mindenekelőtt „azt a fekete foltot” a *Tót atyafiakból*. A vendégszövegek és irodalmi allúziók tehát át- meg átszövik *A legnehezebb kabát* szövegét, a *Mínusz öt szint* című novella például nyíltan kapcsolódik pretextusához „*íróján*”, Nemeček Ernőn keresztül, hasonlóan a *Bika* című történethez, ami ókori vendégszövegeken keresztül szembesíti (szembesítené) főhősét saját sorsának alakulásával.

Az életképszerűen kibontakozó rövidtörténeteket olvasva változatos tematikus és szövegszerző megoldásokkal találkozhatunk. A másik közömbössége miatt vízbe fúló ember történetében egy drámai jelenet (*Kispöcök*), az őt megalázó férfitől szabadulni nem tudó Anna történetében egy lélektani helyzet (*Autó*), a *Béka* című novellában egy felvillanó gyerekkori emlékkép, míg Emil tanár úr történetében egy – csak időlegesen beteljesülhető és csakis a folytonosságból kiragadható „térbuborékban” megélhető – szerelem múltja nem akaró emléke adja a történet magját (*Barlang*). A szövegek stiláris sokszínűsége, a hol élőbeszéd-szerűen hömpölygő, hol költői eszközökkel megmunkált elbeszélői nyelv, az ironia és a groteszk megjelenési formái, a kihagyásos, elhallgatásokra épülő balladai szerkesztésmód izgalmas poétikai világot eredményez. Az unokáját elcsábító zongoristán retiküllel bosszút álló nagymama tette balladai homályt von a 21. századi szerelmi tragédiára (*Zongora*), hasonlóan a tanyasi nyomorban élő és szerelmesének elvesztésébe beleőrülő Pami történetéhez a *Busz* című írásműben. A „harmonikus életet élő” és szabadidejében verselgető Eszter tragédiája az elbeszélő ironikus hangvételén keresztül ugyan megsejthető, de a konkrét élethelyzet explicit módon csak a mű végén bontakozik ki.

„TANULOM MÁR A NÉMA HARANGOK SZAVÁT...”

Evangélium és esztétikum Nagy Gáspár Sárfelelirat című kötetében

Már-már közhelynek számít, hogy az áldott emlékü Nagy Gáspár nemcsak a költői létformában, de emberségben és magyarságban is kimagaslott, még pontosabban: kiragyogott a kortársak közül. A 2007. január elején elhunyt költő jóbarát a tapintatos figyelem, az önzetlen segítőkészség, a keresztényi szeretet és feltétlen alázat élethosszig tartó, folyamatos gyakorlásával mutatott példát mindannyiunk számára. Családi indíttatásán és iskoláztatásán túl ebben választott mesterei (Kormos István, Nagy László, Pilinszky János és Jékely Zoltán) is útmutatásul szolgálhattak neki. Akárcsak a Szabófalvától San Franciscóig szemlélődő idősebb pályatárs, Kányádi Sándor, akitől a tág horizontú gondolkodás mellett az írástudói bátorság, a hűség és helytállás morálját tanulhatta el Nagy Gáspár.

Művészi-emberi portréjának földidézésekor Janosi Zoltán véleményét idézem: „Megint azt a nagyobb igazságot éreztem, vagyis azt az érdekeken, megfontolásokon, mérlegeléseken fölülemelkedő, boltívszerű, fölöttünk feszülő erőt, amit Nagy Gáspár verseinek világa az utóbbi évtizedek magyar költészetében páratlanul hordoz.” Nagy Balázs kiváló írása (*Biblikus motívumkör Nagy Gáspár költészetében*) ugyancsak a lényegről beszél, amikor költőnk kapcsán az irodalmat etikai fenoménként jellemzi. „Lassan ki merjük mondani, hogy a művészet eleve szakrális, s csak azok az igazi kérdések, melyeknek metafizikai értelmük van. Nagy Gáspár számára ez nem volt kétséges, ő pályája kezdetétől magáénak vallotta azt az erkölcsi mércét, mely az istenhítből táplálkozik. Ez a bizonyosság motiválta szigorú ítélkezését, és a mély hit segítette őt, hogy költészetében jelen legyen a megváltás bizodalma, a minden mélységekből való felemelkedése lehetősége is. (...) Hívó volt és maradt akkor is, amikor ez inkább hátrányt, mintsem előnyt jelentett. Az evangéliumi hit sziklaszilárd alapján állva semmilyen vihar nem volt képes kárt tenni jellemében. Az evangélium minden során átütött, s nála azt irodalom nemcsak művészet volt, hanem erkölcs is.”

Személyisége, művészete tisztaságot sugároz és követel” – írja Nagy Gáspárról monográfiája, Görömbei András. Amikor tehát a költő szakralitásáról beszélünk, elsősorban és mindenekelőtt a tisztaságára gondolunk. Nagy Gáspár esetében ez az emberi, erkölcsi, művészi és gondolati tisztaságot jelenti. Mintegy eleget téve a példaadó költő-előd testamentumának („tisztának a tisztát őrizzük meg és oltalmazzuk az időben”), valamint a szülői ház és a pannonhalmi szellemiség által kondicionált evangéliumi üzenetek: „Tiszta szívet teremts bennem, és az erős lelket újítsd meg bennem!”.

„Ha Nagy Gáspár költészetére gondolunk, egyúttal egy hajlíthatatlan és példázatosan következetes erkölcsi magatartásra is gondolunk. Kivételes jellem volt” – mondja az életmű avatott ismerője, Pécsi Györgyi. Magam is azt vallom, hogy a tanulhatatlan talentumokkal rendelkező, elhívottsággal és elhivatottsággal megáldott Nagy Gáspár egészen különleges tüneményként ragyog azon a csillagtérképen, amit egyetemes és kortárs magyar irodalomnak hívunk. Amikor tanulhatatlan talentumokról beszélek, akkor a kimagasló költői tehetségen túl az érzelmi intelligenciára, az erkölcsi érzékre és a személyiség alapmotíváltságát meghatározó keresztényi értékrendre gondolok leginkább. A Nagy Gáspárról alkotott művészi-emberi portré ezáltal keltheti sokakban a sértetlenül ép, a példaszerűen egész, vagyis a hamleti módon integer lírai személyiség képzetét.

A költőt pályakezdetétől jól ismerő Vasy Géza a Czine Mihály-díj átadásakor elhangzott laudációjában (2006. szept. 28.) alkat, sors és történelem összefüggéseiről szólván kétségkívül a lényegről beszél: „Nagy Gáspár a meghamisított történelemkép idején fellázadt a történelemszünet ellen, és a cenzúra időszakában kereste a sajtószabadságot. (...) Ezért vált október költőjévé. Pontosabban: október ígézetében november költője lett: a vérbefojtás, a megtorlás, a kötelező feledtetés és felejtés évtizedeinek krónikás költője. (...) Olyan tanú, aki többszörösen érzi önmaga felelősségét: az igazat ki kell mondania a legvidámabb barakk zsarnokságáról. (...) 1990 óta jövőképe, reménye egyre

inkább eszmében, ideában, hitben talál fogódzót; a betlehemi jászol minden szalmaszála a reményt közvetíti. (...) Nagy Gáspár életműve is ékes példája annak, hogy az esztétikailag megformált mű etikumot is közvetít.”

A hetvenes évektől gazdagon sorjázó s mindvégig makulátlan tisztaságot sugárzó ars poeticák is ezt támasztják alá: „Lefokozott szívűeknek/ valami szabadítót mondani/ a kapuk alatt// (...) kell valami szabadítót mondani/ a kapuk alatt/ mielőtt tompán becsukódnak” (*Szabadítót mondani*); „írni/ a szó egyetemes súlytalansági állapotában// (...) hinni/ a mérleg kristály-krisztusában// halni/ redukált időben fölszabadítva a lelket/ élni/ átzubogni az összes szennycsatorna/ cserepes torkán” (*Hétparamcsolat*); „Hogy fényesednek az éjszakák!/ amint élesednek a kések,/ de a félelmes penge-arzenált/ kicsorbíthatja az É N E K.// Aki a félelmen túli tartomány/ dalokra elszánt kölyke, jól tudja miért e földi ágy/ s miért a csillagok – fölötte.” (*Félelmen túli...*); „A tehetség semmi, elrontható, elpazarolható./ Ami az egész életben számít, az a jellem./ Tanulom ezt Magától nemes úr holtában is/ ahogy életben a testtartás bátor egyenesét/(...) lám Cogito úr – éppen húsz év után – most már bizonyosság/ hogy a halál mindent elrendező geometriája szerint/ a hűség és jellem párhuzamosai beérik egymást... Ámen.” (*Zbigniew Herbert emlékére*).

A kilencvenes években Nagy Gáspár létfilozófiai költeményeiben fölerősödik a – már korábbi verseiben is viszonylag gyakran megjelenő – halálélmény. Szembenéző, várakozó, elégikus vallomásai (*Tudom, nagy nyári délután lesz; Amikor vége; Még szeretném elnapolni; H-versek*) ezt a leendő élményt, drámai pillanatot járják körül. A változatos hangvétel és sokféle partitúra szerint felépülő, konfesszionális mélységekben mozgó számadások üzenete számos létfilozófiai tanulással szolgál. A halál azon túl, hogy földi fogalmak szerint nullára redukálja az ember szabadságfokát, át is lendíti a meghalót egy másik, bizonyosan tágasabb, félelem nélküli dimenzióba, mintegy jóvátételként azért, hogy a porhüvelyéből távozó lélek a lehető legnagyobb árat fizeti, vagyis meghal amiatt, hogy valahány évig a véges világban emberként élhetett az emberek között. Nagy Gáspár egyik különösen emlékezetes, nyolcvanas évek végén született artistikus szépségű verse (*Ott fõnn*) ezt az élményt a metafizikai távlat többletével fejezi ki: „Szabad vagyok már/ mindenektõl/ barátaimtól/ ellenségeimtõl/ akik ha vesztem/ is akarják/ a beborult égre/ nevem írják/ s eljövök onnan/ esõnek hó-

nak/ vígasztalanokat/ vígasztalónak/ az ég szürke lapján/ ott fõnn – tûnõdõm/ mennyei betûkõn”.

Nagy Gáspár keresztényi ihletettségu versei evangélium és esztétikum találkozásának izgalmasan újszeru és egyeni olvasatát adják. A posztumusz verseket tartalmazó *Sárfelirat* (2007) címú kötetben a bibliai inspirációjú szakralitás és passiójárás olyan intenzitással, illetve komplexitással van jelen, hogy akár evangéliumi esztétikáról is beszélhetünk. Abban az értelemben is, ahogyan ezt Dsida Jenõ, Radnóti Miklós, Pilinszky János, Baka István és Sziveri János költészete mutatja. A nagy formátumú, tág horizontú életmú sajnálatosan korai zárókövét a kivételes hófokú és élménysúrságú reflexivitás, a személyes és egyetemes tartalmakat metafizikai távlatból láttató költõiség, a transzcendens reménység csõppnyi öröklétet kigyõngyözõ lírai hevülete és az alapvetõen liturgikus, vallomá-sos beszédmód reveláló ereje avatja az utóbbi idõszak egyik leghitelesebb és legértékesebb kötetévé.

A Sárfelirat versuniverzuma az emberi mélység, a nyelvi erõ, a sugárzó tisztaság és artistikus szépség jegyeivel is egészen különleges minõséget képvisel a magyar líra csillagterképén, ám a költõi értékvilág példaszertu koherenciája még igézőbbé teszi a könyvet. A transzparens módon fekete-fehér, s a tragikus vonatkozásokon túl egyfajta grafikai miliõt sugárzó posztumusz kötet a határhelyzetben leledzõ lírai alany végsõ stációjának megrázó dokumentumaként, a számvetés, az én-felmutatás, a búcsú és létösszegzés döntõen klasszicizált nyugalma artikulációjaként lehet a magyar irodalmi kánon egyik magaslati pontja, illetve a Nagy Gáspár-i életmú méltó lezárása.

A *Sárfelirat* címú kötetben a szentségek között (Isten, angyal, menny, tenger, háló, élet, halál) egészen kivételes helyet foglal el 1956 és a Szent Korona. Nagy Gáspár utolsó pályaszakaszának két versvonulata (*H-ciklus*, illetve az *Utókor* versfüzér) a halálközelség szorongató helyzetében vet számot személyiség és közösség legalapvetõbb dilemmáival, más versek pedig (*Október végi tiszta lángok; Fénylõ arcok és tükörképek; Amikor a Duna koronát cipelt*) a nemzeti történelem és önazonosság legfontosabb és legszakrálisabb szimbólumait tematizálva erõsítik önbecsülésünket, erkölcsi-szellemi megújulásba, illetve egy magasabb minõséget képviselõ Magyarországra vetett hitünket.

Nagy Gáspár Kossuth-díjas költõt 1956 szelleme pályakezdése óta fogva tartja, lírájának jelentékeny része ebbõl a témakörbõl származik. Tíz évvel ezelõtt megjelent, viszonylag szûk körben ismert kötete (... *nem szabad feledNI...! versek–1956 láthatatlan*

emlékművének talapatára, Püski Kiadó, Budapest, 2002) csaknem nyolcvan, a forradalom eseményeihez kapcsolódó, illetve annak szellemében készült verset tartalmaz. Nagy Gáspár a versek mindegyikében a történelmi amnéziával, az ősznépi múltfelejtéssel és kedélyes közönnyel dacolva a nemzet önvédelmi reflexére, illetve mentális egészségére helyezi a hangsúlyt.

A *Sárfelirat* „tisztaságot sugárzó és tisztaságot követelő” verseinek sorában (*Fénylő arcok és tükörképek; Októberi stációk – keserű töredékek; Puskás Kelemenék; Szorzótábla-émlék egy hajdani osztatlan iskolából*) kitüntetett szerepet tölt be az – *oratorikus emlékezés 1956 vértanú hőseire* alcímet viselő, *Októberi végi tiszta lángok* című hét részes kompozíció, amely a költő e tárgykörben született műveinek egyfajta lírai szintézise. A szerkezetében, értékvilágában és jelentésrétegeiben is hallatlan műgonddal kimunkált alkotás a liturgia költészetét a költészet liturgiájaként álmódja és teremti újra. A teremtő fájdalom költői hagyományához kapcsolódó poéma a forradalom hőseinek és mártírjainak igazgyöngyként fénylő áldozatát kozmikus távlatokban és egyetemes emberi összefüggésekben mutatja föl, miközben „egy örökre szent-évszámú Kedd”-re fókuszálva az egykor volt ünnepi időt időtlen ünneppé avatja. A gyászmise rendjét követő oratorikus emlékezés záró része (*Lux Aeterna*) a szent célért hozott áldozat örök emberi értelmét és a megvilágosultak egyedül érvényes, soha el nem múló igazát fejezi ki: „A lángok forró szívéhez értem,/ nincs, nem is lehet már több/ ellobbanó pillanata ennek az útnak./ Élők: mutassátok föl a világnak,/ s a hunyorgó égi csillagoknak/ a mi hőseinket, szent halottainkat,/ akik most már jobban ragyognak/ és fényük egyre fényesebb lesz,/ ahogy megérti áldozatukat a nemzet,/ ha századonként legalább egyszer/ fölkel és nem riaszthatja semmi fegyver...// Ekkor nagy lesz és hatalmas,/ tantoríthatatlanul forradalmas,/ bukásaiban is büszke, méltóságos...// Azt súgja: csak a holtak igazára hallgass,/ mert az október végi tiszta lángok/ szívébe égették a szabadságot!”.

Nagy Gáspár széles ölelésű, dialogikus természetű költészetén belül számszerűsége és minősége miatt is megkülönböztetett figyelmet érdemel a portréversek, az idéző-szólító költemények és a lírai nekrológok csoportja. A ráhangolódás és behelyezkedés kontemplatív állapotában született alkotások alapmotíváltságukban hasonlóak, hiszen a megszólítottal vagy megidézettel fölismert sorspárhuzam, illetve sorsközösség jelenik meg bennük. A választás és vállalás szükségképpen

önmeghatározás is egyúttal, amiben a lírai személyiség legteljesebb érintettsége és érdekelttsége ismerhető föl. Ebben az értelemben a portréversek művészet-filozófiai érvényű ars poeticák, egyszerűsége mind konfesszionális jellegű monológok, hiszen a lírai alany önnön transzcendenciáját, legeszményibb vágy- és célképzeteit mutatják föl. Az eltávozottakhoz szóló, odaát küldött versek legfőbb esztétikai-emberi hozadéka az ön- és létmegértés új dimenzióinak bekapcsolása, a nembeliség ontológiai, metafizikai távlatokba helyezése, az emberi létezés alaphelyzetének és alapmotíváltságának érzékeltetése lehet. Nagy László Kondor Bélára emlékező sorait idézve: „nagypróbás ínségünkben oltalom az égi barát, mert szívében nem lakik félelem.”

A példaadó elődökkel és pályatársakkal folytatott párbeszéd, a lírai alany integritását erősítő szellemi rokonkereső magatartás Nagy Gáspár korábbi kötetei (*Koronatűz; Halánték-dob; Földi pörök; Kibiztosított beszéd*) nyomán a 2000-ben megjelent *s a Tudom, nagy nyári délután lesz* című kötet anyagát is magába foglaló *Szabadrabok* című gyűjteményes kötetben teljesebb ki, hogy az utána következő verses könyvekben (*Húsz év a kétezerből; Ezredváltó sűrű évek; Sárfelirat*) az értéktanúsító, sorsvállaló magatartás egy minden korábbinál komorabb és drámaibb partitúra jegyében kapjon hangot. Az utolsó pályaszakaszról – a megszólítottág és személyes érintettség okán – a József Attilához, a Kányádi Sándorhoz, a Sütő Andrásához és a Görömbei Andrásához írott verseket emelem ki.

József Attila személyisége és költészete mennyi kortárs lírikus versében fölbukkan, s nem egyszer abszolút viszonyítási pontként, a költői létforma és mindenségvágy mágikus erőt sugárzó etalonjaként. A „megtartó varázslat” és a „teremtő gondolkodás” költője Nagy Gáspár életművében is igen gyakran szerepel. A versek egy részében remniscenciaként, motívikusan vagy utalásos formában, másuttal pedig – az úgynevezett idéző-szólító költeményekben, illetve a portréversekben – József Attila művészi-emberi arculata és a hozzá való viszony válik a művek legfontosabb vívőerejévé, afféle szövegszervező erőközponttá. Az induláskori vers (*József Attilához*) is erre szolgál példával: „halálad nyomában/ fájó pózok/ életed spirálján/ én rugózok// én függök e korban/ szürke ölmon/ idegek rácsain/ ringatózom.”

Mintegy három és fél évtized múltán immáron a *Belátás* köbe véshető bizonyosságával („Nem lehet a világot Isten nélkül fölnevelni/ nem lehet a világot Isten nélkül megérteni/ nem lehet a vilá-

got Isten nélkül szóra bírní”), fordul ismét a „fájdalom zsenijé”-hez. (*Te Istenre bízad; Félig vakon írt levél J.A.-nak*), hogy a saját démonaival és a Halál angyalával küszködő passiójárása közben hittel és hűséggel vértelje, erős lélekkel bátorítsa önmagát az utolsó stációk során. „legvégül te Istenre bízad a világot,/ s nem akad majd halandó,/ bűnös és büntelen,/ és költő sem igen,/ aki pontosan értené,/ miért is volt a ritka kegyelem,/ hogy az a két nagy dióbarna szem/ e földi pokolból már a Mennybe látott...(…) te szeretetért kuncsorgó,/ örök izgága, kellemetlen fráter.../ ...én holtig elszakozgatnék veled/ egy állomási restiben,/ ahol az összes játszmát te nyered.../ Attila, nagyon sietek,/ várj meg!” (*Te Istenre bízad*). A lírai alany versbeli és a megszólított „égi barát” egykori pozíciójában a Gond-viselésre való hagyatkozás után („legvégül te Istenre bízad a világot”) a szorongatott léthelyzet kibeszélhetetlen fájdalma is sorsközösséget jelent, hiszen egyként tudják/ tapasztalják, hogy „hány kontingens könny a bánat.” Talán ezért is lehetnek képesek mindketten – Nagy Gáspár és József Attila is – odaátról energiát és hitet sugározni önmagunk megtartásához és a jelen elviseléséhez.

Akárcsak a legkiválóbbak közül való filmrendező (Jelenczki István), aki minden idők legjobb és leghitelesebb József Attila-filmjével formálja és gazdagítja a „szépség koldusa”-ról alkotott képünket. Múltán és jó szívvel idézem hát a Nagy Gáspár-vers (*Félig vakon írt levél J.A.-nak*) ideillő szövegrészét: „és láss csodát: néhány hónapja láttam/ egy különös filmet Rólad,/ azt hiszem, a Duna Televízióban,/ szerintem nagyon jó volt,/ pedig a hossza vagy négy óra,/ két részletben láttam, alighanem ezt sem tudják/ megbocsátani a rendezőnek, meg azt sem,/ hogy éveig koldulta össze a filmre való aprópénzt,/ s dacból és szeretetből mégis megcsinálta,/ sőt képes volt a mi eszméletünket is/ feltölteni s ébren tartani Veled,/ és ama görbületlen gyémánttengelyt tartó/ hibátlan versmondataid között,/ s ezért... – lehetek elfogultsággal is vádolható –/ azt hallhattam a film végén, amit régóta/ magam is a legfontosabbnak tartok.../ és nagyon szeretlek érte:/ 'Az Isten itt állt a hátam mögött,/ És én megkerültem érte a világot./' Látod, most kicsit jobban látok...”

A szeretetben és sorsvállalásban azonosuló közzöntő versek sorában művészi értékei okán egészen különleges helyet foglal el a Kányádi Sándor hetvenötödik születésnapjára írott *Mi volna évei mögött?* című remeklés, amely a Tiszatáj 2004. májusi számában jelent meg. A legtitkosabb ultrahangok-

ra is fogékony mű a Kányádi-lírára emlékeztető természet- és valóságközeli metaforikájával, áttetsző formarendjével, csillámló játékoságával, nyelvi szépségével és emberi mélységével ragadja meg az olvasót. A személyes léttörténet pragmatikai vonatkozásait a költői világ imaginárius elemeivel ötvöző, intarziyszerűen leltározó alakrajz oly módon láttatja Kányádi Sándor művészi-emberi portréját, hogy eközben a lírai én az idősebb pályatárssal fölismert lényegi azonosságokat, a nyelvszemlélet, a költészetfelfogás, a magyarsággélmény, a hagyomány- és értéktudat terén megmutatkozó attitűdbeli egyezéseket is érzékeltetni vagy legalábbis sejtetni tudja. Az már a kifinomult érzelmi intelligencia tanulhatatlan eleganciáját, a nyelviszemantikai megformálás bravúráját dicséri, hogy mindezt rejtjelesen, indirekt módon teszi. (A mostani dolgozat keretei között kifejezni nem, legföljebb csak jelezni tudom, hogy a Kányádi-verseket idéző ritmikai szegmentáltság, előbeszédyszerűség, nyelvi minimalizáltság, beszéd- és dallamtagolás külön tanulmány tárgya lehetne.)

A Kányádi-misztériumot kutató vers a szignifikáns élettények és személyiségjegyek („nagy utak”, „világvégi találkozók”, „árny-mosolyok”, „gyors szökellő szavak”), illetve az értéktudatot kifejező értékjelképek („csikó-csengő”, „golya-kelep”, „fecske-csivít”, „Szamos Nyárád és Küküllő”, „ama metró-pad”, „fák hegye”) főemlékésével úgy jut el az érvényes és élményszerű Kányádi-portréhoz, hogy eközben általánosabb létfilozófiai tanulságokkal is szolgál. A *Mi volna évei mögött?* a fizikai és metafizikai világ határmezsgyéjén egyensúlyozó költeményként avat be a látható mögött fölsejlt titkokba, a szenualitáson túli igazabb és mélyebb valóságba. „Szamos Nyárád és Küküllő/ megmorajló/ hangja/ mögött/ sőt még ama/ metró-pad fölötti falra/ papirosra/ féltényerre és körömrre/ vagy a fekete korongra/ rótt versek/ mögött/ is van egy másik költő/ fényből s gondból/ egybe-restált/ ember-vándor/ el nem romló/ el nem vásó/ mert szívből tud ő szokat/ Isten hú írástudója/ de bölcsen tud hallgatni is / így profétál némán s túlhan/ már fák hegyén és koronáján”. Nagy Gáspár vallomásként és önportréként is olvasható verstüneményében, főként pedig annak utolsó soraiban – miközben tehetség és jellem életreszólan fontos összefüggését érinti – mintegy a vékonyka földi jelenlétre figyelmező mementóként tudatosítja a vendéglét transzcendencia általi meghatározottságát, valamint az evilági történések metafizikai távlatból fölsejlt mélyebb és pontosabb értelmét.

Erdélyt és az erdélyiséget Tamási Áron és Kós Károly halála óta Sütő András távozásával érte a legnagyobb veszteség. Abban az értelemben is, hogy – a példaadó elődök nyomán – a transzszilvánizmus erkölcsöt és magatartást meghatározó eszméje emberileg és művészileg legteljesebb érvénnyel és hitelességgel az ő életében és munkásságában öltött testet.

Nagy Gáspár *Harmadik vers – sirató* című lírai nekrológiájában az a fajta döbbenetes felismerés és szívszorító fájdalom szólal meg, amit az erdélyi kultúra égtartó emberének marosvásárhelyi temetésén (2006. október 7.) oly sokan érezhettek a végtisztességtevők közül: „Hangtalan őszi eső/ a Mezőség törött homlokán/ sírok sírok/ mégis András/ halálod hallatán/ könnyem patakzik/ mint a forrás/ lelkeembe robajlik/ téli omlás/ szívet szorítja/ drága András/ nem tudok szólni most már”. Így siratja a nagybeteg költő azt a mindhalálig hűséges pályatársat, akinek műveiben „a moralista nemzetföltő és értékmentő szenvedélye társult.” Egyebek mellett tőle tanulhattuk meg, hogy a szülőföld és az anyanyelv megtartó hagyománya nélkül a világban való helytállás teljességgel lehetetlen; tápláló gyökerek és éltető források hiányában az ember otthonkereső törekvése tökéletesen reménytelen. Amiként egykoron Arany Jánostól lehetett tanulni a magyar nyelv csodáját, úgy fordulhatunk mi, szerencsés magyar ajkú olvasók Sütő Andrásához, hogy az édesanyánktól kapott szavakat az ő transzszilván szellemiséggel, ábeli kacagással és szomorúsággal átítatott nyelvi univerzumában tanuljuk és teremtsük újra. A Mezőségből Mindenségbe szakadt felelős írástudótól tanulhattuk meg újra, hogy „tagjai vagyunk egymásnak” és részei a nagy egésznek. A Nagy Gáspár-vers utolsó sorait ezért is érezhetjük mélységesen igaznak és hitelesnek: „bízató hangod többé nem vár/ földi vigasz helyett// megannyi égi membrán/ fényeddel ránk süt a csillagoltár”.

A Gondviselés kegyelme és szeretete rendszerint embereken keresztül nyilvánul meg. Egyetemista koromtól fogva sohasem volt kétségem afelől, hogy számomra Görömbei András jelenti az egyik legnagyobb kegyelmet. A Kossuth-díjas akadémikus professzor a debreceni iskola legnemesebb hagyományait és legtávlatosabb vízióit kiteljesítő írástudói minőségében a kortárs magyar irodalom egyik leginkább megkerülhetetlen, emblematikus személyisége. A (győri) bencés örökséget a civisváros szellemiségével ötvöző Görömbei András azért lehet szakmája etalonja, mert a kivételes felkészültségen és tudós erudíción túl a léleklángra

figyelő ember elhívottság- és elhivatottságtudatából is táplálkozni tud. Az öt ünneplő pályatársak hatvanadik születésnapra készült méltató írásai („köszönő és megköszöntő ige”) még tovább erősíthetik ezt a vélekedést. A példaszzerű eleganciával és jó ízléssel szerkesztett ajándék-könyvben a sok-sok tanítvány, kolléga és pályatárs feltétlen tiszteletét és szeretetét is méltóképpen kifejező vezérversként áll Nagy Gáspár *Litániás dicséző ének* című verse.

A Sárfeleirat című kötetben azonos cikluscím alatt szereplő telitalálatos portré – a legjobb Nagy Gáspár-versek árnyalatos finomságával, nyelvi erejével, csillámló játékoságával és összetett szemantikával vetekedve – úgy rajzolja meg a sokak számára példaszzerű, iskolateremtő professzor irodalomtörténeti, tanáremberi alakját, hogy ez az ultrahangokra is fogékonny élet- és személyiségrajz általánosabb tanulságokkal is szolgál. A szeretetteljes elmélyültséggel és lényeglátó pontossággal készült portré egyik legfontosabb üzenete talán az lehet, hogy a jószívvel másokért élő, áldozatvállaló altruizmus ma sem korszerűtlen, hiszen a személyes példamutatás százszor és ezerszer többet ér, mint az előírás.

A *Litániás dicséző énekben* a vershős Görömbei Andrásról alkotott kép legfőbb mozaikjai (erkölcsi tisztaság és bátor kiállás, szakmai és emberi igényesség, a minőség-eszményt és létteljességet megcélzó értéktudatos cselekvés, az összmagyarságért vállalt áldozatos szolgálát, feltétlen alázat) Nagy Gáspár művészi-emberi portréjában is meghatározó súllyal vannak jelen. Ezért is lehet ez a remekbe szabott vers két példaszzerű személyiség szemléletet tágító és távlatosító párbeszéde. „Volt itt minden rontás/ irigység gonoszság/ köpönyegforgatás/ kameleon-ország/ barátság-felbomlás/ harsány szórobajlás!// De kivételt is láss!// Elkerülte romlás/ Ő volna az nem más/ Görömbei András:/ neve tiszte zengés/ hatvan év szelídség/ szüntelen virrasztás/ másokért lemondás/ példával tanítás/ megértő figyelem/ sistingő türelem/ ritka önfegyelem/ közöttünk kegyelem.”

A Nagy Gáspár halála óta eltelt évek is azt igazolják, hogy a számunkra ajándék-emberként adott költő minden tekintetben a szakrális minőséget képviselte, és egész munkásságával a létteljességet célozta meg. A halál döbbenetében született versek (Vári Fábíán László: *Útavaló*; Ferenczes István: *Újév 2007, tovább a gyász*; Tamás Menyhért: *N. G. halálhírére*; Marsall László: *Az utolsó előtti óra*; Tornai József: *Dicsérjenek téged mindenek!*; S. Benedek András: *Vers, romlott időben*; Léka Géza: *Nagy Gáspár farkasréti ravatalánál*; Pék Pál: *Epitáfium egy rontott kertben*; Magyar Barna: *Halálhíred áztatja a minden-*

séget; Finta Éva: *Nagy Gáspár érkezése*; Szikora János: *Gáspár dalát dúdolom*; Baka Györgyi: *Halálod jel lett; Fohász oldásért és kötésért – Nagy Gáspár égi útjához*) mind-mind azt tanúsítják, hogy Nagy Gáspár földi pályája és égi útja tiszta és romolhatatlan fényrel ragyog az időben. A pályatársak által „visszaköltöző fény”-ként, „jó király”-ként, „igaz szavú zarándok”-ként, „verstábornok”-ként, „veszélyes igazmondó”-ként, „lélek-fény-gyújtogató”-ként aposztrofált költő elgondolhatatlanul sokat tett azért, hogy a tisztátalanság helyett a tisztaságot, a töredékesség helyett a teljességet emelhesük be az irodalmi köztudatba és a nemzeti emlékezetbe.

A címben szereplő evangélium szeretetelű üzenetével összhangban bátran mondhatjuk, hogy számunkra a lehető legnagyobb öröm és kitüntetés, hogy a Bertha Zoltán által „utolsó klasszikus nemzeti költőnk”-nek, illetve „apostoli lelkülettel megáldott lélek-mentő”-nek nevezett Nagy Gáspár barátunkat ismerhettük, s a legszebb ajándék, hogy ránk hagyott verseit nap mint nap olvashatjuk. Hogyha élne, Nagy Gáspár még mindig csak hatvanhárom éves volna, s művészileg teljes vértetben, kétségkívül költőfejedelmeként írhatná az őszikéit. Amiként írja is odafönt, égi megbízás alapján.

HAIKU-VARÁZSLAT

Ezer magyar haiku

A haiku varázslatos műfaj. Öt szótag – hét szótag – öt szótag. Ennyi az egész. Minimális formai kötöttség, maximális alkotói szabadság. Látszólag. Ezért is olyan népszerű. Három sornyi mondanója mindenkinek van. Tizenhét szótagot meg mindenki össze tud valahogy eszkbálni. Ráadásul a haikunak megvan az a sajátossága is, hogy alapvetően nem a magyar és európai irodalmi és kulturális hagyományhoz kapcsolódik, hanem a mindig is vonzó, bár valójában kevesek által ismert távoli kelethez. Mindez azonban a haiku műfajának csak a felszíni megközelítése. Nagy valószínűséggel valójában semmi nem is igaz belőle. A haiku ugyanis, minden ellenkező híreszteléssel szemben, nagyon is bonyolult és nagyon is kötött műfaj. Magas színvonalú műveléséhez pedig ugyanolyan invenció és mesterségbeli felkészültség szükséges, mint egy jó szonett, balada vagy dal megírásához. S ma már olyannyira gazdag hazai költészeti előzményekkel és kortársi példatárral is rendelkezik, hogy a Napkút Kiadó ezer magyar haikuból összeállított gyűjteményes kötet megjelentetésére vállalkozhatott. A Roszen Ruszev ötletes grafikáival díszített kötet anyagát Vihar Judit válogatta és szerkesztette, s ő írta hozzá az előszót is. Az előszó szerzője azután már a kezdet kezdetén megcáfolja a haiku legalapvetőbbnek tartott, a szótagszámot érintő szabályszerűségét is akkor, amikor bizonyítja, hogy a műfaj klasszikus formája nem lehetett szótagszámláló, lévén a japán vers moraszámláló. Ami pedig a japán nyelv és irodalom kiváló ismerőjének magyarázata szerint nem mást jelent, mint hogy „a *mora* olyan szótag, amely vagy egy magánhangzóból, vagy egy magánhangzó és mássalhangzó kapcsolatából áll, a japán nyelvben még az *-n* is lehet egy *mora*. Tehát egy hosszú magánhangzó vagy egy hosszú mássalhangzó, de akár egy mássalhangzó, egy magánhangzó és egy mássalhangzó kapcsolata már két *morának* számít.” Mivel azonban a japán haikut magyarító költőink – Kosztolányi Dezső *Új japán versek* című összeállításának 1933-as Nyugat-beli megjelentetése óta – szinte ki-

vétel nélkül nyersfordításból dolgoztak, az elmúlt évtizedek során kialakult a magyar haikunak egy sajátosan kötött, háromosztattú, tizenhét szótagos alapképlete, ugyanakkor kialakult ennek az alapképletnek az eredeti formánál egy sokkal kötetlenebb és sokkal változatosabb megvalósulási-megvalósítási gyakorlata is.

A mostani kötet legfőbb érdeme, hogy elsőként nyújt, teljesnek mondható áttekintést a magyar haiku történetéről és történetéből, valamint az, hogy nagyon gondos megszerkesztettsége révén, elsőként tesz kísérletet arra, hogy a bőséges és változatos magyar haikutermben, a legjellegzetesebb témák és megoldások alapján, eligazítást adjon. A szerkesztő, saját elmondása szerint, több mint háromezer darabból álló anyagot gyűjtött össze különféle antológiákból, verseskönyvekből, irodalmi folyóiratokból, de még a Fedél nélkül című újságból is, ahol szintén nagyon érdekes haikukra lelt. Az így rendelkezésre álló tetemes mennyiségű anyagnak végül kevesebb, mint egyharmadát válogatta be a kötetbe, pontosan kétszáznyolcvankét (klasszikus és kortárs, határon inneni és túli, ismert és kevésbé ismert) magyar költőtől származó ezer haikut – csak a legtöbb verssel szereplők, tehát a műfajt leggyakrabban művelők nevét említve – Beney Zsuzsától és Gergely Ágnesztől Kányádi Sándoron és Kovács András Ferencen át Fodor Ákosig, Tandori Dezsőig vagy Zalán Tiborig. Vállalkozásának külön érdekessége, hogy nem az ilyenkor leginkább megszokott kronologikus szerkesztési gyakorlatot követte (a költők születési dátuma vagy nevének ábcérendje, a versek keletkezési vagy megjelenési éve mint rendező elv), hanem huszonöt fő téma köré csoportosította az ezernyi haikuvariációt. Eleddig még sehol a világon nem jelent meg egy nyelv haikuirodalmából ilyen, egyszerre tematikus elven és a költői megoldások jellegzetességei alapján összeállított antológia!

A kötet válogatója és szerkesztője először is kitérít a magyar haiku műfaji határait. Az első ciklusban szerepelteti azokat a haikuszerűnek nevezett költeményeket, amelyek sok esetben nem

is három sorosak, a magyar gyakorlattal ellentétben nem is mindig rímelnek, ugyanakkor feltűnően rövidek, váratlan befejezéssel zárulnak, kezdetük és végük között ellentét feszül. (Olyan, ma már klasszikusnak számító versek minősülnek így „haikunak”, mint Kosztolányi Dezső *Októbertája* vagy jól ismert kecske- és kínrímei, Pilinszky János *Négysoros*a vagy Faludy György, Jékely Zoltán, József Attila, Nemes Nagy Ágnes, Petri György, Rákos Sándor vagy Szép Ernő játékos bravúrversei.) Ezután következnek a klasszikus haiku szabályai szerint íródott, a négy, pontosabban öt évszak szépségeit megelevenítő haikuk, hiszen Japánban nemcsak a négy évszakra van külön haikuirodalma, hanem ötödikként az újévnek is. (A négy évszak tematikája az eredeti forma esetében azért sem bizonyult elegendőnek, mert Japánban a négyes bizonytalan számnak minősül, olyannak, mint körülbelül nálunk a tizenhármas. A négyes szám hangalakja ráadásul megegyezik a „halál” szóval is, s az ötös szám közelebb is áll a buddhizmus szellemiségéhez.) A kötet első nagy, az eredeti formához leginkább kötődő haikukat tartalmazó egységének záró ciklusába a költői szempontból legkedveltebb két napszakot, a hajnalt és az éjszakát megidéző versek kerülnek. (Itt annyi az eltérés a japán eredetihöz képest, hogy ezeknek a magyar haikunak nagyon gyakran van címük. A címadás a japán haikukat nem jellemzi. Szerzőik úgy gondolják, hogy a cím túlságosan behatárolja, túlzottan leszűkíti a mondandót és az értelmezést. A keleti szemléletmód viszont mindenekelőtt egészében kívánja látni és láttatni a világot, ezért a költő, hacsak teheti, legszívesebben nem használ a verséhez címet.)

Az antológia következő nagy egységének ciklusába olyan versek kerülnek, amelyek a hétköznapi élet legkülönbözőbb színtereit, eseményeit és örök emberi érzéseit idézik meg. Külön ciklus szól a születés és a keletkezés, a számvetés és a halál életmeghatározó szakaszairól, a városi élet vagy éppen a háború különös és különleges eseménytörténeiről, az isteni és a karácsonyi áhítat vagy a hazaszeretet ünnepi pillanatairól, a bor, a szerelem és az erotika mámorító gyönyöréről, de ugyanígy a fájdalom, a félelem, a magány érzetének vagy az álom, az időmúlás viszonylagosságának, a múltadóságnak a mély átéléséről. Ezek a többnyire rövid, néhány oldalas ciklusok – ha sorrendjük elrendezése némiképp vitatható is – összességükben azt bizonyítják, hogy kortársi költőink, tematikus értelemben, az elmúlt rövid időszak alatt is hihetetlen

mértékben voltak képesek kitágítani a haikuforma, eredetileg meglehetősen korlátozottnak, leszűkítettnek tekinthető kereteit. A verseket együttesen olvasva bátran állítható, hogy nincs az emberi életnek olyan (érzék)területe, amelynek költői birtokba vételére valamely kortársi költőnk egy-egy modern haiku formájában ne tett volna már eddig kísérletet. Ezzel együtt csak dicsérhető az a szerkesztői törekvés, mely az egyes témák jelentősége és feldolgozottsága között nem kíván mesterségesen terjedelmi arányosságot vagy egyensúlyt teremteni. Minden témaegység annyi figyelmet és terjedelmet kap, amennyit az adott témakörben rendelkezésre álló költői termés mennyisége és minősége lehetővé tesz, illetve megkövetel. Így fordulhat elő, hogy a kötetben gyakran előfordulnak alig három-négy, esetleg nyolc-tíz oldalas összeállítások, miközben például ennek a nagy fejezetnek a legkitűntetettebb és legizgalmasabb – „*Idegtépőzár*” című – ciklusának terjedelme meghaladja a harminc oldalt, a benne szereplő költők száma meg a hetvenet. S az illető költők olyan sokat idézett verseikkel szerepelnek ebben a ciklusban, mely versek – mint cseppben a tenger – egész költészetüket és világlátásukat is hűen tükrözik. Ilyen emblemikus vers például Vörös István *Kocsiút az éjszakában* című Ady-parafrazisa: „Ma csonka Hold süt./ Minden egész eltört./ Jajszó a szekéren.” Ilyen Bíró József avangárd ihletettséggű *Deep mourning*-ja: „...death...death – rolls.../ nincsenek... s nem lesznek/ ...: magyarázat.../ ...: ok”. S mintha ugyanezt az általános életérzést tágítaná tovább Lászlóffy Csaba is: „Az ezredvégen/ haladás helyett halál-/hóhér vigyáz ránk.” Hogy végül Turczy Istvánnal eljussunk a tagadásnak és a rideg reménytelenség tudatának végső megfogalmazásáig: „Nincs tér, nincs idő./ Isten penészes szeme/vakablakra néz.”

Az ebben a ciklusban szereplő (mert szerepelhet) versek nagy száma és a néhány idézetből is pontosan érzékelhető életérzés- és világlátásbeli hasonlóság vagy azonosság némiképp magyarázatát adhatja a haikuforma ezredfordulós népszerűségének is. Igaza lehet Vihar Juditnak, e kötet válogatójának és szerkesztőjének, aki a Pécsen 2010 augusztusában megrendezett Haiku Világ Fesztivál alkalmából megjelentetett kötetben, *A haiku-költészet Magyarországon* címmel írott előszavában, e népszerűség okát a következőkben látja: „Mint ahogy a 19. század végén, a 20. század elején érezhető volt egy apokaliptikus hangulat, ugyanez az érzés szinte visszhangozva jelentkezik a 20. század végén, a 21. század elején. Az ezredfordulót is

valamiféle világvég hangulat járja át, ahonnan jó volna elfutni, elmenekülni. Tehát korunkat, ezt a bizonytalansággal teli, kapkodó, lihegő kort egyfajta elvágódás jellemzi: a megoldhatatlan problémák elől való menekülés egy egzotikus idegen világba. A kegyetlenség, a természet csapásai elől való menekülés ez annak reményében, hogy valahol még talán rátalálunk a szépségre, a harmóniára. A haikuból áradó időtlenség, örökkévalóság és állandóság ragadja meg a magyar haikus költőit. Úgy érzik, ebbe bele lehet kapaszkodni. A 90-es évektől kezdve végre feltörhet minden panasz a hirtelen érkezett szabadság idején. Ugyanakkor a kezdeti kapitalizmus létbizonytalansága ellen keresnek vigaszt egy távoli kultúra földjén. Nagyon pici, gyöngyszemnyi versről van szó, ezért azt hiszem, a haiku nagyon megfelel ennek a kornak. Ma nagyon testhez álló ez a műfaj. Ezt bizonyítja az is, hogy a költők Magyarországon, de világszerte máshol is nagyon kedvelik. Korunkban, amikor a Föld is összezsugorodott, amikor pontosan értesülünk arról, hogy az előző néhány órában hol történt fontos esemény, az információáradat miatt csak rövid időt tudunk szentelni mindennek. Ma már nem szívesen olvasunk több kötetes családtörténeteket. A mai korban videoklipeket nézünk, vagy olyan rövid költeményeket hallgatunk vagy írunk, mint a haiku.”

Végezetül, az *Ezer magyar haiku* kötet újabb nagy egységét és egyben vonulatát jelentik azok a versek – ismét nem feltétlenül a legindokolhatóbb módon egymáshoz illesztve, pontosabban inkább egymástól elválasztva őket –, amelyeket már nem elsősorban az eredeti példákhoz való tematikus kötődés és nem is a témaválasztás újszerűsége jellemez, hanem az az igény, hogy a haikuforma természetét és teherbírását megmutassák. Erre a törekvésre voltak szemléletes példák már a megelőző rész, *„Gondolataim súlya alatt”* ciklusának versei, amelyek az aforisztikus-bölcseleti, gondolati-filozofikus jellegét képviselték. De ilyenek voltak a *„Haikuss!”* ciklus humoros-szatirikus versei, amelyek – a japán *kjóka*, vagyis bolond dal egyfajta újraéledéseként – a tréfát és csipkelődést helyezték előtérbe. S ilyenek most a műértelmező szakirodalomban előszeretettel emlegetett önmegszólító vagy önösszegző vers *ars poeticus* önvallomásai az *„En tükre vagyok”* ciklusban. Mindenekelőtt azonban ilyenek az utolsó, a *„Kőbe karcolt haiku”* rész darabjai, amelyek magáról a haikuról és a haikuírásról szólnak. Ne kerteljünk! Ma már haikut a legkevésbé azért ír az ember, hogy az évszakok vagy a napszakok váltakozásának szép-

ségét megénekelje. Nem is azért, hogy felfedezze a maga és az olvasói számára a hétköznapi élet és világ apró örömeit. A haiku manapság elsősorban mesterségbeli próba, szakmai kihívás a költő számára. Próba és kihívás annak bizonyítására, hogy ha csak egy villanásnyi pillanatig is, de akár három sorba és tizenhét szótagba, képes legyen belesűríteni az élet, a világ teljességéről alkotott véleményét és a maga hosszú időn át érlelt költői felkészültségének minden tudását és képességét. „Ha költő lennék/ tizenhét homokszemből/ várat emelnék” – jelenti be az erre való igényt Dékány Dávid. „Itt a körömvers/ ideje, Kosztolányi!/ Körömszakadtáig.” – jelöli meg a feladatot Kányádi Sándor. „Ha síremléknél/ szebbre, tartósabbra vágyosz:/ vers légy – ne költő.” – fogalmazza meg a (haiku)költő számára titkon remélt és elérni vágyott végső célt Fodor Ákos.

S még valami, ami itt, a kötet végén válik igazán egyértelművé: egy újabb, nem hivalkodóan felmutatott, de rejtett következetességgel megvalósított szerkesztői elképzelés és gyakorlat. Az előszó írója nagy hozzáértéssel elmagyarázza, hogy a középkori Japánban az emberek gyakran azzal múltatták az időt, hogy közösen, végtelen hosszúságú, úgynevezett láncverseket (rengákat) írtak. A láncvers első strófáját az egyik költő írta, a másodikat egy másik, és így tovább, és így tovább. Ez a magyar haikukötet – nyilván az összeállító kimondatlan szándékának megfelelően – felfogható egy ősi hagyományokban gyökerező modern láncversnek, a magyar haikus költészet rengájának. Nem lehet véletlen az a szerkesztési megoldás, hogy egy költőtől származó több vers, akár egy cikluson belül sem feltétlenül következnek egymás után, hanem a költők verseikkel mintegy felelgetnek egymásnak, adott esetben egyazon oldalon. Így történik ez a kötet mesterien megkomponált utolsó lapján is:

FODOR ÁKOS

Axióma

Mesteri Mű az,
amin nem leled nyomát
mesterkedésnek.

ZSÁVOLYA ZOLTÁN

Csönd nyitja száját,
s csukja is be azonnal:
szótlan haiku.

FODOR ÁKOS
Axióma

Emberi művet
csak abbahagyni lehet
– befejezni: nem

Az *Ezer magyar haiku* című kötet mintaszerűen megtervezett, elméletileg megalapozott, gondosan megszerkesztett kiadvány. Átala a magyar költészet története újabb szép és hasznos antológiával gazdagodott.

(Napkút Kiadó, Bp., 2010)

OLVASVA

EGY MÉLTATLANUL MELLŐZÖTT REGÉNYTRILÓGIA

A (szép)irodalmi művek újraolvasása hosszabb idő után, új és/vagy más észrevételekkel, benyomásokkal gazdagíthatja az olvasót. Különösen így van ez, hogyha rövid idő alatt változik nagyot a világ – és változik maga az olvasó. Bár távolabbról visszatekintve sem láthatunk mást, mégis másképpen és – talán – érettebben. A kötet(ek) megjelenésének idején az olvasók igencsak meglepődhetnek, hiszen olyasmivel szembesültek, ami addig nehezen elképzelhető volt. Nevezetesen a folyamatosan erőtlenedő, de mégiscsak aktívan működő, az élet egész területére kiterjedő diktatúra *alatt*, annak több évtizedes múltbéli és jelenkori viselt dolgainak kertelés nélküli bemutatásával. (Egészen a kezdetektől...meddig is...?) Mind a tartalom, mind a stílus merőben új volt; váratlan és felkavaró. Műfajilag csaknem meghatározhatatlan, mindenesetre beskatulyázhatatlan. A sorsdöntő folyamatok, korszakok ábrázolása mellett, vagy azokkal összefüggésben, találunk filozófiai szmefuttatást, néprajzi leírást, történelmi visszapiillantást, nyelvészkedést, irodalmat, képzőművészetet; vagyis mindent, ami a kötet(ek)ben szereplő kultúremberek érdeklődési körét érintheti. Az általánosan meglévő emberi gyarlóságokat mindezek természetesen cseppet sem befolyásolják. Az író feltehetően azzal a halvány reménnyel analizál oly sokrétűen és mélyen korszakokat és embereket, hogy általuk talán ő maga is megért valamit az igazán soha meg nem érthetőből. Szalay szépirodalmi műve(ke)t írt, önálló alakokat teremtve, akik saját életüket élik, saját véleményüket hangoztatják, egymásait keresztezve, olykor helyreigazítva. (Vagy éppen maga az író gondol egyet, és mint Szalay Károly közbeszól, megjegyzést tesz, vagy csak közli az olvasóval, hogy az nem egészen úgy volt, a regényhős pontatlanul emlékszik, és így elvitatkoznak; kiegészítve egymás benyomásait). Ám a meghatározó groteszk szemlélet nem csökkenti a tartalom súlyát. Egyébként az író olyan ügyesen elegyíti regényeiben a talányos fikciót a bizonyítottan megtörténtekkel, a dokumentumértékű eseményeket a fantázia teremtette valósággal, a vaskos realitást a vágyálmokkal, ma is jól ismert nagy neveket, sze-

mélyeket a talán sosem létezett figurákkal, hogy az olvasónak folyamatosan résen kell lennie: mikor könnyed játék részese, mikor végzetes tragédiák tanúja. Ugyanis Szalay végig „játszik” az olvasóival, a szereplőivel, a véresen komoly eseményekkel. S ebben mindvégig benne van ő maga egyszemélyben: aki játszik és akivel játszanak. Ahogyan azt az egyik főszereplő levele tanúsítja: „...Elolvastam ennek a pimasz Csarodynak a regényét, amit a mi életünkől lopkodott össze. Most már értem, hogy a kényurak, a diktátorok miért voltak mindig olyan zabosak a pennaforogatókra. Ellenük ugyanis nincs védelem, az író toll alattomosabb, könyörteleb, kivédhetetlenebb, mint a legsunyibb kígyómarás. Nagyon nagy bölcsesség kell ahhoz, s mélyen humánus, keresztényi, demokratikus érzület, hogy meg lehessen bocsátani nekik. Én nem tudok. Megharagudtam, de azért izgatottan várom, hogy ez a disznó miket hazudik össze megint rólunk. Amiben az a démoni, hogy igazat ír, a fene vinné el, de ezek az igaz dolgok mégis hazugságok az én szememben. Mert más ezeknek az igazságoknak a helyi értékük egy papírlapon, és megint más volt akkor, amikor megtörténtek húsvér-életteljes múltunkban...”

Logikai csavarjai ellenére Szalay jellemformálásai mindig egyértelműek, átláthatóak, és tudatosak. Jóllehet az érzelem, sőt a szenvedély egyáltalán nem hiányzik belőlük, alakjai azt kordában tudják tartani, és – ha alaposan megszenvedik is – nem engedik, hogy tetteik irányítójává váljanak.

Noha az író világlátását az ironia, a szarkazmus határozza meg, s ezt markánsan és jó arányérzékkel alkalmazza műveiben, megesik, hogy egy szinte mellékesen odavetett „köznapi” esemény – elképesztő abszurditása révén – pusztán önnön létevel felülmúlja a legnagyobb „kreációt”. Egy példa: „Gyanútlanul elővettem a töltőtollam. Fenyves hirtelen fölemelte a kezét. Ideadná egy pillanatra? Odaadtam, átvette, és nézett rajta valamit. Mondja, fordult hozzám ismét, magának nincs semmiféle bécsi kapcsolata? Nincs. És ezt a töltőtollat honnét szerezte? Nem tudom. Nem tudja? Hát ez a töltőtoll csak úgy beleesett a belső zsebébe? Csak úgy,

a levegőből, a jóisten odavarázsolta? Üzletben vettem nyilván. És milyen üzletben? Alighanem töltőtollüzletben. És hol? Itt, Budapesten. Akkor miért van ide nyomtatva a tollra: Made in Wien? Mert ott csinálták! Sokáig hallgatott Fenyves, majd a mellette ülőkhöz fordult, és valamit suttogott velük. Aztán ismét rám szegezte a szemét: bebizonyosodott, hogy önnek külföldi kapcsolatai vannak! Ez a toll minden bizonnyal Bécs amerikaiak által megszállt zónájából való, mert angolul van rajta a gyártási hely! Mivel ezt a kapcsolatot letagadta, alkalmatlannak ítéljük arra, hogy egyetemünkön tovább tanuljon, annál is inkább, mert ön az ifjúság nevelését választotta hivatásul...” Vajon hihető egy viszonylag normális(abb) társadalomban szocializálódott épeszű egyén számára, hogy az ilyen kafkai rémlátomást túlszárnyaló jelenetek mindennaposak voltak akkoriban, s ami a legrémisztőbb: nem ritkán művelt, intelligens emberek közreműködésével? Leplezetlenül folyt az eszmében őszintén hívők kirostálása, az üres szólamok, a sunyi képmutatás örülete, hiszen: „Lehet, hogy több ma egy neofita, mint holnap tíz régi, hűséges harcos. Azokat már nem lehet idomítani! Magukat még lehet. Azoknak még olyan a múltjuk, amely meghatározza a jövőjüket is. Maguknak még a múltjukat is meg lehet teremteni, nemcsak a jövőjüket.” Mindenfelől árad a szürkeség és mindenre rányomja bélyegét a röghöz kötöttség. A modern diktatúrák két alapvető dolgot nem ismernek: a színeket és a szárnyalást.

Mindezeket ellensúlyozandó az író olykor lírai képekkel, hangulatokkal festi le a természet kínálta szépséget, ecseteli a feltöltődés létfontosságú alkalmait, enyhítendő a nyomasztó élmények terhét: „...a néhány száz méter átmérőjű tó, besüppedve az őt körülvevő nádasba, szélről nem borzolva sima volt, mint egy fémtükör, és foszforeszkálva verte vissza a hold alig észlelhető szórt fényét. Hideg, ezüstös, kékes derengés, ezért látszottak feketének a zöldek s foszforeszkáltak a fehérre meszelt falak; a társaság még mindig hangoskodva, vitakozva pókokon, halakon, rákokon, költőkön, férgéken és politikusokon, előreszaladt, én pedig lemaradtam, lelassítottam, megfürödtem a kékhideg magányban és csöndben.” Az élet alapvető, ösztönös dolgait tekintve Szalay sosem finnyáskodik. Amikor belegondol a természet diktálta létezés ijesztő és kétségbeejtő elemeibe, azt ki is mondja; meglehetősen vaskosan, de nem öncélúan. Mintegy jelezve, tudomásul véve, hogy ezek – tetszik, nem tetszik – megváltoztathatatlanul tartozékai létünknek. Amivel szüntelenül hadakozik, ahol szükségét érzi a finom árnyalatokkal való megkülönböztetésnek,

az a gondolkodó ember helyzete, lehetősége. Társadalmi befolyásának-befolyásolhatóságának és magánéleti tevékenységének megtalálása, és ezek erkölcsi összeegyeztethetősége. Mennyi ebben a tudatosság, mekkora a véletlen szerepe? „Ami igaz, az igaz, elgondolkodom manapság azon, hogy mi lett volna, ha a fordulat éve első pillanatától kezdve nem taszítanak bennünket, hanem maguk közé fogadnak, magukkal egyenlőként kezelnek, bizalmukkal árasztanak el? Vajon nem álltunk volna-e mi is a csaholók táborába? Arra gondolok, hogy nekünk nem kellett semmiféle kísértést legyőznünk, nem kellett megtagadnunk semmit, hiszen ránk nem volt szükségük, kiközösítettek, kinulláztak lettünk, mi nem kaptuk meg a jogot ahhoz, hogy csahosokká váljunk. Pályánkat még el sem kezdtük, máris érzékeltették velünk, hogy *főlölségek* vagyunk, pedig erre semmivel nem adtunk okot” – medítál a számtalan potenciális megkísértés következményeit latolgatva az egyik érintett.

A kötet(ek) megjelenésekor azért sem volt könnyű a tartalom *egészére* fókuszálni, mert gyakran elterelte a figyelmet az álmélkodás: ezt is meg merete írni, azt is ki merete mondani. Meg a kételkedő döbbenet: valóban létezett, létezhetett ilyesmi?! (Igaz, ez jobbára azok számára kérdéses, akik nem éltek akkor, vagy a boldog öntudatlanság csipkerózsaálalmában töltötték azokat az éveket-évtizedeket.) Az így előtérbe nyomuló részletek hátrább szoríthatták a teljesebb kép megformálásának igényét. Azonkívül Szalay a nyílt politikai szókimondás mellett a szexuális kapcsolatok olyan mérvű naturalista leírásával „fűszerezte” az eseményeket, amelyek a „szocialista erkölcs” számára eleve szentségtörésnek számítottak. Minthogy a minden szemérmert nélkülöző politikai gátlástalanság korszakának a prudéria egyik elengedhetetlen tartozéka, mintegy jelképe volt, az individuális testi (lelki) megnyilvánulások a központilag megszabott „egyensúly” aláadására törekvő kísérletnek hatottak. (Egyébként a felfokozott, kiemelt hangsúlyt kapott szexualitás éppúgy jelképezhet valamely szélsőséget, mint az ideológiai elfajulás. Mindkető ignorálja az értelmet.) A pornográfiához közelítő leírások ugyan okozhatnak megütközést, arra fel kell hívni a figyelmet, hogy a korszak politikai pornográfiájával összevetve – szinte jelentéktelenné válnak. S bár a változatos szerelmi kalandok valamilyen formában kapcsolódnak a politikai-társadalmi helyzethez, némely „elszólásból” megtudjuk, ami amúgy is nyilvánvaló és természetes: „Csak nem vagy megbotránkozva a nemi életem miatt, te kis marxista imamalom? Ebben az eszeve-

szett kollektívizmusban olyan magányos vagyok, amilyen magányos az ember csak tömegben lehet. ...Még a csócselék sem találhatja meg számítását a tömegben... azért ordítoznak, nótáznak, kurjongatnak, ha csordába tömörülnek, mert olyan egyedül vannak ők is, mint az erdőben, ott szokás füttyülni, meg kiabálni, ha fél az ember az egyedüllétől... De mégis. Fűrészelni minden politikai ok nélkül fűrészelek. Nincs hozzá ideológiám.” (Némi magyarázkodással – mentegetőzéssel? – később is találkozunk a témával kapcsolatban: „Tudom, Csarody emlékezéseit körülfontalagta néhány olvasó, mégpedig erotikáját érezte eltúlzottnak, tolakodónak, kihívónak. Nehezményezték, hogy részletezte a szerelmi jeleneteket, aprólékosan leírta nemi sikereit és nemtelen kudarcait, minden mozzanatra ügyelve. Nem értem ezeket az olvasókat. Azon nem botránkoznak meg, hogy az irodalom aprólékosan jellemez és taglal az emberi létben abszolút jelentéktelen dolgokat, ki mit vett magára, milyen volt cipője csatja, mit és hányszor reggelizett, milyen csíkos pizsamában aludt, de arról, ami a legfontosabb az életünkben, a szerelemtől, és főleg a szerelmet minősítő, undorítóvá vagy pocsecská, kinszenvedéssé vagy mennyei örömökké avató 'technéről' nem lehet őszintén írni?”). Nyilvánvaló, hogy ezek a tényezők is megnehezítették a mélyebb tekintést, az irodalmi mű tárgyilagos megítélését. Az egymásba fonódó kötetek főszereplői és mellék- vagy epizódszereplői egyaránt meghatározó szerepet kapnak, hiszen életük összefonódik, egymást meghatározza, akár a kor(szakok), amelyben élnek. Csarody Kristóf nyugatról hazairt leveleiből állnak össze a regény eseményei, visszaemlékezésszerűen, jó alkalmat adva a címzettnak, hogy saját emlékeivel, véleményével egészítse ki egykori közösségi életük szakaszait. Hajagos István mellett számos kisebb-nagyobb szerepet játszó figura megjelenítésével bontakozik ki a történet, elsősorban a sejtelmes és felkavaró nóialak, Gabi által. Annak ellenére így van ez, hogy önnön titokzatosságába rejtve, inkább csak felsejlik az események meghatározójaként (noha megélt személyes drámája egyértelmű).

A regényfolyam kezdete, a *Szerelmes éveink* a koalíciós időkig nyúlik vissza, amikor minden nehézség ellenére is, még derűs várakozással lehetett tekinteni az elkövetkező időkre. De nem sokáig: „...Az a tiszt, aki korábban volt itt, a Kisgazdapárt embere. A főkapitány helyettese. Szálka a kommunisták szemében. Nem tudták eddig eltávolítani a rendőrségtől, de alighanem Dodó betett most neki. Dodó barátai kisgazdapártiak, de van köztük szoc-

dem is. Ezeket itt most letartóztatják, nagy balhé lesz... Most jön, azt hiszem, a leszámolás órája” – tudósít a baljóslatú előjelekről Csarody egy mulatság várható következményeként. Kezdetét vette a „tisztogatás”. A fiatalság mindenhol és mindenkor ismétlődő, olykor szélsőségekbe hajló útkeresésének időszaka ezúttal egybeesett egy új társadalmi berendezkedés lehetőségével, egy szintén „új” és igencsak szélsőséges út keresésével. Közös bennük, hogy egyik kísérlet sem előzmény nélküli. Ha az elvakult lelkesedés hevében nem kizárólag előre merednének, a múlt tapasztalatai mind egyéni, mind társadalmi téren megkönnyíthetnék a kezdetek nehézségeit. A világmegváltás, a mindent újra kezdés, de főleg a mindent másképp akarás mámora azonban alig teszi lehetővé a megfontolt mérlegelést. Amikor a kijózanító realitással szembesülve, hirtelen felsejlik a sarokba szorító, megmásíthatatlan valóság, akkor már rendszerint késő. Pedig az – idealizált? – cél azonosnak látszik, mivel azonban egyszersmind elérhetetlennek is, az ember, maga sem tudja miért, mindig újra és újra próbálkozik és reménykedik. „Ördög tudja miért, halálosan komolyan vettem az új eszméket, amelyek voltaképpen nem is voltak olyan újak; a férfi és a nő egyenlőségéről, a szellem fölsőbbiségéről, az üzérkedés és a pénzhajhászás megvetéséről, a romantikus, fennkölt szerelemről és a műveltség, a zene, az irodalom mindenhatóságáról. Abban a téveszmében éltem, hogy fontosabb ismerni Spinozát, mint pénzt keresni, és egy szép verssel könnyebb meghódítani egy nyilvánvalóan szűz leányzót, mint licitálással, pezsgóval, karpereccel, fülbevalóval” – morfondírozik szemléletmódján immár némi öniróniával az egyik főhős. Hogy melyik; olykor szinte mellékes. A lényeg a gondolatok, eszmék, látásmódok folyamatos ütköztetése, a különbözőségek, sokféleségek bemutatása – amik akár egyetlen emberben megférhetnek. Azonban ez nem azonos a dolgok összemosisásával; a megkülönböztetés, a szétválasztás képessége az egyes ember jelleméből – és erejéből – adódó egyéni felelősség. Tudjuk, a legkülönbözőbb utakon lehet valahova – akár ugyanoda – eljutni. Mégis: a megtett út minősít.

Vannak történelmi korok, amikor minden addig érvényesnek hitt tényező érvényét veszti, valamennyi támpont, eligazodási kísérlet visszájára fordul. „Egy rendszer, aminek nincs igazságérzete, aminek nincs erkölcsi alapja, amelynek a szemében a szónak nincs egyértelmű tartalma, hová juthat?” – teszi fel a költői kérdést a már sokat megélt idősebb ember, hiszen pontosan tudja: mindig és mindenütt ugyanoda. És mindenkor tanulság nélkül.

Vitathatatlan a megállapítás: „...a náciizmus ellen feszülő forradalom néven náci módon jártak el.” Nyilvánvaló, hogy a térsadalom egyetlen tagja sem vonhatja ki magát teljes mértékben annak mindenkori elvárásai, hatásai alól. Tökéletesen kijátszani sem lehetséges: „...kellett lennie mindenben egy *árulás*-motívumnak is, s ha visszagondolok ezekre az évekre, ma is szenvedek ezektől az *árulás*-motívumoktól, noha ezek mások mércéje szerint jelentéktelenek voltak, csupán az én erkölcsi rendem szerint voltak jelentősek” – veti közbe Hajagos. Az emlékezés folyama nem korlátozódik az átéltekre, már csak azért sem, mert kikerülhetetlen a hasonlóság, sőt az azonosság felismerése: mindössze az ideológiai meghatározások mások. „Hajják Radnóti, s most mindegy, hogy magyar vagy német lövi-e le, mint egy veszett kutyát, de primitív, büdös, tompa agyú, a magyar kultúráért, a magyar népért, a magyar nemzeti érdekekért soha semmit nem tévő... A hitvány irtja a nagyszerűt... És mindig magasröptű eszme nevében...”

A *Szerelmes éveink* minden bizonnyal az első itthon napvilágot látott irodalmi mű, amelyben a főszereplő egyértelműen kimondja: „Nem a népfölkelés bukása rémisztett meg (mert nem forradalom vagy ellenforradalom, hanem szabadságharc volt az örült tirannus ellen)...”. A kötet magában foglalja a „fordulat éve” nyomasztó légkörét, a mind korlátlanabbá váló hazugságözönt, a jogrendszer felszámolásával bekövetkezett totális kiszolgáltatottságot. Ennek mintegy ellenpólusaként, az egyetlen megmaradt szabadság jelképeként is kap markáns szerepet a felfokozott szexualitás a maga túlzásaival.

A történet kezdetén a főszereplők fiatal egyetemisták, akik évtizedeken keresztül együtt öregszenek a politikai rendszerrel az összeomlásig: összeomlóban egy történelmi világrendszer, és összeomlóban az egyéni életek. Visszatekintő számvetésük is közössé válik. Mindezek után talán meglepő, de nyilvánvaló: a be nem teljesedett – s talán csak az emlékezés által annyira szépségesse emelkedett? – szerelem megkapó regénye ez a könyv. Hogy illetén alakulása mennyire vezethető vissza történelmi, és mennyire magánéleti okokra, azt maguk az érintettek sem tudják (akarják?) biztosan eldönteni. A kornak vagy önmaguknak áldozatai? Mindenesetre a felülmúlhatatlan szerelem, Gabi, a nő elvesztése, az igazi élet elvesztésének szimbólumává lesz.

Az élet és a (magán)történelem azonban megy tovább. Gabi „eltűnésének” (mint később kiderül: kitelepítésének) oka illetve magyarázata sok min-

dent megvilágít. Szalay biztosan formált karakterei, jellegzetes jellemei önmagukat teremtik meg. Közben Szalaynak esze ágában sincs „háttérbe” vonulni; sőt, egyre lelkesebben vesz részt „személyesen” is a történetekben. Jelzi ezt a *Párhuzamos viszonyok* első levele, amelynek írója összefoglalja véleményét az előző kötetről: „Először is. Honnan vették a bátorságot, hogy engedélyem nélkül kiadattad az emlékezéseimet? Arról nem beszélve, hogy pimaszul belerondítottál, és minden zaftos politikai megjegyzésemet kihúztad. Vagy a kiadó tette? Másodsor. Ki az a Szalay? Azt írod, kollégád vagy barátod? Aki, amióta él, kifigurázza saját magát, mert másképpen nem tudja elviselni a körülötte lévő világot, és ez a világ nem veszi észre, szerinted, kinevetve Szalayt, hogy ez a fickó véresen komolyan humorizál, és voltaképpen a világot teszi nevetségessé. Az a nevetséges tehát, aki nevet. Nem gondolod, hogy ez az állítás akadémikus pöffeszkedés a *részéről*? És az ő *részéről*? Harmadsor. Honnét veszed magadnak azt a korlátlan gyávaságot, hogy kitalálsz egy Szalayt, hogy mögéje bújj? Negyedszer. Jót nevettem azon a nyafogásodon, hogy a kritika nem nagyon foglalkozott a regénnyel. ...Kisebrendűségi komplexusod van? Aki írt róla, az jó orrú és jó szemű kritikus, netán zseni, aki nem írt róla, az hülye. A szokásos arány hülye és zseni között ki is jön. ...Úgy véled, hogy szerencsétlen volt a választásod, nem Szalay álnéven kellett volna megjelentetni a regényt, mert egy klikkhez se tartozik, izgága alak...” A „játék” tehát folytatódik, a mindennapok dermesztő folyamatai közepette. Mert közben milliók számára kezd természetessé válni, hogy ez a rend(szer) megkérdőjelezhetetlen és megingathatatlan. A „proletárdiktatúrában” a munkások, a nincstelének továbbra is a legkiszolgáltatottabbak, csak a diktatúra igaz meg a proliság. Az „uralkodó osztály” épphogy csak vegetál, a gyerekek elképesztő körülmények között tanulnak a külvárosi iskolában, a helyi kis-királyok korlátlan uralma, a korlátlan önkény jellemzi az „népi demokráciát”. A tudomány szintén az ideológia alárendeltje. A fizikai terror mindennapos a paraszttal szemben: „Pusztuló kertek, pusztuló táj – ez volt jellemző azokra az évekre –, gazdag füves réteken sehol birkanyáj, elhanyagolt, gazverte szántók, a vadon termő növények meg a valaha sivatagtól elhódított földeken küzdenek a mocorgó homokkal. Ez a föld a heroikus küzdelem tája. És ez a parasztnép kapával, ásóval fogja meg a homokot, ...mindennap új harc az elrabolt és megtermékenyített földért... És akkor jönnek a városból mezőgazdasági funkcionáriusok, és har-

colnak a kulák ellen, ingadozó középparaszt ellen, noha itt se kulák, se középparaszt, csak független rabszolga él legfőljebb, olyan keserves itt a munka, az élet...”

A valamikori meggyőződéses és tisztességes kommunisták önként visszavonulnak, vagy kiszorítják őket a közéletből. Mindenki úgy védekezik – minél kisebbre, minél szűkebb területre húzódva – ahogy tud. Mert „A levegő nehéz volt, mint a ravatalozóban, ha késik a pap, és az összepréselődő gyászolók és kíváncsiskodók meg a kék lángú kandeláberek elszívják minden oxigént, és terjeng a bomlásnak indult koszorúk és a bomlásnak indult hulla fanyar szaga.” Az illatok, a környezet, a természet korhű bemutatása úgy egészíti ki az ember-társadalmi viszonyokat, hogy pontosan érzékelhetővé teszi a légkör hangulatát. A kétségbejuttató és vidámat egyaránt. Hiszen az élet elviseléséhez nélkülözhetetlen valamiféle egyensúly – amihez emberfeletti erőfeszítésre van szükség, minthogy a magánélet szinterei csaknem megszűntek, a társbérletek otthonoknak nem nevezhetők, nincs hol megmaradni, nincs hova menekülni. S eljön az idő, amikor a helyzet már nem tud tovább „fokozódni”. A gyarmattartó hatalom irányításában beállott változások, hatalmi harcok, markánsan éreztették hatásukat a „testvérországok” vezetésében, minek következtében mind nyíltabb érdemi vitákra kerülhetett sor a sajtóban, különféle fórumokon, az élet számos területén. És sokan valóban nem a rendszert akarták megdönteni: „Ki az a marha kommunista, másfél millió párttag, aki ezt akar-ná? Ugyanúgy üldöztötte válna, mint 1919 után, a kommün bukásával! Emberarcú szocializmus lesz e helyett a szörnyűség helyett.” Vagyis azt a fajta szocializmust kérték számon, amiről akkor még azt hitték, hogy létezhet. Nem számoltak az-zal, hogy miként kutyából nem lesz szalonna, (ál) kommunistából sem lesz demokrata. A közösségi elveket elkezdik csoport- és egyéni érdekek szerint csúzni-csavarni. A hangzatos önkritikák, a különféle színjátékok csupán azt szolgálják, hogy a funkcionáriusok immár „megtisztulva”, továbbra is pozíciójukban maradhassanak. Az emberekben vibrál a visszafojtott várakozás; azt mindenki tudja, érzi, hogy a tét hatalmas. Csak éppen a hatalmi harc kimenetele kétséges.

Gabi titokzatos eltűnése (majd megkerülése) után a cserélődő lányok, asszonyok továbbra is jelentős szerepet játszanak Csarody életében, de eszményiesített elődjüknek nem léphetnek nyomába. A kóosz – az időnként felcsillanó halvány reménysugarak ellenére – nem szűnik. Bosszúk és

leszámolások követik egymást, nem lehet tudni, ki miért, hova csatlakozik, üldözött vagy üldöző, félelem vagy érdekeltség motiválja tetteit. A kötet végére egyértelművé válik: mind a magánélet, mind a politikai állapot alakulása (ami persze a továbbiakban is szorosan összefügg) meglehetősen képlekeny és bizonytalan. A rendszer maga reformálhatatlan. De az életet talán újra lehetne kezdeni – valahol máshol. Idegenben? Ami lehet éden és lehet száműzetés. Vagy egyik sem.

A regényfolyam során folyamatosan szélesedő világ(kép) tárul elénk. A trilógia harmadik kötetében – az előzőekéhez viszonyítva – már meglehetősen konszolidált környezetben találkozhatunk ismerőseinkkel. A nehezen elfojtható forrongás azonban vibrál bennük – körülöttük. A *Bikakolostor* lapjairól már nem a bizonytalankodó útkeresés, hanem a megismerhetőség korlátainak felismerése, szinte a megismerhetetlenség tudatának fölényes bizonyossága uralja az életszemléletet. A szereplők élettapasztalataik növekedésével mind tisztábban látják lehetőségük határait, és ennek figyelembevételével folytatnak – továbbra sem szenvedélymentes – polémiákat. Az értelmiségi lét, az önálló gondolkodás minden diktatúrában bűnnek számít. (Az évtizedek során sikerült is jelentéktelenné silányítani társadalmi hatását és szerepét.) A számvetés, az emberi viszonylatok alakulása, a magyarázkodások és mentegetőzések nem segítik a kedélyek csillapodását, a megnyugvást. Az élénk párbeszédéből, érvekből, ellenérvekből egyértelműen kibontakozik, hogy az adott keretek között nem lehet valódi változásokban reménykedni. A forradalom utáni konszolidáció részben őszinte próbálkozásnak tűnhet, legalábbis ami a kirakatot illeti, tényleges működését azonban továbbra is a kiszámíthatatlanság, kiszolgáltatottság, a jog hiánya jellemzi. Meg a kontraszelekción: „Ezek a Halupkák dzsoidlidsókerek. Ezeknek az a foglalkozásuk, hogy mindenütt alkalmazhatatlanok, tehát mindenütt behelyettesíthetők, mert mindenütt egyformán hülyék, és helyi értékük pusztán csak megállapodás kérdése. Ezek oda mennek, ahová a párt küldi őket. És mindenütt egyformán helytállnak: ugyanúgy teszik tönkre a rájuk bízott területeket. S amikor minden jóra képtelenségük nyilvánvalóvá vált, egy lépéssel följebb sasszéz-nak: lehet, hogy egy tehetségtelen, lehet, hogy egy baromelvtárs – mondják –, de megbízható.” A rombolás tekintetében mindenképpen. És ez a típus az élet valamennyi területén: „Most döbbenem rá a hihetetlen valóságra! Halupka most itt van! Halupka ott is volt. Halupka a minisztérium-

ban is van. Halupka gyárok élén is van, Halupka ott van a dunaújvárosi Vasműben és téveszelnők és akadémikus és kórházi igazgató és a Nemzeti Színházban rendez és tervezi a Bős-Nagymarost és mindenütt ott van, ahol Halupkára nincs szükség. Halupka osztódással szaporodik. Halupka ült 1956 őszen egy szekrényben rettegve, és őt akasztották föl a Nagykörúton, és őt égették el a Rákóczi úti könyvesbolt Sztálin-köteteivel, és ő menekült ki páncélauton Pestről, és ő lövetett a tüntetőkre a Parlament előtt, és ő hívta be a szovjet csapatokat, mert nem bírta egyedül az „ellenforradalmárokkal”. Sztrájkterő volt 1956 decemberében, és 1957. május 1-jén fölvonult saját maga előtt.” És mindennek a tetejébe ott van a tervgazdálkodás: „...kiadnak egy tervet a rovarirtásról vagy a gyomirtásról, ehhez kiszállítanak gyomnövénypusztító vagy rovarirtó peszticidet; csakhogy az idén nem volt rovarirtó, ám a tervet teljesíteni kellett. A féreg meg a rovar azonban nem képes tudomásul venni államelnvtársbácsi terveit, ő nem akkor szaporodik, amikor azt a Központi Vezetőség elhatározza, mire a peszticidet egyszerűen beleöntötték a folyókba, patakokba, amelyek mind a Nagytóba folynak. A peszticid eltűnt, tehát a tervet teljesítették.” Az emberek jelentős részét mindenkor kitevő örök halupkák megelégedésére.

„Azért mégis meg vagyok döbbenve sok politikusi színlelt pálfordulásán. Széttárják a kezüket: ez van, elvtársak, viseljétek ti a terheket; úgy tesznek, mintha nem ők vitték volna bennünket csödbe! – fakad ki az egyik sok mindent átélt prominens szereplő, ám mi változna ettől? A kötet vége felé még nyomon követhetjük, hogyan lesznek a legmerevebb dogmatistákból – hatalmuk, befolyásuk megtartása érdekében – reformerek; miközben pofátlanul kioktatják a lemaradókat, akik kevésbé „rugalmasak” ahhoz, hogy gátlástalanul (vissza) éljenek az adott helyzettel. Miközben mind több a jómódú, az újjazdag, az éles szemű Feldebrőinek feltűnik egy lényeges momentum: „Érdekes. Nyugaton ezeknél jóval gazdagabb kapitalisták szemében sem vettem észre soha ezt a homályos tompaságot. Itt nálunk minden befulladás. A gazdagság is elveszíti jó ízeit egy idő után, vagy talán úgy is mondhatnám, a legtöbb esetben. A szocializmusban még a kapitalizmus is döglődik.” Szalay megfigyelésainek időállóságát bizonyítja, hogy évtizedekkel korábban leírt mondatai később, a megváltozott körülmények között is tökéletesen helytállóak, mintegy előrevetítve a jövőt: „Ezek ma is azt hiszik, hogy a huszadik században lehet fölvilágosult abszolútizmust üzni! Annak a kora lejárt, és nem is

valósítható meg mindenütt. Azt valamikor megcsinálhatták a poroszok, de ma már ők sem. És a népszavazásoknak sincs értelmük és jelentőségük. Egy: azért nincs, mert a szavazók hatvan-hatvanöt százaléka összevissza szavaz, még a saját likvidálását is helyeselné, mert nem tudja, mit cselekszik. Kettő: nem is tudhatja, mert akire szavazunk, azt nem ismerjük. Lehet gazember is, nincs közzétett programja, s ha lenne is, nem tudnánk ellenőrizni, hogy megvalósítja-e, s ha tudnánk is ellenőrizni, nem hívhatnánk vissza. Így minden kockázat a népet sújtja, a politikai vezetést semmi.”

Beláthatatlan, hogy a sok évtizednyi lemaradást, amit a nagy „kísérletezés” hagyott maga után, a hátrányt, ami idővel csak hatványozódik, vajon hány generációnak kell még viselnie a volt szocialista országokban? S elsősorban nem is gazdasági téren: „Végül is érdemes lenne azon elgondolkodni, hogy mai csődünkhöz mennyiben járult hozzá az elmúlt negyven év felelőtlen deheroizálása; a jó hagyományok semmibevétele. Az embereket leszoktatták a jó munkáról, a becsületről, a jóságról, a minőség megköveteléséről”. Hazai állapotaink szétziláltságát még tovább növelte a honi kommunisták sajátságos – egész környezetünkben egyedülálló és kirívó – nemzetellenessége. „Nincs szükség nemzeti tudatra, nemzeti kultúrára. Egységes, internacionalista tudat és kultúra kell. Csak akkor szűnnek meg a népek közti ellentétek, ...ezért kell eltörölni a történelmi tudatot is, hogy helyébe egy magasabb rendű, egységes, emberi tudatot építsünk föl, amely alárendeli magát egy központi célnak, amely semmiképpen sem az egyén, a kapitalizmus, a nemzet, a hit céljait szolgálja. Kizárólag a világforradalomét, amelyet egy központi erő szervez és irányít.” A kötelező demagógiát és utópiát bekalkulálva is nehéz bármiféle jóhiszeműséget találni az ilyenfajta verdiktben – ami persze kizárólag a magyar értékek elleni támadás: „Egy francia vagy egy holland vagy egy nyugatnémet állampolgárnak nincsenek hovatartozási, önbecsülési, nemzetudati gondjai. Nem kényszerítenek rájuk olyan nézeteket, amely sérti emberi vagy nemzeti mivoltukat. Nem darálják évtizedek óta a fülükbe, hogy nemzeti vagy osztályszármazásuk miatt ilyen vagy olyan megkülönböztető bánásmódot érdemelnek... Rettenetes belegendolni is, hogy magyar kormányzat alatt, magyar földön, magyar iskolákban minduntalan kibújik egy magyarelles mondat, intézkedés, hogy azért vagyok gyanús a saját hazámban, mert magyar vagyok, mert értelmiségi vagyok, mert...” Kár is folytatni: vannak, akik számára ma is ez a kívánatos tendencia... Fanatikus

SZÍN

dogmák és szabad gondolatok „párharcától” eredményt remélni amúgy is esélytelen. Mindazonáltal bosszúsomjial véletlenül sem találkozunk a legremsztóbb események kapcsán sem, annál inkább érezhető a mindenkori vesztesek melletti kiállás. Szalay Károly nem „tudományos alapon”, hanem átélt egyéni sorsokon keresztül mutatja be évtizedek rémuralmát. Nyomatékosává téve, hogy a kollektív(izmus) handabandázás(a) ellenében mégiscsak az egyén, a szuverén személyiség a döntő, a meghatározó. Ezért ábrázol egyaránt hitelesen lényeket és tényeket.

Hogy bővíthetne-e újabb kötetekkel a trilógia? Meg lehetne-kellene írni az életben maradt szereplők további sorsát, az újabb évtizedeket? Bizonyára. És volna mit ábrázolni. Mivel azonban, ha figyelmesen olvassuk a köteteket, mindenekfelett a fokozhatatlan emberi ostobaság és agresszió kórképe, ami emlékezetes marad; vagyis az emberi jellem tekintetében különösebb változásokra a továbbiakban sem számíthatnánk. Az eddigi kötetekben már értelemszerűen benne foglaltatik

a következmény is. Alapos kórrajz egy diktatúráról, amely emberek millióit deformálta, tette tönkre az életüket, és amely fölött az utókor egyáltalán nem siet – mivel nem érdekelt – egyéltel-mű ítéletet mondani; hiszen nyúlós szálai – mint a tarack kiirthatatlan gyökerei – máig átszövik az élet csaknem valamennyi területét. Amit az újabb „fordulat éve” hozott, az elsősorban ugyancsak az aktuális változásokhoz simuló, azokat mindenáron kiaknázni akaró „korszerű alkalmazkodás”. Úgy látszik, fordulhat bármerre a világ az ember körül, maga az ember a maga összetettségével és bonyolultságával együtt – változatlan és változtathatatlan. Akárcsak az értetlenség: hogyan történhet meg mindig ugyanaz, ami – ha más-más néven is – újra és újra megtörténik. Amivel szemben még a – legmagasabb rendű – (szép)irodalom is tehetetlen.

(Szalay Károly: *Szerelmes éveink* Magvető Könyvkiadó 1985, *Párhuzamos viszonyok* Magvető Könyvkiadó 1986, *Bikakolostor* Magvető Könyvkiadó 1989)

AZ ANYANYELV AZ ÉN ÉLETEMBEN („HÁ VALÓ VAGY? SEHÁ SE!”)

Az alcímben szereplő kérdés és a felelet akár jelen dolgozat mottója is lehetne. Miért? Az én állandó kérdésem, amikor az öregeket faggattam, mindig az volt, hogy az illető, akiről szó volt „Há való vót?”, és a válasz mindig ugyanaz volt: „Há való, há való, sehá se. A szeginember sehá se való. Mára itt, hónap ott.”

Hát bizony, nekem se könnyű azt megmondanom, hová is tartozom. Szülőföldem tágabb értelemben a Dunántúl, aztán a Bakonyalja, közelebről a Pápai járás, még közelebről (hivatalosan) Bakonyság község, de valójában én Kisdémpusztán ('kizsdímpusztán', röviden 'kizsdímen') születtem, mégpedig 1954. szeptember 20-án. A hivatalos papírok szerint Bakonyságon, de csak azért, mert ahogy akkoriban mondták, „tanácsilag” Kisdémpusztá oda tartozott. Na de mi, kisdémiek, sokféle tartoztunk. Ezek közül csak az egyik volt „Ság” (Bakonyság), ahova papírjaink szerint tartoztunk. De tartoztunk Bakonyszentivánhoz, ahová iskolába jártunk, legalábbis az alsó négy osztályt én is ott végeztem. A levelet így kellett címeznünk: „u. p. Bakonyszentiván”, ahol az „u. p.” utolsó postát jelentett, de se utca, se házszám nem kellett, mert ahogy csúfoltak-gúnyoltak bennünket, majoriakat: „a házszámot elvitte a szél”. Ez a gúnyolódás persze nekünk állandó szorongást, sőt, szégyent okozott – egész addig, amíg majoriaknak számítottunk. Aztán tartoztunk Nagydémhez, az „idősebb testvér jogán”, mint kisdémiek. Tartoztunk még Lovászpatonához, ahol az állami gazdaság, később a kerület központja volt. Tartoztunk Bakonytamásishoz is, merthogy – evangélikusok lévén – engem ott kereszteltek, testvéreim ott konfirmáltak. Tartoztunk Pápateszérhez, merthogy ott volt a körzeti orvos meg a patika, ráadásul a legközelebbi vasútállomás is. Tehát ha utaztunk valahová, a teszéri vasútállomásra kellett eljutnunk valahogyan (gyalog vagy „biciglive!”, csészával, „szankóval”, később esetleg már busszal). A környék, a járás központja Pápa városa volt, ott voltak az igazán nagy vásárok meg persze a piac, de azért szívesen

emlékszem vissza a patonai vásárookra, a teszériekre, de még az ugodiakra is.

Pápa és környéke sok híres embert adott a hazának. A szomszéd faluban, Bakonytamásin született például Tatay Sándor író (1910-1991), Vanyolán Vajda Péter, a polihisztor-író-filozófus (1808-1846), Pápán pedig Rab Zsuzsa költő és műfordító (1926-1998), akinek édesapja, Rab István kiváló tanár volt (1886-1957). Talán 1973-ban, Petőfi születésének 150. évfordulóján rendezhették meg Pápán azt a szavalóversenyt, amelyiken én a költőnek *Az őriült* című versét adtam elő, mivel akkor éppen olyan hangulatom volt. De a zsűri elnökének, Rab Zsuzsának nem nagyon tetszett a produkcióm. Ettől kezdve nagy nyilvánosság előtt nemigen mondtam verset... Pedig nekem Petőfi a legalapvetőbb költőnek számított: még írni-olvasni sem tudtam, amikor kívülről megtanították velem az „Itt a nyílám, mibe löjem” kezdetű versét, s én boldogan szavaltam bárkinek, bármikor.

S ha már tanárokról esik szó, említsük meg feltétlen az egykori pápai tanárok közül A. Tóth Sándor (1904-1980) nevét, aki festőművész és művész-tanár volt Pápán. Az egykori pápai diákokat, a leghíresebb, legkiválóbb diákokat is, felsorolni szinte lehetetlen. Későbbi híres költők, írók tanultak itt, mint Petőfi Sándor (1823-1849), Jókai Mór (1825-1904), Nagy László (1925-1978), Csoóri Sándor (1930-), Bereményi Géza (szül. Vetró, Pápán már Rozner, 1946-). Aztán nyelvészek, mint Beke Ödön (1883-1964) vagy Lőrincze Lajos (1915-1993).

Térjünk vissza Kisdémpusztához, mert bizony, ott sem akárkiről kell megemlékeznünk, mégpedig Kossuth Lajosról (1802-1894), „Kossuth apánkról”, ugyanis a népi legenda úgy tartja, hogy mikor a kisdémpusztai származású Meszlényi Teréziát (1809-1865) 1841-ben Pesten nőül vette, akkor a közeli csárdapusztai kápolnában megerősítették a házasságukat. E jeles eseményről emléktábla tudósít a kápolna falán. A legenda szerint a kisdémpusztai Meszlényi-kastélyban tartották a lagzijukat is. Ráadásul ez abban a szobában volt, ahol én magam

is születtem... Ez a bizonyos kastély és benne a Kossuth-szoba a „szülőházam” ugyan, ám a dolgnak van egy kis szépséghibája: nem a sajátunkban laktunk, mert akkor már az állam tulajdona volt, mint minden Kisdémpusztán, ahogy azelőtt meg az uraságé volt ez az egykori uradalmi major, amelyben húsz-huszonöt család lakott, ami úgy száz-százötven embert jelentett. „Gyűttmentek” valamennyien...

Igenám, de ezek az ún. „gyűttmentek” igen sokfélék lehetnek: belső – közeli (lásd mi, majoriak, illetve máshonnan elszármazott falubeliek), és külső – messzi vidékről jött magyarok (lásd felvidékiek, erdélyiek vagy bukovinaiak) és idegenajkúak (svábok, tótok, egyebek) egyaránt. Anekdota: „– Ugye én itt még gyűttment vagyok maguknak, János bátyám? – kérdezi a tiszteletes úr az egyik kurátort, aki a legnagyobb tisztelettel, de mégiscsak ezt válaszolja: – Nem, nem, tiszteletes úr, az majd a fia lesz. Maga itt még senki se...” Igazuk van! Megszenvedték vérrel-verejtékkel szerzett jogukat ahhoz, hogy a szülőföldjüket, a szülőfalujukat a sajátjuknak tekinthessék, magukat meg igazán odalónak tarthassák.

Hogy nézett ki ez a major *nyelvileg*? Idegen nyelv nem nagyon hatott a major lakosságára, talán az egyetlen sváb falu (valamelyest), Bakonyszentiván, ám ez nem volt számottevő hatás. Ugyanakkor a majoron belül volt néhány palóc, az Oszvárt család, mi csak úgy mondtuk, hogy az Ozsvaldék, akik a messzi Palócföldről, Hollókó vagy Ecsegfalva tájáról – már nem is tudom pontosan – kerültek ide, talán dolgozni jöttek ideiglenesen, aztán itt ragadtak. Különös jelenség volt ez a néhány palóc család, mert különös szokásaik voltak. Kicsit erőszakosak és vadak voltak a major többi lakójához képest, ugyanakkor tény, hogy a hagyományukat gyönyörűen megőrizték, meg a szép palócos beszédjüket, és mindannyian, szinte az összes palóc – különösen a férfiak – nagyszerűen muzsikáltak szinte mindenféle hangszeren, elsősorban tárogatón. De kiválóan fűrtak-faragtak, szöttek-fontak, s szinte mindenhez értettek. Idegenkedtünk ugyan tőlük, de azért irigyeltük is a tudásukat, a tehetségüket.

Még a vásárokkal kapcsolatban jutott eszembe valami nagyon fontos dolog, ami aztán később rendkívüli jelentőségűvé vált, mégpedig az, hogy egész kicsi koromtól fogva eljártunk szüleimmel a környékbeli falvakba és Pápára is, a vásárokbába. Ha jó volt a vásár, „*ment a malac*” vagy amit vittünk a vásárba – többnyire malacokat vittünk –, s akkor nagyon jó volt a hangulat. Utána volt „*farkapíz*”,

ahogy a gyerekek szokták mondani: kaptunk egy kis „*farkapíz*”, akkor azon vettünk törökmézet vagy nyalókat, ezt-azt, meg azután mentünk a laci-konyhához lacipecsenyét venni – a lényeg, hogy jó volt a hangulat. Odafelé ment is, de főleg vissza, ha jó volt a vásár. Ha nem volt jó a vásár, „*ha nem ment a malac*”, a disznó, hát akkor bizony, nem volt igazán jó a kedvünk, és volt egy szó, ez a bizonyos „*potomár*”, amit *Idesanyám* úgy szokott mondani, hogy „*potomáron ment a malac*.” De én csak annyit értettem ebből, hogy ez valami nem jót jelent, ám pontosan nem tudtam, hogy az a „*potomár*” a „*potom ár*”-at, azaz a kicsiny árat jelentette, azt csak később értettem meg, amikor már megismertem Petőfi életét is közelebbről, és – ha igaz a följegyzés – Petőfi utolsó szavai között volt egy ilyen kifejezés, hogy potomság. Azaz „*semmiség*” – ezzel intette le állítólag azokat, akik a veszélyre figyelmeztették, a segesvári csatába indulása előtt. Ekkor értettem meg, mit is jelentett a „*potomár*”: a malac „*potomáron megy*” azt jelentette, hogy valami potom áron, azaz olcsón kel el.

A vásárokon szerzett élményeim, az a nyüzsgés, az a nyelvi gazdagság, az a sok szín, íz, illat, az élet sűrűje, tehát mindaz, ami a vásárookra jellemző volt még az '50-es és '60-as években, olyannyira fontosnak bizonyult, hogy diplomamunkám témájául is a vásári komédiákat választottam (*A vásári komédiák, a commedia dell'arte és a mai magyar dráma és színjátás*, 1981).

Jelen dolgotnak nem feladata – nem is lehet – a magyar nyelvjárások bonyolult rendszerének alapos vizsgálata, ugyanakkor el kell mondanom, hogy énnekem valójában a nyelvjárásom az anyanyelvem a mai napig. Bizonyos nyelvek esetében az egyes nyelvjárások akár külön nyelvek is tekinthetőek (lásd a délszláv nyelvek, például a szerb, a horvát, a macedón stb. akár egymás nyelvjárásai is lehetnének), noha ők maguk mostanában külön nyelvként határozzák meg az anyanyelvüket. De mi a helyzet a magyar nyelv esetében? Az a különös, furcsa helyzet állt elő, hogy a magyar irodalmi nyelv alapja az észak-keleti nyelvjárás lett, tehát *Kazinczy Ferenc* (1759-1831) és körének érvrendszere – ma talán úgy mondanánk – érdekvényesítő képessége erősebbnek bizonyult, mint *Berzsenyi Dániel*é (1776-1836) és híveié, vagyis a nyugati nyelvjárás alulmaradt. Tehát a főváros és környéke, mint a magyar irodalmi nyelv alapja, szóba sem jöhetett úgy, mint a németeknél Berlin, vagy a franciáknál Párizs, merthogy a mi Pest-Budánk és környéke a 19. század első felében egyszerűen nem volt magyar. És persze ne felejtjük el,

hogyan olyan nagy emberünk, mint Petőfi, eredetileg Petrovics volt, apja-anya „tót” volt, későbbi nagy költőnk pedig felnőttként magyarosította a nevét Petőfire. Széchenyi pedig, „a legnagyobb magyar”, felnőttként tanult meg magyarul. Az aradi vértanúk közül többen alig tudtak magyarul. És ott van még Liszt Ferenc (1811-1886), akinek szíve-lelke talán magyar volt – ez nem kérdés –, de a nyelve kevésbé. Kölcsey Ferenc (1790-1838) *Himnuszának* megzenésítője, Erkel Ferenc (1810-1893) sváb származású volt, s Budakeszin élve – ahol most a Himnusz nagyszerű emlékműve áll –, az ottani svábok között bizonyára otthon érezhette magát.

Befogadó nyelv a magyar nyelv, befogadó kultúra a magyar kultúra, számtalan idegen szó épült be a magyar nyelvbe. A szláv jövevényszavak (megye, széna, szalma, paprika, mostoha – apáméknál „mustoha”) is szerves részeivé váltak a magyar nyelvnek, ugyanígy a német szavak is (a mi nyelvjárásunkban is akad: pl. a fater, amit évődően-távolságtartóan szoktak használni, illetve a muter helyett „mujder”, amit mifelénk afféle népi szlengnek, de leginkább „kelekólaságnak” tekintettek, ha valaki így emlegette az anyját). De vannak latin, francia, angol jövevényszavaink is, hogy az ótörök jövevényszavakról vagy a perzsákról ne is beszéljünk... És természetesen itt vannak mindjárt a mivelünk együtt élő nemzetiségek, főleg a szlávok: szlovákok, ruszinok, szerbek, horvátok, szlovének (sok a hasonlóság a szláv nyelvek között, nem lehet tudni, melyiktől mit vettünk át), de hát a cigányok is számtalan kölcsönszót adtak a nyelvünknek (kaja, pia, meló, csaj, csávó, vaker stb.), amelyek a mi nyelvjárásunkban is mind bőven megtalálhatóak.

Anyanyelvjárásom vizsgálatánál fontos Beke Ödön dolgozata, mégpedig *A pápavidéki nyelvjárás*, amelyet 1905-ben adtak ki, s már a címében látható az a különosság, ami a mai magyar nyelv helyesírási nehézségeinek is egyike, mégpedig az egyik legkényesebb-legkínosabb helyesírási probléma, vagyis a földrajzi nevek helyesírásáé. Ez Beke Ödön dolgozatának reprint kiadásánál is tetten érhető, mert magának a *Pápa vidéki*-nek az írásmódja is jól mutatja ezt, hogy Beke Ödön még egybeírta, aztán a reprintben is a *Pápa vidékit* és *Pápai járást* is eléggé furcsán írják. Beke Ödön még egybeírta, kisbetűvel a *pápavidéki*-t, a mai helyesírási szabályzat szerint már ezt külön kellene írni, s a *Pápa* nagybetű kéne maradjon. Aztán látom az előszóban a *Pápai járást*-t, ahol kis p-vel van a *pápai*, ami több mint zavarba ejtő, mert annak nagybetűnek kéne maradnia. És aztán több ponton is vannak bizonyos ellentmon-

dások, lásd „Marcalmelléke” egybeírva (holott külön kellene írni a szabályzat szerint, mert birtokos szerkezet), de „Marcalmellék” egybeírva, mivel szóösszetétel, és így tovább. De *A pápavidéki nyelvjárás* vizsgálatának nagy tanulsága, hogy milyen óriási munka a nyelvjárások vizsgálata, s hogy az egyes nyelvjárás szigetek határait megállapítani is rendkívül nagy körültekintést igényel.

A hasonmás kiadásban egy 2 évvel későbbi (1907-es) vitacikket is közölnek, amelyben egy földim, Horváth Endre (1879-?) vitatkozik a szerző némely megállapításával. Azt azonban le kell szögeznünk, hogy megvizsgálva Beke Ödön dolgozatát – írásakor szerzője alig húszéves fiatalember – már látható, hogy nagy tehetségű nyelvész fogott hozzá eme nyelvjárás vizsgálatához. Az is csoda, miképp tudta bejárni azt a rengeteg falut. Vagy nyolcvanot bejárt Veszprém, Vas és Győr-Sopron megyében, s egy másik könyvecskét is letett az asztalra (Kemenesalja nyelve, 1906). Megvizsgálta ezen falvak nyelvjárását: remek munkát végzett, nagyon alaposan, körültekintően, és 100 év távlatból is jól látható a pontosságra, hitelességre való törekvése.

Én most csak arra hagyatkozom, hogy megpróbálom összeszedni a saját (anya)nyelvjárásom legjellemzőbb sajátosságait. Mindjárt itt az elején, a hangtani vonások közül kiemelném a nyílt e és a zárt e kérdését. Illyés Gyula (1902-1983) írta le valamikor, hogy milyen jól példázható a nyílt e és a zárt e révén – egy szó négyféleképp történő leírása alapján, mindössze a nyílt e és a zárt e váltogatásával –, hogy egy-egy szót négyféleképp is értelmezhetünk. Mentek (mi mentek vagyunk a büntől) / menték (én kimentek a vízből egy fuldoklót) / mēntek (ők tegnap mentek kirándulni) / mēnték (ti hová mentek, gyerekek?). Aki ismeri ezt a kétféle 'E'-t, annak nem lehet kérdés, hogy melyik ejtett 'mentek' alak mit is jelent. Szívem szerint az egész dolgot úgy írnám le, hogy végig jelölném a kétféle 'E'-t: a nyílt e-t és a zárt e-t. Itt néhány példa legyen csak: embēr, nekēm, lēhet, nēm, igēn és így tovább.

Ahhoz, hogy meg tudjam fogalmazni először is a magam számára, hogy mit jelentett, mit jelent nekem az anyanyelvem, előtte azt kellett magamban tisztáznom, hogy nekem nem is csak egy anyanyelvem van, hanem – ha igaz – inkább kettő. Először is a tanult anyanyelvem az anyanyelvjárásom, amit a mai napig használok, mégpedig úgy, hogy a szüleimmel, testvéreimmel, rokonaimmal, földijeimmel csak nyelvjárásban vagyok képes és hajlandó beszélni. Irodalmi vagy köznyelven velük soha

nem is tudtam, de nem is akartam beszélni, mert mindig is úgy éreztem, ez nemcsak nekem nem esne jól, hanem az enyémekeknek sem. Arra kellett rájőnnöm az évek során, hogy az anyanyelvjárásomhoz való viszonyom annyira személyes, már-már intim és meghitt, hogy a legszemélyesebb, legtitkosabb érzéseimről igazán csak a saját, eredeti nyelvjárásomon tudok megnyilatkozni, illetve nyelvjárási szavak tolnak a nyelvemre, ha a legteljesebb belső dolgaimon gondolkodom. És ha a saját igazi hangomat akarom hallgatni, akkor is valójában nyelvjárásban, s nem csupán nyelvjárási szavakat használva, hanem abban a nyelvjárási tónusban, abban a dallamban, ritmusban, hangulatban tudok igazán őszintén – szóban – megnyilvánulni. Ha a legjobb barátaim is, akik nem a földjeim, megkértek arra, hogy beszéljek nekik a nyelvjárásomon, ez alig-alig sikerült. És nemigen tudtam azt „produkálni”, hogy ha valaki nem a nyelvjárásomon beszél velem, azzal én nyelvjárásban tudjak beszélni. Sebestyén Mártával azonban 1995-ben Vereckére utazva az *Őseink Útján* expedíció lovasait üdvözölni (akik az Uráltól érkeztek lovon) – odafelé menet, meg visszafelé is szinte végig nyelvjárásban beszélgettünk. Én a sajátomban, ő pedig a Vas megyei öreganyjától tanult ottani nyelvjárásban. Néha váltogattuk, s közbeszóltak Pál Pista bácsiék a maguk palócos hangján, úgyhogy igazi nyelvi kavalkád kerekedett.

„Haza a magasban” – írta a szintén dunántúli (majdnem földim) Illyés Gyula, a *Puszták népe* szerzője. És valóban – hol is van a hazája egy magamfajta sehonnai „szeginembernek”? A nyelvünkben, a mi nyelvünkben. Irodalmi kifejezéssel élve, elegánsan kifejezve, magasaróptűen: igazi nyelvi katarzis volt számomra a népi írók műveinek megismerése, akik céljukul tűzték ki a huszadik század harmincas éveiben Magyarország felfedezését, a magyar társadalom felvilágosítását, lelkiismeretének felélesztését.

„Katasztrófális helyzetben van az ország.” – Ez derült ki annak idején Illyés Gyula és a népi írók (Erdei Ferenc, Féja Géza, Kovács Imre, Németh László, Sinka István, Szabó Pál, Szabó Zoltán, Veres Péter) és mások műveiből. A 21. század elején, alig 70 évvel később, ijesztően hasonló a helyzet. Az egykori uradalmi cselédeknek és azok utódaiknak tudvalegőleg nincs szülőházuk, mert a ház, ahol születünk, hiába tudtuk, hogy hol is születünk, nem a mienk volt, hanem az uraságé, az államé, tehát másé – nem a mienk. Ez volt ugyanis a döntő különbség köztünk meg a falusiak között, akiket csak úgy emlegettünk: „a parasztok”, akik-

nek volt mindenük: saját szülőfalujuk, szülőföldjük, szülőházuk, kertjük, istállójuk, tehenük, lovak, saját gabonájuk, kenyérük (ezt már Idesanyám tette hozzá), s talán a legfontosabb: szőlejük, pincéjük, jó boruk – és ezt mindenki tudta: mi is meg a parasztok is...

Hiába volt például szegény Apám majorgazda, azaz főnök, vezető ember, a rendszerváltoztatás után, a kilencvenes években megnéztük volna Kisdémpusztát, az én egykori, úgymond „szülőmajoromat” – be se tehattük a lábunkat, csak évekkel később, egy befolyásos cimboránk segítségével. Ez 2003 őszén történt, éppen az utolsó pillanatban. Szegény Apámnak ez volt az utolsó utazása: alig néhány hét múlva elindult utolsó útjára...

Mi volt hát ez a Kisdémpuszt, miért volt nekem olyan fontos ez a major? Kisdémpuszt afféle „Oblomovka” volt. Iván Goncsarov (1812-1891) *Oblomov* című regényében találtam meg (valamikor egyetemi éveim alatt) Kisdémpusztának egy ilyen furcsa, különös előképét. Kisdémpuszt a nyelv csodája, a biztonság, a bőség, dúskálás, hatalmas kincs. Tanulhattam mindenkitől, volt mit. Bőven mérték, türelemmel, sok-sok mesével, néha félelemmel, lásd: Mikulás. Jaj, Istenem, de rettegtem minden december ötödikén este! Mint ahogy jóval később, 2004. december 5-én este is rettegtem, de akkor inkább már egy jelképes „Mikulástól”: hazám, népem, nemzetem rémséges, gyászos „Mikulásától”, amelyik aztán szintén megérkezett, akár az a gyermekkori, de ez a „népszavazásos Mikulás” rosszabb volt...

A nyelv persze nem csak a szavakat jelenti, hanem az érzékek, érzelmek tobzódását is: színeket, szagokat, hangokat, tapintásokat, benyomásokat, az összes érzékszerven keresztül. „Csicsíjja-babájja, kerekecske-gombocska” – talán a legkorábbi emlékeim azok, amikor felkap valaki, összecsókol és azt mondja: „Gyere, gyöngyöm, jaj, egyem meg a szivedet, de aranyos vagy, csimotám! Ides kicsi fíjam! Aran husom! Kissiam! Kijjé vagy? Mommeg szípen!” De az élethez hozzátartoznak az árnyoldalak, mert akadtak más fordulatok is: „Megáj csak, te taknyas, csippás kölök! Döglötté vóna meg, mikor em mákszem votál!” Az átkozódás még talán mágikus hatású is lehetett, e célból is szokták mondani, ez óvta meg a gyereket az igazi bajoktól, betegségektől, hála a Jóistennek!

De hogyan jelent meg a múlt a pusztaiak, a majoriak tudatában? A régmúlt is meg a közelmúlt is elsősorban az öregek, a régi öregek elbeszéléseiben, meséiben. Kik voltak ezek a mesélők? Elsősorban pásztorok, mifelénk főleg kanászok, na meg kocsi-

sok, aztán „fejőgulások” (később már: tehenesek), „gőbölösök” (hízómarhák gondozói), idővel pedig egy-két traktoros is akadt közöttük. De főleg csőzők, éjjeliőrök. Szegény Fodor Ferkó (Öregapám) is, béresből lett a „gatternál” (fatelep) éjjeliőr, de más éjjeliőrökre is emlékszem, mint Csepi Anti bátyámék, akiknek járt a *Képes Újság*, s ezért minden csütörtökön mentem hozzájuk olvasni – főleg az izgalmas képregények miatt, meg amúgy is faltam a betűket, mindent elolvastam, ami a kezem ügyébe került. Csepi Roza néni meg ráadásul igen finom „pikhercseket”, „pumókákat” (buktaféle süteményfajták), de még „pöcsmácsikot” (nudliféle) is szokott készíteni, s mellé igen jóízűen mesélt, s én ittam minden szavukat.

Csepi Anti bátyánk rengeteget mesélt, és nem is csak a szavaira emlékszem, hanem arra a mély hangra, ami úgy szólt, mint valami öreg kolomp. Legalábbis a fülemnek úgy hallatszik a mai napig, s ez nekem legalább akkora kincs, az Öregapám hangjával együtt, mint Latinovitsé, a színészkirályé. Kikről meséltek ezek a régi öregek? Kezdeve Attila királlyal meg a hunokkal, aztán ott volt Árpád apánk, aztán Botond, aki a buzogányával vitézkedett, s nem maradt ki Szent István sem természetesen... Szent Lászlót már csak azért is emlegették az öregek, mert volt egy falu a közelben, Bakonyszentlászló. Mátyás király igazságossága sok mesének volt témája, akárcsak a kurucok és Rákóczi nagyságos fejedeleme. Arra is emlékszem, hogy amikor először láttunk tévét, abban *A Tenkes kapitánya* című remek sorozat ment. Akkor a magyarban még csak egy tévékészülék volt, mindenki odagyűlt, s a leges-leges-legnagyobb műsorszám mindig a *Tenkes* volt, később ismételték, többször is megnéztük, mindig nagy-nagy izgalommal.

Hogyan volt jelen az első világháború? Szinte közvetlenül, márpedig úgy, hogy emlékszem egy-két olyan öregre, akik megjárták Isonzót, Doberdót, Galíciát, s volt, aki Szibériában kötött ki, hadifogságban. A második világháború még közelebről érintette a magyar népet, minek kapcsán természetesen a Don-kanyar volt a legrettenetesebb élmény, s persze a bombázások, a front. Keresztapám is többször elmesélte az orosz fogságot, a menekülést, a szenvedést, a „málenkij robotot” (mondták még „kicsi robotnak”, „kicsi munkának” is), amiből évekig tartó rabság lett. A „ruszvik” meg a „germánok” a leggyakrabban visszatérő fordulatok közé tartoztak, a felszabadulást, mint olyat csak és kizárólag hivatalosan használták, pártgyűléseken meg az iskolában. Az emberek egymás között csak úgy per „a front előtt” meg „a front után”,

vagy „a bevonulás előtt” meg „a bevonulás után” – így szokták szóba hozni.

Meséltek még zsidókról is, akiket a nyilasok meg a németek elhurcoltak: gázkamrákba, Auschwitzba, aztán meg „gyűttek” a „komonisták” („Komonista Pista, iszik mind a’ zistennyila”): Sztálin „Sztálin Jósaként”, meg persze a kopasz Rákosi („Eltársak! A hátér [sic!] a csillagos ég!”), Kádár (akiről a nép azt suttogta, hogy állítólag a saját ávós elvtársai vallatás közben letépték a körmeit, s utólag kapott műkörmöket...), aki eleinte csak „piszkos komonista” volt, majd mint „tudjuk”, „Kádár apánkként” emlegették, s hozzáfűzték: éljen 120 évig... (Lám-lám, akár Ferenc Jóska.) És végezetül Nagy Imre, akiről a mi kanászunk, Péci Imre mesélte, hogyan szállt le helikopteren(?) vagy „röpüllőn”(?) annak idején a kanászlegelőn, hogy megnézzé, mi van a kisdémiekkal, s kikérdezzé Imre bátyánkat is (aki közismerten nagy füllenő volt...). Amikor Nagy Imre meglátogatta, nem csupán a kisdémiekről érdeklődött, hanem arról is, hogy mit gondol a mi kanászunk, hogyan kellene az országot irányítani.

‘56-ban, a forradalom idején kétéves voltam. Nálunk úgy emlegették a forradalmat, hogy „forradalom”, illetve ha ‘56-ban volt valami, akkor: a *forodalomkor*. Azt, hogy „ellenforradalom”, azt hiszem, kizárólag pártgyűléseken lehetett hallani, és persze így szerepelt az újságban, a rádióban meg az iskolában is. De attól még az emberek csak „forodalomnak” nevezték. Akkoriban, az ötvenes-hatvanas években telepes rádiónk volt, még nem vezették be a villanyt – csak mikor első-második osztályos lehettem, akkor. A telepes rádióból emlékszem Kádár hangjára, aki „a szocializmus útján”-t ‘t-j’-vel mondta; emlékszem még Dobi István (1898-1968) ünnepi beszédeire, pontosabban makogásaira. Aztán Nyikita Hruscsovnak (1894-1971) volt egy mondása, amit sokszor emlegettek, hogy „Jánosom Kádárom” – sokáig azt hittük, ez azt jelenti, hogy „az én Jánosom, az én Kádárom”, s csak később, mikor az iskolában oroszul kezdtem tanulni, akkor értettem meg, ez inkább azt jelenti, hogy valakivel, azaz Kádár Jánossal találkozott (azaz a neve eszközesetben állt).

A puszták népe, a majoriak a régi világban is, de az újban is, az új rendszerben – mármint a front után –, akkor is „gyűtmentekből” állt. Olyan, hogy „enyém” meg „tied” nemigen létezett, kerítések se igen voltak, minden gyerek arra ment, amerre akart, nagy-nagy szabadság volt. Lehetett bárkihez bemenni, bár az volt a mondás: „*Este meg dél alatt, sehol lenni nem szabad.*” (sem ebéd-, sem vacsora-

időben nem illik másoknál lábatlankodni, „tátogatni”). De azért sokszor előfordult, hogy nálunk ebédeztek a szomszéd gyerekek, meg velem is előfordult, hogy megkínáltak ezzel-azzal a majoriak.

Hallani hallottam ugyan az „Ozsvaldok” palócos beszédét, de nem igazán tanultam tőlük semmit, csak furcsállottam: olyan szokatlan az, ahogy ők beszélnek. Mármint a miénkhez képest. A palóc nyelvjárás később az egyik, talán a miénk utáni legkedvesebb nyelvjárásom lett. Az archaizmusai (ly'-hang!), az illabiális 'a' hang, illetve az „ő"-féle „á” hang („ápóm kápól” – „apám kapál”). A sógorom révén időközben palóc rokonaim is lettek, akik bűbájosan beszéltek palócul, s nekem öröm volt hallgatni őket, de a sógorom sajnos elhagyta a szép palócos beszédjét, ahogy elkerült Palócföldről a Dunántúlra, s ezért a lányai se nagyon tudtak tőle palócos beszédet tanulni.

Volt még néhány család ott a majorban, olyan cigányfélék: nyelvileg magyarok voltak, de mégis volt bennük valami szokatlan, furcsa, amitől idegenek maradtak a többi családhoz képest. S voltak lumpenfélék: olyan különös családok, akik mindig hangoskodtak, veszekedtek, nemritkán verekedtek is. Idesanyámmal gyakran emlegetjük ma is a „Sipák Márit” meg a „Futár Margitot”, a major boszorkányait, akiknek sipákolásától zengett az egész major, ha veszekedtek („pörütek”).

Miféle idegenek fordultak meg ott nálunk a majorban? Voltak először is a különböző vidéki és főleg a pesti rokonok, akik meg-megjelentek búcsúkor, húsvétkor, karácsonykor, disznóölés-kor, és azokról tudnivaló volt, hogy pestiek, mert „afektáltak”. Úgy 5-6 éves lehettem, amikor a pesti rokonaim elvittek Pestre egy-két hétre, és az a furcsa helyzet állt elő, hogy ott megtanulgattam egy-két furcsa pesti kifejezést, s a beszédmódom is megváltozott. Ezt azon vettem észre, hogy a majori gyerekek megjegyezték, hogy mit „afektálok”, meg amúgy is ez olyan majom-dolog. „Afektáló majomnak” csúfoltak („csufúták”), amíg le nem kopott rólam, az a pesties „afektálás”. Az alkalmi vendégeken (rokonokon) kívül, voltak még olyan vendégek, vendégmunkások (summások), akik messzi földről, Zalából, Nógrádból, esetleg az Alföldről, Hajdú megyéből érkeztek és idénymunkákat végeztek: kapálás, aratás, répaszedés, ez-az. Ott laktak bent, a „kulturban”, azelőtt az istállóban szalmán. Oda raktak be nekik vaságyakat, és mi, gyerekek bejártunk hozzájuk ismerkedni, leskelődni, és akkor elcsodálkoztunk egymás nyelvi furcsaságain. Nem csak mi csodálkoztunk azon, ahogy a summások beszélnek, hanem azok is a mi beszé-

dünkön, kölcsönösen kifogásolva egymás kiejtését, szóhasználatát. Emlékszem, egy alföldi embert meg is botránkoztattam csacska kérdéseimmel az Alföldről, például hogy van-e ott egyáltalán fa?! Volt módom megtapasztalni: 11 éves koromban, 1965-ben, hatalmas élményben volt részem: sikerült eljutnom Debrecenbe. Életem első nagy útján először voltam egyedül, és úgy éreztem, mintha egy kicsit külföldre kerültem volna. A debreceni emberek beszéde páratlanul izgalmas volt, nagyon élveztem, („jaó vaót”), kimondottan gyönyörködtem benne, és persze a Hortobágyban. Mintha kicsit ez a Petőfi által megénekelte csoda végre az én szívem-lelkemet is átmelegítette volna. Azóta is mindig úgy érzem, mintha egy kicsit az igazi, a mitologikus magyar hazába kirándulnék, ha az Alföldre eljutok. Ami nekünk, magyaroknak igazán magyar, az valahol ott van az ország keleti felén. Furcsa ezt nekem, dunántúlinak mondanom, de a mi magyar múltunk, hagyományaink, meséink, mítoszaink, a büszkeségünk, az valahol talán ott, az ország közepe táján, a Duna-Tisza közén, vagy a Hortobágyon található. Nem beszélve Nagy-Magyarország hegyes-völgyes vidékeiről, a Felvidékről, Erdély és még inkább Székelyföld csodáiról, vagy a mi drága tengerünkről, az Adriáról.

Nekem, kisdémpusztai gyereknek, rögtön, az iskolába járással megkezdődött az utazások sorozata már Bakonyszentivánon, mert ebben a kicsi, sváb faluban úgy éreztem – valószínű, nemcsak én –, mintha külföldre kerültem volna. Óvodába nem kellett járnom, hála a jó Istennek (nem bán-tam), mert lehet, hogy egyszerűen nem volt óvoda vagy talán a szüleim nem nagyon akarták, hogy oda járjak. Ebben a sváb faluban az öregek szinte semmit nem tudtak, meg se igen szólaltak magyarul. A középkorúak már tudtak ugyan magyarul is, de nem nagyon akartak megszólalni. A gyerekek, a mi osztálytársaink viszont már inkább magyarul tudtak jobban talán, de erről nekünk a következő volt a véleményünk: „ub beszélnek ejek a kecejnisek, minha kiherítik vóna úket”. Ez a „kecejnis” a svábok általunk kitalált, egyik csúfneve volt. Ez a szó valószínűleg a „kehe” (gyere ide) és a „cvancigolás” azaz a szokásos svábos beszéd jellemzőjéből származhatott.

Amúgy, egyéb „baráti” kéréseink is szoktak lenni ezekhez a derék svábokhoz: „Jobb lenne, ha magyarú beszínítek, nem svábú karattyúnátok. Hun ítek ti, Svábországba?” Mégiscsak Magyarországon mi vagyunk az urak! Ugyan már, mi-féle urak lettünk volna mi, cselédfajzatok, senkiháziak?! Méghogy urak! De ezt a sváb gyerekek

nem egészen osztották velünk. Az iskolai órák közötti szünetekben sem volt túl nagy barátkozás közöttünk, mert ha magyarul szóltak hozzánk, azt egy olyan műnyelven tették, ami nekünk teljesen idegen volt, hiába volt magyarul. Mi azt afféle „makogásnak” vettük, mert mi egymás között természetesen a magunk nyelvjárást használtuk. Tehát még véletlen se mondott senki ilyet közlünk: „Jössz sántikálni?” hanem természetesen: „Gyűssz sántikáni?” Az egymástól való idegenkedés nyilvánvalóan kölcsönös volt: mi a sváboktól, a svábok tőlünk. Kár volt nekünk a svábokat bolygatni, lenézni, akik közül sokakat '46-ban kitelepítettek (a parasztpárti Kovács Imrét idézem: „a svábok úgy menjenek el innen, mint ahogy jöttek, egy batyuval a hátukon”). Pedig a svábokkal abban hasonlítottunk egymásra, hogy ők is gyűtmentek voltak, meg mi is, legföljebb ők külsők, mi belsők, ők még falut-földet kaptak, mi meg csak munkát és fedelet a fejünk fölé, de tulajdont nem.

Négy évig jártam ebbe a sváb faluba, iskolába, de olyan túl sok házhoz nem hívtak meg vendégségbe, őszintén szólva. A sváb gyerekek se hívtak bennünket hozzájuk és mi se azokat Kisdémre. Már itt megkezdődött az a „lenézési verseny” ami azután majd a többi faluban, más iskolákban folytatódott. Mi lenéztük a svábokat azért mert svábok voltak, azok meg lenéztek bennünket azért, mert majoriak („tanyasiak”) voltak, ahol se utca, se házszám. Egyáltalán kik vagyunk mi? Nagyon találekonyan fogalmazták meg például a derék bébi sváb gyerekek kórusban: „járóházi-senkiházi”. (Járóháza volt a major neve, ahová Kisdémpusztáról kerültünk a hatvanas évek közepén.) Ebben a szentiváni iskolában volt egy nagyon csinos sváb kislány, Eigner Mariann, aki bizony, nagyon tetszett nekem. Ezt azért igyekeztem eltitkolni. Jól néznénk ki! Méghogy egy sváb „leján”! Még csak az hiányzik! Ebben a kis iskolában a nyolc osztálynak csak négy tanterme volt, tehát egy teremben egyszerre két osztály tanult: volt hangos óra, és csendes óra felváltva. Úgy emlékszem, semmilyen hátrányunk nem származott ebből. Sőt! A második osztályban volt a Békefi Imre tanító bácsi, aki úgy tudta megkedveltetni velünk az olvasást (velem egy egész életre), hogy ő maga a katedráról felolvasta nekünk hangosan, gyönyörűen a teljes *Egri csillagokat*! A jobb olvasó gyerekeket azzal szokta jutalmazni, hogy néha nekik is odaadta a könyvet, mondván folytassák a hangosan olvasást! Óriási élmény volt mindannyiunk számára: tátott szájjal hallgattuk, pissenés nélkül, halálos csendben, ahogy a tanító bácsi elénk varázsolta Gergely és

Vicuska kalandjait. Hát még akkor mennyire izgultunk, ha mi magunk is megkaptuk a könyvet, és folytathattuk a hangosan olvasást. A leckét mind a két osztály, a második és a negyedik is villámgyorsan megcsinálta, hogy azután kezdődhessen az igazi varázslat: az *Egri csillagok* lebilincselő története. Mindig volt egy figyelő ember, aki jelezte, ha valaki közeledett az osztályunk felé, s mi természetesen soha senkinek el nem árultuk volna a mi közös titkunkat. Egyébiránt soha nem maradtunk el a tananyagban sem... Velünk akkor – ahogy mondani szokás – madarat lehetett volna fogatni!

Világéletemben szerettem biciglizni, de igazából a szabadság mámorát ebben a kis sváb faluban éreztem meg valójában. Anyyira megbíztak bennem a tanítóim, mondván én úgyis biztosan tudom már a leckét, ezért mindenhova engem szalajtottak a kis biciglimmel, amivel Kisdémről jártam be mindig, amikor jó idő volt.

A svábok mellett szólunk kell még a legnagyobb kisebbségről, mégpedig a cigányokról. A cigányok sváb falvakban nem nagyon fordultak elő, így Szentivánon sem emlékszem cigányokra, de a környéken voltak cigányok, mégpedig gyakorlatilag minden faluban, ahol meg nem voltak, ott még büszkéek is voltak erre... Milyen volt a viszonyunk ezekkel a cigányokkal? Azt mondhatom, hogy nagyon jól megvoltunk mi egymással, különösebb bajunk nem volt, sőt. A zenészek – többnyire romungrók, azaz magyar cigányok – egyszerűen pótolhatatlanok voltak. A patonai cigányok szoktak muzsikálni a kisdémi búcsúban, bálokban. Az volt a megállapodás, hogy valakik mindig vendégül látják őket ebédre, vacsorára. Volt, amikor éppen mi láttuk őket vendégül. Úgy muzsikáltak aztán ezek a cigányok, mint az ördögök, nagyon jókat mulattunk, úgyhogy a kisdémi búcsúkról nagyon jó emlékeim vannak.

A nagydéli cigányok jobbára teknősök („teknősök”) voltak. Mondanom se kell, mennyire fontos volt a munkájuk: mosóteknő, dagasztóteknő, szózteknő, mindenféle melencék (kicsi, kerek fateknő), fakanál stb. kerültek ki a kezük alól. Az életünk legfontosabb, mondhatni már-már szakrális pillanataiban volt szükségünk a teknős cigányok keze munkájára. Meg a kevésbé szakrális pillanatokban is nagy szükségünk volt rájuk: a pöcegödörök évente esedékes tisztításához. Rajtuk kívül ezt a világon senki nem vállalta volna se a majorban, se másutt. Nagy becsülete volt a munkájuknak. Bogdán Jósikától, nagydéli cimborámtól megtudtam, hogy a vécémerők kasztja a cigányok körében a legmagasabb volt, mert nehéz munkát végeztek,

de jól meg is fizették őket. Nemcsak pénzzel, hanem a lehető legjobb minőségű pálinkával is. Senki sem sajnálta tőlük. Nem emlékszem olyan cigányra, aki üres kézzel jött volna hozzánk. Mindegyik hozott valamit, amiért kapott is valamit, persze ha szükségünk volt rá. Többnyire volt. Lina néni kivétel volt. Ő nem hozott semmit. Eljött, leült, kipanaszkodta magát, Idesanyám meghallgatta, majd megpakolta Lina néni szatyrát, aki aztán békével elballagott. Lina néni látogatásai többnyire „egészen véletlenségből” a disznóvágások, búcsúk és az őszi betakarítások időszakára estek...

Mi volt a zsidókkal? Többnyire boltosok („bótosok”), kocsmárosok, házaló vigécek (a német „Wie gehts?” – „Hogy vagy, mi újság?”), valószínűleg ebből származik) voltak. Nemcsak Pápán volt zsinagógájuk, hanem még Tevelen is. Beke Ödön dolgozatából (*A pápavidéki nyelvjárás*, 1905) megtudhatjuk, hogy Pápa népességének több mint 20%-a zsidó volt. A katolikusok után a zsidók voltak a legtöbben, többen mint a reformátusok és az evangélikusok. A pápai zsidó kereskedőknek, iparosoknak jó híruk volt, jól is éltek – nem véletlen, hogy akkora hatalmas zsinagógájuk volt a belvárosban. Az uradalmakban akadtak gazdálkodó zsidók is. Eleinte bérlőkként, majd tulajdonosokként is, akiket többnyire jó gazdákként emlegettek. Emlékszem egy történetre, amit a kis, Zsirai gyerekről szokott mesélni Idesanyám: „a kucsánkat megvette a koncsító”, ami ugyebár azt jelentette: annyira szegények voltak ezek a Zsiraiék, hogy a kutyájukat is kénytelenek voltak eladni szorult helyzetükben a Kohn nevű zsidó kereskedőnek, aki hajlandónak mutatkozott a vásárra – a Zsiraiék szerencséjére. Azt meg szegény („szegín”: azt szokták így emlegetni, aki már nem él) Apám mesélte, hogy akár éjjel kettőkor is felzörgethették a zsidó kocsmárost, akkor is kiszolgálták a kuncsaftot, zokszó nélkül, hibátlanul.

A környék zsidósága vallásilag neológ (a modernebb, többségi irányzat), nyelvileg pedig főleg magyarajkú volt. Az én időmben már elmagyarosodtak, akárcsak a svábok és a cigányok, de a beszédjükben azért maradt valami németes „jiddiselés”, még akkor is, amikor már csak magyarul tudtak. Volt nekem egy patonai, gyerekkori cimborám, a Polnauer Sanyi, akivel együtt jártunk Pápára középiskolába évekig, de nem tudtam róla, hogy zsidó. Aztán még együtt stáztáltunk is a legendás *Petőfi '73* című (félíg betiltott, lásd „tűrt”) filmben. Évek múlva találkoztam vele Pesten, az utcán, és azt mesélte, hogy valami filozófiát tanul. Csak később tudtam meg, hogy

valójában rabbinak készült, de azt nyilván nem akarta az orromra kötni. Ő tudta, miért... Amúgy a '70-es években én magam is bejártam a rabbi-képzőbe, Scheiber Sándor (1913-1985) óráira: nagyon izgalmas órák voltak ezek, sokat lehetett tanulni az előadásából. Tőle tanultam meg többek közt azt is, hogy mi az a „titokzsidó” (aki eltitkolja önnön zsidóságát). Rajongva szerette a magyar irodalmat, különösen Arany Jánost (1817-1882). A Tanár Úr, aki nagyon közvetlen, barátságos ember volt, meg is ajándékozott engem egy-egy szép orosz-héber, ill. német-héber nyelvű könyvvel. Máig őrzöm mindkettőt.

Egyéb kisebbségek csak szórványban fordultak elő a mi környékünkön. Itt-ott voltak csak tótok, szerbek, horvátok, vendek, románok, vagy inkább oláhok (jobbára oláh vagy inkább beás cigányok).

Kimondottan nem magyarok, azaz külföldiek gyerekkoromban az úgynevezett „ruszki” voltak. Mi csak így neveztük azokat a katonákat, akiket azonban hivatalosan „hazánkban ideiglenesen állomásozó szovjet csapatoknak” tituláltak. Ezeket a ruszkit zavarták (volna) haza '56-ban, de hiába, mert úgy mentek, mintha jöttek volna. Gyerekkoromban Kisdémpusztán gyakran dolgoztak „ruszki” katonák, akiket a nép nevezett így az egyszerűség kedvéért, noha a valóságban a felük se volt orosz. Sok volt közöttük a közép-ázsiai „ferdeszemű”, sárgabőrű, dzsigit, vagy kaukázusi barnabőrű, feketehajú, bajszos fiú. Miattuk lettem orosz szakos, mert annyira kíváncsi voltam arra a bizonyos „ruszki világra”, ahol ilyen sok érdekes ember él. Hát még mikor a térképen is tanulmányozhattam a kolosszális méretű birodalmat.

Sokféle különleges konzervjük volt a katonáknak, fekete kenyerek, mindenféle csemegék, csokik, cukrok, édességek, amiket mi nemigen láttunk abban az időben. Állandóan próbáltam tanulni a nyelvüket, de nemcsak az oroszokét, hanem a leginkább egzotikus dzsigitekét, akik boldogan tanígtattak engem az ő nyelvükre, s nagyon hálásak voltak, hogy egyáltalán egy magyar gyerek érdekli őket. Adtak nekem is, meg a többi gyereknek is ceruzát, meg jelvényt, ruszki sapkát, ezt-azt. Az emberek csencseltek velük, s a csereeszköz mindig vagy egy üveg bor, vagy egy üveg pálinka volt. Bármit, bármikor hoztak-vittek. A ruhájuknak, meg a csizmájuknak egészen különleges szaga volt. Máig őrzöm az orromban. Később ezzel az illattal találkoztam egy különleges parfüm (Russisch Leder) formájában. Mivel túl sokat jártam gyerekkoromban mindenféle pártgyűlésekre, erősen megérintett a bolsevik ideológia, mint afféle ta-

nulékony gyereket. Szegény Apám mellett húztam meg magamat ezeken a gyűléseken, és olvastam, szinte faltam a legkülönbözőbb brosúrákat, politikai lapokat, mint *Világesemények Dióhéjban*, vagy a *Szovjetunió*, illetve a *Lányok, Asszonyok* című szovjet ihletésű kiadványokat, sőt még a *Munkásőr Újság*ot is. Szerettem a felnőttek világát. Afféle tudálékos gyerek voltam, talán kicsit koravén is.

Néha még ideológiai vitákba is keveredtem egyik-másik vendég „elvtárssal” („nafejűek” – ahogy Idesanyám szokta őket emlegetni...). Ezek a viták majd akkor kezdtek szaporodni, amikor a confirmációm után az evangélikus Tisztelendő Úr jóvoltából már nemcsak a materialista, hanem az idealista nézetekről is értesülhettem, vallási könyveket, iratokat és főként a Bibliát lapozgatva.

ÚJPALOTA

Női szabó szakmámban sok szép ruhát készítettem. Dolgoztam a Rákospalotai Kötöttáru Gyárban, varrodában szalagon filléres norma munkásként. Később ipari tanuló szakoktatóként, majd a szomszédságban levő MŰM 4-es számú Leánynevelő Intézetben szintén varrodai szakoktatóként, rövid ideig. Mindig állítottam, hogy az én női szabó szakmám gyönyörű, és ezt nem cserélném fel soha. Eljött 1969. március, Újpalota alapkövetétele. Ekkor állt be életemben a nagy fordulat. Nekem ott kell lennem a megsemmisülésnél és az új megépítésénél, úgy éreztem. Szinte megszállottja lettem ennek a gondolatnak. Naponta kijártam a határba és néztem a munkálatokat. Egy önéletrajzzal a kezemben elindultam, hogy vegyenek fel technikusként. Közben már elvégeztem családanyaként egy közgazdasági technikumot is. Újpalotán kellett volna a munkaerő, de Hortobágyi Zoltán főépítésvezető, a 43. Állami Építőipari Vállalattól, szigorú arccal közölte: nem babaruha ez kislány, hanem építőipar! Próbáltam magyarázni, hogy mi már a férjemmel egy házat saját kezűleg felépítettünk, minden munkával tisztában vagyok, de ő hajthatatlan volt. Irodára felvesz az 501-es épületbe, de technikusként, munkaterületre nem, az veszélyes hely. Akkor kérem vissza az önéletrajzomat, mert irodába nem megyek. Így váltunk el. Pár hét múlva Keresztes László építésvezető a 43-as Á.É.V.-től megjelent a lakásunkon, hogy technikusként felvesz, csak menjek. Nincs elegendő munkatársa, mert ilyen messzire nem jönnek ki a dolgozók. Rossz a közlekedés.

A fűtőműnél volt az iroda. Keresztes tanyaként emlegették a munkások. Keresztes László építésvezető olyan ember volt, aki kesergett, ha eljött a hétvége és hazautaztak vidékre a dolgozói, hogy már megint nem halad a munka. Nagy munkabírású ember volt és beosztottaitól is ezt várta el. Egyszerre 2 telefont tartott a fülén. Neki volt az egész telepen egyedül telefonja – így intézkedett, de közben nekem diktált olyan gyors ütemben, hogy néha hidegvízzel hűtöttem a görcsbe állt ujjaimat.

Az 1970-es évek elején hideg tél volt, de a gépek gyúrták a fagyos talajt, mint a pék a kovászos ke-

nyértésztát. Néha a csizmánk elmerült a jeges víz alá, és a szárán folyt be a víz, meg a sár is. Nekem nem volt messze semmi, mivel minden talpalatnyi részt ismertem és gyermekkoromban ezerszer megjártam. Ha kimentem a területre, megnézni a felvonulási munkák állását, a régi házhelyekkel tudtam beazonosítani. Egy külső ember a nagy pusztaságot látta csak, én pedig a lebontott házat is odaképzelttem. Egyszer hallottam, amint egy új kollégát eligazít a régi. „Csak arra vigyázz, hogy ne Iduka névvel indulj ki a munkaterületre, mert te ott fagsz meg, ő pedig végigjár mindent.” A két technikus fiú direkt úgy beszélt, hogy én is halljam. Ezután, ha kékült a János szája széle, akkor visszaküldtem. Veszprémi Sándor más fából volt faragva. Megtanulta a szakmát és bírta a munkát. Hamar önálló építésvezetői feladatot kapott. A szivattyúház építésének irányítását bízták rá. Az újpalotai munkálatok ellenőrzésére kilátogató Kisvári János vezérigazgató is megjegyezte. „Jó képességű fiatalemberre bízták a szivattyúházat, pedig még majdnem gyerek.” Újpalotán újszerű megoldással kísérleteztek a toronyház alapozásánál. A szivattyúház és a toronyház között van a föld alatt egy résalapozás, amire a toronyházat tervezte Tenke Tibor eredetileg. Az újszerű zagyos anyaggal próbáltak a mélységben dolgozni, hogy bírja el a toronyházat és a tetején a víztározót. Sajnos a szilárdsági vizsgálati eredmény a zagyos réselésnél nem lett megfelelő. Csépe Csaba a munka irányítója és a többi szakember végül az új alapok mellett döntött.

Újpalotán alkalmazták először a Cehalin színező festéket a lila iskolán, szivattyúházon a műkö burkolat alatti falon, óvodák, iskolák színezésén.

Visszatérve az én feladatomra. Látta az építésvezető, hogy komolyan végzem a rám bízott feladatot. Így kezdett komolyan bevezetni a kivitelezői feladatokba. Eleinte az alvállalkozók naplóbejegyzéseit bízta rám, de minden alvállalkozó munkájához tartozó tervet a hónom alá tette hétfőgém, hogy tanuljam meg hétfőre. Amit nem értek, írjam fel. Hétfőn mindig megbeszéljük. Így tanultam a víz, csatorna, gáz, távfűtés, útépítés és alapozási mun-

kákat. Első alapozási munkám a lila iskolánál levő gázfogadó állomás volt. Ezt követte a lila iskola nem csak alapozása, hanem a szerkezet szerelési munkáinak ütemezése. Megszállottan dolgoztam. Még vasárnap is Péter fiammal kimentünk a forró napsütésben meglocsolni az óvoda frissen készült alapozását, nehogy megégjen a beton. Már 1970 tavaszán kaptunk kerékpárt a vállalatától. Sokszor mondták, hogy nekem lánctalpas kerékpárt kellett volna adni, mivel látták, hogy az ideiglenes víz 80 cm-es árkát csak úgy repültem át. Az biztos, hogy nem szálltam le minden kis buckánál. Fejben volt az egész terület, nem volt meglepetés, így leszállás helyett begyorsítottam és repültem. Nem gondoltam, hogy ráérnek engem figyelni.

Újpalota építésén nagyon sok katona is dolgozott. Néha egységeket a Povázssai féle vendéglőből, az akkori italboltból kellett visszaterelni a brigádjához. A fűtőmű külső oldalán a rókatorok betonozása sehogy sem haladt. Láttam, hogy a lapát hegyén emel a katona egy csipet betont. Szóvá tettem, így nem lesz jó, mondtam. Mutassa meg, ha jobban tudja, jött a válasz. Kivettem a kezéből a lapátot és megmutattam, hogy kell használni, és mennyi legyen egy emelésen. Ilyen is előfordult, de többségében szorgalmas katonák voltak. Vállalati újságban méltatták, hogy milyen hasznos az országnak a honvédség ilyen irányú tevékenysége. Számomra nem a katonák elismerése volt a fontos, hogy tényleg tudok betonozni, hanem Hortobágyi Zoltán főépítésvezető. Vállalathoz való belépésemtől többször került a leadott munkám közvetlen az ő kezébe. (Mindent ütemezni kellett). Munkámon keresztül megismert. Egyszer munkaterületi bejárásom történt, hogy 8-10 vendéggel, tervezők, beruházók egy sorba mentek, amikor az utam mellettük haladt el. Kerékpárral direkt a tőle távol levő oldalon kerültem ki a látogatókat. Visszanéztem, nekem idegennek tűntek. A túlsó végéről nagy hangosan rám köszönt Hortobágyi Zoltán. Ezt elismerésnek vettem és tudtam, hogy már elfogadott munkatársnak.

A fizikai dolgozók nagy többsége vidékről járt föl Pestre. Nagyon szorgalmas cigány emberek is dolgoztak, és fizetéskor vitték haza a pénzt, ahol a családnak épült az új családi ház. Az első ács brigád vezetője hajóács volt.

Később dolgoztam a négyemeletes 501-es jelű épület irodaházában is, a Rossz István építésvezetőségén. A nagy tudású panelszerelő, Langsteiner építésvezetőség után, a befejező munkák alvállalkozóit kellett ellenőrizni. Hogyan haladnak, tartják-e a kivitelezési határidőt. Víz-, villany-, vasszerelőkkel nem volt problémám, de a tetőn a

bádogosok nem haladtak sehogy. Veszekedett velük Rossz István. Egy ízben megemelték a feje irányában a bádogvágó ollót. Ha nem szólok, talán baj is történt volna. Én szelídebben, de határozottan kértem, hogy ne a szokásos módon készítsék a bádogozást, mert sorban beáznak a házak. A terv szerint kérem, és csak akkor igazolom a munkát. Ismét megmutattam a tervrészletet, majd elköszöntem és leindultam a korlát nélküli lépcsőn. A nyolcadik emeletig leláttak, hogy lementem, de én a hetedik emeleten az erkélyre kiléptem egy dilatációs résznél, ahol közel van egymáshoz 2 erkély, persze korlát ott sem volt még, a másik lépcsőházban visszaindultam a tetőre. Meglepődve láttam, hogy mindenki szépen napkúrázik. Nem bánom, ha napoznak, maguk dolga, de a munkát határidőre és a tervnek megfelelően várom. Nem szóltam az esetről senkinek, de csodálkoztak a kollegák, hogy értem el azt, hogy az én tetőm nem ázott be.

Haladt az építkezés, jöttek a városból a látogatók. Csehszlovák szakszervezeti vezetők. Az Építők Szakszervezete büszkélkedett ezzel a lakóteleppel. A hetes számú épület tetejére is felmentünk, mint a piramist, úgy rakták a panelt a szerelők. Éjjel is dolgoztak. Tartani kellett a feszített ütemet. Meg aztán a 3-as Házgyár Dunakeszin ontotta a panel elemeket és a kész fürdőszobákat. A panelszállító trélerok felszántották Pestújhely környező utcáit. Nyelték a port a pestújhelyi lakosok. Gázolajjal locsolták le az utcákat. Egy rövid időre megszűntette a port, de azután az olajos por szállt a lakásokba. Nem csak a por miatt panaszkodtak, hanem lakógyűléseken mindig szóvá tették, hogy a terület körül (Szerencs utca) a felszínen elhelyezett csővezeték mellett, naphosszat alszik egy ember és nem dolgozik. Jól megy a vállalatnak, hogy ilyen embert is fizetni tud. Megnyugtattuk a panaszoszt, hogy akkor dolgozik jól a munkás, ha nem dolgozik. A füle hallja, hogy a szivattyú hibátlanul működik és a talajvizet kifogástalanul szívja. Csak nyáron aludt. Persze azt nem látták, amikor télen a jeges víz alatt szerelte össze a csövet. Ezt a munkát éjjel-nappal, szombat-vasárnap, ünnepnap is folyamatosan végezni kellett. Hiszen a gépek nem állhattak le. Gondoljuk végig, hogy a hóban, esőben, fagyban, milyen kellemes lehet kézi fúróval Siemens kutat fúrni, iszapolni, hajtani a fúrószárat, tekerni a kézi csörlőt. Vákuum kutak süllyesztésénél ehhez még az árokba összegyűlt vizet is taposni kell. Szivattyút csak szakképzett dolgozóra lehetett bízni. Volt, akinek a gépkezelői papíron kívül egy vagy két szakmája is volt. Ak-

koriban még sok pestújhelyi pincében volt talajvíz tavasszal.

Akik életüket adták Újpalota felépítésénél

Sajnos a feszített munkának néha áldozatai is voltak. A fűtőműnél egy 19 éves fiatalember a daruval borult fel. Ott halt szörnyet, ahogy a Késmárk utca betonjára kidőlt a daru és a fülkében volt a fiú. A sín végén lévő végálláskapcsoló lelazult. A fiú zsebében a katonai szolgálati behívó volt.

1971-ben a hetes számú épület éjszakai panel szerelése közben a hegesztő kábel megszorult, elakadt egy anyaghibás kitámasztóban, amit egy rántással kiszabadított a szerelő Ruska András, de abban a pillanatban dőlt rá a többmázsás panel. Szörnyet halt. Fiatal édesapa, boldog férj volt. Testvére az irodaház ablakából pont erre a házra látott. A szörnyű érzést nem bírta elviselni, elment, itt hagyta a munkahelyét.

A munkások vagánysága miatt is volt baleset. Talált gránátot dobtak a melegedő tűzre a szabadban. Ezt csak hallottam. A lakótelep építése vége felé a művezető bódében egy szép fiatal pár égett el egy éjjel.

Pestújhely szélén a Madách utcában gázzszivárgás következtében egy házaspár a saját lakásában végleg elaludt. Senki nem tudta mi történt éjjel. Gyanakodtak a gáz fővezetékére, ami a háztól kb.

8 méterre volt. De biztosat nem tudtak. Eladásra meghirdették az örökösök, és amikor a vevő meg akarta tekinteni, este volt. Villanygyújtás pillanatában repült a ház fala kifelé. Sokáig így állt a ház. Egyszer aztán az egész utcasort lebontották, mind a két oldalon. Jelenleg itt halad az út a Frankovics úti felüljáró felé.

1973. 07. hó 22-én a 42-es épületnél halálos baleset következett be, az okok ismeretlenek (a gyorslift munka közben lezuhant). Fenyvesi József 32 éves, Kővágó Sándor 19 éves a helyszínen meghalt. Szluk László 32 éves súlyosan sérült, két lábát amputálták. Várhalmi László maradt életben, a csodával határos módon.

Földgép, Hőskor. 1968

Most, amikor lassan ötven éves archívumok között lapozgatok és böngészem a fényképeket éjjelbe nyúlóan, jutnak eszembe a történetek, régen elfelejtett nevek. Régi kollégákkal jövök össze, hogy közösen idézzük fel a hőskort. A beszélő múlt újra átélhetővé eleveníti azt a mérhetetlenül sok igyekezetet, erőfeszítést, fáradságot, amely előre vitte a lakótelep megvalósítását. Nézegetjük a képeket a régmúltból. Szűz terepen vagy elvadult tájon, ahol az országépítő gondolat újat, hasznosat, nagyot akart teremteni, a Földgépesek voltak az elsők. Ővék volt az első kapavágás. Előregedett

Távolban a FÖLDGÉP telephely látható. Felszabadulás út 160.

masinájuk elsőnek harapott bele a kemény földbe. Kotrógépek, dózerek, szkréperek hada. Havas téli tájban, szakadó őszi esőben, rekkenő nyárban hajnaltól éjszakáig dohogott a gépük. Ebédidőre is alig volt érkezésük. Legtöbbször a hazait ették. Estétként, mint ősi pásztortüzek világoltak, hosszú nyársra tűzdelt szalonnáról csurrant a zsír, lapátnyi kenyérszeletre. Majd csend lett, és aludni tértek a lakókocsikba, illetve barakk épületekbe. Hosszú évek sokmilliónyi köbméter földmunkája, föld alá helyezett vezeték rendszerek, épületek alapjai fölött hatalmas létesítmények. A lakótelepek sora hirdeti a munkás emberek fáradhatatlan akarát. Alatta pedig, ami fölött a „látható áll”, az a Földgép munkája. Nem látványos a Mű, ami kezük, gépeik nyomán létesült, de nehéz, felelősségteljes. Azon áll vagy bukik, amire az alap készül. Az alapozás, amit eltemet az utánuk jövő építők munkája és eltemet az emlékezés. Ez a sorsa a földgépes munkának, ami nélkül pedig létesítmény átadás nem lenne. Ezért is szép talán a földgép szerepe.

A Földgép vállalat kellő gondossággal készült a nagy feladat elvégzésére. A Szentmihályi úton, közvetlenül a Pestújhelyi temető mellet hatalmas területen rendezkedett be, hogy a munkát zökke-

nőmentesen, folyamatosan tudják végezni. Előre gyártó üzemet épített, vasszerelő telepet, betonkeverőt, kavicsátrolót, lakatos üzemet, gépészetet, munkagép parkolót, étkezdét, raktárt és irodahelyiséget. Munkásszállásnak barakkokat, 5-6 db-ot. Egy barakk 6 szobából állt, egy szoba 8 ágyas, de péntek éjjel 12 fő is aludt, mert a székesfehérváriakat innen vitték busszal vidékre haza. Közös fürdő külön épületben volt elhelyezve. Télen is a szabadban lehetett csak megközelíteni.

1969

A helyszínen nagy és sok kézimunkát igénylő feladat a Földgépre hárult. Az alapozási munka iszonyú mennyiségű vasat nyelt el. A vasasok nagy többsége is itt tanulta a szerelést. Első időben kevés volt a tanult vasbetonszerelő. A kivitelezés során felmerülő munkák végzéséhez kevés gép állt rendelkezésre. A Földgép kezdetleges fa zsaluzattal dolgozott és a betonszállítás Dömperral történt. Útközben lötyögött a tartalma, szinte kibetonozták a szállítási útvonalat. Futószalaggal engedték a betont az alapba. Később papucsos beemeléssel engedték a falzsaluzat közé a betont. Csak 1972 tavaszán érkezett 6 darab Zilbillencs, amivel szál-

lították a betont, és ekkor áttértek a tölcésres betonoszásra.

Hamarosan érkezett 2 darab Mixer is. Így már flottul haladt az alapozási munka (Akkor még nem volt a vállalatnak Scwing betonszivattyúja). Ezért azután csúszott az első épületpanel szerelési ideje. A szakmában járatlan vidéki embereket tanfolyamokon képezték folyamatosan, mivel itt nem hagyományos építőipari munka folyt. Művezetőket, geodétákat és gépkocsivezetőket is képeztek. Töborozták az embereket vidékről, a mezőgazdaságból, nőket a háztartási munkából. Egész családok jöttek Pestre dolgozni.

A Földgép napi bejárókkal 6 buszt indított, akik Érsekvadkert, Nőtincs, Rétság, Romhány, Dány, Valkó, Zsámbok, Tóalmás, Jászfényszaru, Dabas, Lajosmizse, Órkényből jöttek. Összesen 297 fő. ½ 4-kor keltek, ½ 7-kor már munkába álltak és este 5-ig dolgoztak. Ezt az utat naponta kétszer megtették.

Ezen kívül hétfőig még 4 busz vitte haza a dolgozókat, akik hét közben munkásszálláson voltak elhelyezve. Pénteken munka után indult két busz, Kerekegyháza, Kunbaracs, Kunadacsra. A másik kettő pedig Tiszafüred, Poroszló, Egyek, Telekháza, Jászberény, Tiszaörsre. Heti hazajáró 220 fő. Összesen 517 főt utaztattak. A pestiek a Bosnyák téren és Cinkotán gyülekeztek, onnan szállították őket a Földgép telephelyre. Pestújhelyről és Rákospalotáról gyalog jártak ki a földhányásokon átvergődve, őszi latyakban, téli fagyban. Nehéz időszak volt ez a munkásoknak is, de a vezetőket sem lehetett irigyelni. Nem volt mese vagy kibúvó. A munkának iszonyatos tempóban kellett haladni. A legnagyobb gond az anyagihiány volt, és ráadásul még telefon is csak a Keresztes építésvezetőség, a Fűtőműnél volt. Egy hatalmas építkezés és könyörögni kellett a postának telefonokért.

Amit itt leírtam, a 43-as ÁÉV-nél szinte ugyanez a munkás létszám, szakember hiány, anyagihiány, és fuvarozó gépkocsik hiánya jelentkezett. A töborzás és oktatás folyamatos volt. Háziasszonyokat képezték ki felvonó kezelőnek. A panel beemelés, szerelés után a befejező szakipari munkákhoz szükséges anyagokat a nők emelték a felvonóra és küldték fel az emeletre. Egy-egy épület mellett több felvonó is állt (dilatációként egy). Dermesztő hidegben és huzatban készült a befejező munka, mert az átadási határidő szent volt. Biztatták a dolgozókat a kommunista hétfégék vállalására. Meg aztán, kis prémium osztásával lelkesítették a dolgozókat. A FÖLDGÉP-nél az őszi nagy esőzések, zivatarok okoztak néhányszor kárt is, ilyenkor az

eső szigetelést védő falat döntött be, vagy a kiszedett csatorna árkát mosta el. A dunai nagy árvízvédelemből is kivették a vállalat dolgozói a részüket és vitték a gépeket is, a kiesett időt kommunista hétfégen kellett bepótolni. Ezért aztán, hogy lendüljön a munka, kaptunk a Magyar Néphadsereg állományából létszámot. A tényleges katonai szolgálatot teljesítők közül válogatták ki a családosokat, és lehetőséget biztosítottak egy kis pénzkeresetre, amit a családnak haza küldhetett a katona. Ezen kívül börtönviselt emberek is tisztességes munkát végeztek. Többségük fizikai munkásként dolgozott, pedig tudták az emberek, hogy magasabb végzettségű az illető. Békességben dolgoztak, egymás mellett.

FÖLDGÉP

A felvett dolgozóknak Ámon Antal mérnök előadást tartott geodéziából és a művezető iskola 3 hónapos előkészítő részéről. Dömper gépjárművezetés iskola indult a vidéki fiatalok számára. Volt, aki először járt Pesten. Meg kellett szokniuk a pesti forgalmat, és mindjárt 3,5 tonnás Csepel gépkocsival kellett a forgalomban menni. Az iskolások legnagyobb problémája az volt, hogy nagy a budapesti forgalom és sajnos nagyon szépek a pesti lányok. A gépkocsivezetést tanulók között a vidéki szokáshoz még tovább is ragaszkodott egy-két tanuló és indulás előtt a kupica pálinkát felöntötte. Előbb figyelmeztették, majd végleg elkészöntek tőle.

Érzések és gondolatok 1970. február 18.

Sürgősen meg kell nézmem, hogy melyik régi ház van útban a csatornaépítésnél, melyiket kell lebontani. Kinek a háza kerül ismét lebontásra, a régiek közül. A vállalat dolgozói ridegen rámutatnak erre meg arra. Senki sem sajnálja ezeket a házakat már. A tulajdonos elsiratta, amikor elköltözött belőle. Én csak nézem a csupasz falakat, aminek a dőzerlet nekimennek és omlanak a falak. Ledől sok virhat megért kis házikó. Sokféle gazdája volt a 40-es évektől. A háború alatt is úgy állt, mint most, csak akkor még új volt a fakerítés körülötte. Én sajnálom ezt a házat is, azt is, pedig semmi különös nem fűz hozzá. Járom a határt, nézem a házhelyeket, elgondolkodom a lakói felől. Elköltöztek, jól érzik magukat az új lakásban. Nem sírják vissza a megszűnt életet, a port, a cipekedést. Egy régi szomszédot látok sétálni erre. Összetalálkozunk, beszélgetünk. Boldog, hogy elmehetett innen. Csodálkozom, hogy senki nincs, aki úgy érezne, mint én. Nem sajnálják a határt, a csendet, a nyugalmat, a virágokat, a madarakat. Még a szemnek is pihentetőbb volt,

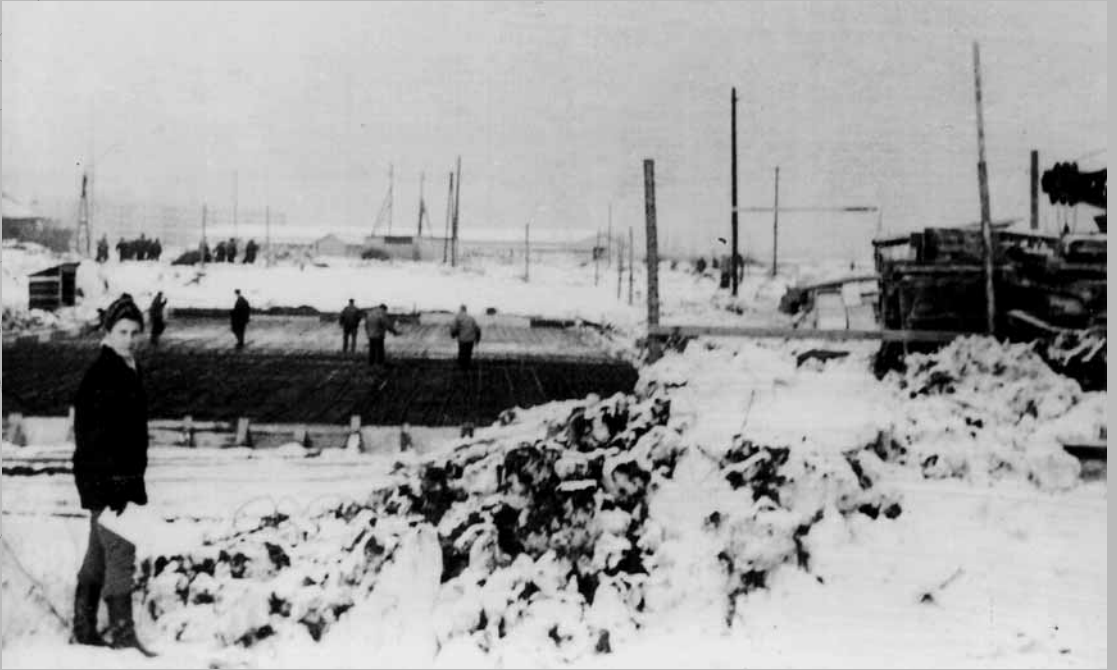
1970. április Nyírpalota utca 12-14.(4-es jelű épület)

Dömpér

ZIL

1969. december, a 3-as jelű épületet ellenőriztem (Nyírpalota utca 8-10.)

ahogy a csömöri dombokig ellátott a zöld határba. Végig pusztaság, egyetlen fa nem volt, csak a csömöri domb oldalában egy terebélyes fa, ami eső után tisztán látszott. Tolonganak a gondolatok a fejemben. Hát senkinek nem volt szép ez a határ, senki nem sajnálja? Megyek ismét egy házhely felé, ami körül a föld már el van egyenesítve. Forognak a szkréperek, hordják a földet, rendezik a talajszintet. 1,5 méter mélyen is elhordják a talajt. Csak nézem, sóhajtozom, érzem a nyers föld illatát. Érdekes szaga van a nyers földnek. Tódul a sok emlék elem. Kicsit félve lépkedek. Ezzel a mélységgel találkoztam ezen a részen 1945-ben, amikor a bombák robbantak és nagy mélységű tölcserrel hagytak nyomukban. Ez a rész tele volt bombatölcserrel, és itt egy lezuhan repülő is találtunk. Később mennyit fociztunk ezen a helyen. Én mégis most félek, nehogy valami itt maradt lőszerre lépjek. Ballagok, senki nincs a határban, ameddig a szem ellát. Ebédelnek a munkások. Megyek, és a szívembe markoló érzésektől sírni tudnék. A szkréperek nyomában lépkedek,

egy tövestől kiemelt diófa kerül az utamba. Megállok, nézem, ismerős fa. Ezt is 4-szer átültették, és mire teremni kezdett volna, elpusztult, félredobták az út mellé, ne akadályozza a földmunkát. Körbe sétálok a mi régi kis otthonunk helyén. Nincs ott semmi, ami a házból való, csak vakolat. De megvan még a kút, aminek a finom ízű hűs vizét mindenki dicsérte, aki vendégként érkezett hozzánk hajdanán. Nyáron, hűtőszekrény hűjén itt hűtöttük a dinnyét és a húsféleséget. Bizony, elég mély, és én mégis lementem 11 éves koromban, a Jakus Pista bácsi pipájáért. Vagány lány voltam. Egy spárgán engedtek le a létráig, amit előre leengedtek a vízbe. De kinek jut ez már eszébe. Az öreg Pista bácsi is elköltözött már. Ahogy végignézek a határ megváltozott arcán, fáj, hogy nincs többé a régi, de csodálom is mindazt az újat, ami itt készül. Boldog vagyok, hogy én mindezt szemmel kísérhetem, és itt lehetek, amikor a határ utolsó házaira is kimondják a végítéletet. Olyan ez részemre, mint amikor valaki a kedves ismerősét utolsó útjára elkísérheti.

ÁPRILISI NAPLÓ

2012

Amikor az ember tehetetlen

A testvérem – másfél évvel fiatalabb, mint jómagam – fekszik a kórházi ágyán, szendereg, nem veszi észre, hogy ott állok már percek óta a lábvégenél. Borotvátlan, arcát ritkás, ősz szőrszálak hálózják, egyik karja a derekához kötve – elesett, eltört a válla, mentő vitte a kórházba –, másik karjából infúziós cső lóg ki –, én most autóbuszoztam le Pestről, megijedtem, mikor meghallottam, mi történt vele –, ennyire öregnek még sohse láttam, ennyire elesettnek sem. Úristen, állapítom meg, hogy hasonlítunk egymásra, meg azt is gondolom, nem leszek valami üdítő látvány, ha ilyen helyzetben szemlélnék majd a hozzám közelállók.

A testvérem felébred, örülni látszik, majd kiderül, emlékei pontatlanok, étvágya nincs, széklete nincs, járni nem tud, arra emlékszik, hogy a két, mondhatni nevelt gyermeke a távoli vidéki városból már meglátogatta, ám ő apatikus. Kiszolgáltatottnak lenni – mondja –, ha meg is gyógyul, mozgássérülten – mert hogy ő az is –, feleség nélkül – asszonya néhány éve meghalt –, család nélkül – gyermekei nem születtek –, barátok nélkül – társadalmi munkáját abba hagyta –, értelmes cél nélkül, egyedül, lesni a napok múlását, minek élni! Ő az eutanáziát engedélyező papírt, ha volna ilyen, rögtön aláírná. Értsem meg, be akarja fejezni! Én persze nem akarom megérteni, noha értem, s eszembe jut édesanyánk, akinek, miután bevérzett az a bizonyos szemfenék, és már nem látott jól, s nem tudott kötni, horgolni, nem tudott a gyermekei, unokái javára élni, akkor kezdte volt mondani, hogy meg akar halni.

Mit mondjak, tanár úr, mondhatnám Nyilas Mivel, de nem mondok semmit.

Beszéltem orvossal, ápolóval, majd buszra ültem, haza jöttem.

Volt időm elmélkedni az úton, Nagykanizsától Budapestig.

Epikus életjáték a Kuckóban

Új tagokat köszöntöttünk a Kuckóban, Dr. Sári Imrét, meg feleségét, Dr. Rózsa Erzsikét, mindketten nyugdíjasok, egyikőjük állatorvos. másikkuk szem-

orvos, mindketten hetven év körüliek, s mindketten vállalták, hogy beülnek a forró székre, s engedik magukat kifaggatni, hogy éltek, élnek, hogy gondolkoztak, s gondolkoznak.

Egyszer azt írtam, hogy alig van izgalmasabb színjáték, mint az emberi élet, különösen, ha az hetven éves élet. Csak tudni kell kérdezni, s mereni kell válaszolni. S ha még író is akad a közelben! *Kósa Vilma*, Sári Imre egykori gimnáziumi tanára és Rózsa Erzsike édesanyjának barátnője, mint „bennfentes” *kérdezett*, ők meg, kezdetben szorongva kissé, mint kik nem szoktak hozzá, hogy ők legyenek az érdeklődés középpontjában, ám fokozatosan kinyílván, őszintén válaszoltak.

Mi, kuckósok oldottan ültünk a családias milióban, a kihelyezett kuckóban, a Bajzik-Mallász házaspár lakásán – az oldottság köszönhető volt Judit és Gyuri körültekintő, kedves vendéglátásának –, s úgy hallgattuk a „színjátékot”, kettejük életének „kalandjairól”, drámai fordulatairól, a munkáról és a családépítésről, a gyerekekről és az unokáról, hogy közben, velük együtt éltük át a magyar történelem változásait is. És, tegyem hozzá, éltük meg, élményeinket megidézve a magunk évtizedeit is, miközben kamaszokból öreg emberekké koptunk.

Nem emlékszem, hogy Kósa Vilma megkérdezte-e interjúalanyait, ha újra kezdhethék, mit csinálnának másként, de nekem az volt az érzésem, mindenképpen azt válaszolják, hogy nincs megbánni valójuk. Értelmesen éltek.

Ekként gondolom én is.

Hál' Istennek, kemény a feje

Reggel félnyolc, hívom Kürtről Kósa Vilmát, telefonon hívom, hogy megérdeklődjem, mint érzi magát, hőemelkedése volt, amikor tegnap este Pestre utazott, de nem veszi fel, noha kicseng a telefon, én pedig annak rendje-módja szerint rögvest szorongani is kezdek, csak nincs valami baja. Majd eltelik húsz perc, végre, az ő hangja a telefonban, de a hang alélt, semmi határozottság, és közli, hogy megcsúszott a telefon közelében, elesett, beverte a fejét az ajtófélfába, és idáig azzal volt elfoglalva, hogy törülgette a vért a padlóról, és a fürdőkádba

vitte a szőnyeget, mely nem kívánatosan megmozdult alatta. Ám nagyon vérzik a feje, szorítja ugyan valamiféle kendővel, de csak vérzik, csak vérzik, el is megy a Maros utcára, a sebészetre, és már szólt a barátnöjének is, Katona Erzsinek, akivel majd ott találkozik.

Én telefonon azonnal hívom Ági lányunkat, aki rögtön kocsiba ül és az anyjánál terem, s ettől kezdve az ő asszisztálásával zajlik a gyógyítás a szakrendelésen, majd a János kórházban, ahová mentővel vitték át. Vérömlenye támadt, de nagy meglepetésre, az orvosokéra, más sérülés nem történt, az agya sem rázkódott össze. Kemény feje van neki, aminek ugye, most sikerült hasznát is vennie. A család ugrik, naponta öt-hat telefon, a mama fontos személy, ez most kiderül, mindenki érdeke, hogy hamar rendbe jöjjön.

A varratot hamarosan kiszedték, a haja is rögtön nőni kezdett, míg kötés volt a fején, turbánt viselt, csaknem divatot kreált belőle, a kuckóban már beszélgetést is vezetett, s mihelyst jobban lett, engem újra kezdett irányítani, oktatni, feladatokkal ellátni.

A seb még a fején, de állítom, amúgy tökéletesen meggyógyult.

A tehetségem korlátjáról

Mielőtt bevonultam volna a klinikára, napokkal előtte már olvasni kezdtem *Kosztolányi Dezsőnek a Bölcsőtől a koporsóig* című könyvét, s elkápráztatott: ez az író, hogy tud írni! Nem csak novellát, nemcsak regényt, de hogy tud írni karcolatot, s a műfajon belül, hogy tud portrézni! A bába, a katona, a pincér, a szemetes, az úriasszony, a fényképész, a koldus, az ápolónő, a kutyapecér, a könyvtáros, a mosóné, a végrehajtó, a gyógyszerész, az óvónő, a mozdonyvezető és a sírásó, mind él, mint valós személy, s mint egy foglalkozás reprezentánsa. Ezeket a három-négy oldalas remekléseket – mert azok, tessék beleolvasni a könyvbe, remeklések – újságba írta, mégpedig rendszerességgel. Abból élt, hogy újságba írt.

Vittem magammal a könyvet a gyógyintézménybe, hogy olvassom tovább, és – bevallom, ez is eszemben volt – megpróbálok Kosztolányi példájára portrékat készíteni magam is, ilyen címekkel: orvos, ápolónő, éjszakás, rezidens, beteghordozó. Az ötlettől magától fel is dobódtam, de – ezt is bevallom – portrékat készíteni nem voltam képes. Sem akkor, sem később. A próbálkozásnál tovább nem jutottam. Rá kellett jönnöm, Kosztolányi módján portrézni, ahhoz nem elég írni tudni. Írói tehetség is kellek hozzá. És a zsenialitás sem hátrány.

Megbocsáss olvasó, ha tőlem portrékat nem olvasol.

Ajánlom szeretettel Kosztolányi Dezsőt.

Huszonhárom barát. Már csak volt

Elkészültem a memoárom harmadik könyvének megírásával – *Történt pedig* címet adtam neki –, a baráti lektorok tanácsai szerint már javítottam is rajta –, egyesek lelkesednek érte, mások azt mondják, nincs olyan érdekes, mint a korábbiak – jaj, nem is írtam, hogy ez a kötet az 1966-tól az 1989-ig terjedő időkbe enged bepillantást. Az alcím – *Egy Corvin téri népművelő a puha diktatúrában* – elárulja, hogy honnan nézvést próbálok megeleveníteni az említett korszakot.

Már csaknem elkészültem a külön fejezetet képviselő *Névmagyarázatokkal* is. Kiderült, több mint háromezres névvel említek a könyvben, s ebből 180-at a névjegyzékbe is beemelek, mivel a névviselőkkal a tárgyalt esztendőknben munkatársi, alkalmi munkatársi, szakmai, baráti, közvetlen vagy közvetett szellemi kapcsolatba kerültem. (Családom tagjairól és a színpadosaimról „csak” a szövegben szólok, s azokról is, akiről portrét készítettem.) És ahogy nyomozok, s keresem az említettek fontosabb adatait, rögzíteném földi világuk kezdetét, meg a végét, döbbenek meg, hányan is mentek el már a kortársaim közül. Utána számoltam, ötvenheten. Még a nálam jóval fiatalabbak közül is! Igen, közülük is tizenheten. S a barátaim közül: *Bácskai Mihály, Bicskei Gábor, Bécsy Tamás, Beke Pál, Csikász István, Csutoros Sándor, Dévényi Róbert, Dorogi Zsigmond, Fábián Zoltán, Grósz László, Ivák István, Kamarás Rezső, Kovalcsik József, Kulcsár Tibor, Lázár László, Pintér Tibor, Somlai Pál, Szívós József, Thúröczy György, Uray György, Váci Mihály, Végh Antal, Z. Szabó László...*

S én még élek. Eleve elrendelés? De miért? Netán, hogy nyoma maradjon mindannak, amit megírandok? Róluk, történetesen?

A színpadosokkal. Próba előtt

A *Lányok kiáltószása* előtti utolsó próba. Délután van, emésztési idő. Lomhák a színjászóim. Én meg dolgozni akarok. Az előadásnak számtalan még a hibája, foltozni kell. Játékkedv nélkül meg sem mire sem megyek. Hívom hát őket egy kis lazításra. A beszédgyakorlatot mozgással köjtjük össze. *Weöres verseit* mondjuk, a *Csíp-cseppet*, meg a *Ha jön a bikát*, s közben fújom, hogy mozgassák minden porcikájukat. De valahogy ma nehézkesek, beálllok hát középre, s velük csinálom. S mintha jó hatással volna rájuk, hogy én is riszálók, lent is és fent is, mozgatom a csípőmet és a vállamat, de ők

még mindig nem elég felszabadultak, elkezdtek hát énekelni egy régi rock dallamot, és hol szaxofon hangon vijjogok, hol más hangszert utánozok, és közben bohóckodom, és mozgok, mint régen a táncparketten, erre aztán lazák lesznek ők is. Most már nem kell instrukció, hogy mit is szeretnék, önfeledten rángatóznak. Végre mozog minden izületük és nevetnek és nevetnek és nevetnek...

Kezdődhet a próba.

Lányok, lányok!

Ez az én új színjátékom, a *Lányok kiáltozása*, az én kiáltozásom is. Nem tudom ugyanis nem azt gondolni, hogy a nők egyenjogúsításával, az úgynevezett emancipációval sikerült fokozni a kizsákmányolásukat. A kiszolgáltatottságuk nem csökkent, de megadatik nekik, hogy dolgozhatnak, mint a férfiak. És férfias öltözékben kellethetik magukat.

Nem oly rég, egy napfényes napon, Budán a Corvin téren, mikor is üldögéltem egy padon, diá-

kokat láttam, középiskolásokat – több iskola is van a közelben –, ez még nem volna nagy eset, már mint az, hogy diákokat láttam, fiúkat és lányokat – mindőjüket nadrágban –, az sem, hogy letelepedtek a hozzám közel eső padokra, az azonban meglepett, hogy a fiúk telepedtek le a kerti ülőhelyekre, a lányok meg, a hátizsákjaikat a szomszéd padra téve, a fiúk elé vonultak. S úgy álltak előttük, s úgy tették magukat, mint a kliensek szoktak a főnökük előtt, ha akarnak valamit, vagy ha tőlük akarnak valamit.

S eszembe jutott, mikor én voltam középiskolás. Ilyen szituáció nem létezett, nem is létezhetett. A lányokat lehetett bámulni, lehetett őket követni, vinni a táskájukat, lesegíteni a kabátjukat, megkísérelni nekik udvarolni! De hogy ők álltak volna, míg a fiúk ültek, pláne előttük, egy padnál, nyilvánosan, pitiző kutya módjára!

S közben, ahogy beszéltek! A fiúk is, a lányok is! Érdemes itt kiáltozni?

ÜSSE KŐ – A GARABONCIÁS KÖNYVE

Az *Üsse kő* egy regénytrilógia első darabja, amely a 2012-es könyvhétre jelenik meg a Napkút Kiadó gondozásában. A trilógia a *Kő Misztériuma* összefoglaló névvel jelölhető meg, s másik két darabja a *Három a kő és a Gördül a kő* című kötet lesz. A regények mindegyikéből készül egy színpadi adaptáció is – az *Üsse kő* drámaadaptációja a 2012-es karácsonyi könyvvásárra jelenik meg, szintén a Napkút Kiadónál. Az *Üsse kő* – miként a trilógia többi darabja is – műfaját tekintve nehezen kategorizálható alkotás: posztmodern pikareszk regény és rock and roll tündérmese, a garabonciás diákok Kárpát-medencei néphagyományának éltető újraelésével. A szöveg másik éltető hagyománya a „magos Déva vár” mítosza, amelyből most is, itt is a falba sorakozó kövek összeomlásának rémképe, s az összeomlás megállítása minden lehetséges próbatétele dereng fel.

A könyv megjelenését tekintve is rendhagyó: műtárgynak is beillő könyvművészeti alkotás, melyben mágiikus hangulatú természetfotók, humanista kalligráfiák és a Tao ürességélményét kitérő tipográfiai megoldások gyűlnek össze, hogy már első ránézésre is varázssosat alkothassanak. A kötetet illusztráló képeket Szondi György, a kötet tipográfiai tervét Németh Csaba Elek készítette.

A könyv blogja: www.usseko.blog.hu

(*Üsse kő* – 9. fejezet – Lépten-nyomon – részlet)

Felhővé gomolyodtam, Göncös pedig szélvésszé kerekedett, s rögtön a magas égre kergetett, hogy ahol mi kérve kérünk, a válaszra bizony rögtön felhőjkek rebbenjenek. Fel is ültünk egy felhő tetejére, s ahogy fellejgajtót nyitogattunk, hogy a búnak ezzel is csak utat adjunk, máris fényes csillaggá lett az udvarunk, ahol a csillagporba seregeket írva is csak a szellemnek udvaroltunk.

Arról az udvarról nyitogattam aztán a felleget, tudva, hogy amikor a fellejgajtó kinyílik, azon a kérdésekkel én is bemelegszekedhetek.

Küldenénk a seregeinket a követ kövön marasztalni. Küldenénk a seregeinket a derekasan álló falakat megvédeni. Küldenénk a seregeinket a kőbálványok ostromával szembeszállni. Küldenénk a kövön marasztalt kövekbe az utazó lélek szédületét. Küldenénk a kövön marasztalt kövekbe a csillagokkal szemező álmok tüzét. Küldenénk a kövön marasztalt kövekbe a tündérek muzsikájának zen-

gését – soroltam, ami a seregeinkkel együtt bennem is csak a sorára várva sorakozott.

Tegyél igazságot köztünk, Ég-Föld Szelleme, s mondd meg, kiadhatom-e a jelet erre az ütközetre – adtam elő a kérést, amiért a magas égbe szakadtunk.

Akkor mondd el, mit tudsz magas Déva váráról és a tizenkét kőművesről. Mondd el, mi volt ott az ezüst? Mi volt ott az arany? – kérdezte tőlem a szellem.

Nem fizetség volt az, hanem csak magyarázat. Magyarázat arra, amit a vár aljánál ténfergő emberek meg nem érthettek. Magyarázat arra, amiről a kőművesek igazából soha nem beszélhettek.

Ha nem a fél véka ezüstért, fél véka aranyért dolgoztak a kőművesek, ugyan bizony mi hajtotta őket?

Hajtotta őket a vágy, hogy a fekete várral az ég magasába törjenek, ég magasába érve pedig a tündérek muzsikaszavában fűrödjenek

És milyen vágy hajtotta Kőműves Kelemennét? Ő milyen áldozatot hozott azért, hogy a falak odáig érjenek, ahol a tündéri muzsikák zengenek?

Az összeomló kövekben a szilaj sziklák emléke lakik. A legszilajabb sziklák sora pedig az, hogy néha varázslatot lássanak, s néha maguk is varázslattal szolgáljanak. Néha víz fakad belőlük. Néha vér hullik rájuk. Néha darabokra esnek. Kőműves Kelemennének is csak ugyanaz a sors jutott hát, mint a tizenkét kőműveseknek, vagy az ő egyetlen kicsi fiának. Kített rajtuk a forgás a kövek útján, s ha már így estek, belőlük is új élet esett erre a világra.

Kerülte vagy kereste a sorsát Kőműves Kelemenné?

Se nem kerülte, se nem kereste. Ha keresett valamit, az legfeljebb a válasz lehetett. A válasz arra, hogy Ég törvénye vagy Föld törvénye készül kiteni rajta.

Honnan tudta meg, hogy az Ég szólítja, nem pedig emberi ármány családja?

Látott egy álmot, amelyikben az ő kerek udvarkáján egy kerek kutacska állt. De az a kutacska piros vérral buzgott, de az az udvarka vér folyócskával folyt. Ettől az álomtól ő ugyan meg nem riadt, hanem inkább a kosijába fogott.

Miért nem riadt meg a vér látomásától Kőműves Kelemenné?

Tudta a vér igazát. Tudta a vér három követ. Tudta a piros vért, amelyik az udvarok árkaiban át más árkokba is csak azért folyik, hogy egyszer még egy malmot ott is

meghajtson. Tudta, hogy az a malom háromkövű legyen. Tudta, hogy a legelső kőve szeretetet járjon. Tudta, hogy a második kőve aprópénzt hullasson. Tudta, hogy a harmadik kőve igazgyöngyöt járjon.

Milyen jelet kapott még Kőműves Kelemenné, hogy biztos legyen a küldetésében?

Ha a vérrel buzgó, vérrel folyó álom nem lett volna számára elég riasztó, jött még elé három más riadalom is. Mind a három riadalmat Kőműves Kelemen küldte – aki volt már olyan erős, ha a vér szavát szólította, hogy az ő őszülő istene az ő hívó szavát bizony rögtön meghallotta. Volt hát ereje ahhoz, hogy az asszony elé a Hadak Útjáról rögtön három riadalmat küldessen. De volt ereje ahhoz is, hogy a három jel három intésével törvényt bizony csakis úgy tegyen, hogy abban az akarata mindenkinek szabad legyen. Jött az asszony elé két fenevad. Ez ugyan őt meg nem állította. Jött elé fekete felhő. Ez ugyan őt meg nem állította. Jött elé fekete felhő. Ez ugyan őt meg nem állította. De ahogy ezt a három isteni jelet maga előtt látta, a kocsisának már szabad akarattal, de biztos tudással csakis azt mondhatta, hogy a kocsi az övé. A hat ló a gazdáé. Az ostor a kocsisé. De az út az Istené. Azé az istené, aki a föld köveit éppen az ég köveihez szólítja, de közben tizenkét kőművesnek is egyre csak az adott szavát adja.

Hogyan tisztelkedtek a kőművesek az ég kövei előtt?

Az ég köveinek követet az ég köveit szólító ruhába öltöztették. Kőműves Kelemenné azt kérte, adjanak rá arany papucsot. Adtak is rá arany papucsot. Kőműves Kelemenné azt kérte, adjanak rá selyemszörű szoknyát. Adtak is rá selyemszörű szoknyát. Kőműves Kelemenné azt kérte, tegyenek elé rengő bölcsőcskét. Tettek is elé rengő bölcsőcskét. Aztán szép gyengén megfógták, szép gyengén megölték, szép piros vérét pedig szépen mész közé keverték.

Hogyan lehet szép gyengén ölni?

Sehogyan. De nem is öltek – hanem egy életet szépen elvettek, s annak helyébe szépen egy másikat tettek. Ha ott ugyan új élet nem született volna, a kövek közül az asszony később a fiával ugyan szót nem válthatott volna.

Milyen életet kapott Kőműves Kelemenné?

Föld kövei között elnyugvó, föld kövei közül elsőszó életet. Aranyszínű életet – amely úgy aranylik, ahogy az ég kövei között követséget járó arany papucs is csak aranylott. Selyemszínű életet – amely úgy ezüstlik, ahogy a gyémánttal ékes selyemrét a szoknyájáról is csak kivírtott. Kövekbe omló életet – amely az égbe magasodó kövek szorításában minden elomlással együtt is csak megmaradhatott.

Hogyan tisztelkedtek a kőművesek a föld kövei előtt?

Ahogy a szép piros vér szavára hallgatva a kő egyre csak a kövön maradt, magas Déva várának fala is az égbe

szakadt. Ahogy a falakat egyre csak az égnek szöktették, Kőműves Kelemenné is kövek alá temették. Először befedték szép faragott kővel. Aztán befedték faragatlan kővel. Ahogy az asszony testén a szép faragott köveken a zsindelek is szépen odakerültek. Megálltak aztán a kőművesek a vár tetején, s ahogy az irdatlan magasságban a saját köveik ormán talpon maradtak, addig bámultak, addig nézelődtek, amíg maguk is a felhők közé vesztek. Ahogy a felhők közé vesztek, zengő hangok muzsikájába feledkeztek, a zengő hangok muzsikájából pedig velük is csak a tündérek incselkedtek. Hallották a tündéri muzsika bölcsőként ringató szavát. Látták a naposholdas paripák kavarta csillagporos utat. Érezték az ég köveinek mámoros szédületét. De hiába hallották, amit hallottak, hiába látták, amit láttak, hiába érezték, amit érezték, hűséget ők mégis a föld köveinek esküdtek. A föld köveiből kirakott zsindeleket a vállukra rakták, a karjukra borították, s magukat a fekete vár ormairól szépen a föld felé vetették. A karjukon csapkodó kövek aztán a földről rájuk kacsintó kövekre köszöntek, s addig suhantak, amíg a repülő kövek szárnyán valahogyan a kőművesek is épen és szépen hazajutottak, hogy miután az ég kövei közé követet küldtek, a föld kövei közt a kövön maradó köveknek továbbra is utat mutassanak.

Hogyan tisztelkedtek a föld mélyének kövei előtt?

Ahogy az asszony a föld kövei között kezdett csak az ég köveinek szóló életet, s a kőművesek a tündérek égi muzsikájában az ég köveivel is csak együtt szédültek, útnak indult magas Déva várához Kőműves Kelemen és Kőműves Kelemenné egy szem fia is. Útnak indult, mert az apja neki azt mondta, hogy az anyja ott van a kövek közé rakva, s ha szólni akar vele, akkor azt már csakis a kövek közé szólva szólhatja. Odament a fiú, hogy azt kérje: szóljon bár egyet hozzám a kövek közé berakott anyja. Szólt is az asszony, meg nem is, mert egyet se szólt, de azt is lassan mondta. Ha szólt, csakis azt szólt, hogy szólni ő ugyan már szólhatna, mert kövek fala szorítja, s azoknak a köveknek már erőnek erejével erős a tartása. De ahogy ezt éppen elmondta, szavaival a szívét meghasította. De ahogy a szíve meghasadt, a vár falai alatt rögtön egy mély hasadék akadt. A kicsi fiú szavak nélkül is értett az egyszer se mondott, de mégis lassan szóló szóból: s abba a hasadékba magát rögtön beleszedítette, hogy a föld mélyében valahogyan a magasba szökő kövek szavát is szertesét vigye.

Csodájára lehet-e még járni a fiúnak? Csodájára lehet-e még járni az anyjának? Csodájára lehet-e még járni az apjának?

Él még Kőműves Kelemen: ha magába fordul, most is csak a tündéri muzsika égi köveket zengető zengését hallgatja. Él még Kőműves Kelemenné: most is a föld kövei közül figyel, s bármikor kész az összeomlásnak gátat

vető áldozatra. Él még Kómúves Kelemen és Kómúves Kelemenné egy szem fia: a föld kövei közé hasadva is egyre csak várja őt a virágot termő árkok partja.

Ha ezt ők mind tudják, az Árkok Földjén miért nem tudnak többet róluk? Az Árkok Földjén miért tartják úgy, hogy csak a szomorúság vehet erőt rajtuk?

Mert csakis így maradhat a fekete vár a világ soha el nem dűlő oszlopa. Sötétlő szomorúság álcáját magá-

ra húzva, de mélyen a kövek kövei között egyre csak a csodák csodájára várva. Vért hullató, vér ontó történet riadalma mögé húzódva, de a két fenevad, a fekete felhő, a köves eső fenyegetése mögött egyre csak az égi kövek tündéri muzsikaszavát elhallgatva. Maga körül egyre csak a zsidelyből szerzett szárnyakon elszállt tizenkét kómúvest találva. Tizenkét kómúvestől is csak a hetvenhét forgás változását várva.

Fodor Sándor

(1927–2012)

Fodor Sándor (Csíksomlyó, 1927. december 7. – Kolozsvár, 2012. március 28.) romániai magyar író, műfordító.

Az erdélyi magyar irodalom kiemelkedő meseregény-sorozatát, a *Csipike*-tetralógiát a kortárs kritika a világirodalom olyan filozófiai mélységű művei mellé sorolta, mint az *Alice Csodaországban* és *A kis herceg*.

Fodor Sándor a Csíkszeredai Római-katolikus Főgimnáziumban érettségizett, majd a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát román-német szakon. 1951 és 1956 között a kolozsvári Irodalmi Könyvkiadó szerkesztője, 1956-tól 1989-es nyugdíjba vonulásáig a Napsugár című gyermeklap belső munkatársa, 1990 és 1991 között a Keresztény Szó felelős szerkesztője volt.

Irodalmi pályafutását novellistiként kezdte. 1954-ben látott napvilágot első kötete, az elbeszélések és karcolatok tartalmazó *Fehérfenyő*, majd sorra jelentek meg elbeszéléskötetei, regényei, kisregényei, műfordításai. Írásaival belopta magát a közönség, főleg a székelyföldi csíki ember szívébe.

Műveit a székely humor, a drámai életképek, helyzetek és az abszurd vonások jellemzik. Igazi áttörést a *Csipike* meseregény-sorozata idézett elő, melyet több nyelvre (román, orosz, litván és német) lefordítottak. Első része *Csipike, a gonosz törpe* címen jelent meg 1966-ban. A meseregény elsősorban a gyerekekhez szól, azonban derűje és mély filozófiai mondanivalója révén megkapja a felnőtt olvasóközönséget is. *Csipike, az óriás törpe* címmel magyar bábfilm is készült a történetekből.

Műfordítóként a román irodalom nagyjait, Caragialét, Sadoveanut, valamint német írók alkotásait ültette át magyarra.

Főbb művei: *Gyöngyvirágos puszta* (elbeszélések, 1955), *Jóska meg a sóska* (karcolatok, 1962), *Önarckép* (kisregény, 1964), *Csipike a boldog óriás* (mese, 1970), *Nehézvíz* (kisregény, 1971), *Tűzoltózenekar* (válogatott elbeszélések, 1983), *A megálmódott ház* (válogatott novellák, 1996), *Hány nyelven szól az ördög?* (publicisztika, 2002), *Sündisznóállás* (emlékirat, 2002), *Mit gondol az öreg pisztráng?* (válogatott novellák, 2003), *Kortársuk voltam – kortársaim voltak* (2003), *Mária lábától a sündisznóállásig* (fejezetek egy önéletrajzi regényből, 2005).

Az 1997-ben Csíkszeredában kiadott *Levelek hazulról – haza* című írásgyűjtemény a Hargita Népe című napilapban megjelent cikkeit közli. Itt említi meg, hogy neki a haza két pólusra tevődik: az egyik szülőföldje Csíksomlyó és Csíkszereda, a másik Kolozsvár.

1982-ben megkapta a Román Írószövetség nagydíját. Magyarországon 1998-ban a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjével, 2001-ben József Attila-díjjal tüntették ki.

Az Erdélyi Híradó Kiadó és az Előretolt Helyőrség Szépirodalmi Páholy gondozásában 2011-ben jelent meg *A feltámadás elmarad* című novelláskötete, amely pályájának legszebb novelláit gyűjti csokorba.

(kronika.ro-szif)

Hornyik Miklós

(1944–2012)

Hornyik Miklós (Újvidék, 1944. január 12. – Budapest, 2012. február 12.) vajdasági magyar író, újságíró, kritikus, szerkesztő, irodalomtörténész. Műveiben a huszadik századi Kárpát-medencei, különösen szülőföldje, a délvidéki magyarság életének hétköznapijait rajzolta meg.

1966-ban tanári oklevelet szerzett az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén, 1978-ban az irodalomtudomány magisztere lett.

Már az egyetemi évei alatt a Magyar Szó munkatársa, majd itt is kezdte pályáját. 1968-tól a Képes

Ifjúság című hetilap főszerkesztőjeként életinterjúkat készít a magyar irodalom legkiválóbbjaival.

1975-ben az újvidéki televízióhoz került, ahol a magyar műsorok nyelvi lektora, kulturális műsorok szerkesztője volt 1979-ig. 1979 és 1986 között a Hungarológiai Intézet tanársegédje, 1981-től a Hungarológiai Közlemények szerkesztője.

1986-1991 között ismét az újvidéki televíziónál dolgozott, mint a Műsorfigyelő és Közvélemény-kutató Központ tudományos munkatársa.

Baráti kapcsolatban állt a XX. század legrangosabb magyar íróival, így mások mellett Ottlik Gézával, Németh Lászlóval, Illyés Gyulával, Déry Tiborral.

1991-ben családjával áttelepült Magyarországra. A Dunatáj Intézet munkatársa lett, majd főszerkesztője a Magyarok Világszövetsége kétheti lapjának. 1993-1997 között a Magyar Televízió munkatársa, a Magyar Televízió külpolitikai főszerkesztőségének helyettes vezetője. Szerkesztette a Várnegyed című kerületi lapot, 1999-től a Tv2 Színkép című kulturális magazin szerkesztője volt.

Haláláig aktív közéleti-kulturális szerepet töltött be, emellett szerkesztőként, íróként tevékenykedett. A *Határsértés* és a *Meghasonlásunk története* című munkáiban megírta a Trianon utáni Délvidék művelődéstörténetét, Dél-Bácska magyar életének, értékeinek pusztulását. Hornyik Miklós 2011-ben publikált két kötetet, a *Széttagolt ország*, illetve *Scott kapitány utolsó feljegyzése* címmel. 2012-ben *Honlap magamról* című könyvének kiadását (2012) már nem érthette meg.

Főbb művei: *Szabálytalan napló, Beszélgetés írókkal, Délbácska története 1920-1929, A Mi Irodalmunk története és repertórium 1930-33, Titokfejtők, Angol pázsit, Határsértés, Fénykörben, Meghasonulások története, Scott kapitány utolsó feljegyzése, A széttagolt ország.*

2010-ben Teleki Pál-éremérmet kapott, és átvehette a Magyar Írószövetség Arany János-díját.

MTI és kultura.hu

Kiss Ferenc emlékülés, 2012. május 4.

Harminc esztendeje, 1982. május 5-én, a Kárpátia Étteremben gyűltek össze a Bethlen Gábor Alapítvány kezdeményezői, hogy – az akkor már több mint két esztendeje húzóódo – BGA hivatalos jóváhagyását követeljék. Azt akartuk elérni, hogy az Alapítvány legalisan folytathassa az utódállamokban élő magyar közösségek és személyiségek nemzetvédő szolgálatának támogatását. Szándékunk komolyságát jelzi, hogy a 65 alapító- aláíróból negyvenötön jöttek el a Csoóri Sándor aláírásával küldött meghívásra, vettek részt a tanácskozáson. Legalább kéttucat BM-es megfigyelő „államellenes szervezkedés” gyanújával kísérte figyelemmel megbeszélésünket, amelyen a nemzethű értelmiség színe-java – a tudósok, tanárok és a művészvilág kiemelkedő képviselőitől, a termelő szféra és az ifjabb nemzedék jó néhány tagjáig – részt vett. Ezt a szolidáris civil összefogást nacionalizmusnak bélyegző pártállami hatalom képviselői a végsőkig elleneztek, Illyés Gyula, az Alapítványt fölkaroló fő alapító, a halálos ágyán is küzdött érte. A Kárpátia-beli tanácskozásnak, illetve a Bethlen Gábor Alapítvány és a HITEL több éves létharcának – az Illyés és Csoóri köré gyűlt csapatnak – a szervezője, fő ügyvivője Kiss Ferenc irodalomtörténész tanárunk volt. Órá emlékezünk...

Személyében az elcsatolt területek magyarságának oly képviselőjét tisztelhattuk, akinek közéleti szerepvállalását szakmai teljesítménye, műveltsége, közírói és tanári munkássága, valamint a népi ellenzék „Nagy Népi Huráljában” kivívott rangja, széleskörű baráti társasága hitelesítette. A Debreceni Egyetemről a MTA Irodalomtudományi Intézetébe került ifjú tudós – a hatvanas évek elejétől, negyedszázadon át –, kiemelkedő szerepet játszott a magyar szellemi életben. Az irodalomtörténet-szi beharcok közepette részt vett az Írószövetség korabeli szabadság-küzdelmében, a jó ügyek védelmében, a népi kultúra meg a Táncház-mozgalmó újjáélesztésében, kiváló íróink, költőink népszerűsítésében, az ifjú tehetségek ösztönzésében. Kiss Ferenc a hatvanas évek közepén, az Eötvös Kollégiumban Verselemző Kört indított. Népszerű szemináriumát a második szemeszter után, éber pártörök – nacionalista ideológiai hatása miatt, tiltakozásunk ellenére – betiltatták. Szellemi rokonát, Czine Mihályt hívtuk meg a helyére, de kapcsolatunk vele is tovább élt, lombosodott. Mert azt nem tilthatták meg, hogy e Könyvtárban, vagy más helyt találkozzunk, tanácskozzunk, szervezkedjünk, közel negyedszázadon át, míg a sorsfordító szélütés ki nem rekesztette őt a közéletből.

A
R
C
K
É
P
E
K

A tudós-tanár és közéleti férfi emlékét idézzük 2012 máj. 4-én a Ménesi út 11-13-ban. A sokszereplős emlékülésről az MMA felvételt készít, amely a születése 85. évfordulójára tervezett Kiss Ferenc Emlékkönyv alapjául szolgál.

Bakos István

*

Szigorú kritikus, nyájás embertársunk

Emléksorok Kiss Ferencről

A napokban, Ferenczy Károly kiállításán, a zöldben álló épület képét látva eszembe jutott, hogy Kiss Feri Szentendrén a festő hajdani házáat vette meg. Mondtam is az éppen ott tartózkodó Sipos Mihálynak, akinek az ifjabb Kiss Ferenc muzsikusa a kollégája. Utána jutott eszembe, miért vagyok olyan biztos benne? Talán csak az emlékezés játszik velem, míg én előállok jól értesültségemmel. A mostani beszélgetésre készülve is a visszatekintés buktatóira kellett gondolnom, s vigyáznom kell, hogy csak a kettőnk közös történetének konkrétumaira hivatkozzam. Nem tudom, hol és mikor esett meg az első találkozás, de akkor már közeleb-

bi lehetett a kapcsolatunk, mikor fölhívott Bogár utcai lakására, a Rózsadombra. Ebben a kapcsolatban bátyámnak, Nagy Lászlónak is szerepe volt, mint annyiszor irodalmi barátságaim, ismeretségeim kezdetén. Biztosan nyájas és büszke legény benyomását keltette már akkor is. Nem éreztetett kor- és tudáskülönbséget, de megérezte, hogy majd érdemes lehetek az ő kritikusi tollkése alá.

1967 januárjának első vasárnap estéjén, a debreceni történetekből már ismerős Bata Imre ült a belső szobában, öltönyhöz való nadrágban, ingben és zokniban, mint egy átmeneti szállóvendég. A Gorkij Könyvtár munkatársa lett, s az ő lakásgondjának a megoldása miatt hívott Feri, a már otthagytott rózsadombi vikendház-albérletemet adnám át Imrének, míg nem sikerül jobbat találnia. Mert nem akart a család terhére lenni, hősiesen beköltözött volna a hideg Baba utcai kuckóba is, ha közben nem adódik valami ágyra-járásfélére lehetősége a józsefvárosi Bérkocsis utca környékén. Ha akkor nem történik más, talán csak Bata Imre miatt lenne érdekes számomra, hogy megismertem a másik debrecenit, Czine Mihályt, Kiss Ferenc mellett harmadik tagját a képzelt triáznak. De már mindketőjük lényegéhez hozzátartozik bennem az a vita, melyet Nagy László *Menyegzőjéről* folytattak. Kiss Ferenc álláspontjának az 1968-ban megjelent „*Káromkodásból katedrális*” című tanulmányban található a lényege: „Az időtlenség és a végzettség nem azt jelenti tehát, hogy Nagy László az ifjak és lagzi viszonyában az élet örök és másíthatatlan törvényét példázza, inkább az erőviszonyok tragikus aránytalanságát, s így a küzdelem természetét és mértékét. Az ellentétek egységének az a jovialis szemlélete, melyet Bata Imre e versből kiolvasni vél, Nagy Lászlótól merőben idegen.” Amit azon a téli estén még vitának gondoltam, nemsokára személyes ellentétté változott előttem és a nyilvánosságban. „Az ellentétek egységének jovialis szemlélete,” mint szakadék hasadt közéjük, jelentvén kompromisszumkészséget, megalkuvást. Míg Ferenc, mint egy tisztaháti kuruc a tiszta szigorúság jegyében ítélte meg az embert, az író és irodalmat. Azok a szerzők voltak számára fontosak, akik ezt a próbát kiállták. S mert én azért mégis úgy fogtam föl, mint magánvéleményt, mint az igazság egyik oldalát, a vele való kapcsolatomban, lehettem az a Pál is, aki a Juhász Ferenc költészetéről írt dialógusában Péterrel szemben a megértést képviseli. Megértettem Juhász Ferencet úgy is, hogy egy újabb esztétikán kívüli támadásnak vélte a szak-

mainak szánt elemzést. S mikor Bata Imre tanulmányában Csoóri Sándort kétségbe vonta, azt én inkább esztétikai, mint emberi tévedésnek tartottam, ahogy megzavarta azt a naiv békét, melyet az irodalom tehetséges és jóra való tagjai között, mint Nagy László öccse elképzelttem, s kívántam a barátságok megtartása érdekében. Sajnos ebbe már jóval előbb belerondított a politika, mint észrevettem volna.

Nem is ezen a nyomon haladnék tovább, hanem a szentendrei ház és kert ürügyén akarok még szólni azokról az öröklött tulajdonságokról, melyek egy igazi falusi birtokon kiteljesedhetnek volna. Mentem oda néhányszor, nemcsak cseresznyeszedésre, nehéz földmunkára is. Láttam, milyen szakszerűen, árban is megfontoltan vásárol a csemeterkészetben, már szőlőt is telepített, a faültetést összekötöttük a földteregetéssel. Serényen dolgozott, ismerte a fogásokat. Szerszámokkal, a ház illő berendezésével vette körül magát, mégha a városból is, de visszatért az igazi természetbe. S nem feledte, hogy az is az egyik legfontosabb dolga. Tudta, hogy a legértelmesebb befektetés ennek a megvalósult gyermeki álmoknak a jövője. Úgy is, ha csak egy kiselejtezett benzineshordó kerül a kertbe vízgyűjtőnek. Elkanyarodtunk érte Tiszafüredre Miskolcra az író-olvasó találkozóról jövet, hiszen a Péterfalváról odaházasodott asszony áthozta a saját holmijával. Az autó tetején meglazult vastehér miatt karamboloztunk, a kocsitotálkáros, ő és Buda Feri megúszták karcolás nélkül. De nekem a karom törött 1983. május 13-án pénteken délután 3 órakor, Kőbányán.

Nem sejtettük, hogy attól a májustól a harmadik nyáron, azon a szentendrei birtokon éri az agyvérzés, s minden álom egyszerre odavész, amit a házba, kertbe fektetett, az a terv, hogy kiteljesítse és befejezze eddigi munkáját, a Kosztolányi-, Nagy László- és Csoóri-monográfiákat. Várt rá a rendszerváltozás is, mert kiváló stratégia, jó szervező, precíz végrehajtó, s fáradhatatlan személyiség volt. A Debreceni Irodalmi Napokra utazva látogattam meg a miskolci kórházban a koponyaműtét után. Neki kellett volna a Nagy László témában zajló eseményen a bevezető előadást tartania. Akkor kezdtek el tépdetni a bosszantóan népszerű költő tekintélyét. Sokszor gondoltam, más lenne vele, de csak egy botos, akatáskáját vállára szíjazott, néma alakkal lépkedek most is, mint utoljára a Bogár utcában.

Agh István

Rajztanár és festőművész

Somfainé Pados Mária Pápa város művelődési életébe kétféle módon írta be nevét. Az egyik pedagógiai tevékenysége, a másik képzőművészeti munkássága. Mindig a festésre és a rajzolásra szeretne volna fordítani erejét, de inkább csak a nyári szünidőkből tehetett ezt, amikor a művésztelepek ihlető emberi és természeti környezete kedvező alkalmat teremtett számára. A szabad természet, a fénytől, levegőtől átjárt tájrészlet lett a legkedvesebb motívum alkotó munkájában. Amikor pedig a szorosabb értelemben vett emberi mozzanatokot akarta visszatükrözni, akkor a kisvárosok terei, utcái, vagy az ősi egyszerűségeket őrző falvak házai, kertjei felé fordult.

Az emberi élet közelsége, sőt, az emberi lélek melege akkor is áttűz képein, ha egyetlen figurát sem szerepeltet rajtuk, mert festői megjelenítő ereje áttelekíti a természeti momentumokat, vagy akár az élettelen tárgyakat is, és azt a sajátosságukat mutatja meg a sok esetleges közül, amely mindennapjaink viteléhez, életünk fenntartásához leginkább szükséges. Egy-egy csendéletben is sűríteni tudja azokat az érzelmi és gondolati tartalmakat, amelyek a puszta látványszerűségein túl a dolgok belső értelmét tárják fel. Ezt a belső értelmet jeleníti meg esztétikailag, de tételes esztétizálás helyett mindig a lélek és a szív folyamataihoz kívánja igazítani kifejezőerejét.

Alkotásvágya természetesen vitte az étellel legszorosabban összefüggő munkaábrázolások felé. Közösségi tudata tette lehetővé, hogy tetszetős külsőségek vagy tárgyas részletezés helyett a munkafolyamatokat lendületesen összefogó előadást válassza, és ha általában vázaltszerűen is, de mindig az erő kifejtés lényeges pillanatait örökítse meg.

Azok közül a tanárok közül való, akik növénydeikeiket következetesen hozzászoktatták a kiállítások látogatásához és a látottak megbecsüléséhez, hogy az esztétikai élmény egyéniséget formáló erővé váljék bennük. A közelmúlt években a Magyar Nemzeti Galéria több kiállítást rendezett Pápán. A vállalkozás eredményeit elsősorban a tanulók érdeklődésén és ragaszkodásán lehetett felmérni.

E sorok írója a Somfainé műveiben megmutató tartalmi és formai értékek mellett az utóbb említett magatartás miatt is örömmel vállalta el kiállításának rendezését és megnyitását.

(Részlet Szij Béla művészettörténész ajánlójából a Pápán, 1976. II. 8-án nyílt képkiallítás meghívójából.)

A
R
C
K
É
P
E
K

Lehet-e jó a művész?

Kérem, értsék úgy mai megnyitóm címét, ahogyan mondtam: lehet-e jó a művész? Nem az a kérdés tehát, hogy mitől jó egy művész, nem esztétikai fejtegetésekbe kívánok bocsátkozni, hanem éppen ellenkezőleg: moralizálni akarok.

Az elmúlt hetekben több olyasmi is elem került – emlék és olvasmányélmény –, ami gondolataimat erre irányította. Nem véletlenül persze, mert mindezek alapja egy olyan érzés, amely egyre inkább aggaszt, zavar, elbizonytalanít. Az tudniillik, hogy mi lesz ezzel a hordalékkal, amit a szabadság és a demokrácia hullámverése mostanság a felszínre dobott.

Hadd idézzem az én legnagyobbamat, Madách Imrét, aki, midőn Ádámot megállítja a londoni színben, nem véletlenül mondatja vele:

*„Az új világba elszántan leszálok,
S nem félek, a költészetet, nagy eszmét
Hullámi közt, hogy újra ne találjam...”*

S midőn az új kor víziójában – mily rettentően aktuális ma ez a londoni jelenet! – mindenki elbukik, tönkremegy, akasztófán végzi, alkusz és gyáros, munkanélküli és szélhámos; egyedül Éva tud átlépni a tátongó mélység felett, s ami ezt lehetővé teszi, az nem más, mint ami a lényege: „szerelem, költészet s ifjúság”.

Egyedül ez segít neki, hogy tisztán s biztatón átléphessen korán. Micsoda hármasságot kíván Madách vezéreszmének, amelyben a költészet a művészet paralellje, s ehhez kell az ifjúság örök hite, tüze, legyőzhetetlen hevülete s a szerelem – avagy a tiszta, értékekkel rendelkező érzelmek megléte, az erkölcs ereje!

Lehet-e jó ember a művész, kérdezem újra, amikor közeli és távoli napok emlékeit idézem magam elé, amikor akarva-akaratlan ez a kérdés besorolatott annyi más közé, amelyre egyre hiábavalóan keresem a választ.

Néhány hete olvastam egy kiváló német filmrendezőnőről, Leni Riefenstahlról, aki az egyetemes filmtörténet kimagasló alakja volt, s 1934-ben elkészítette a hitleri katonai és politikai parádé monumentális dokumentumfilmjét, *Az akarat diadalát a nürnbergi nemzetiszocialista napról*, amely egyúttal ennek a legpusztítóbb eszmének az apoteózisra lett. Jó ember volt vajon Leni, hogy kétségtelen tehetségét egy rossz eszme szolgálatába állította?

Vagy mit mondjak arról a művésztől, akivel személyesen találkoztam jó pár évvel ezelőtt, a még létező szocializmus fellegetvájában, Észak-Koreában járván? A Szépművészeti Múzeum igazgatója volt, maga is festőművész, s büszkén mutatta gyönyörű képeit, amelyben a szeretett vezér egy fejjel az emberek fölé magasodva, öntelten és önhittén, őistensége dicsfényében mutatja rabnépének az utat a még nagyobb rabság és szegénység felé. S ugyanez a festőművész-igazgató másnap megajándékozott bennünket egy művével, amely furcsa módon nem egy gyilkos diktátor portréja volt, hanem a klaszszikus keleti festészeti motívum mesteri megfogalmazása: a virágzó cseresznyeáág. Jó ember volt ő vagy sem?

Ma már tudom, ezt a kérdést nehéz feltenni, s még nehezebb rá válaszolni. A kategorikus kijelentések, a megfellebbezhetetlenek hitt ítéletek mindig hazudnak, mindig tévesnek bizonyulnak.

S hogy éppen miért most jutnak eszembe ezek a kérdések? Mert úgy érzem, Somfainé Pados Mária jó ember, akihez hasonlót mi is lámpással kereshetünk napjainkban.

Én nem ismerem részletesen az életét, egyébként sem vagyok olyan elvetemült, mint megannyi

művészettörténész, hogy az életút legapróbb fragmentjéből valami rendkívül fontos, lényegi s megfellebbezhetetlen megállapítást megfogalmazzak. Az ilyesmi humbug, ne üljének fel nekik sohase. Az ember életéből amúgy sem látszik sok kifelé. Somfainé Pados Mária egyébként is itt élte le életét Önök előtt, mindennap szerepelt, hiszen tanított, nevelt. Ha egyszer is őszintétlen lett volna, nem lettek volna többé tanítványai és tisztelői.

Én csak a képeit nézve tudom és állítom igaz szívvel, hogy Somfainé Pados Mária jó ember. Mert amit fest, és ahogyan fest, az engem igazol.

Az ő képein sokrétűen és áttételesen, kimondhatatlanul és indirekten, akaratlanul és szándékosan ember-létünk, magyar mivoltunk s veszprém-megyeiségünk megannyi problematikája van jelen. Amit összesen és röviden így fogalmazhatok meg: az értékek védelme.

Legyen az bármi, Pados Mária rajta keresztül szót emel a pusztulásra ítélt értékekért. Ha például látunk képén egy öreg házat, Tihanyban vagy Kővágóörsön vagy éppen Pápán, nem jut eszünkbe arról számtalan gondolat? Mint ahogyan én a következőket tudom kiolvasni egy ilyen képről:

– Ezt a házat az én őseim, a mi őseink építették egy-kétszáz évvel ezelőtt.

– Ezen a házon micsoda kiváló, névtelen emberek, mesterek dolgoztak, akik díszítették, mert ez természetes ösztönük, igényük volt!

– Ebben a házban vajon hányszor nyitották fel a Bibliát, hogy bizonytalan vonásokkal annak tiszta lapjaira új nemzedékek születését, régieknek elmúlását rögzítsék?

– S ebből a Bibliából vajon hányszor olvasták csendben vagy fennhangon az örök tanítást hitről, tisztességről, becsületről, a munka felelősségéről, örömről?

– Ebből a házból hány generáció lépett ki, hogy az elődök mögé állva új családot alapítson, új kis közösséget hozzon létre, hogy értékes része legyen egy évezredes nemzeti közösségnek, a magyar hazának, hogy aztán ő is eltűnjön a névtelen-végtelen mélységben?!

Mindezek persze nem láthatók Somfainé Pados Mária festményein, de benne érezzük őket. Csak meg kell állni előttük, s meg kell próbálni olyan nyitottan, hittel nézni ezeket az alkotásokat, amilyen módon a festő ecsetjével rögzítette gondolatait.

S nem nosztalgia ez, korántsem. Valahol figyelmeztetés a veszélyre is, hiszen éppen az elmúlt évtizedekben mennyi érték ment veszendőbe előttünk, a szemünk láttára, s csak keveset tudtunk tenni ellene.

Ez nem a nosztalgia, nem a múlt könnyes visszاسírása, amit itt látunk e képeken. Messze merengeni, mondd, mit ér – kérdezem én is a költővel, tudva, hogy aki rekonstruálni akarja azt, ami elmúlt, az nem érti a jelent, s nem gondol a jövőre. A múltból csak az értékeket lehet átmenteni, s ezt ki-ki megteheti önnön életében, annak megannyi területén. Ezt teszi Somfainé Pados Mária is, ha öreg házakat, ha gádos udvart, ha oszlopos tornácot, ha régi zsinagógát fest. S mindez attól válik igazán hitelessé, elfogadhatóvá, divatos szóval: üzenetet hordozóvá – túl az esztétikai értékeken, amelyekről itt ma külön és szándékosan nem szóltam –, mert olyan művész festi, mondja, akinek teljes élete éppen ezeknek az értékeknek a védelmében, átadásában telt el s telik ma is, s remélem, tart még így nagyon sokáig!

Lehet-e jó ember a művész? – kérdeztem az elején, s felelem most a végén reménykeltően és bizakodva: igen, lehet. De hadd tegyem hozzá: csak a jó ember lehet jó művész. Kérem a pápaiakat, kérem Önöket, legyenek büszkék, s egyúttal vigyázzanak is rá nagyon: jó művész, jó ember él közöttük!

(Praznovszky Mihály irodalomtörténésznek, múzeumi igazgatónak Pápán, 1992. II. 16-án, a kiállítás megnyitón elmondott beszédéből.)

A művész önmagáról

A mai képzőművészet túlnyomórészt természetelví. Nagy szerepet játszik benne a konkrét látvány és ezzel együtt jár a festőiség. Még a legszélsőségesebb absztrakt műveknél is érezhető a realitás keresése. Napjaink szellemi életének minden területén, társadalmi és gazdasági tevékenységében sincs nyugalom, kiforrottság. A rohanó, modern életformánk nem nagyon kedvező termékeny alkotótevékenységhez. Folyton rohanunk valami után, feszülten, szorongva várunk valamire. Nincs időnk csendesen szemlélődni, elmélyedni.

Ennek a kiállításnak az a célja, hogy észrevétesse a környezetben, a természetben az emberi szellem és kéz alkotásaiban rejlő szépségeket. A dolgoz hétköznapi egyszerű, érdekes, esetleg meglepő vagy elgondolkasztó jelenségei, körülményeink és utazásaink élményei vesznek körül bennünket. Ezekben kell meglátnunk az esztétikai szépséget! A Pécsi Főiskola rajztermének falán ezt az idézetet olvastam: „Aki tud rajzolni, az más ember, többet, a lényegét látja”. A művész ezt vetíti élénk felfokozottabban, a maga lelkén áttüzesítve.

A szép keresése, mintegy refrén, ott van minden napjaink szürke egymásutánjában is. Örökségkép-

pen hordozom magamban. Anyai ágon Edvi-Illés Aladár rokonságához tartozom. Unokatestvérem, Mohos Piroska festőművész San Franciscóban él és dolgozik. Sokat köszönhetek a főiskolai tanárain közül Soltra Elemérnek, Haraszti Pálnak, Farkas Jánosnak. Legtöbb hálával tartozom Szíj Béla művészettörténésznek, a Magyar Nemzeti Galéria fősztályvezetőjének, aki észrevette munkáimban az érzelmi és gondolati töltést, az ember és természet szeretetét, mely a formák, színek és árnyalatok hullámain érződik.

Sok csoportos, páros és egyéni kiállításon vettem részt: Budapesten, Veszprémben, Balatonfüreden és Pécsen. Munkáim elkerültek Algériába, Belgiumba, Finnországba, Hollandiába, az NDK-ba, az NSZK-ba és az USA-ba.

A Magyar Nemzeti Galéria őriz egy monotípiámat és egy tollrajzomat.

Somfainé Pados Mária

(A Pápán, 1992. II. 16-án nyílt képkiallítás meghívójából.)

Czirók Viktória: Távoli emlék (Algír, 1993)

A sarki postaládákat már jó ideje leszerelték biztonsági okokból: kiváló búvóhely lett volna robbanószerek, szerkezetek számára. A postásokat megtámadták az utcán néhányszor, erőszakkal elvették tőlük a kihordandó postát, megsemmisítették. A postaautókat eltérítették, kirabolták, míg a posta össze nem húzta tevékenységi körét, az új helyzethez alkalmazkodva.

Mint sokan mások, rossz idegállapotban voltam, állandó rettegésben a családom miatt, magamért is persze... Körbepillantva a várakozókon, szorosabbra húzom magamon a malaclopót... Egyre erősebben süt a tavaszi nap, a tenger csillog odalenn. Lassan elfogy a sor előttem. Az ablaknál alá kell írnom az átvételt, kezembe nyomnak egy borítékot. Megállok az oszlopok védelmében, egy pillanatra eszembe villan, mekkorát kockáztatok ezért a postáért. A borítéknak alig van súlya, terjedelme is inkább kicsi. Elment az eszem, csakugyan... Pápai bélyegző, a feladó ismerős: lássuk hát!

Óóóó! – tör ki belőlem a meglepődés, mikor a felszakított boríték tartalmát meglátom: „Pápai utcafépek”. A szerző Somfainé Pados Mária, a Jókai-füzetek sorozatban kiadja a Városi Könyvtár, 1992-ben, ez az 5. szám. Mária néni '93. április 19-én dedikálta. „Szülővárosodra emlékeztetve ölel” – írta az ajánlást.

Sietősen felütöttem a füzetet, átlapozva előlegben, míg otthon bezárkózva tüzetes tanulmányo-

zás alá nem foghatom. Az utolsó rajz mellé, ami a Hantai malmot ábrázolja, egy beragasztott lap, külön nekem szól: a régi házunkat rajzolta oda.

Se látok, se hallok szokás szerint, annyira elmerülök gondolataimban hazafelé tartva. A járda közepén szapora léptekkel, Miatyánkot mormolva, jó félóra alatt hazajutok. Megkönnyebbülten zárom be magam mögött a kaput. Üdvözlésemre előke-rült kutyám nyakát megveregetve beveszem magam kedvenc kuckómba és elmerülök a szülőföld álomvilágában.

Pados Mária csitri lány korában polgári iskolai magánvizgára készítette föl a szomszédék még kisebb csitri lányát, aki később az édesanyám lett. Barátságból, jószomszédi akcióban. Cserébe Eszter nagymamám csinos ruhákat varrt neki, a kor illedelmes stílusában, hogy a tanítónövendék ne valljon szégyent iskolatársai előtt ilyen téren se.

Észrevétlenül, mindig tanított, anélkül, hogy oktatósnak látszott volna tapasztalatai felidézése, véleménye hangoztatása. A stílus maga az ember! Disztingválta, előkelő fellépése, modora lecke lehetett a lányiskolában a jó megjelenés illusztrálására. Nőies asszony volt, mindhalálig! Otthonteremtő, családanya, alkotó művész, pedagógus, író, kutató – mindez egy kicsi asszony, hatalmas vitalitással, kifogyhatatlan energiával. Az égietől hosszú életet kapott, és ezt sikerült teljesen megélnie.

Életműve legsikeresebb darabja valószínűleg az élete maga. Aki ennyiféle dolgot művel évtizedekig, olyan színvonalon, ahogy ő tette, nem lehet közönséges ember. Néha feltettem a kérdést: Hogyan csinálta, Mária néni? Hogy sikerült minden? Válaszképpen huncut mosollyal mutatott férjére: „Vele! Vele sikerülhetett! Oroszlánrésze volt minden eredményemben, a háztartás megszervezésétől a gyermekeink neveléséig. És hagyott dolgozni, festeni, bátorított.

Régi iskolájában tanított rajzot, az addigra álamosított Zárdában, ahol valaha diák volt. Ebbe az iskolába nem jártam, így nem tartozom iskolai tanítványai közé. Az „élet iskolájában” azonban kétségtelenül egyike volt azoknak, akik nagyban hatottak rám. A háború előtti kisméretű fényképen gyerekkocsiból nézek a világba a bakonybéli iskola udvarán, ahol a Somfai-család akkor élt. Körülöttem nevető fiatalasszonyok: Mária néni, a húga, az édesanyám, meg egy hölgy, akit nem tudok már felismerni. Kirándultak Pápáról, kellemesen töltötték együtt a napot. Még messze volt a háború, minden borzalmával, még nem rettegtek a jövőtől. Talán ennek a napnak emlékére kapta édesanyám Mária néni egyik fiatalkori olajfestményét, amit én

neveztem el „Cseresznyés kislánynak”. Amikor elmentem Algírba, megkaptam, vigyek valamit otthonról. Éppen belefért a bőröndbe... egyike a ritka, kerekbe keretezett képeknek. Ma is ott lóg a tálaló fölött, egy olyan kis falon, ahol nem vesznék el kicsi méretei, és ahol nem fakítja az erős afrikai napfény.

Ma is szép! Ez a kislány, aki egy pár cseresznyével díszíti a fülét fülbevaló gyanánt, hozzá huncut kis mosoly az arcán, felnőttes már egy kissé, mint olyan ifjú hölgy, aki tudatában van szépségének és vonzerejének. Sötét szeme, haja ma is aranybarna, áttetsző kelméjű ruhája titokzatosságba burkolja.

És ha leemeljük a falról és megfordítjuk, előtűnik egy vastag, szürkés csomagolópapír, amivel a képeretező a hátlapot leragasztotta. Rajta nagy betűkkel a felirat: „Kohn Dezső képeretező, üveges, Pápa, Horthy Miklós Fő utca.” Komoly bizonyíték a kép eredetéről!

Tíz éve hunyt el Somfainé Pados Mária. Pápa városa egyik legodaadóbb, legtehetségesebb polgárát veszttette el benne.

(Teljes szöveggel megjelent a Pápai Kristály, XI/3-4 2005. őszi számában.)

A Somfainé Pados Mária születésétől máig eltelt évszázadra úgy tekintünk most vissza, hogy benne az ő élete és munkássága a fő. A kiállítás, melyet a pápai Jókai Könyvtár munkatársai Váminé Molnár Emma irányításával és a Somfai-család tagjainak segítségével és közreműködésével megrendeztek, szemléletesen mutatja, hogy sokszínű és gazdag életútra tekinthetünk vissza, amikor az ő személyére, kedves személyiségére, a róla őrzött emlékekre irányítjuk figyelmünket.

A kiállítás ebben bőséges segítséget ad. A falakon festmények, a tárlókban rajzok sorakoznak. Azt mutatják számunkra, hogy az irgalmasrendi nővérek pápai – Ranolder János püspök által alapított és fölépített – tanítónőképzőjében kapott rajzi-festői fölkészítésen túl Pados Máriaiban a képi kifejezés vágya és törekvése erősebb volt annál, mint ami az oktatás-tanítás szemléletessé tételéhez a munkájában kellett.

Az élet sok és sokféle hatása, kötelezettsége és gátja ellenére és közepette élt és erősödött ez a vágy és nyilvánult meg, azaz tárgyiasult képekké, rajzzá, víz- és olajfestménnyé, amelyeket a könyvtárban most értő rendezésben láthatunk.

Nem feledhetjük, hogy a Somfai Jánossal 1938-ban kötött házassága után, a szintén pedagógus férjjel közös élet, kivált négy gyermekük születésével, nemcsak sokrétűvé, de a háborús idők és

az utánuk következő nehéz évtizedek során milyen bonyolulttá és küzdelmessé vált. Csoda, hogy egy asszony minden kötelezettsége teljesítésén túl még ceruzát, rajztollat, ecsetet vett a kezébe, és házat, utcát, virágot, fát, embert és kék eget igyekezett megidézni papíron, vásznon azokban a ritka órákban és még ritkább napokon, amikor efféléhez még ideje és ereje is maradt...

És a kultúra más területeire is volt kitekintése és érkezése: a még föllelhető értékek megismerése, összegyűjtése és közzététele írásban, rajzban, fotóban. Néprajzi, színjátszási, ipartörténeti és sok másféle adat és körülmény őrződött meg figyelmé és szorgalma révén.

Az édesanya helyzetéről és törekvéseiről szoltam pár szót – a család boldogulásában érdemeit aligha túlozhatjuk el. Nézzük az érem másik oldalát is! Férje és a négy fiúgyermek értő és megértő gondolkodása és segítő hozzáállása is kellett Mária néni helytállásához – kétszeresen is kollegiális és személyes viszonyunkban használhattam én is, jóváhagyásával, ezt a megszólítást, ahogy férjét is nagyra becsült János bátyámként tisztelhettem. Az egész család közös teremtménye és érdeme is mindaz, ami ezen az emlékkiállításon elénk tárul. Ahogy a képektől, életrajzi dokumentumoktól, fényképektől a megjelent írásokig, könyvekig, tárgyakig terjedő gazdag családi hagyaték megőrzése és gondozása is az ő érdemük. Nemes szokásukat továbbra is őrizzék-tartsák meg!

(Részletek a Somfainé Pados Mária 2012. április 12-én nyílt emlékkiállításán Heitler László művészeti író által elmondott megnyitóbeszéből.)

Szemelvények (egy kis kiegészítéssel) a 2012-es centenáriumi emlékkiállítás vendégkönyvének bejegyzéseiből – a mintegy 40 bejegyzésből – itt-ott megfésülve:

Számomra különösen a régi pápai utcaképek jelentenek élményt. Részben azért, mert a gyerekkoromat idézik, részben, mert még régebbi időkig röpítenek... P. Judit

Sok szép emlék köt Máriához. Együtt voltunk három hétig Esztergomban egy művésztáborban. A család több tagját nagyon tisztetem. – Köszönöm, amit Tőled tanulhattam! Varju Dezsőné Kata [ny. iskolaigazgató]

A két szomszédvárbán

Amikor Varju Dezsőné az Ének-Zenei Általános Iskolát igazgatta, Somfainé Pados Mária, és a férje, Somfai János, a Hámán Kató Iskolában tanított. Ott voltak a két szomszédvárbán.

A Pápai Jókai Mór Városi Könyvtárban 2012. április 12-én, Somfainé Pados Mária születésének 100. évfordulójára szervezett, kiállítással egybe kötött rendezvényen, az emlékkönyvbe írt soroknak köszönhetően és a kiállított képek láttán Varju Dezsőnében emlékek idéződtek fel, s ráismert az Esztergomban készült képre, ami együttléteükről tanúskodott. Három hetet töltöttek a pedagógiai Esztergomi Nyári Egyetemen. Varjuné, Kata asszony a zenei továbbképzésen vett részt, szakmai vezetőjük Szőnyi Erzsébet volt, Mária néni jutalomból kapta az utat, neki nem kellett látogatnia az előadásokat, ő Esztergom városát festette. A centenáriumi kiállításon felfedezett kép felidézte – több mint félszázaddal ezelőtti – közös utazásukat Pápától Esztergomba, út közben egy vallásos könyvről beszélgettek. És Kata asszony még egy, az esztergomi alkalmat követő, veszprémi továbbképzésre is emlékezett, amelynek alkalmából egy szobában laktak.

Nagy tisztelettel emlékezem szeretett tanáromra! Tehetségét, jóságát, intelligenciáját sohasem felejttem el. *Éhártné Varga Zsuzsa [középiskolai tanár]*

Jó érzés pápainak lenni, különösen akkor, hogyan olyan elődei vannak, mint a Somfai-család! Életművük maradandó, különösen Máriáé, akivel 1963-ban ketten képviseltük Pápát mint szakkör-vezetőket az I. Országos Honismereti Konferencián, Tatán. Gratulálok a rendezéshez is! *Dr. Tungli Gyula [ny. főiskolai docens] néprajzos pályatárs*

Köszönöm az élményt! Lokálpatriótaként is mondhatom: méltó a kiállítás a művészno életéhez, munkásságához. A képek egy olyan kor hangulatát mutatják, amelyet szüleim, nagyszüleim történeteiből ismerhetek. A történelem megelevenedik. Hálás szívvel gondolok Mária Nénire! *Pintér Tamás*

Jó volt újra végigjárni, bebarangolni a régi pápai utcákat, az egykori Tapolca partját! És nagyon jó, hogy egyre inkább értéket veszto világunkban újra bemutatja a tehetséges helyi művészeket, értékes alkotásaikat a Városi Könyvtár, példaként állítva, talán utat mutatva a fiatalabb generáció számára. *N.N.*

Sok szeretettel gondolok Mária Nénire. Mindig nagyon kedves volt hozzám. Örülök, hogy létrejött ez az átfogó kiállítás. *Mészáros Ilona, talán az utolsó diákja*

A képeket látva, megerősödik bennem, nyomatékosan igazolódik a büszkeségem: hogy pápai vagyok. A bensőséges kisváros házai ontják magukból a meghittséget, a régi hangulatok nyugalmát. Jó, hogy volt, aki megörökítette az utódok számára! Köszönettel: *Nágel Jánosné*

Mindig szeretettel gondolok Somfainé Máriára, akivel egy épületben, az egykori Zárdában, bár

SZÍN

nem egy tantestületben dolgoztunk. Csodálom művészetét, szerény természetét. Emléklül szeretettel: *Lendvai Ernőné*

Itt járt a Szív- és Érbetegek Egyesületének helyi csoportja. Megcsodáltuk a műveket, és általuk felidézttük gyermekkorunk városát. Örömmel ismertük fel a ma már nem létező épületeket. *Németh Zoltánné*

Egy régi tanítvány emlékezése hajdani tanárnőjére. A Pápa-ma.hu című hírportálon a jubileumi kiállításról közzétett tudósításhoz íródott „Kommentből”.

Legbensőbb érzelmeimet már megosztottam Somfainé Pados Mária családjával, a tanárnő születésének 100. évfordulója alkalmából. A sokak által nagyra becsült, tisztelt és szeretett gyermekei tovább viszik azt a világot, melyet a tanárnő lényével megteremtett. Melynek melegségét e sorok írójának is módja volt megismerni.

1958-tól 1962-ig voltam Somfainé Pados Mária tanítványa. Kristálytisztnak megmaradtak bennem az akkori diák élményei. Az osztálynaplót a jobb karján tartva, egyszer csak ott volt az órán, szinte hangtalanul érkezett, hogy kitarja a csodák ajtaját. Csendélet, tájkép, fény és árnyék játéka, mily örömteli élmény! Szavai, cselekedetei belső harmóniáról árulkodtak. Azon kiválasztottak egyike volt, aki – nem pusztán az ecsetkezelési technikával – megragadta a pillanatokat, képei közvetítik számomra mindazt, amit nem láttam meg a bennünket körülvevő világból. Hiszem és vallom, nagyszerű anyja és feleség, igaz pedagógus és tehetséges művész volt. A teljes életre törekedett, remélem sikerrel.

Természetesen, az előzők nem a 10-14 éves diák gondolatai. De ma is látom finom színű sáljait, melyeket utánozhatatlan eleganciával tudott viselni.

Nem emlékszem egyetlen hangos szavára, megrovó tekintetére – mégis nagyszerű órákat tartott. Elvezetett bennünket Buzsák, Hollókő, Kalocsa, Mezőkövesd, Sárköz, az Ormánság és Nagykálló népművészetének világába is. Tőle tudom, miért szerethetők, de nagyon, a szatmári táncok. Megismertük, pl. a nagybányai és a németalföldi festőiskolát. Tudtuk, ki volt az idősebb Brueghel, hogy mi az a Prado, Ermitázs, Uffizi és így tovább. Nemcsak a lexikális ismereteinket gyarapította. Gyűjtöttük a képanyagot az ott található alkotásokról. Hosszú a sor, talán nem is folytatnám tovább. Tudom, az internet világában ez nem tűnik rendkívüli teljesítménynek, én mégis fennem hirdetem: kincs volt és ma is az, amit nekünk nyújtott a tanárnő.

Számomra gyönyörű volt az irodalom, érdekes a történelem, izgalmas a matematika és a fizika, de most, e jelen évfordulón bocsánatot kérek valamennyi tanáromtól, hogy egyedül Somfainé Pados Máriáról írok sok szeretettel a szívemben. Tiszteletem, szeretetem irántuk sem kevesebb.

Tizennégy éves korom óta vágytam a firenzei Dómot meglátni, melyre ő hívta fel először a figyelmemet. Pár éve az építész szemével csodálhattam az épület nagyszerűségét, közben arra gondoltam, hogy Brunelleschi mester kupolájának titkát is mily jó volna együtt megbeszélni.

Köszönöm most sokak nevében a sorsnak, hogy őt adta nekünk. Példaértékű emberi nagyszerűsége sok-sok tanítványa és tisztelője életét tette gazdagabbá, értékesebbé. Kérem a korban mögöttem járókat, hogy segítsék emlékét megőrizni, legyen helye mindenkor Pápa város virtuális panteonjában.

Egyházaskesző, 2012. április 30. Gaál Ferencné Bircher Ágnes építészternőnk

Újvári Tünde

A STOCKHOLMI MAGYAR
ÖKUMENIKUS ÖNKÉPZŐKÖR
ÉS TÁBORAI

Az Önképzőkört 1974-ben alapította egy maroknyi lelkes társsal Koltai Rezső, a Svédországi Magyar Protestáns Gyülekezet akkori lelkésze. Az egyesület létrejötte mögött a magyar kultúra, elsősorban az irodalom és a néprajz hagyományainak életben tartása és egy értelmiségi eszmecsere- és vitafórum megteremtésének az igénye állt. Az egyesület 38 éve megszakítás nélkül minden hónap utolsó szerdáján tartja összejövetelét a stockholmi Magyar Házban. Csupán június-augusztus között, valamint december havában szünetel a tevékenység a szabadságok, ünnepek miatt.

Az Önképzőkör elnöke huszonöt évig *Vánky Anikó* volt, majd tíz évig *Sántha Judit*, akit *Szentkirályi Csaga* követett. A jelenlegi elnök *Újvári Tünde*. A taglétszám 150 fő körül mozog.

Az első évek

A kezdetek óta számos jeles költő, író, irodalmár, szerkesztő, filmes, történész, politikus, szociológus, néprajzkutató, lelkész stb. adott elő az Önképzőkör estjein. Ahogy azt az egyesület neve is tükrözi, kezdetben leginkább önképezték magukat a tagok, az előadók így szinte kizárólag az egyesület tagjai közül verbuválódtak, közkedveltek voltak az amatőr előadások. Eleinte csak verses összeállításokat tűztek programra; a kiosztott vagy szabadon választott verseket tíz-húsz hűséges tag

olvasta fel. Később már színdarabbal is próbálkoztak: *Karinthy Frigyes egyfelvonásosait* és Sütő András *Advent a Hargitán* című színdarabját olvasták fel, ugyancsak kiosztva a szerepeket, majd Tamási Áron *Tündöklő Jeromos* című vígjátéka következett. Közkívánatra két előadást ért meg a *Nagy sátoravatás* című paródia, amelyet Szentkirályi Csaga írt és rendezett, és amelyben az egyesület saját szervezeti életét állította pellengérré.

Az évek során egyre több kívülállót, vendég-előadót kért fel az Önképzőkör előadást tartani. Így az irodalom, néprajz, és történelem mellett természettudományi és számítástechnikai témákkal is bővültek az előadások, valamint vetítettképes úti beszámolókra és igen népszerű zenei tárgyú előadásokra is sor került.

Beindul a tábor

1988 óta az Önképzőkör nyári tábort is szervez a tángagárde-i Protestáns Otthonban. Akkoriban még nem lehetett hazajárni, ezért felmerült az igény egy hosszabb, összefüggő együttlétre, együtt gondolkodásra, hagyományteremtésre itt, a meszes Svédországban is. Arra, hogy egyszer egy évben összegyűlhessenek a magyar ajkúak az északi hon minden tájáról egy olyan helyen, ahol minden magyar otthon érezheti magát, hiszen Tamási Áron szavaival szólva: „Azért vagyunk a világon,

hogy valahol otthon legyünk benne”. Ez az idézet lett az első tábor címe.

A táborok helyszíne egy közép-svédországi falusi kúria, Tångagårde (Jönköping és Borås között), amelyet a Magyar Protestáns Egyházközösségtől bérel az Önképzőkör erre az időre. Az időpontot úgy választották, hogy mindig arra a hosszú hétvégére essen – szerdától vasárnapig –, amikor június második felében Svédországban a Szent Iván éjszakáját ünneplik (a svéd „Midsommar” meg-egyezés szerint mindig egy pénteki, munkaszüneti nap). Az épületegyüttes jellegzetes svéd tájon terül el, tóparton, fenyvesek között. Az elszállásolás kisebb-nagyobb hálótermekben történik, a körülmé-nyek a szállodaiaknál szerényebbek.

Általában két otthoni – anyaországi, illetve ha-táron túli – meghívott előadó van a táborban, aki-ket férjükkel illetve feleségükkel együtt szoktak meghívni, s akiktől, megegyezés szerint, egy-két kb. 1-1,5 órás előadást kérnek. A vendégek Stock-holmból való oda-visszautaztatását személyautók-kal oldják meg, általában az egyesület vezetőségi tagjai, és szintén náluk szokott történni az elszállá-solásuk is a stockholmi tartózkodás alatt.

A tábori program svédországi magyar előadók-kal egészül ki, és szinte minden alkalommal sor kerül egy ökumenikus istentiszteletre is a svédor-szági protestáns lelkész szíves hozzájárulásával.

A táborok programjában rendkívüli volt a két rögtönzött színházi előadás: Csokonai Vitéz Mihály *Karmyonéja* (1994) és Szigligeti Ede *Liliomfija* (1996).

A zenének mindig fontos szerepe volt a tábor életében. *Dejan Ági* énekesnő Dániából járt át ren-dszeresen fellépni a táborban, *Mokos Magda* csel-lőesteket, *Mokos Imre* díjkiosztással végződő zenei vetélkedőket tartott. A nyelvész-fordító *Szente Imre* húsz éven át minden táboron részt vett, reggel furulyaszóval ébresztette a társaságot, este meg fáradhatatlanul pengette mandolinját a tábortűz mellett. „Csak tiszta forrásból” – tanulták a táborozók, és énekelték vele a népdalokat. A reggeli furu-lyaszót, zoltáréneklést, a rögtönzött kórusokat ma már a Tånga-kórus helyettesíti.

Minden évben sor került legalább egy kép-zőművészeti tárlatra – svédországi, de olykor dá-niai és finnországi alkotók munkáiból.

Az első tizenöt táborba, amíg Észtország is be nem lépett az Európai Unióba, rendszeresen meg-hívták az észtországi magyarokat, és sok alkalom-mal voltak dániai résztvevők is. Volt olyan tábor, amelyben 6-7 országból gyűltek össze magyarok.

A tábor minden érdeklődő előtt nyitva áll, s résztvevőinek létszáma 30-80 fő között változott

az évek során, de az utóbbi néhány évben 50-60 fő-nyi résztvevőnél stabilizálódott.

A táborok hangulata közvetlen, oldott. Az elő-adások szünetében alkalom adódik a közelebbi ismerkedésre, információcserére. Esténként, ha az idő megengedi, tábortűzet gyújt a társaság, és nép-dalozik. Fontos, hogy mindenki jól érezze magát, és szellemileg felfrissüljön.

Táborok 1988-2011 között

Az Önképzőkör táborainak témái és meghívottai, időrendi sorrendben:

„*Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon le-gyünk benne*” (1988). Első évben még nem volt meg-hívott. Az alapító tagok, *Szentkirályi Csaga*, *Tóth Ká-roly Antal*, *Vánky Anikó*, *Vánky Farkas* és *Went Ida* tartanak előadásokat. *Mokos Imre* és *Mokos Magda* zenél.

„*Nemzetünk sodrásban*” (1989). Meghívottak: *Banner Zoltán* művészettörténész, író, *Fényi Ti-bor* publicista és *Berhúdi Magda* író. Svédországi előadó: *Szente Imre* nyelvész, irodalomtanár Nagy László költészetéről tart előadást. Tárlat: *Rozsnyai Béla* ötvösművész kiállítása.

„*Magyarország 1990*” – Meghívottak: Cs. *Gyimesi Éva* irodalomkritikus, egyetemi tanár és *Cseke Pé-ter* sajtótörténész; *Solt Ottilia* szociológus, politikus és *Nagy András*. Svédországi előadók: *Szente Imre*, *Csatlós János* költő, műfordító és *Tóth Károly Antal* esszéíró, publicista.

„*Helyünk Európában*” (1991). Meghívottak: *Kán-tor Lajos* irodalomkritikus és *Kántor Erzsébet* műfor-dító. Svédországi előadók: *Szente Imre*, *Tóth Károly Antal*, *Gönye Gabriella*. *Dejan Ágnes* koppenhágai énekesnő, valamint *Mokos Imre* és *Mokos Magda* koncertet adnak.

„*Különbözőség és egyetemesség*” (1992). Meghívot-tak: *Lászlóffy Aladár* költő, *Kiss Gy.* *Csaba* történész és *Grendel Lajos* író.

„*Szétszórtság és összetartozás*” (1994). Meghívot-tak: *Ferenczes István* költő; *Albert Gábor* író és *Albert Zsuzsa* költő.

„*Hogyan tovább? Túlélés – megmaradás*” (1995). Meghívottak: *Kányádi Sándor* költő, *Vathy Zsuzsa* író, *Varga E. Árpád* társadalomkutató, *Beke Kata* író, publicista.

„*Hazádnak rendületlenül*” (1996). Meghívottak: *Bodor Ádám* író és *Bodor Anikó* képzőművész; *Dávid Gyula* szerkesztő.

„*Erkölc és politika*” (1997). Meghívottak: *Lázár Ervin* író, aki saját műveiből mutatott be, valamint *Tánczos Vilmos* néprajzkutató, aki „*Szakrális világ-értelmezés a moldvai csángók körében*” címmel

tartott előadást. *Szente Imre* nyelvész, író, fordító: „Mikes Kelemen, a botcsinálta emigráns” cím alatt az emigráns lét kérdéskörét boncolgatta Mikes levelei alapján, és párhuzamot vont az akkori és a mostani feltételek között. A címadó előadást *Török Ernő* tartotta: „Erkölc és politika. Nem a címből lesz a tábor”.

„*Miért ne legyünk optimisták?*” (1998). *Csörgits József* horvátországi költő, lapszerkesztő a résztvevő hitelességével beszélt a délszláv háborúról, valamint verseiből olvasott fel.

„*Két haza – több haza*” (1999). Kerekasztal-beszélgetés és vitafórum.

„*Magyarország 1000 éve*” (2000). *Gion Nándor* délvidéki író a jugoszláviai magyarság történetéről, hányatott sorsáról és a jugoszláviai háború magyarokat sem kímélő kegyetlenségeiről adott elő. *Bárdi Nándor* történész három előadást tartott az elcsatolt területek magyar kisebbségének helyzetéről. Helyi előadók: *Szente Imre, Tóth Károly Antal, Kovács László Béla*.

2001 (cím nélkül) – *Takács Ferenc* (Határon Túli Magyarok Hivatala) a román Vasgárdáról, *Szente Imre* Németh Lászlóról tartott előadást. *Tóth Károly Antal* az Európai Unió témájáról vitaestet vezetett be. Ettől az évtől kezdve rendszeresen tart beszámolót *Bihari Szabolcs*, a Svédországi Magyarok Országos Szövetségének elnöke, a szervezeti életben történetekről.

„...és bízza bízzál!” (2002). Meghívott előadó *Tornai József* költő és felesége *Rátkai Ildikó* szerkesztő, valamint *Füzesi Magda* költő Kárpátaljáról és *Vallasek István* Csíkszeredából. A költők szerzői esteket tartottak, *Füzesi Magda* a kárpátaljai magyarság történelméről, aktuális helyzetéről is beszélt. *Tóth Károly Antal* a madách-i dilemmát aktualizálta, *Szente Imre* Illyés Gyulára emlékezett, születésének 100. évfordulója alkalmából.

„*Rákóczi*” (2003). *Gereben László* művelődésszociológus „A történelmi tudat a kárpát-medencei magyarság körében” címmel tartott előadást, és beszélt az identitástudat és az olvasás viszonyáról. *Szabó Á. Töhötöm* néprajzkutató „Néprajzi tájak – Kalotaszeg” című előadásában azokról a paraszt-ságban fellelhető etnikai vonásokról érkezett, amelyekre az identitást fel lehet építeni.

2004 (cím nélkül) – Meghívottak: *Rostás Péter István* és *Rostás Emese* kolozsvári újságírók, akik „Az erdélyi/romániai médiahelyzet a választások árnyékában” címmel tartottak előadást. Helyi előadók: *T. Veress Magda* és *Veress Zoltán*.

„*A nyugati magyar emigráció sorsa, szerepe és feladatai*” (2005). Vitaindító: *Sántha Ferenc. Veress Zol-*

tán a magyarság létéről és megmaradásáról tartott előadást. *Veress Magda* Gombáskönyvét ismertette. *Lénárd István*, képzőművész és a tábor szakácsa, a buddhizmusról tartott előadást.

„*Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc*” (2006). *Wittner Mária* ötvenhatos halálraítélt szabadságharcos, aki 13 évet töltött börtönben, emlékezett 1956-ra. *Vetési László* erdélyi református lelkész a romániai szörványmagyarok közt végzett munkájáról beszélt, valamint diaképeket vetített erdélyi magyar emlékhelyekről. *Sall László* „Ötvenhat a svéd irodalomban” címmel tartott előadást. Újdonság volt a tizenévesek tevékeny részvétele, akik *Sántha Hanga* vezetésével 1956-ról jelenetet írtak és adtak elő. További helyi előadók: *Veress Zoltán, Mokos Imre, Mokos Magda, Bihari Szabolcs, Jordáky Béla*.

2007 (cím nélkül) – Meghívottak: *Maksay Ágnes* tévériporter, *Juhász László* újságíró, *Teleki Gergő* zongoraművész. A tábor égisze alatt *Sall László* a fiataloknak „*Mervel Ferenc fordítói tábor*” szervezett.

2008 (cím nélkül) – *Banner Zoltán* művészettörténész, író és előadóművész először egy Dsida-előadást tartott, amellyel a költő halálának 70. évfordulója emlékezett. Az előadás zenei betéteit *Mokos Magda* szólaltatta meg csellón. *Banner Zoltán* a későbbiekben bemutatkozott művészettörténészként is, végigvezetve közönségét a XX. századi magyar képzőművészetre, összehasonlítva ezen belül az anyaországit az erdélyivel. *Bakk Miklós* politológus első előadásában, a történelmi-politikai alaphelyzet felvázolása után, az erdélyi magyarság eddigi autonómiaörekvéseiről és a lehetséges jövőbeni alternatívákról beszélt. Második értekezése a határon túli tömbmagyarság politikai pluralizmusáról szólt, kiértékelve a júniusban lezajlott romániai helyhatósági választásokat is. Svédországi előadók: *Szentkirályi Csaga* megemlékezett az ötven éve kivégzett 56-os vértanúkról, amelyhez *Niman Andrea* és *Sántha Ferenc* olvasott fel korabeli verseket és naplórészleteket. *Lénárd István* vetítettképes beszámolót tartott thaiföldi útjáról. *Teleki Gergő* zongoraművész több rövidebb koncertet adott.

„*Alakulás, alakítás, mentés, teremtés*” (2009). Meghívottak: *Guttman Szabolcs*, Szeben város főépítésze és felesége, *Guttman Mária* vegyész-restaurátor; *Józsa Márta* író és dokumentumfilm-szerkesztő, *Bozsik Péter* író, költő, műfordító, *Székely Győző*, az Erdélyi Tankönyvtanács igazgatója és felesége, *Székely Ildikó* tankönyvszerkesztő, valamint *Tamus István*, a Debreceni Egyetem grafika szakos tanára.

„*Világjáró magyarok nyomában*” (2010). *Dr. Kubassek János*, az érdi Magyar Földrajzi Múzeum

SZÍN

igazgatója, Almásy László és Kőrösi Csoma Sándor életéről, életművéről tartott előadást. *Tiglezán József* a „Magyarok a fényképezés történetében” címmel tartott előadást, és bemutatta saját fotóit is. Akvarelljeit kiállította *Tompa Anna* és *Bartha Magda*. Jövők címmel, *Sántha Hanga* és *Sall László* szervezésében, kerekasztal-beszélgetést tartottunk a kisebbségi jogok témájában. *Végh Norbert* és *Jenei István* „A fizikai világkép változása” címmel tartottak előadást.

„Társadalmi praxis és emlékezet a történelem tükrében” (2011). A tábor egyik vendégelőadója *Gulyás Gyula* dokumentumfilm-rendező volt, akit *Pápai Gergely* operatőr kísért el a táborba, a másik meghívott *Terék Anna* fiatal költő volt. *Sall László* a magyar kultúra svédországi szerepéről és hivatásáról értekezett. Előadását kerekasztal-beszélgetés követte, amelynek során a tábor résztvevői személyes élményeiket, tapasztalataikat oszthatták meg

ebben a témában, amely többé vagy kevésbé, de mindenkit foglalkoztat egy, a svéd társadalomhoz hasonló többkultúrájú közegben.

Összefoglaló

Lászlóffy Aladár nemrég elhunyt neves kolozsvári költő *Táנגagärde balladája* című alkalmi versében így summázta tángagärde-i, önképzőköri tábori élményeit: „*Kerek a föld, avagy ferde:/ a közepe Táנגagärde/ melynek tava negyven fokos/ s nyáron idegyűl az okos./ Hogyha felérheted ésszel:/ találkozik szláv az észttel,/ finn a szerbbel, svéd a dánnal,/ cseh és szlovák a románnal -/ az egész csak egyet takar:/ itt mindenki mégis magyar!/ Eljön az ideje annak,/ mikor végre együtt vannak/ a sok Gyuri, Pali, László/ s árbócra felfut a zászló,/ kezdődhet a méltó móka:/ tisztul lélek és pityókka,/ forr a fazék és az elme,/ elborít a hon szerelme,/ szóról szóra, napról napra,/ terjed tudásunk alapja. (...)*” (Táנגagärde balladája, 1992)

DÓRI ÉVA – SZALAY JÓZSEF: ÁBRÁZOLÁS – KIFEJEZÉS

Kiadványunk a Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus Képzőművészeti Szabadegyetemének és alkotótábori programjainak tartalmi összegzésére vállalkozott. Figyelmébe ajánljuk mindazoknak, akik az önművelés útján járva szeretnék felfedezni a vizuális nyelv kifejező jelrendszerét, vagy akik szakmai ismereteik továbbmélyítését tűzték ki célul.

„Nem ígérjük, hogy e könyv segítségével rajzolni vagy festeni tanítjuk az olvasót. Célunk egyszerűen megláttatni és megértetni, hogy egy mű üzenete, jelentése nem feltétlenül az ábrázolás tárgyszerűségében vagy technikai minőségében jelenik meg. A műalkotást, mint médiumot képmezőre és képelemekre – például vonalakra, felületekre és színekre – bontva analizáljuk, s ezáltal a megjelenített látvány lehetséges jelentéstartalmainak felfedezésére hívjuk olvasóinkat.

A festmény érzelmi hatásain túl – a szavakhoz hasonlóan – gondolati tartalmakat közvetít, épp olyan kommunikációs eszköz, mint a beszéd vagy az írás. A kép, mint „néma gondolat” érzékenyen tükrözi az alkotó személyiségét, befolyásolja a néző viszonyulását kulturális környezetének szellemiségéhez. Ezért is elengedhetetlen az alkotó felkészültsége mellett a befogadó tájékozottsága, hogy meglássa és értelmezni tudja az elé táruló

művészi élmény felszín alatti jelentéseit. Tehát rajzaink, festményeink felfedik a „látvány” mögötti alkotói elkötelezettségünket is, egyúttal feltárják a vizualitás világában való felkészültségünket, jártasságunkat és tudásunkat.” (A szerzők)

Terjedelem: 228x200 mm, 144 oldal; több mint 100 színes képpel és ábrával illusztrált.

Kiadó: Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus, 2012.

ISBN: 978-963-651-489-1

A Magyar Rajztanárok Országos Egyesületének ajánlásával.

Kiadói ár: 2800 Ft.

A kiadvány megvásárolható vagy megrendelhető: Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus Kiadvány-értékesítés

Nyitva tartás: H – Cs.: 8.30 – 16.00, P.: 8.30 – 13.00

Postacím: 1011 Budapest, Corvin tér 8.

Telefon: 06 1 225-6002

E-mail: hargitaim@mmikl.hu (Hargitai Mária)

Honlap: www.szakkonyvtar.mmikl.hu

Online könyvesbolt: www.polcon.hu

A kiadvány megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

MAGYAR NÉPMŰVELŐK
EGYESÜLETE XXIX.
VÁNDORGYŰLÉSE

Eger, 2012. május 15-18.

Egerben tartották a Magyar Népművelők Egyesülete XXIX. Vándorgyűlését

Május 15-től 18-ig Egerben találkoztak a közművelődési szakma képviselői, immár huszonkilencedik alkalommal!

Az elmúlt évtizedek alatt a közösségi művelődésben dolgozókat nevezték népművelőknek, művelődésszervezőknek, kulturális menedzsereknek vagy éppen andragógusoknak. Mint ahogy változott és bővült a foglalkozás elnevezése, ugyanígy bővült a művelődési és közösségi házakban végzett tevékenység is. A kulturális értékek közvetítése mellett továbbra is jellemzi az intézményeket az amatőr alkotó és szabadidős közösségek szervezése és működtetése, de bekapcsolódtak az élet-hosszig tartó tanulás, a felnőttképzés rendszerébe, egyre inkább információs központtá válnak, telekommunikációs szolgáltatásokat nyújtanak, a lokális és térségi fejlesztések aktív szereplői. Napjainkban – oly sok más területhez hasonlóan – a kultúrában is jelentős változások zajlanak. E változásokat, a közművelődési szakmát érintő aktuális

kérdéseket is megvitatta a vándorgyűlés több mint 200 résztvevője.

A témák között szerepelt a művelődés szerepe és lehetősége a vidékfejlesztésben, a vidéki élet minőségének javításában; a következő évek szakmai irányát és fejlesztéseit meghatározó szakpolitikai koncepció vitája és az intézmények szervezeti átalakulásainak, integrációinak változásai, tendenciái. A témákat a szakma politikai, államigazgatási, elméleti és gyakorlati képviselői közösen vitatták meg a három nap során. A programban szerepelt Eger és környéke közművelődési tapasztalatainak bemutatása, valamint a Magyar Népművelők Egyesülete kitüntetéseinek átadása is. Az *Önkormányzatok a közművelődésért* díjat az idén Győrvár (Vas megye) és Herceggút (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) községek, Kőszeg városa és a Komárom-Bábolna Többcélú Kistérségi Társulás kapta. Az egyesületben végzett munkájáért Bordás István sárospataki, Szabó Béla debreceni és posztumusz Tóth Erika tiszakécskei népművelő kapott elismerést.

Magyar Népművelők Egyesülete
– Sajó Attila elnök

A KÓDEXTŐL A TÁBLAGÉPIG – EGYHÁZAK A KOMMUNIKÁCIÓBAN

Konferencia

2012. május 22-23.

Szegedi Katolikus Ház

(6720 Szeged, Dugonics tér 12.)

2012. május 22., kedd

11.00 Köszöntő

Kondé Lajos pasztorális helynök, *Szeged-Csanádi Egyházmegye*

11.10 Megnyitó

Borbáth Erika főigazgató, *Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus*

11.20 Tíz év az egyházi közművelődés szolgálatában

Kereszti Ferenc, Rostás Mónika, Kádár Zsolt, *Egyházi Közművelődési Egyesület*

11.40 Az Alsóvárosi Kultúrház kulturális szerepe a kezdetektől napjainkig

Balogh Dóra programszervező, *Alsóvárosi Ferences Plébánia Kultúrháza*

12.00 Közösségi kezdeményezések egyházi hálózatokban

Ditzendy Károly Arisztid igazgató, *HROD Közösségi Gazdaság- és Társadalomfejlesztési Központ*

12.30 Közös jövőnk – vitairat a közösségi művelődés megújításának stratégiájáról

Beke Márton szakmai igazgató, *HROD Közösségi Gazdaság- és Társadalomfejlesztési Központ*

Levezető elnök: Kereszti Ferenc ny. regionális referens, *Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus*

13.00 Ebéd

14.00 Ott kell lennünk, ahol szükség van ránk

Békési Endre elnök, *Magyar Pünkösdi Egyház Országos Cigány Misszió Szeretetszolgálat*

14.20 A szegedi zsidóság közéleti és vallási tevékenysége

Markovics Zsolt főrabbi, *Szegedi Zsidó Hitközség*

14.40 Egy keresztény kiadói műhely tízéves szolgálata hazánkban

Imrényi Tibor parochus, *Szegedi Szent György Nagyvértanú Egyházközség*

15.00 Keresztényiség és kultúra

Cserhádi Sándor lelkész, *Szegedi Evangélikus Egyházközség*

15.20 A szegedi egyházak a közművelődés szolgálatában

Kereskényi Sándor lelkész, *Szeged-Honvéd téri Református Egyházközség*

15.40 Egyházi szolgálat a déli végeken

Kalapis Stojan igazgató, *Emmausz Kollégium Nagybecserek (Szerbia)*

Levezető elnök: Kádár Zsolt református esperes, *az Egyházi Közművelődési Egyesület elnöke*

2012. május 23., szerda

9.00 Új típusú kultúráközvetítő színhelyek megjelenése Magyarországon

Orbán Hédi igazgató, *Százszorszép Gyermekház*

9.30 Az egyház a kommunikáció inspirálója és alkalmazója

Kádár Zsolt református esperes, *Egerölgői Református Egyházmegye*

9.55 Irodalmi társaságok és egyházi intézmények együttműködése

Bobory Zoltán elnök, *Vörösmarty Társaság*

10.20 Új misztériumjáték? Alternatív színházi nyelv egyházi témákhoz

Lizskai Tamás művészeti vezető, *Parastúdió – Katolikus Ifjúsági Alapítvány*

10.40 Börtönbüntetés mint a társadalom életének védelme?!

Juhász Tamás főjegyző, *Csongrádi Református Egyházmegye*

Levezető elnök: Kereszti Ferenc ny. regionális referens, *Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus*

11.00 Szünet

11.30 A közművelődés mint a lelki élet egyik karbantartója

Hajdú Géza igazgató, *Petőfi Sándor Művelődési Ház (Dorozsma)*

11.50 Egy rendház felújításának tapasztalatai

Kiss Didák házfőnök, *Szegedi Ferences Rendház*

12.05 Közösség és közösségi ház építése

Tari Sándor fokolarino, *Fokoláre Mozgalom*

SZÍN

12.15 Kulturális élet a kávéházban
Szécsi Imre vezető, Millennium Kávéház
12.30 Egy egyházi közösségi ház működése
Szarvas Eszter programszervező, Szegedi Katolikus ház
12.40 Hozzászólások
12.50 Zárszó

13.00 Ebéd
Levezető elnök: Kádár Zsolt református esperes, az Egyházi Közművelődési Egyesület elnöke
Információ: 28/470-926, keresztif@mmikl.hu, komjati@mmikl.hu (Kereszti Ferenc, Komjáti Gabriella)

A három székelyföldi megyében május 18. és 25. között több mint száz rendezvényt szerveztek a III. Székelyföld Napok rendezvénysorozat keretében, egyebek között a Székelyföldi Grafikai Biennálét, az Erdélyi Táncházzeneszek Találkozóját, a 37. Nárciszfesztivált, valamint az X-Faktor tehetségkutatón kimagasló eredményt elért Baricz Gergő koncertturnéját. A helyszínek nem csupán a három megyeszékhelyre: Marosvásárhelyre, Csíkszeredára és Sepsiszentgyörgyre korlátozódtak, hanem olyan kisebb településeket is érintettek, mint Mezőpanit, Székelyvarság vagy Szentkatolna.
<http://szekelyfoldnapok.ro/>

Digitalizálták a legrégebbi és ma is megjelenő erdélyi magyar folyóiratot, a 150 éves *Keresztény Magvetőt*, amelynek teljes anyaga hozzáférhetővé vált az interneten. A megjelenés alkalmából Budapesten május 17-én bemutatót tartottak.
http://www.eme.ro/servlet/eme/template/news%2CPNewsScreen.vm/news_id/906/pageno/1/archived/false

Május 2-3. között emlékkonferenciát tartottak Bod Péter református lelkész, irodalomtörténész születésének 300. évfordulója alkalmából Nagyenyeden és Magyarigenben.
<http://bodpeteralapitvany.blogspot.com/>

Tizennegyedik alkalommal szervezték meg a Vajdaságban a magyar film délvidéki hetét, amelyen a 42. és 43. magyar filmszemle alkotásaiból láthattak válogatást tizenkét vajdasági településen. A rendezvényt Siflis Zoltán filmrendező, a magyar film délvidéki hetének szervezője, a Magyar Nemzeti Tanács kulturális bizottságának elnöke nyitotta meg.
http://www.magjarszo.com/fex.page:2012-05-16_Kortars_magyar_filmek_Vajdasagban.xhtml

Dr. Szöllősy Vágó Lászlót, a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség főtítkárát, a Lányi Ernő Iparos Művelődési Egyesület művészeti vezetőjét tiszteletbeli tagjává választotta a Magyar Kodály Tár-

saság. A vajdasági magyar művelődés érdekében Kodály szellemében végzett zenei, közművelődési munkássága elismeréseként részesült az elismerésben.
<http://www.vmmi.org/index.php?ShowObject=hir&id=1454>

Bemutatták Hamvas Béla *Az elődök nagy kincses tára* című, magyarul még ki nem adott esszégyűjteményét a szerb fővárosban. Sava Babić, a magyar irodalom professzora és fordítója úgy értékelte, hogy Hamvas Béla műveiben egyesítette a keleti és a nyugati kultúrát, és összekötötte Európát az egész világgal.
http://www.magjarszo.com/fex.page:2012-04-14_Hamvas_Bela-kotetet_mutattak_be_Belgradban.xhtml

A szabadkai Népkörben bemutatták Garay Béla *Magyar műkedvelők az őrhelyen* című könyvét, amely az 50 éves Népkör Magyar Művelődési Közösség színjátásáról íródott. Az 1919-től 1971-ig terjedő időszaknak a története található benne.
http://www.magjarszo.com/fex.page:2012-05-22_Kulturalis_osszekacsintas.xhtml

Átfogó, az egyes települések (Csekefa, Kisfalu, Pártosfalva, Szécsiszentlászló és Kisszerdahely) történetét feldolgozó monográfia készül az öt muravidéki magyarlakta településről. A projekt munka előreláthatólag 2014-re fejeződik be.
<http://www.rtvsllo.si/mmr/news/article/3843>

Lendván, a magyar-szlovén határon átnyúló együttműködési program jegyében nyitotta meg Kepe Lili, a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet igazgatója azt a népzenei, módszertani archívumot, amelyik az 1998-ban elhunyt Horváth Károly népzenekutató munkásságának állít emléket.
<http://www.rtvsllo.si/mmr/news/article/3977>

Május 14-én Dunaszerdahelyen írták alá a muravidéki Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet és a Csemaok Országos Tanácsa, valamint a Csema-

dok Művelődési Intézete közötti együttműködésről szóló megállapodást. A szlovéniai és a szlovákiai magyar nemzetiségi művelődési intézmények közötti együttműködés több mint 20 évre tekint vissza.

<http://www.rtv slo.si/mmr/news/article/3922>

A Csemadok Szepsi Alapszervezete április 27-június 17. között 33. alkalommal rendezi meg a Szepsi Csombor Márton Napokat, melynek keretében kiállítást nyílt *Pünkösdi a fadaragó művészetben* címmel, pünkösdi koncertet tart az Egressy Béni Vegyeskar, Szanyi Mária néprajzkutató tart előadást a pünkösdi néphagyományokról, a Pünkösdi Vigasságok Gálaműsorban bemutatják a Pünkösdi népi játékokat. Lesz hangverseny, gyermekfoglalkoztató program és honismereti gyalogtúra is.

<http://www.felvidek.ma/felvidek/kultura/33922-megbekeles-napja-szepsiben>

A Szepesség 19. század eleji kultúrtörténetéről és a régió egyik kiemelkedő személyiségéről, Generich Jánosról (Johann Genersichről) rendeztek konferenciát magyar-szlovák-osztrák együttműködésben május 8-9-én Bécsben.

<http://volksgruppen.orf.at/magyarok/aktualis/stories/164788/>

Digitalizálják a közép-európai néprajzkincset, amely az internetre kerül. A projekt célja az, hogy bemutassa a közép-európai népek hagyományos kulturális örökségét és segítse annak megőrzését. A tudományos partnerek a Cseh Tudományos Akadémia Néprajztudományi Intézete, a beszter-

cebányai Bél Mátyás Egyetem, a Szlovák Tudományos Akadémia Néprajztudományi Intézete, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézete, a Szlovén Tudományos és Művészeti Akadémia Tudományos Kutatóközpontja, valamint társult partner az Österreichisches Volksliedwerk.

<http://multikult.transindex.ro/?hir=5880>

Tavaszi Magyar Napok Kijevben címmel tartottak rendezvénysorozatot az ukrán fővárosban. Az eseményre a Magyarok Kijevi Egyesülete (MKE) szervezésében, a Jelcin Alapítvány kijevi képviselője támogatásával került sor. Az ünnepségen az egyesület nevében Etelköz díjat nyújtottak át a 60 éves Dupka Györgynek, a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet igazgatójának az ukrainai magyarság fennmaradása, identitásának megőrzése, nyelve, kultúrája, hagyományai továbbélésének érdekében kifejtett kimagasló tevékenysége elismerésének jeléül.

<http://kiszo.hhrf.org/?module=news&target=get&id=9417>

Százöt évvel ezelőtt látta meg a napvilágot Dsida Jenő költő. Az évfordulóra több helyszínen, így például Szatmárnémetiben és Beregszászban is megemlékeztek. A rendezvény szervezője az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület Országos Elnöksége és a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet volt.

<http://kiszo.hhrf.org/?module=news&target=get&id=9413>

Kálóczy Katalin